بسم الله الرحمن الرحيم

شیخ زاید پوهنتون

شيخ زايد علمي - څېړنيز ژورنال

د شيخ زايد پوهنتون علمي څېړنيزه درېمياشتينۍ خپرونه

(ټولنيز او طبيعي علوم)

د ۱۴۰۳ل (۱۴۴۶ ق) کال دويمه ګڼه، وږی ــ پرله‌پسې ۳۵مه ګڼه

۳۵

شیخ زاید پوهنتون

علمي څېړنو معاونیت

علمي مجلې آمریت

علمي مجلې عمومي مدیریت

د امتیاز خاوند: شیخ زاید پوهنتون

مسؤول مدیر: پوهندوی دکتور سبحان الله شهاب

علمي مجلې عمومي مدیر: نورمحمد انقلابي

علمي مجلې نشراتو مدیر: رحیم الله راحل

متونو سمونې مدیر: نعمت الله ذهین

برېښنالیک: journals@szu.edu.af

کتنپلاوی	
پوهنوال محمد شفیق مندوزی	حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی
پوهنوال عبدالخلیل افغاني	کرنې پوهنځی
پوهنوال زرولي صدیقي	ټولنیزو علومو پوهنځی
پوهنوال محمد الله مندوزی	حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی
پوهنوال عبدالتواب عزیزي	ښوونې او روزنې پوهنځی
پوهنوال امان الله ځدراڼ	حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی
پوهنوال شفیع گل شفیقي	کرنې پوهنځی
پوهنوال صالح خان صالح	کمپیوټر ساینس پوهنځی
پوهندوی دکتور سبحان الله شهاب	ژبو او ادبیاتو پوهنځی
پوهندوی سید کمال شاه بنوري	شرعیاتو پوهنځی
پوهندوی غازي جان محمدي	ښوونې او روزنې پوهنځی
پوهندوی نقیب الله عطیش	ژورنالېزم او عامه اړیکو پوهنځی
پوهنمل گوهرشاه گوهري	کمپیوټر ساینس پوهنځی

پته: شیخ زاید پوهنتون، علمي څېړنو معاونیت، د علمي مجلې آمریت خوست- افغانستان

۰۰۹۳۷۷۷۹۱۶۵۳ / ۰۰۹۳۷۷۴۳۰۲۴۷۷

د علمي ـ څېړنيزې مقاله ليکنې لارښود

درانه څېړونکي دې د علمي مقالې د ليکلو پر وخت لاندې ټکي په پام کې ونيسي:

- ✓ مقاله بايد مخکې نشر شوې نه وي او نه هممهاله بلې مجلې ته لېږل شوې وي.
- ✓ د کتابتوني مقالې اړين توکي په ترتيب سره دا دي: عنوان، د ليکوال نوم او پته، لنډيز، کليدي کلمې، سريزه، موخې، کړنلاره او کارتوکي، اصلي متن، پايله، وړانديزونه، اخځليکونه او د طبيعي علومو په علمي مقالو کې مناقشه هم اړينه ده.
- ✓ عنوان بايد مانا لرونکی او له موضوع سره بشپړ مطابقت ولري. د کلمو شمېر يې له (۱۵) څخه زيات نه وي، سايز يې بايد (۱۴) بولډ او د پاڼې په منځ کې وي.
- ✓ د ليکوال پېژندنه دې په دې ډول وي: د ليکوال علمي رتبه، بشپړ نوم، تخلص، پوهنتون، پوهنځی او څانگه. ورپسې دې لاندې ښي اړخ ته په (۱۱) سايز کې برېښناليک راوړل شي.
- ✓ لنډيز دې د (۲۰۰- ۲۵۰) کلمو پورې وي او د لنډيز عنوان دې (۱۲) بولډ وي.
- ✓ کليدي کلمې دې د الفبا په ترتيب له (۵- ۷) پورې راوړل شي.
- ✓ سريزه دې په بسم الله الرحمن الرحيم او د الله تعالی په ثنا او صفت پيل شي ورپسې دې د موضوع وضاحت، ستونزې، موخې، پخوانيو ليکنو ته کتنه، د څېړنې اهميت او تگلاره راوړل شي.
- ✓ د موخو ليکلو لهپاره دې (**SMART**) ته پاملرنه وشي، يعنې موخې دې مشخصې، د اندازه گيرۍ وړ، د لاسرسي وړ، په واقعيت ولاړې او د وخت مطابق وي.
- ✓ د څېړنې اهميت او تگلاره کې دې واضح شي، چې کومې نيمگړتيا دغه څېړنې ته هڅولی يې؟ په کوم سبب زما څېړنه مهمه ده؟ کومو لوستونکو سره به مرسته وکړي او څه مثبت تغير پېښولی شي؟

- ✓ په تګلاره او کارتوکو کې دې خپل د لیکنې روش او تګلاره څرګنده شي او د میتود ډول دې واضح شي.
- ✓ په اصلي متن کې دې له امانتدارۍ او د ماخذ لیکلو له سمې طریقې استفاده وشي. د قران کریم او نبوي احادیثو په ژباړه کې دې دقت وشي او په خنجري لیندیو ﴿﴾ کې دې ونیول شي. د مقالې د کلمو شمېر دې (۵۰۰۰ - ۶۰۰۰) کلمو پورې وي، لیکنه دې د لیکدود او ګرامر له مخې سمه وکښل شي، د پښتو لهپاره (Pashto Nazo) ، د دری لهپاره (Bahij Zar) د عربي لهپاره) (Traditional Arabic) او د انګلیسي متن لهپاره دې (Time New Roman) فونټونه وکارول شي .
- ✓ له منځپانګې بشپړولو وروسته دې پایله، مناقشه او نتیجه ګیري راوړل شي. په پایله کې دې هره نتیجه په ځان ته پراګراف کې راوړل شي.
- ✓ وړاندیزونه دې د پایلې، مناقشې او نتیجه ګیرۍ څخه په الهام راوړل شي.
- ✓ د انګلیسي (Abstract) د لیک سایز دې (۱۲) وي، د کلمو شمېر دې یې د (۲۰۰- ۲۵۰) وي. د (Abstract) لاندې دې (Key Words) راوړل شي، چې شمېر یې د (۵- ۷) پورې وي او د (Abstract) سر ته دې په انګلیسي ژبه د لیکوال بشپړ نوم، علمي رتبه، پوهنځی، څانګه، ګرځنده شمېره، برېښنالیک، د تقریظ ورکوونکي بشپړ نوم او د مقالې عنوان ولیکل شي.
- ✓ مأخذونه باید د الفبا په تورو ترتیب، شمېر یې له اتو کم نه وي، د ټولنیزو علومو مأخذونه دې د (APA style) کې او د طبیعي علومو مأخذونه دې د (Vancouver Style) کې راوړل شي.

د ټولنیزو علومو برخه

ګڼه	سرلیک	لیکوال	مخ
۱	د بهرنیانو ډولونه	پوهنوال محمد شفیق مندوزی	۱
۲	د جرم ثابتولو وسیلې	پوهنوال امان الله ځدراڼ	۱۳
۳	د المعتصم او عُموریه د سوبې پېژندنه او شننه	پوهنوال زرولي صدیقي	۲۷
۴	د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د زیاتو ودونو د کولو حکمتونه او فلسفه	پوهندوی محمد ولید اسحق‌زی	۳۹
۵	په پښتو معاصر شعر کې له ځورېدنې خوند اخیستنې (سادېزم) څرکونه	پوهندوی ګل رحمن رحماني	۴۷
۶	خرافات، کوډې او له نا پوهۍ سره تړلي نور ناوړه دودونه	پوهندوی محمد ولید اسحق‌زی	۵۹
۷	غربي سیکولر- لیبرال نظریې له اړخه د بیان آزادۍ ته یوه کتنه	پوهنمل دوکتور احمد جاوید شکیب	۷۱
۸	د قتل په تثبیت کې د عدلي طب رول	پوهنمل پاځون میاخېل	۱۰۳
۹	په اسلام کې د انفلاسیون کنټرول حل لارې	پوهنمل رحمت الله منګل	۱۲۷
۱۰	په اسلامي شریعت کې د حدودو د مشروعیت حکمتونه	پوهنمل فخرالدین عزام	۱۴۱
۱۱	د عمدي قتل په مقابل کې صلحه او د هغې احکام	پوهنمل نقیب الله مشفق	۱۵۷
۱۲	د لرغونو اثارو په بیارغونه کې د نویو مېتودونو کارونه	پوهنمل ګل رحمن مشفق	۱۷۵

۱۳	د افغانستان په پرمختګ کې د جغرافيايي موقعيت اغېز	پوهنيار نظيرګل صديقي	۱۸۷
۱۴	د اسلامي شريعت په رڼا کې د ګناهونو د ښنې لاملونه	پوهنيار محمد اسحاق شهزاد	۲۰۵
۱۵	تاثير ادبيات بالای جامعه در افغانستان	هدايت الله سليم	۲۲۳
د طبيعي علومو برخه			
۱٦	مالياتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ رول	پوهنمل عبدالرحيم احمدي او پوهنيار عبدالروف خاموش	۲۳۵

Abstracts in English	Page
	256

د بهرنیانو ډولونه

پوهنوال محمد شفیق مندوزی، شیخ زاید پوهنتون، حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی، سیاسي علومو او نړیوالو اړیکو څانګه.
برېښنالیک: shafiqmandozy@gmail.com

لنډیز

د بهرنیانو ډولونه او د هغوی حقوقي وضعیت د نړیوالو خصوصي حقوقو د اساسي موضوعاتو څخه شمېرل کېږي، چې په اوسني وخت کې د نړیوالو موضوعاتو په سر کې قرار لري؛ نو په دې اساس که څه هم اشخاص د جغرافیایي نظره په معین محل کې ژوند کوي او د دې محل سره مادي او حقوقي اړیکه لري، همدارنګه د سیاسي والي او حقوقي والي له حیثه له دولت سره تړاو لري؛ تر څو د دغه تړاو په موجب دولت د هغوی له منافعو څخه په بهر کې ملاتړ وکړي او په داخل کې هم نوموړي اشخاص له هغو حقوقو څخه برخمن شي، چې دولت ټولو ته په نظر کې نیولي دي. په عمل کې اشخاص د مختلفو عواملو لکه: (سیاسي، تجارتي، اقتصادي، جنګي، تحصیلي، طبیعي حوادث او داسې نورو) له امله بهرنیو هیوادونو ته د پاسپورت او ویزې د لرلو پر اساس ځي، همدارنګه د دولتونو په وسیله د ورود د حق په رسمیت پېژندل، ملي قانون منل او د بیګانه اتباعو خروج په برخه کې الزاموالی را منځته کوي. د بهرنیو اشخاصو دخول او خروج ، په دایمي یا موقتي ډول په بهرني هېواد کې ژوند کول، د دې موجب کېږي چې یاد شوی هیواد د خپلو اتباعو او د نوموړي شخص تر منځ تفکیک وکړي او د دغه ډول اشخاصو په ځینو حقوقو قایل او د بعضو څخه یې محروم کړي، چې په ذکر شوي کتابتوني تحقیقي موضوع کې پرې هر اړخیز بحث شوی دی.

کلیدي کلمې: اواره ګان(بې ځایه شوي)، دایمي بهرنیان، مهارب کډوال، سیلانیان، عادي بهرنیان.

سریزه

بسم الله الرحمن الرحیم، الحمد الله رب العالمین والصلوه والسلام علی سید المرسلین و علی آله و اصحابه اجمعین.

په اوسني وخت کې به په نړۍ کې داسې هېواد پیدا نه شي، چې د دوی اتباع دې بل کې نه اوسېږي او یا په هغه هېواد کې د نورو هېوادونو اشخاص ونه اوسېږي، یعنې هرځومره، چې د یوه هېواد متبوع اشخاص د جغرافیایي نقطې له نظره په یوه ټاکلي ځای کې ژوند کوي د هغه ځای سره مادي او حقوقي

رابطه لري. له سیاسي او حقوقي پلوه د دولت سره اړیکه لري او د همدغو اړیکو پر اساس هېوادونه په بهرکې د خپلو وګړو له حقوقوڅخه حمایت کوي او په داخل کې دغه وګړي هم د هغو حقوقو درلودونکي دي، چې یو دولت یې د هغو لهپاره په نظرکې نیسي. په عمل کې لیدل کېږي، چې ډېر اشخاص د اقتصادي، تجارتي، سیاسي، جنګي، تحصیلي، طبیعي او نورو مختلفو پېښو پر اساس خپل اصلي ځای پرېږدي او په نورو هېوادونو کې ژوند غوره کوي.

هغه اشخاص، چې غواړي بهرنیو هېوادونو ته لاړ شي او د اړونده هېوادونو سره سیاسي، حقوقي او معنوي اړیکې ونه لري او په دغو هېوادونو کې په دایمي اومؤقتي ډول ژوند غوره کوي، د دې باعث ګرځي، چې دولتونه یې د خپلو اتباعو څخه تفکیک کړي، چې پر اساس یې د ځینو حقوقو څخه محرومېږي او سره له دې انساني شخصیت پر دغه امر ملزم دی، چې انسان د هغه حقوقو درلودونکی شي، چې د ژوند لهپاره ورته لازم او ضروري وي؛ نو دولتونو دغه عمل ته په پام د بهرنیانو لهپاره حقوق په نظر کې نیسي. د مختلفو عواملو پر اساس د وطن پرېښودل په نورو هېوادونو کې مسافرت او اقامت (استوګنه) غوره کول، د دولتونو په واسطه له ځینو حقوقو څخه د بهرنیانو محرومېدل او هیوادونو ته د تلو او راتلو په اساس د بهرنیانو ویشنه د نړیوالو خصوصي حقوقو د بحث یوه مهمه حقوقي موضوع ده، د دې لهپاره، چې د بهرنیانو ډولونه په ښه توګه وپېژنو؛ نو په دې کتابتوني تحقیقي مقاله کې د بهرنیانو پېژندنه او ډولونو باندې بحث کوو.

د څېړنې موخې

د دې څېړنیزې مقالې موخې دا دي، چې لوستونکي به وپوهېږي، چې د بهرنیانو په اړه اوسنۍ پېړۍ د بشري حقوقو د ملاتړ له حیثه ارزښتناکه ده. د شلمې پېړۍ له پیل څخه نیولې بیا تر نن پورې زیات بین المللي اسناد د بشري حقوقو، د بهرنیانو او اقلیتونو د حقوقو دحمایت لهپاره منځته راغلل، پاتې دې نه وي، چې شلمه پېړۍ د دوو نړیوالو جنګونو شاهده وه، چې زیات شمېر انسانان پکې ووژل شول؛ ولې بیا یې هم د بشر حقوقو د پرمختګ مخه ونه نیوله.

په (۲۰ مه) پېړۍ کې د بشر فردي حقوقو پرمختګ وکړ او تکامل ته ورسېدل اود بهرنیانو د حقوقو په اړه زیات قواعد وضع شول. په نړیواله سطحه بشري حقوقو ته زیاته پاملرنه وشوه؛ مختلفې نړیوالې اعلامیې، د مدني او سیاسي حقوقو نړیوال میثاق، اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي نړیوال تړون او زیات نور تړونونه د سیمې او نړۍ په کچه رامنځته شول، چې د بهرنیانو حقوقو ته پکې اشاره شوې وه. مثلاً: څلورم پروتوکول څلورمه ماده، اووم پروتوکول او لومړۍ ماده، چې په دغو اروپایي پروتوکولونو کې ذکر

شوي دې، چې بې له دليل څخه د بهرنيانو اخراج ممنوع دی.

همدارنگه د دې کتابتوني مقالې په اساس به لوستونکي په دې وپوهيږي، چې خاصو شرايطو په اساس د بعضو حقوقو څخه محروميږي، که چېرته مونږ وغواړو چې بهرنی د خصوصي حقوقو څخه محروم کړو؛ نو نوموړی محروميت داسې مفهوم افاده کوي، چې نوموړي بهرني ته په دې هيواد کې د ژوند کولو اجازه نه ورکول کيږي، ځکه چې په يوه هېواد کې ژوند کول بغير د خصوصي او خصوصا د شخصي احوالو حقوقو څخه ممکن نه دی.

د کار مواد او ميتود

دا کتابتوني څېړنيزه مقاله ده او له هغه مأخذونو او منـــابعو څخه پکې استفاده شوې ده، چې په نړيوالـــــه او داخلي سطحه معتبر گڼل کيږي.کوشش مې کړی دی، چې موضوع له هرې نگاه څخه وڅېړل شي او لوستونکي يې په لوستلو کې نورو کتابونو ته اړ نه شي او بله دا چې زما ليکنه په پښتو ژبه کې ده؛ نو دپښتو ژبې ټول ادبيات په نظر کې نيول شوي دي او هم په دې ليکنه کې روانه او ساده ژبه کارول شوې ده.

څرنگه چې زما د ليکنې موضوع (د بهرنيانو ډولونه) دي؛ د موضوع د ښه وضاحت لهپاره به لومړی د بهرنيانو د پېژندنې په هکله اجمالي معلومات او ورپسې به د بهرنيانو ډولونو باندې خپله کتابتوني څېړنيزه ليکنه بشپړه کړم.

د بهرنيانو پيژندنه

بهرنی په لغت کې ناپېژنده، ناآشنا او هغه شخص ته ويل کيږي چې د بل هيواد شخص وي، په انگليسی ژبه کې ورته Aliens او په عربي ژبه کې ورته الاجنبي ويل کيږي (حسن،۱۳۸۳،ص:۳۳).

په اصطلاح کې بهرنی شخص هغه دی، چې د هغه دولت تبعه نه وي يا په هغه شخص باندې اطلاق کيږي، چې د نوموړي دولت تابعيت ونه لري (دراني،۱۳۹۹،ص:۱۲۶).

يا د بين المللي حقوقو په دايرة المعارف کې راغلي دي، چې بهرنی هغه شخص ته ويل کېږي، چې په يوه هېواد کې ژوند کوي؛ خو د دغه هيواد تابعيت ونه لري (بې تابعيته اشخاص) هم بهرني گڼل کيږي (مندوزی،۱۴۰۲،ص:۱۲۶).

د افغانستان مدني قانون د(۲۰۰۰ مې) مادې په اوله فقره کې بهرني ته بيگانه او په دويمه فقره کې د اجنبي اصطلاح کارولې ده، د حقوقو په ترمينولوژي کې خارجي هغه شخص ته ويل کيږي، چې د هيواد يا دولت او افرادو په وړاندې معين تابعيت ونه لري (ابراهيمي،۱۳۸٦،ص:۳۷۳).

د افغانستان د تابعيت قانون خارجي اصطلاح کارولې او داسې صراحت لري: (خارجی هغه شخص ته ويل کېږي چې د افغانستان تابعيت ونلري او يا بې تابعيته وي .

همدارنګه د افغانستان په ادارو کې د خارجي اتباعو د استخدام مقرره په دې اړه داسې صراحت لري: (خارجي هغه شخص ته ويل کېږي، چې د افغانستان تابعيت ونلري).

د بهرنيانو ډولونه

بهرنيان په مجموع کې په دوه برخو ويشل شوي دي.

۱: حقيقي اشخاص

۲: حکمي اشخاص

۱ـ حقيقي اشخاص بيا په خپل وار سره په دوولسو ډولونو وېشل شوي دي، چې زمونږ د تحقيق موضوع هم د حقيقي بهرني اشخاصو ډولونه دي او په لاندې ډول يې مطالعه کوو.

عادي بهرنيان، فراري او مجرم بهرنيان، مهارب(کډوال) بهرنيان، آواره ګان (بې ځايه شوي)، مهاجرين، سيلانيان، محصلان، سوداګر او پانګه اچوونکي، ژورنالستان، جوينده ګان (طلب کوونکي)، پناه غوښتونکي او مامور بهرنيان، چې هر يو يې په لاندې ډول مطالعه کوو (دانش پژوه،۱۳۸۶،ص:۱۹۸).

عادي بهرنيان

هغه افرادو ته ويل کېږي، چې په معمولي ډول په نورو هېوادونو کې ژوند کوي او يا هېوادونو ته مسافرت کوي. د ډول افرادو حقوقي وضيعت د هېوادونو په داخلي قوانينو کې تصريح کېږي.

عادي بهرنيان په دوه ډوله دی الف ـ عادي مقيم بهرنيان ب ـ مسافر عادي بهرنيان

الف: عادي مقيم بهرنيان: هغه اشخاصو ته ويل کېږي، چې په مؤقت يا دايمي ډول په ټولنيز کار او فعاليت مشغول وي او هلته ژوند کوي، که څه هم اصل دا دی، چې د بهرني شخص د اقامت آزادي شتون لري؛ خو هيوادونه د خپلو سياسي اجتماعي، فرهنګي او داسې نورو مصالحو په نظر کې نيولو سره يو لړ شرايط ورته وضع کوي. په همدې اساس بهرنيان د دايمي والي او موقت والي له حيثه په دوه ډوله دي، چې په لاندې ډول يې مطالعه کوو.

د اوږد مهاله استوګنې (دايمي اقامت) بهرنيان: هغه افرادو ته ويل کېږي، چې د دولتونو لخوا هغو افرادو ته د دايمي اقامت ويزه ورکړي چې د هغه هېواد د دايمي اقامت شرايط يې پوره کړي وي. غالباً علمي شخصيتونه او متخصصانو ته دايمي اقامت ورکول کېږي؛ څکه چې هغوی کولای شي بهرني هېواد ته خدمت وکړي.

د لنډ مهاله (مؤقتي) اقامت: هغه افرادو ته ويل کېږي چې په موقتي شکل د سياحت او يا تحصيلاتو

له‌پاره بل هېواد ته تللي وي دغه حق په یو لړ شرایطو باندې ولاړ دی، چې د هیوادونو سیاسي مصالحو پورې اړه لري.

ب: مسافر عادي بهرني: هغو اشخاصو ته ویل کېږي، چې د خاصو موخو د رسیدو له‌پاره د یو لنډ وخت له‌پاره بل هیواد ته سفر کوي. معمولاً مسافر اشخاص د نورو بهرنیانو په پرتله له کمو حقوقو څخه برخمن دي. ممکن دیپلوماتان هم مسافرین وي، په هغه صورت کې چې د خاصو سیاسي موخو له‌پاره بل هېواد ته په لنډ مهاله سیاسي سفر اقدام کوي، ممکن سوداګر وي چې د لنډ وخت له‌پاره بهر ته سفر کوي.

فراري او مجرم بهرنیان

مجرم بهرنیان هغه اشخاص دي، چې په یوه هیواد کې د جرم مرتکب ګرځېدلي وي، د دې له‌پاره، چې مجازات نه شي یوه بل هیواد ته فرارکوي.

په تېرو زمانو کې دولتونو فراریان د جرم د اجراء پر اساس په سزا رسول او یا یې د حمایې او دفاع وړ نه بلل، په زیاتره مواردو کې یې فراریان له خپلو هېوادونو څخه شړل او یا به یې مجنی علیه هیواد ته سپارل، دولتونو د معاهداتو پر اساس په خپلو کې داسې احکام په داخلي قوانینو کې پیشبیني کړل، چې دغو اشخاصو ته پناه ورکول پکې منع پېژندل شوي وه، د حمورابي په پخوانیو قوانینو کې پناه ورکول جرم ګڼل شوی و او په خپله پنځلسمه ماده کې یې د فراري غلامانو پناه ورکوونکو ته د اعدام جزا ټاکلې وه. سره له دې په معاصره پېړۍ کې په ځینو دولتونو کې د پناه په مسئله کې د سیاسي مجرمینو استثناء ومنل شوه؛ خو د جنایتکارانو او فراري مجرمینو په برخه کې معمولاً د استرداد څخه استفاده کېږي، د دغه اصل پر اساس هغه دولت، چې جرم د هغه په خاوره کې واقع شوی وي د مرتکب د استرداد غوښتنه کوي؛ ځکه متقاضي هیواد د خساراتو محتمل ګرځېدلی او له دغه هیواد څخه وړاندې د نورو هیوادونو محاکم ورته د رسیده ګۍ صلاحیت نه لري.

نن ورځ هم د دولتونو د اړیکو پر اساس په نورو دولتونوکې فراري مجرمین د پېژندلو وړ دي او د بهرنیانو د حقوقو درلودونکي نه بلل کېږي (مندوزی،۱۴۰۲،ص:۲۱۳، ۲۱۴).

مهارب(کډوال) بهرنیان

دا هغه اشخاص دي، چې په اختیاري توګه یې خپل هېواد پرېښودلی وي او په بل هېواد کې یې د مختلفو لاملونو(اقتصادي، اجتماعي، فرهنګي...) پر اساس استوګنه انتخاب کړې وي مهارب بهرنیان بلل کېږي (ناصح،۱۳۹۲،ص:۱۴۵).

اواره ګان (بې ځایه شوي) بهرنیان

اواره ګان هغه اشخاص دي، چې د جنګ یا طبیعي حوادثو څخه د ژوند د ساتلو په منظور نورو هېوادونو ته کډه شوي وي؛ لکه سیلابونه، زلزلې او داسې نور.......

له پورته تعریف څخه په اخذ سره اواره ګان په دوه برخو ویشل شوي دي، چې عبارت دي له:

۱ـ د جګړې اواره ګان

۲ـ د طبیعي پېښو اواره ګان، چې هر یو یې په لاندې ډول تر بحث لاندې نیسو.

۱ ـ د جګړې اواره ګان

هغه افراد، چې د جنګي عملیاتو یا د متخاصم دولت د لشکرکشۍ له آمله له هغې خاورې څخه کډه شوي وي، چې مخکې یې پرې ژوند کړی وي، د جګړې آواره ګان بلل کېږي، آواره ګان مجبور دي د هغه مسلحانه داخلي یا بین المللي جګړو پر اساس، چې په هېواد کې یې روانې دي، خپله خاوره ترک کړي، اصولاً آواره ګان د(۱۹۵۱) او د (۱۹۶۷) کال کنوانسیونونو او هغه اضافي پروتوکول، چې په(۱۹۷۷م) کال مسلحانه جګړو کې د ایسارو قربانیانو د حمایت په منظور تصویب شو، حمایت کېږي او د خاصو حقوقو درولودونکي دي، په هېوادونو کې د جنګي آواره ګانو حقوقو نسبت نورو بهرنیانو ته کم دی له دې سره، چې د بشر دوستانه نړیوالو حقوقو پر اساس په نظرکې نیول شوي دي؛ خو بیا هم د جنګی آواره ګانو حقوق کم دي او په عمل کې له مناسب حقوقي وضعیت څخه برخمن نه دي.

۲ـ طبیعي آواره ګان

طبیعي آواره ګان هغه اشخاص او افراد دي، چې د طبیعي حوادثو له امله نورو هېوادونو ته کډه شوي وي، لکه: زلزله، واورې ښویدنه، سیلابونه او داسې نور.

دا هغه خلک دي، چې د خپل ژوند د ساتلو په خاطر مجبورشوي وي او نورو هېوادونو ته یې کډه کړې وي؛ دولتونو د انساني خواخوږۍ له مخې د حمایت لاندې نیولي او د مؤقت وخت لهپاره یې قبول کړي دي، د طبیعي حوادثو د رفع کېدو څخه وروسته خپلو هېوادونوته ستانه کېږي، کله چې طبیعي حوادث یوه طولاني موده په برکې ونیسي؛ نو د زیات وخت لهپاره په نورو هیوادونو کې میشت او حمایت شوي دي (دانش پژوه، ۱۳۸۶،ص:۲۰۷).

مهاجرین

مهاجرین هغه کسانو ته ویل کېږی، چې د سیاسي، نژادي، مذهبي، ټولنیزو او د اوسیدو د ملاحظاتو پر اساس خپل هېواد پرېږدي او بل هغه هېواد کې، چې د اوسیدو اجازه یې اخیستې وي، د اوږده وخت لهپاره د اوسیدلو تصمیم ولري (افضلي، رحیمي،۱۳۹۱،ص:۱۷۷).

په یو عمومي وېش کې کولی شو، چې هېوادونه په ځانګړي ډول د جغرافیوي او د نفوس په اساس په دوو برخو وویشو، چې عبارت دي له: مهاجر منونکي او مهاجر پال هیوادونو څخه، چې په لاندې ډول یې مطالعه کوو.

۱ـ مهاجر منونکي هیوادونه: نوموړي هیوادونه د لویو سیمو (ځمکو) لرونکي دي او وګړي یې نظر سیمې او د هیواد پرمختګ ته کم او بسنه نه کوي او د نورو هېوادونو دکسانو منلو ته اړتیا لري. لکه امریکا، کاناډا او استرالیا، نوموړو هیوادونو د دې هدف د لاسته ته راوړلو په خاطر د مهاجرینو د منلو لهپاره اسانه شرطونه ټاکلي دي او همدارنګه یې خپلو هیوادونو ته د دخول لهپاره اسانه شرایط ایښودلي دي؛ ترڅو زیات مهاجرین ورشي او دا وضعیت به تر هغه دوام کوي، چې مهاجرو ته اړتیا ولري.

۲ـ مهاجر پال (مهاجر پرست) هېوادونه: نوموړي هیوادونه هغه دي، چې د هیواد غړي یې زیات او سیمه یې کمه ده، چې په داسې هیوادونو کې ټولو اشخاصو ته د کار کولو مساعده زمینه وجود نه لري، لکه لبنان، پاکستان او بنګلادیش.

اګر چې ممکن دا ویش نن ورځ د ملاحظې وړ نه وي، ځکه چې د مهاجرو منل د هر هېواد په پرمختګ کې رول لري او د مهاجرو ډولونه لکه د ساده قوې مهاجر او متخصص مهاجر باندې بدلیږي.

د یادولو وړ ده چې د افغانستان د نفوسو د تذکرې نظامنامې د پاسپورت اصولو او د تابعیت د ۱۳۰۲ کال قانون په دریم فصل او (۹۷ مه) ماده کې د ایران مهاجرینو په اړه ویلي وو، چې ټول ایراني مهاجرین چې افغانستان کې سکونت لري د افغانستان تبعه ګڼل کېږي؛ نو په دې اساس یې د بهرني تبعه کېدلو څخه بیرون کول او افغاني تبعه ګڼل کېدل.

په خاص ډول د سرحدي وګړو په اړه چې په دولتي ځمکو کې د اوړي او ژمنیو د سیمو د ضرورت په اساس ژوند کوي. د افغانستان او ایران ترمنځ منعقده شوې معاهده کې یې حقوق او وجایب تعیین شوي وو، چې د ایران په خاوره کې اوسېدو سره به ایراني تبعه او د افغانستان سیمه کې اوسیدو سره به افغاني تبعه ګڼل کېدل او هغه وګړي چې د یوې سیمې به په بله سیمه کې اوسیدل په همغه معاهده کې توافق شوی وو، چې هغه قبیلې چې له ایران نه افغانستان ته راغلي وې، دافغانستان تبعه ګڼل کېدل؛ نو پدې اساس ایراني مامورینو ته د یادونې پرته، ایران خاورې ته یې د ننوتلو اجازه نه درلوده او دا موضوع د هغو افغاني قبیلو په اړه هم صدق کوي، چې افغانستان نه ایران ته تللي دي.

د یادولو وړ ده چې مخکې وخت کې د مهاجرو د دخول او منلو قواعد د نظامنامې تر عنوان لاندې په ۱۳۰۲ کال د سرطان په (۷ مه) تاریخ د وزیرانو شورا لخوا په تصویب رسیدلي وه او د دې قواعدو په مبناء د مهاجرینو منل اسانه وو او د افغانستان تبعه ګڼل کېدل او په دې نظامنامه کې ځانګړي امتیازونه په

نظر کې نیول شوي وو، لکه د ځمکې د ملکیت امتیاز لرل او د هغوی سره د افغاني تبعه په شان رویه کېدله. البته، د تابعیت پریښودلو په صورت کې به املاک ترېنه اخیستل کېدل او له هیواد نه به یې هم اخراج کول (افضلي، رحیمي،۱۳۹۷،ص: ۱۵۷، ۱۵۸).

سیلانیان

د افغانستان د سیلانیانو قانون د لومړی مادې پر اساس سیلاني داسې تعریف شوی دی، چې « سیلاني هغه کس دی، چې په مؤقتي ډول حد اقل د ۲۴ ساعتونو لهپاره د یوه هیواد نه لیدنه کوي، په دې شرط چې په هغه ځای کې په داسې دنده بوخت نه شي، چې عاید ترېنه راوړي». په دې وجه د سیلانیانو د اوسیدو وخت کم دی او نه شي کولی چې په هغه هیواد کې په دنده مشغول شي، پدې علت چې د سیلاني په نوم هغه هیواد کې اوسیږی او سیاحتي ویزې یې اخیستي وي البته کېدای شي بعضو هیوادونو کې د ویزې لغوه کېدو قرار داد شوی وي، چې پدې صورت کې به د ویزې اخیستلو نه معاف وي (مندوزی،۱۴۰۲،ص:۱۶۱).

محصلان

کله کله د هیوادو ترمنځ دوه اړخیز یا څو اړخیز قراردادونه کېږی، چې د هغې پر اساس د فرهنګي فعالیتونو لهپاره محصل تبادله کېږی او له دې لارې د خپل هېواد په معرفۍ لاس پورې کوي او خپلې همکاری ته توسعه ورکوي.

محصل هغه څوک دی، چې د علم حصول او له نورو نظامونو څخه د زده کړو بلدتیا او د نویو علمي موضوعاتو لهپاره بل هېواد ته مسافرت کوي. بل هیواد ته د ننوتلو لهپاره باید ویزه واخلي، چې په ځینو هیوادو کې شاید د تحصیلې ویزې لهپاره تحصیلي پاسپورت ورکړل شي او همدارنګه د هیوادونو متقابلې اړیکې د محصلانو په تحصیل کې مؤثرې واقع شي(افضلي، رحیمي،۱۳۹۲،ص:۱۴۱).

په دې مورد کې د بهرنیو اتباعو د مسافرت او استوګنې قانون په(۱۷ مه) ماده کې داسې صراحت لري، چې «د بهرنیو محصلانو ویزه چې افغانستان ته د ننه کیږي د مخکېنۍ موافقې او متقابله رویې په اساس صورت نیسي».

سوداګر او پانګه اچوونکي

د افغانستان د تجارت قانون د (۸ مې) مادې مطابق « تاجر عبارت له هر هغه کس یا شرکت څخه چې د تجارتي اهلیت په لرلو سره په خپل نوم په یوه یا څو سوداګریزو معاملو کې ګډون وکړي او دا خپله دنده وګرځوي، سوداګر شمیرل کېږي». دا کسان د سوداګرۍ او ګټې په نیت همدارنګه د نویو بازارونو

د پېژندنې له‌پاره او د خپل تجارتي فعالیت د ساحې د پراختیا په خاطر له یوه هېواد نه بل هېواد ته مسافرت کوي.

یوه بله ډله د اجنبیانو په افغانستان یا نورو هېوادونو کې چې بهرني پانګه اچوونکي دي، هغه هم د ځانګړو قواعدو او مقرراتو تابع دي. له هغه ځایه چې دا کسان د بهرنیو تجارانو د قواعدو تابع دي؛ خو په ځینو مواردو کې د ځانګړو شرایطو لاندې دي.

پانګه اچوونکي هغه کسان دي، چې د دارایی د تملیک له‌پاره (چې له هغې جملې څخه سهمونه، بیه لرونکې اوراق او نور) یې له متبوع هېواد څخه بهر وي چې دا دارایی د تولید د وسایلو له جملې څخه وي (مستقیم پانګه اچوونکي) ګڼل کېږي، لدې نه بغیر غیر مستقیم پانګه اچوونکي ګڼل کېږي، اما د خصوصي پانګې اچونی قانون په اساس د مادي یا غیر مادي پانګې په اچونې سره پرته له مستقیمې یا غیر مستقیمې پانګې اچونې بیان کړی دی او دواړه ډوله یې پانګه اچونې ته شاملېږي.

هیوادونه د خپلو سوداګرو د حمایت او د امینت له‌پاره له نورو هیوادونو سره یو اړخیز یا څو اړخیز تړونونه کوي اما باید ووایو تر هغه ځایه چې تجارت په موضوع کې ښایي، تر اوسه د پانګه اچوونکو د امینت د تأمین تړونونه ازموینې پایلې بیرته نه دي ورکړي چې واضح کړل شي، چې څومره دې تړونونو د پانګه اچوونکو امینت ته ارتقا ورکړې ده، په هر حال اجنبي تجاران او پانګه اچوونکي په هیواد کې د بهرنیانو له جملې څخه دي، چې نن ورځ یې د ازادو بازارونو د ساتنې لاندې شمیر زیات کړی دی او هیوادونه د هغه د جذب له‌پاره هڅې کوي (افضلي، رحیمي،۱۳۹۲،ص:۱۴۲).

ژورنالیستان

ژورنالیستان هم د خبریالی، انځورګری یا مطبوعاتي فعالیتونو په بیلا بیلو برخو کې لکه، فرهنګي، سیاسي، ټولنیزو، اقتصادي او نورو کې د مطبوعاتي ویزو په اخیستلو سره هیوادونو ته د ننه کېږي. د مطبوعاتو قانون هم ژورنالست داسې تعریف کړی دی: چې«ژورنالست هغه مسلکي او حرفوي کس دی، چې د رسنیو له لارې خپریدونکي مواد تهیه او وړاندې کوي» (د رسنیو رسونې قانون ۳ ماده دریم بند). پدې اساس ژورنالیستان هم د اجنبیانو له جملې څخه شمېرل کېږی، چې په بهرني هیواد کې د ځانګړې موضوع په مقصد چې اړونده هیواد ورته اجازه ورکوي اقامت پیلوی (افضلي، رحیمي،۱۳۹۱،ص:۱۴۲).

جوینده ګان (طلب کوونکي)

جوینده ګان یا طلب کوونکي هغه کسان دي، چې تجربه یا تخصص لرونکي وي او یا دا چې ساده کاریګر وي او د معاش حصول له‌پاره بل هیواد ته سفر کوي، په واقعیت کې دوی د مزد په مقابل کې دنده کوي، اما په عمومي ډول سره هیوادونه د داسې کسانو راتلو له‌پاره سخت شرطونه وضع کوي، په

هر صورت د داسې کسانو مشتغل کېدل د هیوادونو په اقتصادي وضعیت پورې تړلي دي، چې د دخول اجازه هم په دې پورې اړه لري، د بېلګې په توګه، لکه د افغانستان اقتصادي وضعیت دومره ښه نه دی، چې بهرنیو ساده کاریګرو ته دې د دندې لاسته راوړلو لهپاره ویزه ورکړل شي، متخصصینو اشخاصو ته د ویزې د ورکړې امکان شتون لري، په دې مورد کې د بهرنیو اتباعو د استخدام قانون د افغانستان په ادارو کې د کار او ټولنیزو چارو وزارت ته معرفي کېږي، تر څو چې د کار د جواز صدور بهرنیانو ته ورکړي؛ نو پدې اساس د کار طلب کوونکي بله ډله د پردیو له جملې نه په مقیم هیواد کې ګڼل کېږي (ناصح،۱۳۹۲،ص:۱۹۰).

پناه غوښتونکي بهرنیان

پناه اخیستونکي هغو افرادو ته ویل کېږي، چې د سیاسي، نژادي، فرهنګي، مذهبي او ټولنیزو عواملو په اساس په خپل حاکم نظام تحمل ونلري او بل هیواد ته ځان، مال او کورنۍ د ویرې له کبله پناه یوسی. یا په بل عبارت پناه اخیستونکی په هغه انسان باندې اطلاقیږي چې د متبوع دولت د ملاتړ څخه د نه برخمن کېدو په دلیل یې امنیت د خطر سره مخامخ کېږي او د خپل ژوند د دوام لهپاره نړیوال ملاتړ ته اړتیا لري (عبدالله،۱۳۹٦،ص:۱۵۳).

مامور بهرنیان

هغه اشخاصو ته ویل کېږي، چې د خپل متبوع هیواد له لوري د خپل ماموریت د تر سره کولو لهپاره بل هېواد ته ځي.

مامورین په دوه ډوله دي. الف: سیاسي مامورین ب: غیر سیاسي مامورین

الف: سیاسي مامورین: هغه مامورین دي، چې د خپل متبوع هیواد دیپلوماتیکو امورو لهپاره دنده ترسره کوي.

ب: غیر سیاسي مامورین: هغه مامورینو ته ویل کېږي چې د خپل متبوع دولت له لوري پرته د سیاسي دندې څخه د فرهنګي، اقتصادي، او ... دندو لهپاره بهر ته لېږل کېږي (مندوزی،۱۴۰۲،ص:۱۵۷).

۲ـ حکمي اشخاص

حکمي اشخاص هغه اشخاصو ته ویل کېږي، چې خپله اراده د حقیقي اشخاصو په واسطه تمثیلوي. یا حکمي اشخاص په ټولنه کې د وګړو څخه تشکیلیږي، چې قانون جوړوونکي د هغو وګړو د فعالیتونو لهپاره د یوه بېل شخصیت په تشکیل کولو باندې قایل شوي دي او نوموړي حکمي اشخاص یې په دوو ډولونو باندې ویشلي دي.

لومړی، عمومي حکمي اشخاص او دویم، خصوصي حکمي اشخاص چې هر یو یې د مطالعې لاندې نیسو.

عمومي حکمي اشخاص

عمومي حکمي اشخاص د هغه جملې د حکمي اشخاصو څخه عبارت دي، چې د قانون په واسطه تشکیل شوي وي او عمومي جنبه ولري او دولت د هغې په تأسیس کې د مستقیم او یا د غیرمستقیم عامل په حیث رول لوبوي، څکه دولتونه او هغه سازمانونه چې په دولت پورې اړه ولري، چې دا ډول اشخاص یواځې د قانون په تصویب سره حکمي شخصیت ګڼل کیږي. د بیلګې په توګه: ښاروالی، پوهنتونونه، وزارتونه او دولتي بنسټونه د عامه حقوقو اړوند حکمي شخصیتونه لري، چې د نوموړو اشخاصو په وظیفو او مسئلو کې که په داخل کې د یوه هېواد کې وي او که په بیروني سطحه وي، د قوانینو او معاهداتو په اساس یې مسؤلیتونه روښانه وي او د تعارضي مسئلو لهپاره یې حل موجود وي (ناصح،۱۳۹۲،ص:۳۴۱).

خصوصي حکمي اشخاص

نوموړي حکمي اشخاص هغه وخت رامنځته کیږي، چې څو کسان په ګډه د یوې موخې د لاسته راوړلو لهپاره کار وکړي او یو خپلواک او جلا شخصیت را منځته کړي، دا اشخاص هم په خپل نوبت سره په دوه ډوله دي، چې یو یې انجمنونه او بل یې سوداګریز شرکتونه دي، چې انجمنونه معمولاً غیر انتفاعي اړخ لري او شرکتونه انتفاعي اړخ لري (مندوزی،۱۴۰۲،ص:۹۴).

پایله

د نوموړي کتابتوني څیړنې په بهیر کې لاندې پایلې ته ورسېدم، چې بهرنیان هغه اشخاصو ته ویل کیږي، چې په داسې هیوادونو کې ژوند کوي، چې د اړونده هیوادونو تابعیت نه لري او (بې تابعیته اشخاص) هم بهرنیان ګڼل کیږي، همدا قسم د بهرنیانو لهپاره هر هیواد د خپلو مقتضیاتو او سیاسي مسئلو په اساس هغوی ته د حقوقو په ورکولو باندې قایل دي؛ خو ټول دولتونه د بهرنیانو د حقوقو په رعایت کې یو شان نه دي، څکه چې سیاسي او ټولنیزې غوښتنې د هر مملکت فرق کوي، چې بعضې هیوادونه د بهرنیانو د ننوتلو لهپاره په زیاتو تشریفاتو قایل دي، بعضې هیوادونو د دخول لهپاره سخت او بعضو یې نرم مقررات وضع کړي دي، په بعضو مسئلو کې دولتونه یوه واحده نظریه لري، مګر د بهرنیانو د حقوقو په مورد کې یعنې د حقوقو په ورکولو کې او یا د حقوقو څخه محروم کول د هغه هیواد داخلي موضوع ده چیرته چې بهرني قرار ولري، څینې هیوادونه د نفوسو د کموالي او یا د فني اشخاصو ته دې ضرورت په بناء بهرنیانو ته په خاصو امتیازاتو او حقوقو قایل وي، تر څو چې مطلوب اشخاص تشویق شي او هلته د ورتللو او مستقر کېدلو تصمیم ونیسي.

همدارنګه د بهرنیانو ډولونه نورو هیوادو ته د ننوتلو او همدارنګه د حقوقي لحاظه د داخلي او بهرنیو (دوه اړخیزو معاهداتو او کنوانیسونونه) په نظر کې نیولو سره په لومړي قدم کې بهرنیان په دوو لویو برخو حقیقي او حکمي اشخاصو ویشنه او په دویم قدم کې حقیقي اشخاص په دوولسو برخو ویشل شوي

دي، چې ټول مو په د افغانستان د نافده قوانينو او نړيوالو ميثاقونو په ضمن کې په اجمالي ډول مطالعه کړل.

وړانديزونه

۱ـ دولتونه ترمنځ قراردادونه او تعاهدات تر سره شي؛ تر څو نورو هيوادونو ته د اشخاصو داخليدل او بهرکيدلو زمينه برابره شي.

۲ـ د بهرنيانو شخصي مسايلو ته رسيده ګي له حيثه د ملي قانون يعنې د متبوع هېواد قوانينو څخه په بهرنيو هېوادونوکې استفاده وشي.

۳ـ د بهرنيانو لهپاره د لږ تر لږه حقوقو اجرا لازمي وشمېرل شي.

۴ـ هغه نړيوال اصول چې د اسلامي شريعت او داخلي قوانينو سره مغايرت او تناقض ونه لري، ټول هيوادونه يې په حسن نيت سره د بهرنيانو لهپاره په پام کې ونيسي.

منابع

ابراهيمی، سيد نصرالله.(۱۳۸٦ هـ ش). حقوق بين الملل خصوصی. (چ.۲). تهران: نشرات سمت

افضلی، عبدالواحد. رحيمی، محمد اسحاق. (۱۳۹۱هـ ش) حقوق بين الملل خصوصي .(چ.۱). تهران: سمت.

افضلی، عبدالواحد. رحيمی، محمد اسحاق. (۱۳۹۲هـ ش) حقوق بين الملل خصوصي .(چ.۲). تهران: سمت.

افضلی،عبدالواحد. رحيمی، محمد اسحاق. (۱۳۹۷هـ ش) حقوق بين الملل خصوصي . (چ.۳). تهران: ګلها.

دانش پژوه، مصطفی.(۱۳۸٦هـ ش). اسلام و حقوق بين الملل خصوصی. ج.۱(چ.۲). تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

درانی، احمدګل واثق.(۱۳۹۹هـ ش). خصوصي بين المللي حقوق.(چ.۱). افغانستان: يار خپرندويه ټولنه.

عبد الله، نظام الدين. (۱۳۹٦هـ ش). شرح قانون مدنی افغانستان، حقوق بين الملل خصوصی، حقوق بين الملل خصوصی.(چ.۹). افغانستان.کابل: نشرسعيد

عميد، حسن.(۱۳۸۳هـ ش).فرهنګ فارسي عميد.(چ.۳۰). تهران: انتشارات امير کبير

مندوزی، محمد شفيق.(۱۴۰۲هـ ش). نړيوال خصوصي حقوق ۱ او ۲. ننګرهار: يار خپرندويه ټولنه.

ناصح، ولی محمد. (۱۳۹۲هـ ش). حقوق بين الملل خصوصی. افغانستان.کابل: انتشارات سعيد.

ناصح، ولی محمد. (۱۳۹۷هـ ش). حقوق بين الملل خصوصی. افغانستان.کابل: انتشارات سعيد.

د جرم ثابتولو وسیلې

پوهنوال امان الله ځدراڼ، شیخ زاید پوهنتون، د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی، د سیاسي علومو او نړیوالو اړیکو څانګه.

بریښنالیک: amanullah.zadran@gmail.com

لنډیز

په دې لیکنه کې د کتابتوني میتود او روش څخه ګټه اخېستل شوې ده او هڅه شوې ده، چې د جزایي دعوې د تحریک اسبابو او د جزایي دعوې د اثبات اسبابو ترمنځ توپیرونو ستونزو ته حل لاره په ګوته شي. د جزایي دعوی د تحریک وسیلې هغه دي، چې پر بنسټ یې جزایي دعوی تحریک کېږي. د جرم له وقوع وروسته او د هغو دلیلونو په کشف سره، چې په استناد یې کولای شو، چې مظنون تر عدلي تعقیب لاندې ونیسو او کله چې دا وسایل ټول شي، د جرم د وقوع د تثبیت په ضمن کې کولای شو، چې مرتکب شخص ته یې نسبت ورکړو او د دې وسایلو په راټولولو سره کولای شو، چې مرتکب تثبیت او تشخیص کړو.
د اثبات دلایل هغه مجموعه وسیلې دي، چې د یوې دعوی د اثبات لهپاره ګټه ترې پورته کېږي او محکمه کله چې حکم صادروي، مکلفه ده، چې د حکم اسباب په فیصله کې ذکر کړي. له هغه ځایه چې د ذمې برائت اصلي حالت دی؛ نو هر ډول وسیلې یا دلیل د شخص د محکومیت او مجازاتو لهپاره باید ونه کارول شي. د جزایي اجراأتو قانون کې هغه دلایل چې د عدلي تعقیب په ټولو پړاوونو کې پرې استناد کیږي، ۵ ډوله دي، چې د اقرار، شهادت، سندونه، په صف کې په بل مواجه توګه پیژندل او قرینې دي.

د نوموړي موضوع د ښې څېړنې لهپاره مې هم د جزایي دعوی د تحریک وسایل او هم د جرم د اثبات وسایل، څېړلي دي. په دې څېړنه کې دې پایلې ته ورسیدم، چې د جزایي دعوی وسایلو پر بنسټ جزایي دعوی تحریک کېږي او جرم په اثبات نه رسیږي؛ اما د جزایي دعوی د اثبات وسایلو د موجودیت په صورت کې پر مرتکب باندې جرم په اثبات رسېږي.

کلیدي ټکي: اثبات، تحریک، جرم، جزایي دعوی، دعوی، وسایل.

سریزه

بسم الله الرحمن الرحیم، الحمد لله رب العالمین و العاقبة للمتقین والصلاة والسلام علی سید الانبیاء و المرسلین الذي بعث بالحق فارقا بین الحق و الباطل و علی آله و صحبه و التابعین و علی کل من جاهد في سبیله الی یوم الدین.

د جزايي دعوی تحريک د واکمن شخص لخوا پر متهم باندې د دعوی د پيل کولو او يا د اقامه کولو په معنا دی. جزايي دعوی هغه وخت تحريک کېږي، چې شخص ناشايسته او د قانون خلاف عمل ترسره کړي او قانون هغه اعمال او کړنې جرم ګڼلې وي، چې د جرم د اثبات د لايلو او وسايلو له ټولولو وروسته او پر هغې باندې تحقيق، په هغه صورت کې چې پر مظنون باندې د څارنوال لخوا اتهام وارد شوی وي، په حقيقت کې جزايي دعوی تحريک شوی ده.

د جرم د اثبات ټول دليلونه د جزايي دعوی د رسيدنې په پړاوونو (کشف، تحقيق، د دعوی اقامه او محاکماتي پړاوونو) کې د عملي کيدو او پاملرنې وړ نيول کيږي، لکه څرنګه چې په دې اړه د جزايي اجراأتو د قانون (۱۹ مه) ماده په دويمه فقره کې وايي: « د دغه څپرکي د ليکلو دليلونو اړوند حکمونه د جزايي دعوی د رسېدنې په ټولو پړاوونو کې د عملي کيدو وړ دي.»

د جزايي دعوی او د جرم د اثبات په پړاوونو کې دا اړينه ده؛ ترڅو د اثبات پورتني دليلونه مدعي (څارنوال) د تحقيق په ترڅ کې وارزوي او د جرم د اثبات د وسيلې په توګه يې محکمې ته اقامه کړي، پرته له دې قاضي نه شي کولای، چې په خپل ګومان او فکر په متهم باندې حکم صادر کړي. په دې اړه د جزايي اجراآتو د قانون د (۱۹مې) مادې څلورمه فقره داسې وايي: « محکمه نشي کولای، چې خپل ګومان او په دليلونو کې د شبهې د شتون په صورت کې د متهم په الزام حکم وکړي.»

د جرم د اثبات وسايل چې قانون جوړونکي د جزايي اجراأتو د قانون د (۱۹) مادې په ترڅ کې په ګوته کړي دي، د جرم د اثبات د دليلونو او وسايلو په توګه د متهم پرضد د څارنوال لخوا د محکمو په وړاندې اقامه کولای شي، که چيرې د محکمو پر وړاندې د اثبات وسايل د قانون له مخې ثابت شي، هغه په خپله پرېکړه کې د خپل حکم سبب ګرځوي، له دې مخې دا بايد په ډاګه شي، چې څه ډول وسايل د قانون له مخې د محکمې د حکم سبب ګرځيدای شي.

له بله پلوه قانون ګذار د جرم د اثبات وسايل د جزايي اجراأتو په قانون کې اقرار، شهادت، سندونه، په صف کې پېژندل او قرينې معرفي کړي دي، چې ترتيب يې د کارونې او اهميت پر اساس دی ؛نو له دې

امله د جزايي دعوى د تحريک او د اثبات وسايلو د څېړنې مهم والى احساسېږي، چې دلته به موږ د جزايي دعوى د تحريک وسايل وپېژنو او هم ورپسې د جرم د اثبات وسايل مطالعه کړو.

د څېړنې موخې

د دې څېړنې موخې دا دي، چې د جزايي دعوى د تحريک او د جزايي دعوى د اثبات وسايل وپيژنو او د دوى ترمنځ توپيرونه وپېژنو؛ ځکه دا هغه وسايل دي، چې پر بنسټ يې جزايي اجراأت پيل کېږي، جزايي دعوى اقامه کېږي او محاکم خپل حکمونه صادروي.

د څېړنو د مخو څخه يوه د موضوع جذابيت دى، او ومې غوښتل د دې مقالې په اساس د جزايي دعوى د تحريک وسايل او د جزايي دعوى د اثبات وسايل خلکو ته معرفي کړم.

کړنلاره او د کار توکي

دا کتابتوني څېړنيزه مقاله ده او د هغه مأخذونو او منـابعو څخه استفاده شوي ده، چې په نړيوالـــه او داخلي سطحه معتبر ګڼل کېږي. او بله دا چې زما ليکنه په پښتو ژبه کې ده؛ نو د پښتو ژبې ټول ادبيات به په نظر کې نيول شوي دي او هم به په دې ليکنه کې روانه او ساده ژبه کارول شوې ده.
کوشش مې کړى دى هره موثقه مرجع چې د خپلې موضوع د تکميل په خاطر په لاس راغلې ده، ما ترې په قسم د اقسامو استفاده کړې ده، دا معنا چې خپل انساني نهايي کوشش مې کړى دى؛ ترڅو موضوع له هرې نګاه څخه وڅېړل شي او لوستونکي يې په لوستلو کې نورو کتابونو ته اړ نه شي.

او اوس د جزايي دعوى د تحريک او ورپسې د جرم د اثبات وسايل په لاندې ډول توضيح کوو:

لومړى- د جزايي دعوى د تحريک اسباب او وسيلې

تحريک، په حرکت راوستلو ته وايي. د جزايي دعوى د تحريک وسيلې د جرم د ثابتولو مادي وسيلې نه دي؛ اما يوازې دا کړنه جزايي دعوى د عدلي تعقيب د طى مراحلو په منظور تحريک کېږي او د افغانستان د جرمونو د کشف او تحقيق او د تطبيق پر قانونيت يې د څارنوالۍ د څارنې قانون د دويمې مادې د لومړۍ فقرې پر بنسټ د جزايي دعوى تحريک په لاندې ډول تعريف شوى دى.

د جزايي دعوى تحريک: « هغه تصميم چې د جرم د نښو نښانو لرونکې پېښې د موجوديت په صورت کې د جزايي دعوې د غور په هکله د واکمنو ارګانو (څارنوالي، قضاء، او څارندوى) له خوا د قانون له حکمونو سره سم نيول کېږي»

(د افغانستان د جرمونو د کشف او تحقیق او د تطبیق پر قانونیت یې د څارنوالي د څارنې قانون، ۱۳۵۸ دویمه ماده، لومړۍ فقره، ص: ۱).

جزايي دعوی هغه وخت تحریک کیږي، چې شخص د قانون خلاف اعمال ترسره کړي او قانون هغه اعمال او کړنې جرم ګڼلې وي. د جزايي دعوی تحریک، د متهم پر وړاندې د واکمن او با صلاحیته شخص لخوا د دعوی د اقامه کولو او پیلولو په معنا ده. د جرم د اثبات د دلایلو د راټولو څخه وروسته او پر هغې باندې تحقیق، په هغه صورت کې چې اتهام د څارنوال لخوا پر مظنون وارد شي، په حقیقت کې جزايي دعوی تحریک شوې ده.

جزايي دعوې د ځینو سببونو په وسیله تحریکیږي، چې د قانون د حکم له مخې د جزايي دعوې د تحریک سببونه محدود او ټاکلي دي، چې د جزايي اجراآتو قانون لاندې اسباب د جزايي دعوی د تحریک په حیث ګڼلي دي:

۱- مشهود (څرګند) جرم: کله چې جرم د څارنوال، د قضايي ضبط مامور یا نورو اشخاصو لخوا ولیدل شي، جزايي دعوی تحریک کیږي. د افغانستان د **۱۳۹۳** هـ ش کال جزايي اجراآتو قانون ۸۲ مه ماده د څرګند جرم په ارتباط وايي:

« الف- مرتکب د جرم د ارتکاب پر مهال یا له ارتکاب څخه لږ وروسته ولیدل شي یا بې ځنډه د خلکو لخوا ونیول شي.

ب- مرتکب د جرم له ارتکاب وروسته وتښتي او بې له ځنډه د مجني علیه، د پولیسو یا خلکو لخوا وپیژندل شي یا باالفعل تعقیب شي.

ج- په هغه مواردو کې چې شخص د واقعې په ځای کې له اسلحې یا داسې وسایلو سره ونیول شي چې موجوده وضع د شخص پر فاعل والي او په ارتکاب شوي جرم کې د نوموړو شیانو پر استعمال دلالت وکړي »(د جزايي اجراآتو قانون، ۱۳۹۳، ماده، ۸۲، ص: ۷۴).

۲- د مجني علیه د خپلوانو او دوستانو له لارې: ځینې وخت د مجني علیه او د جرم د متضرر کس لخوا کشفي ارګانونو او پولیسانو ته د ځینو دلایلو پر اساس لکه د ټولنې پر عدالت باور نه درلودل، شرم، په سفر تلل، مریضي، د مجني علیه عدم موجودیت، د مجني علیه سره د قتل وېره او داسې نورو دلایلو

پر بنسټ شکایت ونه کړي؛ بلکې دا شکایت د مجني علیه د خپلوانو او دوستانو لخوا وشي (غلامي، ۱۳۸۵، ص: ۱۳۱).

۳- د متضرر او یا د مجني علیه د شکایت له طریقه: متضرر یا مجني علیه، هغه شخص دی، چې د جرم د ارتکاب په سبب زیانمن شوی وي؛ نو کله چې یو څوک د جرم د پیښیدولو په نتیجه کې متضرر شي او پولیسانو ته شکایت وکړي او جرم ته د رسیدنې او د خپل ضرر د جبران په خاطر شکایت وکړي؛ نو له دې لارې څخه هم جزایي دعوی په تحریک راځي (عظیمي، ۱۳۹۹، ص: ۵۷).

۴- د متضرر او یا بل شخص لخوا د ژغورنې او د مرستې غوښتنې له طریقه: کله چې شخص د جرم د واقع کیدو له خطر او ضرر سره مخامخ کیږي، دا ډول حالتونه رامنځته کیږي مثلاً د کور څښتن ویني چې غل یا غله د غلا لپاره د شخص کورته داخل شوي دي او یا دا کسان غواړي چې شخص په قتل ورسوي او یا کوم بل ضرر ورته ورسوي او یا دې ته ورته نورو مواردو کې د خطر سره مخ کیدونکی شخص د دې لپاره چې د خطر سره مخامخ نشي، کشفي ارګانونو ته د تیلیفون یا بلې وسیلې له لارې اطلاع ورکوي او دا مورد د جزایي دعوی د تحریک سبب او وسیله ګڼلی شو (رسولي، ۱۳۹۷، ص: ۱۰۸).

۵- پولیسو ته د مرتکب تسلیم کیدو له لارې: ځیني وختونه د جرم مرتکب د بعضو دلایلو له مخې لکه د تیښتې لار نه موندنه، د مجازاتو د کمیدلو هیله، د خپل جرمي عمل جبران، د ندامت او پښېمانتیا برلاسي او داسې نورو دلایلو پر بنسټ خپل ځان کشفي ارګانونو ته تسلیموي.

٦- د جرم د مرتکب د خبر او اعتراف له لارې: کله کله پخپله د جرم مرتکب د ځان پر ضد اعتراف کوي او د جرم په ترسره کولو باندې د مجرم اعتراف د جزایي دعوی د تحریک د سببونو له جملې څخه ګڼل کیږي (ایوبي، ۱۳۹٦، ص: ۱۴۸).

۷- د جرم د مرتکب لهخوا (د نورو تېر ایستلو په منظور) کشفي ارګانونو ته اطلاع ورکولو له طریقه: په ځینو وختونو کې د جرم مرتکب، د دې لپاره چې خپل جرم پټ کړي او نور تېر باسي او د ځان په اړه د جرم شک لرې کړي؛ نو کشفي ارګانونو ته خبر ورکوي او هڅه کوي چې د جرم ارتکاب ته په ځان پورې ارتباط ورنکړي.

۸- د مرتکب د خپلوانو له لارې: په ځینو مواردو کې د جرم مرتکب خپلوان او ګاونډیان کشفي ارګانونو ته د مرتکب د جرم په هکله اطلاع ورکوي یعنې پخپله د جرم مرتکب دا کار نه کوي؛ اما د مرتکب خپلوان د بېلا بېلو

دلايلو له مخې لکه د مرتکب عبرت او تنبيه او د مرتکب له سرغړونو څخه په تنګ کېدل او داسې نورو له امله د مرتکبه جرم په ارتباط کشفي ارګانونه خبر کړي(فاريابي، ۱۳۹۳، ص: ٦١).

۹- د پوليس د همکارانو له طريقه: کله کله کيدی شي پوليس د خپلو همکارانو له طريقه د جرم رامنځته کېدو په ارتباط مطلع شي.

۱۰- د رسمي اداراتو او مراجعو له لارې : کله کله دننه په يوه اداره کې اختلاس، رشوت او دېته ورته نور جرايم په يوه اداره کې واقع او پېښ شي يعنې د اداري کارمندانو لخوا يې ياد جرايم پېښ شي؛ نو د جرم د رامنځته کېدو په اړه همدا اداره يا د بلې اداري لخوا پوليسانو ته اطلاع ورکړل شي(ستانکزی، ۱۴۰۰، ص: ۷۱).

۱۱- عملاً د پوليسو لخوا د ځينو جرايمو د ليدنو له طريقه: په ځينو حالاتو کې کله چې پوليس د شپې يا د ورځې لخوا دنده ترسره کوي د وظيفې د اجراء پر مهال پر ځينو جرايمو ور برابريږي، مثلاً له کوم دوکان څخه غلا او يا د دوه يا څو کسانو ترمنځ ضرب او جرح او يا د يو چا په قتل رسول او داسې نور جرايم په خپلو سترګې ويني.

۱۲- د عامو خلکو له لارې: کله کله عام خلک هم، چې د هغوی په منطقه کې جرم رامنځته شوی، پوليسو ته اطلاع ورکوي.

۱۳- د شايعاتو او ګنګوسو له لارې: په ځينو حالاتو کې ممکن د يو جرم د واقع کيدو په ارتباط د خلکو په منځ کې شايعات او ګنګوسې پيدا شي او پوليس ممکن په دې طريقه د جرم احتمالي پېښيدو په ارتباط خبر شي(منان، ۱۳۹۵، ص: ۴۳).

۱۴- د حق العبد مدعي لخوا د خسارې د جبران غوښتنې له طريقه: په حق العبدي جرايمو کې کله چې د حق العبد مدعي د زيان د جبران غوښتنه وکړي، جزايي دعوی د همدې مدعي حق العبد د زيان د جبران د غوښتنې په نتيجه کې د خصوصي دعوی په برخه کې رامنځته کيږي.

۱۵- د اطلاعاتي وسيلو له لارې: په ځينو حالاتو کې کيدی شي د جرم رامنځته کېدو په ارتباط د اطلاعاتي وسايلو له طريقه خبر نشر شي او له دې طريقه پوليس د جرم د واقع کېدو په ارتباط خبر شي.

۱٦- د نورو ممكنه طريقو او شېوو له طريقه: د پورته ذکر شوو لارو او طريقو با وجود، ځيني وختونه كشفي ارگانونه په نورو ممكنه طريقو سره هم د جرم پيښيدو څخه خبرېږي(دانش، ۱۳۹۸، ص: ٦٧).

دويم- د جرم د اثبات وسايل (دلايل)

دلايل، د دليل جمع ده او دليل په لغت كې نښانه، هدايت وركوونكي، رهنما، علامت، برهان او دلالت په معنا استعمالېږي او په اصطلاح كې پر هغه وسيله استناد ته وايي، چې د يو امر د واقعيت د اثبات لهپاره كارول كېږي، يا پر هغه امر اطلاق كېږي، چې د دعوی لوري د اثبات يا دفاع لهپاره پرې استناد كوي(ايرج، ۱۳۸۴، ص: ۱٦).

د افغانستان د ۱۳۹۳ كال د جزايي اجرآتو قانون ۱۹مې مادې پر بنسټ د تحقيق څارنوال لهپاره د جزايي دعوې يا جرم د ثبوت دلايل په لاندې ډول دي.

۱- اقرار: اقرار د جرم د اثبات لهپاره تر ټولو قوي وسيله ده. اقرار په جزايي او مدني دعوی كې ځانگړی مقام او موقف لري او د جزايي او حقوقي دعواو د اثبات كامل او قاطع اسبابو له جملې څخه گڼل كېږي. اقرار د جرم د اثبات لهپاره تر ټولو قوي دليل دی؛ ځكه كله چې يو شخص په خپل رضايت او پرته له هر ډول فشار، اكراه، شكنجې او يا هم د فريب او حيلې څخه لېرې د محكمې پر وړاندې حاضرېږي او د جرم پر ارتكاب باندې اقرار كوي، چې د جرمي پېښې د اثبات لهپاره يو ښه دليل گڼل كېږي او د نورو دلايلو او مداركو په نسبت لكه شهادت، بينه له ډېر اعتبار څخه برخمن دی.

اقرار په لغت كې د خپل ځان پر وړاندې اعتراف، اثبات او د يو حق اذعان ته وايي او په اصطلاح كې هغه اعتراف او اقرار ته وايي، چې د بشپړ رغبت او د عقلي صحت او سلامتيا د موجوديت په صورت كې له مظنون او متهم څخه د واكمنې محكمې په محضر كې اخيستل شوی وي(زماني، ۱۳۹۳، ص: ۳۳۲).

د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ش كال اساسي قانون ۳۰مه ماده د اقرار په ارتباط وايي: « چې په جرم اقرار د متهم هغه اعتراف ته وايي، چې په بشپړه خوښه او عقلي روغتيا په حالت كې د باصلاحيته محكمې پر وړاندې صورت موندلی وي»(اساسي قانون، ۱۳۸۲، ماده، ۳۰، ص: ۱۳).

۲- د شاهدانو شهادت

د شهادت مصدر شهد، يشهد شهاده دی او د گواهي وركولو، حضور، معاينه، اقرار او قاطع خبر او ښكاره كېدلو په معنا راغلی دي.

د افغانستان د ۱۳۹۳ هـ ش كال د جزايي اجراآتو قانون د ۴ مادې ۳۲ فقرې پر بنسټ: « هغه ويناوې دي

چې شخص هغه څه چې د بحث وړ پېښې په برخه کې په لیدلو (کتلو) یا اوریدلو سره درک کړي دي، د قضیې د څېړنې په بهیر کې د واکمنې محکمې پر وړاندې د سوګند په اداء کولو سره بیان کړي. د ګونګ په هکله لیکنه او اشاره د بیان په حکم کې ده» (د جزایي اجراآتو قانون، ۱۳۹۳، ماده، ۴، فقره، ۳۲، ص: ۱).

۳- سندونه

سندونه د سند جمع ده او د نسبت ورکولو، منسوب کولو او د یوه شي پر بل شي باندې تکیه کولو او په هر څه باندې چې اعتماد کیږي په معنا دي. سندونه دوه مفهومه لري، چې عام او خاص مفهومونه دي. د سندونو په عامه مفهوم کې هر هغه څه شامل دي چې د یوې ادعا د اثبات قدرت ولري او یا په بل عبارت د هغې په وړاندې کولو سره د یو امر په سم والي او مقبولیت باندې اعتماد وشي، چې دا که په لیکلي ډول وي او یا هم که هر بل شي وي، او سند په خاص مفهوم هغې لیکنې ته وایي چې د استناد وړ وي، په ځانګړي ډول د ادعا د اثبات او یا دفعې لهپاره. دلته د سندونو څخه موخه هر هغه لیکنې ته وایي چې د شخص الزامیت لهپاره په جنایي قضیو کې کارول کیږي. د بیلګې په ډول کله چې د تزویر یا د لیکنې د جوړولو یا هغه امضاء مطرح وي، چې اصلي شخص پورې مربوط نه وي، یا دا چې تفتیش مسؤلین د دلایلو د راټولو پر مهال داسې اسنادو او مدارکو سره مخامخ کېږي، چې وکولی شي د شخص ګډون په مالي او اقتصادي جرایمو کې وښیي.

سندونه د اثبات دلایلو له ډلې څخه په دریمه مرحله کې قرار لري، د سندونو څخه په ډېرى مواردو کې په مدني دعوی کې ترې ګټه اخیستل کېږي؛ اما له سندونو څخه هم کولای شو چې په جزایي قضیو کې تر یو بریده استفاده وکړو لکه اختلاس، تزویر، مالي اسناد او داسې نورو مواردو کې(علامه، ۱۳۹۸، ص: ۱۰۲).

۴- په صف کې په بالمواجهه توګه د مظنون پېژندنه

کله چې د جرم په ارتکاب کې دخیل اشخاص معلوم نه وي، د هغوی د تثبیت لهپاره یوه بله وسیله چې ترې کار اخیستل کیږي مظنونین په یوه صف کې درول کیږي او د جرم څخه متضرر شخص د دوی پر وړاندې تېرېږي د دې لهپاره چې په جرم کې دخیل شخص یا اشخاص د څېرې او نښانې له مخې وپېژندل شي.

د جرم د اثبات بل دلیل هغه په صف کې په بالمواجهه توګه د تورن پېژندل دي او دا اجراآت له هغو اجراآتو څخه عبارت دي چې له مخې یې د شاهدانو او مجني علیه له خوا تورن پېژندل کېږي. یعنې مظنونین په صف کې دروي او وروسته متضرر د هغوی په مخکښې تېروي؛ ترڅو هغه شخص چې په

ارتکاب کې دخیل وي، شریک وي او یا یې پکښې مرسته کړې وي او متضرر هغه د څېرې او د وجود د نښې نښانې څخه وپېژني؛ نو د تحقیق پلاوی هڅه کوي چې یو شمېر کسان چې د ظاهري شکل او وضعې لکه برېرې، ونې، عمر او داسې نورو له مخې تر یو حده سره ورته والی ولري، له مظنون یا تورن سره په صف کې یو ځای ودروي. بل مهم ټکې دا دی چې د صف جوړونې په پروسه کې باید متضرر او د مظنون تر منځ پخوانی شناحت ونلري او پرته له دې څخه به خپل مؤثریت له لاسه ورکړي(صالحي، ۱۳۹۸، ص: ۱۷۶).

په صف کې په بل المواجهه توگه پېژندلو پروسه کې که شخص ته د مظنون او متهم لخوا کوم خطر موجود وي؛ نو شخص ته په داسې ځای کې درول کېږي، چې وکولای شي مقابل لوری یعنې مظنون او متهم کشفي او عدلي کارمندانو ته ورپېژني او مظنون او متهم ونشي کولای، چې شخص ووینې. دا ممکن له مختلفو لارو او طریقو څخه کار واخیستل شي، د بېلگې په ډول ممکن د دوی ترمنځ د رنگه شیشې وي، چې شخص کولای شي مظنون او متهم ووینې او مظنون او متهم ونشي کولای چې شخص ووینې یا په دیوال کې سوري وي او داسې نورې بېلگې؛ نو په دې طریقه د صف جوړونې پروسه ترسره کېږي. د دې لهپاره چې دا عملیه قانوني بڼه پیدا کړي باید د مظنون مدافع وکیل شتون ولري، پرته له دې به قانوني بڼه ونلري او صف جوړونې عملیه به د جرم د اثبات په توگه ونه گڼل شي.

د صف جوړونې په پروسه کې د مظنون او یا تورن د پیژندنې لهپاره د لاندې شرطونو شتون اړین دی.
لومړی – د دواړه لوریو ترمنځ یعنې د مظنون یا تورن او د متضرر یا مجني علیه ترمنځ له پخوا څخه شناخت او پیژندگلوي شتون ونلري.
دویم – مدافع وکیل باید د صف جوړونې په پروسه کې وجود ولري او مدافع وکیل په داسې حالت او موقف کې وي، چې وکولای شي، پوښتنه وکړي او اعتراض وکړي.
دریم – توپیري نښې او علایم د شخص لخوا کشفي او یا عدلي ارگانونو ته مخکښې ویل شوي وي او د نوموړي ارگانونو کارمندان هغه ثبت او امضاء کړي وي.
څلورم – باید کوښښ او هڅه وشي، چې نسبتاً ورته او مشابه کسان په یو صف کې ودرول شي(علم ستانکزی، ۱۳۹۳، ص: ۲۰۹).

۵- قرینې

د علومو په ډگر کې پرمختگ د دې سبب شوی دی، چې سنتي دلایل او مدارک لکه اقرار او شهادت، چې پخوا به د جرم د اثبات لهپاره اصلي دلایل گڼل کیدل، اهمیت یې کم شي.

قراین د قرینې جمع ده، چې په لغت کې هغه علامې ته وایي، چې پر مطلوب شي باندې دلالت وکړي

او په اصطلاح کې له هغې ښکاره چارې او امر څخه عبارت ده، چې د نص، اجتهاد او یا هم د یوې ځانګړې پوهې په اساس په یوې داسې پټې چارې باندې، چې له ښکاره کارونو سره پیوسته او نږدې وي، دلالت وکړي.

یا په بل عبارت له ټولو هغو ښکاره نښانو څخه دي، چې له پټ څیز او چارې سره نږدې وي او پر هغې د لالت وکړي.

قرینې په خپل ذات کې په یوازې ډول د جرم د اثبات لهپاره دلیل کیدی نشي؛ اما دا چې د بل جرمي عنصر سره یو ځای شي د جرم د اثبات وسیله او د جنایي قضیې تکمیلوونکی شي، همدارنګه محکمه نشي کولای په خپل ګمان سره او په دلایلو کې د شبهې د موجودیت په صورت کې د متهم پر الزامیت باندې حکم وکړي (غلامي، ۱۴۰۰، ص: ۳۲۰).

د افغانستان د ۱۳۹۳ هـ ش کال د جزایي اجراآتو قانون د ۱۹ مادې ۵ فقره د قراینو په اړه داسې صراحت لري: «قراین: لاندې مدارک په تخصصي کتنو کې د اهمیت د درجې په پام کې نیولو سره، د مادې ادلې په توګه ګڼل کیږي:

- د مرمیو او کارتوسو د پاسه بالستیکي آثار.
- د ناریه او جارحه وسلو، منفلقه او منفجره موادو آثار.
- د فلزي افزارو او نورو کلکو موادو آثار او علایم.
- د ښیښې آثار او علایم.
- د وینو آثار او علامې.
- د بوټونو (پاپوشو) آثار.
- د لیکنو آثار او علامې.
- د غاښ آثار.
- د ویښته آثار.
- غریزه او انځوریزه نوارونه (غږونه)، انځوریزه څارنه او همدارنګه نور ټول مدرکونه او اطلاعات، چې له مخفي کشفي ګامونو (اقداماتو) څخه لاسته راغلي وي.
- د لاسونو، ګوتو، د لاسونو او پښو د ورغوو د کرښو یعنې پاپیلاري خطونو آثار.
- الکتریکي، بیولوژیکي او کیمیاوي آثار او علامې.
- د نقلیه وسایطو آثار.
- د مایعاتو، منسوجاتو، لکو، تېزابونو او املاحو آثار.

- نور هغه مواد او آثار، چې د اهل خبره په اند عملاً ثابت شي او د جرم په تثبیت او د هغه د مرتکب په تشخیص کې اغېزمن وي»(د جزایي اجراآتو قانون، ۱۳۹۳، ماده ۱۹، فقره ۵، ص : ۲۵).

پایله

د دې کتابتوني علمي مقالې په اوږدو کې دې پایلو ته ورسیدو چې:

د جزایي دعوی د تحریک هغه اسباب او وسایل دي، چې پر بنسټ یې جزایي دعوی تحریک کېږي، جزایي دعوی منځته راځي او د بررسۍ لاندې نیول کېږي. د جرم له وقوع وروسته او د هغو دلایلو په کشف سره، چې د دې دلایلو په استناد سره کولای شو، چې مظنون تر عدلي تعقیب لاندې ونیسو او د جرم د وقوع د تثبیت په ضمن کې کولای شو، چې مرتکب شخص ته یې نسبت ورکړو، یعنې نشو کولای، چې د جزایي دعوی د تحریک وسایل د اثبات د وسایلو له جملو څخه وګڼو؛ بلکې دا عمل صرف جزایي دعوی د طی مراحل او د عدلي تعقیب په منظور په حرکت راځي او د جزایي دعوی تحریک باید هغه اسباب ولري، چې د قانون په وسیله حدود یې مشخص شوي وي.

د جزایي دعوی تحریک د قانون له احکامو سره سم د جزایي دعوی په لاره اچولو په منظور د څارنوال اقدام ته وایي. د جزایي دعوی تحریک، د نوموړي دعوی تحریک، د نوموړي دعوی د څېړنې په هکله د واکمن ارګان تصمیم دی او دغه تصمیم د یوه قرار په ترڅ کې څرګندیږي.

د جرم اثبات اسباب او دلایل هغه مجموعه وسایل دي، چې د یوې دعوی د اثبات لهپاره ګټه ترې پورته کېږي. د اثبات وسایل په جزایي دعوی کې د جزایي اجراآتو ډېر مهم بحث جوړوي؛ ځکه محکمه کله چې حکم صادروي، مکلفه ده، چې د حکم اسباب په فیصله کې ذکر کړي؛ نو دلیل په هغه صورت کې کولای شي، د اثباتي ارزش ولري، چې د قانون ګذار لخوا د اعتبار وړ سند په حیث منل شوی وي.

له هغه ځایه چې د ذمې برائت اصلي حالت دی؛ نو د هر ډول وسیلې یا دلیل د شخص د محکومیت او مجازاتو لهپاره باید ونه کارول شي. د جزایي اجراآتو قانون کې هغه دلایل چې د عدلي تعقیب په ټولو پړاوونو کې پرې استناد کېږي، ۵ ډوله دي، چې قانون ګذار د جرم د اثبات وسایل د جزایي اجراآتو په قانون کې اقرار، شهادت، سندونه، په صف کې پېژندل او قرینې معرفي کړي دي، چې ترتیب یې د کارونې او اهمیت پر اساس دی.

د جرم اثبات مسؤولیت هغه څوک پر غاړه لري، چې پر متهم باندې تور واردوي؛ نو هغه څوک چې غواړي پر متهم باندې جرم اثبات کړي، وسایلو ته اړتیا لري، چې دا د جرم د اثبات وسایلو په نوم یادېږي.

دا چې د انسانانو اصلي حالت غیر مجرمیت منل شوی دی؛ نو دا د متهم دنده نه ده، چې ځان غیر مجرم ثابت کړي؛ بلکې دا د هغه چا کار دی، چې په متهم باندې یې د جرم ادعا کړې ده (یعنې د څارنوال په غاړه دی). څارنوال په محکمه کې یوه اندازه مدارک وړاندې کړي، که چیرې څارنوال د جرم په تړاو قاضي ته قناعت ورنه کړي؛ نو په دې صورت کې باید قاضي متهم خوشی کړي، که چیرې شواهد مساوي وي؛ نو په دې صورت کې قضیه د متهم په ګټه فیصله کېږي.

که څه هم په عدلي او قضایي مراجعو کې په ځانګړي ډول په محاکمو کې د اثبات وړ مدارکو او وسایلو کې د جزایي او مدني موضوعاتو په رابطه ډېر ورته والی او تشابه وجود لري؛ اما جزایی امور د دلایلو ذکر او موجودیت د خاصو ځانګړتیاوو څخه برخمن دي؛ ځکه په داسې مواردو کې عدلي او قضایي ارګانونه مؤظف دي؛ ترڅو د اثبات وسایل او دلایل په داسې ډول ټول کړي، چې حقیقت کشف کړي؛ ترڅو بې ګناه شخص بې موجبه محاکمه او مجازات نشي.

وړاندیزونه

دا چې په جزایي امورو کې د مدارکو او دلایلو ټولول او پر متهم باندې د تور واردول د متهم حیثیت، کرامت او شرافت ته صدمه رسوي؛ نو باید کشفي، عدلي او قضایي ارګانونه د دلایلو او مدارکو ټولولو په وخت کې د مدارکو او دلایلو د صحت او عدم صحت په ارتباط ډېر پام وکړي.

د دې امر په تحقق کې چې د جرمي دلایلو او مدارکو په ارزیابۍ کې د ډېر دقت او پام سره ترسره شي، لازمه ده؛ ترڅو له ټولو هغو وسایلو ګټه پورته شي، چې د جرم د کشف لهپاره او د ګټورو وسایلو لهپاره استفاده ترسره شي.

د مدارکو او دلایلو د ټولولو مرجع باید د تحقیق په بشپړو وسایلو مجهز وي، فني او مسلکي اشخاص باید استخدام او په دې برخه ترې کار واخیستل شي.

۱- د دې لهپاره چې محاکم په خپل ګومان او فکر پر متهم باندې حکم صادر نه کړي، څارنوال باید د جرم د اثبات دلیلونه د تحقیق په ترڅ کې و ارزوي او د جرم د اثبات د وسیلې په توګه یې محکمې ته اقامه کړي.

۲- کله چې د جزايي اجراتو قانون تعدیلېږي، زما وړاندیز دا دی چې د اسنادو تعریف ته په کتو سره، د « هغو ته د ورته په شمول » کلمو کارول، ممکن ډېر پراخ او وسیع تعبیر شي او د سؤ استفادې زمینې برابرې شي، چې د قانونګذارۍ د شیوې او د قانون د قطعیت خلاف ده، یعنې قانون باید ډېر قاطع او صریح وي؛ نو هغو ته د ورته کلمو پر ځای، باید د « هر کتابت او لیکنې » کلمې، چې د جرم په اثبات کې مؤثر واقع کېږي، وکارول شي.

۳- د شهادت تعریف ته په کتو سره، چې د شهادت د اداء کولو ځای یوازې محکمه ویل شوې ده؛ اما د جزايي اجراآتو قانون په ۳۳ او ۳۴ مادو کې ویل شوي، چې شهادت له محکمې څخه بهر هم اداء کیدی شي، که چیرې د شهادت په تعریف کې دا کلمې ذکر شي: « که چیرې قانون بل ډول حکم کړی وي »؛ نو دا ستونزه به حل شي.

مأخذونه

ایوبي، فضل الرحمن (۱۳۹۶ هـ ش) د جزايي محاکماتو اصول، (چاپ،۱). کابل: مستقبل خپرندویه ټولنه.
دانش، حفیظ الله (۱۳۹۸ هـ ش) د جزایی محاکماتو اصول. ج.۱. (چاپ،۱). کابل: مستقبل خپرندویه ټولنه.
رسولي، اشرف (۱۳۹۴ هـ ش) شرح و توضیح قانون اجراآت جزايي. (چاپ،۲). کابل: انتشارات سعید.
رسولي، اشرف (۱۳۹۷ هـ ش) اصول محاکمات جزايي. (چاپ، ۱). کابل: انتشارات سعید.
زماني، یوسف (۱۳۹۳ هـ ش) د جزايي محاکماتو اصول. (چاپ،۱). ګردیز: علمي خپرندویه ټولنه.
ستانکزی، پرویز (۱۴۰۰ هـ ش)اصول محاکمات جزايي. (چاپ،۱). کابل: انتشارات نوی مستقبل.
صالحي، محمد شفیع (۱۳۹۸ هـ ش) اصول اجراآت و محاکمات جزايي. (چاپ،۱). کابل: انتشارات حامد رسالت.
عدلیې وزارت، (۱۳۵۸ هـ ش) د افغانستان د جرمونو د کشف او د تحقیق او د تطبیق پر قانونیت یې د څارنوالي د څارنې قانون. کابل: پر له پسې ګڼه ۴۲۴.
عدلیې وزرات (۱۳۸۲ هـ ش)اساسي قانون. کابل: پرله پسې ګڼه ۸۱۸.
عدلیې وزرات (۱۳۹۳ هـ ش)د جزایی اجراآتو قانون. کابل: پرله پسي ګڼه ۱۱۳۲.
عظیمي، حسیب الله (۱۳۹۹ هـ ش)د جزايي اجراآتو لارښود. (چاپ،۱). جلال آباد: مسلم خپرندویه ټولنه.
علامه، غلام حیدر (۱۳۹۸ هـ ش)اصول محاکمات جزايي افغانستان. (چاپ،۳). کابل: دانشګاه ابن سینا.

علم ستانکزی، محمد ظریف (۱۳۹۳هـ ش) د جزايي اجراآتو او د محاکماتو اصول. (چاپ،۱). کابل: حامد رسالت ټولنه.

غلامي، حسین (۱۳۸۵ هـ ش) د افغانستان د حقوقو او جزايي عدالت اساسات. (چاپ،۱). خپرندوی، gtz.

غلامي، حمیدالله (۱۴۰۰ هـ ش) شرح قانون اجراآت جزايي. ج،۱. (چاپ،۱). کابل: مؤسسه انتشارات مقصودي.

فاريابي، محمد عظیم (۱۳۹۳ هـ ش) نحوه اجراآت اصول محاکمات جزايي. (چاپ،۱). انتشارات سعید.

ګلدوزیان، ایرج (۱۳۸۴ هـ ش) ادله اثبات دعوا. (چاپ،۲). تهران: نشر میزان.

منان، محمد تواب (۱۳۹۵ هـ ش) اصول محاکمات جزايي افغانستان. (تحریک دعوای جزایي). (چاپ،۱). کابل: انتشارات بین المللي سرور سعادت.

د المعتصم او عُموریه د سوبې پېژندنه او شننه

پوهنوال زرولي صدیقي، شیخ زاید پوهنتون، ټولنیزوعلومو پوهنځی، تاریخ څانګه.
برېښنالیک: zarwalisedeqi@gmail.com

لنډیز

د ترکیې په سهیل لویدیځ کې د عُموریه ښار، چې په تېر مهال کې د روم اړوند ګڼل کېده او په ګاونډ کې یې یو شمېر ښارونو موقعیت درلوده لکه (زبطره، ملطیه او سمیساط)، چې په دې ښارونو کې مسلمانان میشت وو او همدغه مسلمانان به وخت ناوخته له رومیانو سره په جنګ کې واقع کېدل، په دې لړ کې د عباسي خلافت پرمهال یوه مُهمه پېښه د عُموریه سوبه ده، چې تاریخونو ترې په مکرره توګه یادونه کړې او دا یادونه، په دې علمي مقاله کې څېړل شوې او تحلیل شوې ده.المعتصم د عباسي خلافت اتم خلیفه دی، د نوموړي خلافت (۲۱۸-۲۲۷هـ. ق) کلونو ترمنځ تېر شوی دی، نوموړي د خپل خلافت پرمهال ځینې کارنامې کړې دي، چې له امله یې، د نوموړي نوم په تاریخ کې ډېر شهرت لري، د بېلګې په توګه یو هم د یوې مسلمانې رومي میرمنې فریاد او چیغې ته د وخت د مسلمانانو د یو خلیفه په توګه رسیدل وو، کله چې د هغې له فریاد څخه خبر شو، چې هغه په خپل فریاد کې د معتصم نوم یاده وي او غوښتنه لري، چې مرستې ته یې ځان ورسوي، نوموړي په دې برخه کې پرته له ځنډه یو ستر لښکر ترتیب کړ او په پوره مېړانه او شهامت یې ځان روم ته ورساوه او د نوموړي په انتقام کې یې د دوی پخوانۍ پلازمینه عُموریه ړنګه کړه او د روم قیصر توفیل ته یې داسې درس ورکړ، چې تر اوسه د هر تاریخ زرین باب تشکیلوي او مسلمانان یې په یاده کارنامه باندې وياړي. په دې مقاله کې په دې بحث شوې،که چیرې په اوس مهال کې مسلمانان په خپلو منځونوکې د خپل وحدت، مینې او ایثار تېر بابونه د خپل ژوند لهپاره مثال وګرځوي؟ پرته له شکه به مو تیر برم او شوکت یو پلا بیا د نړۍ په هسک و ځلېږي او بیا به د نړۍ په هر کنج او کنار کې مسلمانان محکوم نه؛ بلکې حاکم او د کفارو له ظلم څخه په بشپړ ډول مصؤن وي او لکه د اوس مهال د فلسطین او غزې مسلمانانو فریادونو او چیغو ته به خپل زړه نه خوري، اسرائیل او نور طاغوتي نظامونه به بیا هیڅکله د دې جرآت و نه لري!، چې په یو مسلمان باندې دې تېری او ظلم وکړي، که مو ترمنځ د نفاق او بدبختۍ دغه اور بل وي؛ نو همېشه به اسلامي نړۍ او ټول مسلمانان د اوسني وضعیت څخه هم لا بدتر حالت ته وګرځي.

کلیدي کلمې: المعتصم، روم قیصر، زبطره، عباسي خلافت، ، عُموریه.

سریزه

الحمدلله رب العالمین والصلوة والسلام علی سیدالمرسلین و علی آله و اصحابه اجمعین!

قال الله تعالی اعوذ بالله من الشیطن الرجیم بسم الله الرحمن الرحیم انما المؤمنون اخواة و عن النعمان بن بشیر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم مثل المؤمنین فی توادهم و تراحمهم و تعاطفهم مثل الجسد اذا اشتکی منه عضو تداعی له سائر هم الجسد باالسهر و الحمی (رواه مسلم)

ژباړه: په حقیقت کې ټول مؤمنان سره وروڼه دي او د نعمان بن بشیر څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: د مؤمنانو مثال په مینه ورکولو، رحم کولو او په زړه سوي کې یو د بل سره لکه د یو بدن دي، کله چې کومه برخه له دغه په درد شي: نو ټول بدن ورسره ناارامه او په تبه وي.

مسلمانان د خپل تېر تاریخ له مخې د یوې پراخه جغرافیه په درلودلو سره د راشده خلافت، اموي خلافت، عباسي خلافت او بیا په وروستیو کې د عثماني خلافت د مرکزي ادارو لرونکي وو، چې په دا مهال د مسلمانانو د برم او شوکت سیوری د نړۍ په زیاتو هیوادونو باندې لیدل کېده؛ خو د (۱۹۲۴م) وروسته، چې کله په ترکیه کې اتاترک کودتا وکړه او اسلامي خلافت یې ړنګ کړ، په زرګونه عالمان او مسلمانان یې شهیدان کړل او د خلافت په ځای یې یوه سیکولر ترکیه رامنځته کړه، تر ننه پورې د مسلمانانو ترمنځ د سیاسي وحدت او واحد مرکزیت تشه رامنځته شوې، چې د اسلامي نړۍ مسلمانان نن په هر ځای کې د کفري نړۍ له خوا په بېلابېلو نومونو او توطیئو سره تر تهدید لاندې دي.

په دې علمی او تحلیلي مقاله کې د تېر برم او شوکت یوې بېلګې ته اشاره شوې ده، چې د عباسي خلافت په لړۍ کې د المعتصم باالله خلیفه پر مهال د روم په زبطره ښار کې، یوه مسلمانه مېرمن د هغه مهال د قیصر توفیل او د هغه د لښکرو له خوا وزورېده او نوموړې مېرمن د وخت د خلیفه المعتصم په نوم سره چیغه وکړه، چې دا چیغه او فریاد یې د یومسلمان قاصد په توسط تر خلیفه ورسیده، د دې فریاد په اورېدو سره خلیفه یو لاک او دیرش زره مسلحې قواوې چمتو کړې او ځان یې روم ته ورساوه او د یادې مسلماني مېرمن په انتقام کې یې د عُموریه ښار له خاورو سره خاورې کړ.

که څه هم دا ښار د تاریخ په اوږدو کې د خپل ځانګړي جغرافیاوي ارزښت او پیاوړتیا له مخې د رومیانو او مسلمانانو ترمنځ لاس په لاس شوې دی؛ خو دا یو منل شوی حقیقت دی، چې د المعتصم د خلافت پرمهال په پوره مېړانه او زړورتیا سره له رومیانو څخه و نیول شو، هماغه و، چې د روم قیصر سولې ته غاړه کېښوده.

د څېړنې اصلي پوښتنه داده، چې د عُموریه سوبه د کومو عواملو له مخې رامنځته شوه؟

موخې

الف: اساسي موخې

۱- د عباسي خلافت پرمهال د اسلامي نړۍ د تير برم او شوکت پېژندل.

۲- د يو مسلمان امير د مسؤليت احساس، چې په يوه لرې پرته سيمه کې د خپلې يوې مسلمانې خور فرياد ته ځان رسوي.

۳- تاريخ ته په کتو د مسلمانانو ترمنځ د يو والي او وحدت پياوړتيا.

ب- فرعي موخې

۱- عباسي خلافت کې د خليفه المعتصم باالله پېژندل.

۲- د المعتصم باالله ځانګړتياوې او کارنامې.

۳- د عُموريه سوبه او د هغې د سوبې لاملونه تحليلول.

کړنلاره او کارتوکي

د دې څېړنې تګلاره کتابتوني ده او د موضوع په تړاو د لومړي لاس سرچينو څخه کار اخېستل شوی دی او ترڅنګ يې تاريخي تحليل او فعلي وضعيت يو له بل سره پرتله شوي، چې معلومه کړي له هغه مهال سره د اوس له‌پاره اسلامي نړۍ په کوم واټن کې قرار لري؟

المعتصم باالله (۲۱۸-۲۲۷هـق).

ابو اسحاق محمد ابن هارون المعتصم بالله، د عباسي خلافت په لړۍ کې اتم خليفه دی، چې د مامُون الرشيد وروسته خلافت ته ورسيده او د نوموړي د خلافت پرمهال مسلمانانو اته خورا مُهمې پېښې ترسره کړې دي، د نوموړي د خلافت مهال اته کاله، اته مياشتې او اته ورځې و او نوموړي د خپل خلافت پرمهال اته مُهم او مشهور قصرونه(مانۍ) ودانې کړې دي، همدارنګه نوموړي اته زامن او اته لوڼې درلودې او تر خلافت وروسته يې ډېره بډايه خزانه پريښې ده، چې له دې امله په يو شمېر تاريخونو کې د يو شتمن خليفه په نوم سره ياديږي (خواندمير، ۱۳۸۰،ج دويم،ص،۲٦۴).

د طبقات ناصري ليکوال وايي پورتنی روايت د صوري په روايت سره دی او د نسبي په روايت کې يې نوم ابراهيم ذکر شوی دی (جوزجانی،۱۳۹۱،ص، ۱۳۷).

په عباسي خلافت کې د خليفه ټاکنې دود

له هغې ورځې، چې راشده خلافت ختم شو او په ځای اموي او بيا عباسي خلافت ځای ناستی شو، د يو لړ زياتو ستونزو ترڅنګ يوه ستونزه داوه، چې د وليعهد په نوم سره به هر خليفه خپل دوه او يا درې زامن، د عمر، وړتيا او يا هم د خپل شخصي رعبت له مخې، يو پربل پسې د وليعهد په نوم سره و ټاکل، چې د خليفه وروسته به واک ته رسېږي؛ خو په دې کې ستونزه دا وه، چې د يو خليفه تر مړينې وروسته به يو وليعهد د هغه ځای ناستی شو او يو بل وليعهد به هم موجود و، بيا به دې خليفه په ځای د دې، چې د تېر وليعهد خيال و ساتي، خپل زوی به يې وليعهد و ټاکه (صديقي،۱۴۰۱،ص، ۱۴۹).

لکه هارون الرشید، چې امین الرشید خپل ولیعهد و ټاکه په دې شرط، چې متصل به ورپسې مامون ټاکل کیږي او له هغه وروسته به مؤتمن وي، چې دا هم د نوموړي دریم زوی و؛ خو کله چې امین خلافت ته ورسیده، د خپل پلار د وصیت په خلاف یې خپل زوی موسی ولیعهد په توگه وټاکه، چې د مامون د لرې کولو او عزلولو مانا یې درلوده (صدیقي،۱۴۰۰،ص، ۱۹۴).

د عباسي خلافت پرمهال به د نظامي سرتېرو مشرانو او د بغداد قاضیانو د خلیفه سره له نورو خلکو څخه وړاندې خپل بیعت کاوه، ترتیب یې داسې و، چې د لښکر مشر به مخکې راغې او بیا به یې نور سرتېري په نوم سره یادول او هغوی به لوړه کوله او بیا به د وخت وزیر او یا هم د هغه ځای ناستی راغې او پگړۍ به یې د خلیفه په سر باندې کېښوده او چپن به یې ورته و اغوسته او چې کله به دا مراسم تمام شو؛ نو بیا به خلیفه ته یو لړ القاب وړاندې شو او په دې کې به خلیفه یو د خپل ځان لهپاره غوره کړ، د عباسي خلیفه گانو د القابو دا دود په اسلامي تاریخ کې جدید او د هارون الرشید تر مهاله ساده و؛ خو دا القاب د امین، مامون او رشید پرمهال ختم شو او بیا د المعتصم پرمهال د الله (ج) نوم ورسره مل شو لکه المعتصم باالله، الواثق باالله تر وروستي خلیفه المستعصم باالله پورې(راوندي،۱۳۵۴،ج دویم،ص، ۱۵۸).

په عباسي خلافت کې د المعتصم باالله د خلافت دوره د غوړېدا دوره ده؛ ځکه مؤرخینو دا دوره په څلورو دورو وېشلې ده، چې لومړۍ دوره یې له (۱۳۲-۲۳۲هـ ق) ده او دا دوره د عباسي خلافت د قوّت، پراختیا او غوړېدا دوره گڼل کیږي او د المعتصم د خلافت مهال هم په دې سل کلنه دوره کې شامل دی(متولی، بی تا،ص، ۱۰).

خو د نوموړي د مهال ستونزه دا وه، چې دا مهال خلیفه گان په خپلو مزو او چرچو کې بوخت وو، د خپل گاونډ او د غلیم د توطیئو څخه په تمامه مانا سره غافل او نا خبره وو او په دې اړه یې هیڅ توجه او پاملرنه نه درلوده، بل داچې ترکانو ته یې زیاته توجه کوله او د هغوي نفوذ په دربار کې له اندازې زیات وو او له دوي څخه یې ساتونکي او سرتیري هم جوړ کړې وو، چې زیاتې سیمې ورسره وې او المعتصم په دې اړه داسې فکر کاوه، چې په دې سره به خلافت پیاوړی کړي؛ خو موضوع ورته برعکس شوه؛ څوک وایي المنتصر-د المعتصم زوی ترکان د نوموړي مرگ ته وهڅول او یا هم ترکانو المنتصر-د پلار مرگ ته وهڅاوه (بیات،۱۳۸۴، ص، ۹۸). په پایله کې نوموړی خلیفه په کال ۲۲۷هجري کې په سامرآی کې مړ شو او پر ځای یې زوی الواثق باالله خلافت ته ورسېده(هدایت،۱۳۷۳، ص، ٦۱).

د المعتصم یو شمېر ځانگړتیاوې

د نوموړي د یو شمېر ځانگړتیاو په اړه زیاتو مؤرخینو خپل نظرونه ورکړي دي؛ خو مولانا اکبرشاه یې یو څو په دې توگه بیانوي:

۱- د اته د عدد سره یې زیاته مینه وه؛ نو له دې امله د مثمن خلیفه په نوم سره هم یادیږي او څوک وایي، چې زیاتې پیسې او شتمني ترې پاتې شوه؛ نو ځکه د مثمن خلیفه په نوم سره شهرت لري.

۲- د نوموړي پرمهال د ترکانو سیاسي ژوند پیل شو او د خلافت دربار کې یې د پام وړ نفوذ پیدا کړ.
۳- نوموړی د هارون الرشید اتم زوی دی.
۴- په ۱۸۰هجري او یا هم ۱۷۸هجري کې زېږېدلی دی، چې په دواړو نېټو کې د (۸) عدد شتون لري.
۵- په ۲۱۸هجري کې پرتخت کښېناست.
٦- د عباسي خلافت په لړ کې اتم خلیفه دی، همدارنگه اته کاله اته میاشتې او اته ورځې خلافت یې کړی دی، اته کورونه یې جوړ کړل او په اتو سترو جگړو کې یې د پام وړ سوبې ترلاسه کړې.
۷- اته زامن او اته لوڼه یې درلودې او اته څلوېښت کاله عمر یې درلود.
۸- اته پاچاهان یې دربار ته راوستل او خپل اته تنه ستر دُښمنان او مخالفین یې ووژل.
۹- اته لاکه دینار، اته لاکه درهم، اته زره اسونه، اته زره غلامان او اته زره وینځې ترې پاتې شوې او د ربیع الاول میاشتې اته ورځې پاتې وې، چې له دې فانې نړۍ و کوچید (نجیب آبادي،۱۴۲۷هـق،ص،۳۹۰).
د سامُرا(سُرّ من رآی) ماڼۍ هم د نوموړي پرمهال ودانه شوې ده او دلته به خپله کښېناسته، دا چې تُرکي غلامانو د نوموړي پرمهال زیات نفوذ پیدا کړ او عام خلک د ترکانو له دې وضعیت څخه زیات ناراضه وو، چې المعتصم ته یې هم شکایتونه رسېدل؛ خو نوموړي په دې اړه کوم اقدام نه کاوه (هندوشاه،۱۳۵۷،ص،۱۷٦).

د عُموریه جغرافیاوي موقعیت

عُموریه اوس په ترکیې پورې اړوند ده، چې وړاندې د کوچنۍ قسطنطنیې په نوم سره هم یادېده(دینوري،۱۳۷۱، ص، ۴۴۴). دا تاریخي ښار تر ډېر مهاله ناڅرگند و، د یو انگریز سیاح همیلتون له لورې کشف شو او په تاریخ کې دا ځای د مسلمانانو د حملو له وجهې زیات مشهور دی، په لومړي پلا په کال ۴٦هجري قمري کې د عبدالرحمن ابن خالد په توسط و نیول شو او بیا په ۴۹هجري قمري کې یزید و نیوه، کله چې د ختیځ روم امپراتورۍ بېرته ترلاسه کړ؛ نو بیا په ۸۹هجري قمری کې یو پلا بیا د مسلمانانو تر محاصرې لاندې راغی؛ خو په نیولو یې و نه توانیدل، تر دې چې حسن ابن قُحطبه د مهدي د خلافت پر مهال (١٦٢)هجري قمري کې او هارون الرشید په (١٨١)هجري قمري کې بیا محاصره کړ، دا چې ښار زیات محکم و، دوی په نیولو بریالي نه شول.

https://wikijoo.ir/index.php/%D8%B9%D9%85%D9%88%D8%B1%DB%8C%D9%87

د عُموریه ښار د هغه مهال ورانې او ویجاړې برخې

د عُموریه تاریخي سوبه

په کال ۲۱۳هجري قمري کې د المعتصم د خلافت د مهال یوه مُهمه پېښه، چې زیاتو تاریخونو ترې یادونه کړې ده او د نوموړي خلیفه شهرت یې په اسلامي نړۍ کې زیات کړی دی، هغه دا وه، چې د روم قیصر توفیل د خپل یو لوی نظامي لښکر سره د خپلې پلازمینې څخه د ملطیه په لور له مسلمانانو سره د جنګ کولو په نیت و لاړ او لامل دا و، چې المعتصم خپلې نظامي قواوې د بابک په نیولو پسې استولې وې او بابک له دې موقع څخه استفاده وکړه او توفیل د روم قیصر ته یې ولیکل، چې د المعتصم د نظامي قواوو ټوله توجه زما په لوري ده او که تاسو په روم کې د مسلمانانو اړونده ښارونه او سیمې نیول غواړئ؛ نو دایې ښه فرصت دی او توفیل هم دا مناسبه و ګڼله، چې د ځان په ګټه له دې موقع څخه ګټه واخلي؛ نو د خپل سل زریز لښکر سره د اسلامي ښارونو د نیولو په اراده روان شو او چې کله د مسلمانانو د (زبطره) ښار ته، چې د روم سره نږدې د ملطیه او سمیساط د ښارونو ترمنځ واقع دی ورسیده؛ نو د دې ځای ټول وګړي یې قتل عام کړل او میرمنې او ماشومان یې ورته بندیان کړل، په دې وخت کې یوې میرمنې چیغه کړه او ویې ویل: وا معتصمه!!!

خو رومي يې په مقابل کې، د استهزا په توګه ځواب ورکړ، چې المعتصم ته ووايه، چې په خپل ابلق اس باندې راشي او تا زما څخه خلاصه کړي (تتوي،بي تا، ص،۲۴۷).

مولانا اکبرشاه نجيب آبادي، د روم د قيصر نوم نوفيل ابن ميکائيل ذکر کړی دی(نجيب آبادي،۱۴۲۷هـق،ص،۳۸۱). هندوشاه ابن سنجر هم د عُموريه د سوبې پېښه د هماغه مسلمانې ميرمن چيغه او فرياد ګڼي او وايي، چې کله المتعصم خبر شو؛ نو فوراً يې وويل: لبيک لبيک، بيا پاڅېده او ويې ويل: الرّحيل الرّحيل(يعنې د سفر تياری و نيسئ). په همدې لحظه د عراق څخه بهر شو، داسې لښکر يې ترتيب کړ، چې له دې وړاندې يې مثال نه درلوده کله چې له نظامي ترتيباتو فارغ شو؛ نو قاضيان او مشران يې راوغوښتل او خپله شتمني يې په درې برخو ووېشله: يوه برخه يې د ا لله(ج) په لاره کې د مصرف لهپاره، بله برخه يې خپلو اولادونو ته پرېښوده او دريمه برخه يې خپلو خادمانو او غلاماتو ته ورکړه او بيا د روم په لورې روان شو (هندوشاه،۱۳۵۷، ص، ۱۷۴).

تتوي هم ورته نظر لري، چې کله د دغې مسلمانې ميرمن غږ او فرياد تر خليفه ورسيده؛ نو خليفه سوګند ياد کړ او پرته له ځنډه په روم کې د دغې مسلمانې مېرمن مرستې ته د خپلو يو لاک او دېرش زره سرتېرو سره، چې ټول په ابلق(تور او سپين) اسونو سپاره وو، روم ته ورسيدل او دلته يې پوښتنه وکړه، چې دلته تر ټولو پياوړی او مستحکم ښار کوم يو دی؟ ورته وويل شول: عُموريه، چې د دوي پخوانی پلازمينه ده، دا ډېر مضبوط او مستحکم ښار دی؛ نو موږي د همدې ښار په لوري حرکت وکړ او دا ښار يې محاصره کړ، د يو سخت جنګ وروسته يې عُموريه ونيوله. ډېر شمېر کې روميان يې ووژل، يوشمېر يې بنديان کړل او په دې توګه يې د خپلې يوې مسلمانې خور انتقام د روم له قيصر توفيل څخه واخيست(تتوي، بي تا، ص، ۲۴۸-۲۴۹).

په روم کې د کفارو له لاسه، چې کومې مسلمانې خور دا چیغه کړې وه؛ نو رومیانو ورته د استهزا په توګه سره ویلي وو، چې المعتصم ته ووایه، چې په خپل ابلق اس سپور شي او تاته ځان راورسوي!!!؛ خو د دوی د استهزا برعکس الله (ج) المعتصم ورته ورساوه. په دې جنګ کې ابوتمام حبیب ابن اوس الطائي د کتاب الحماسه مصنف او د هغه مهال مشهور شاعر هم د نوموړي سره ملګري وو. نوموړي شاعر په دې اړه یوه ډېره په زړه پورې قصیده ویلې ده، چې د المعتصم له خوا ورته په دې قصیده باندې دېرش زره درهمه انعام ورکړل شو (هندوشاه،۱۳۵۷، ص، ۱۷۵).

السیفُ اصدقُ انباءً من الکتبِ	في حدّه الحدَ بین الجدَ واللعبِ
بیضُ الصفائحِ لا سود الصحائف في	متونهنَ جلاءُ الشکَ والریب
والعلمُ في شُهُب الارماح لامعةً	بین الخمیسین لا في السبعة الشُهب
فتحُ الفتوحِ تعالی ان یحیط به	نظم من الشعرِ او نثرُ من الخُطب
یا یوم وقعة عموریه انصرفت	منک المنی حفَلاً معسولة الحلب

(ابوتمام، بي تا، ص، ۲).

ژباړه: توره د کتاب تر خبرو ډېره رښتونې ده؛ ځکه چې د هغې تېره والی موږ ته د واقعیت او ټوکو ترمنځ پوله په ګوته کوي (۱)

د تورو د مخونو سپینوالی د کتابونو د متونو د اړونده تورو ټکو ترمنځ شک او شبهه لرې کوي (۲)

بریا د زرګونو لښکرو د اوږدو نېزو په ځلیدونکو شغلو کې ده. د اونۍ د سپینو ورځو په روڼو نیولو او شیخۍ کې نشته (۳)

دغه لویه سوبه ډېره پورته ده، چې د شاعرانو په نظمونو او د خطیبانو په خطبو کې دې راخلاصه شي (۴)

ای د عُموریې د غزا ورځې ستا له امله هغه ډېرې هیلې او ارمانونه ولاړل، چې لکه د شاتو او شیدو خواږه وو (۵)

د مولانا اکبرشاه په حواله المعتصم ته دا هم وویل شو، چې دا د روم د قیصر د زوکړې ځای دی؛ نو المعتصم وویل: چې زبطره زما د زوکړې ځای دی او دا چې رومي قیصر هغه لوټ کړ، زه به یې په ځواب کې د هغه د زېږیدو ځای سره باالمثل عمل وکړم (نجیب آبادي،۱۴۲۷هـق،ص،۳۸۱)

که د اسلامي نړۍ اوسني وضعیت ته وکتل شي، ډېره د تعجب خبره ده، چې نن د یو ملیارد څخه زیات د نړۍ مسلمانان د فلسطین او غزې د مسلمانانو د بې شمېره مېرمنو او کوچنیانو اوازونو او فریادونو باندې خپلې سترګې پټې کړې او غوږونه یې ورباندې کاڼه کړي دي، کوم چې د اسرائیلو د سختو هوایي او ځمکني حملو لاندې دي او هره خور یې د یو معتصم په انتظار ده، چې مرسته یې وکړي او د کفارو له دغه ظلم او وحشت څخه ورته نجات ورکړي. که دریمه هجري پېړۍ کې د روم او اروپا اړونده حاکمانو او مشرانو څخه د یوې مسلمانې خور د فریاد پوښتنه کېده؛ نو نن هغه مسلمانان چېرته دي؟

دا د هغه مسلمانانو د غیرت داستان دی، چې تر اوسه په تاریخ کې ژوندی پاتې دی او تل به همداسې وي، سره له دې، چې نن المعتصم نشته؛ خو د نوموړي له خوا د هغه مهال کفارو ته د عُموریه د ړنګېدو تاریخي درس شتون لري.

المعتصم هغه مهال د عُموریه ښار داسې ړنګ کړ، چې هیڅ اثار یې و نه لیدل شول او د هغې اوسپنیزې دروازې یې د ځان سره عراق ته راوړې. د دارالخلافې په دروازه کې، چې د باب العمامه په نوم یادېده، هلته یې اوېزاندې کړې او نور زیات ښارونه یې هم په دې سوبه کې له رومیانو څخه نیول (هندوشاه،(۱۳۵، ص، ۱۷۴).

د مجمع الانساب لیکوال وایي، کله چې د روم قیصر د خلیفه قهر او غصه ولیده؛ نو د سولې وړاندیز یې ورته وکړ، همدارنګه یې ډېر زیات مال ورکړ او بیا ترې المعتصم واپس شو(شبانکاره ای،۱۳۸۱، ج. ۱، ص، ۳۷۹).

داچې خلیفه المعتصم د عُموریه جنګ ته تر روانیدو وړاندې، خپل میراث ووېشه، مانا دا ده، چې داسې فکر یې نه کاوه، چې بېرته دې ژوندی راشي، ترڅو یې د هغې مسلمانې خور انتقام نه وي اخیستی. د اسلام ننګ په خپل مسلمان ورور او خور باندې تر دې اندازې اړین او لازمي دی، چې له مشر (امیرالمؤمنین) څخه واخله تر یو عادي سړي، باید په دې کې کوتاهي او غفلت و نه شي او دا غفلت بیا په قیامت کې خپل رب په وړاندې د منلو ندی؛ ځکه مسلمان د مسلمان ورور دی، نه به پرې خپله ظلم کوي او نه به یې د بل چا ظلم کولو ته پرېږدي.

په عباسي خلافت کې مامون الرشید او المعتصم باالله د بیزانس امپراتورۍ سره زیات جنګونه کړې دي، د څلورمې او پنځمې هجري پېړیو پرمهال د یوناني امپراتورۍ د پیاوړتیا مهال ګڼل کېده او دا مهال د دې د امپراتورانو لړۍ د مقدونیانو سره وه او متاسفانه،چې د دریمې هجري پېړۍ وروسته نور د مسلمانانو وضعیت په یو دفاعي حالت سره بدل شوی او د خلافت سیاسي وحدت نور د کمزورۍ او ناتوانۍ حالت ته روان و (باسورث،۱۳۸۱، ص، ۴۶).

المعتصم خپل رسالت او د خلافت مسؤلیت ادا کړ او د عُموریه په تاریخي سوبې سره یې روم د مسلمانانو حوصلې لوړې کړې او رومیانو ته یې څرګنده کړه، چې اسلامي خلافت به د خپل هر وګړي پوښتنه کوي او د هغې مرستې ته به خپل ځان رسوي او دا یې وربادنې یو مسلم حق دی او تاسو باید خپل دا فکر له سره و باسئ، چې د روم او عراق ترمنځ ځمکنی واټن دې د دوی ترمنځ د عدم همکارۍ واټن رامنځته کړي.

پایله

د عباسي خلافت اتم خليفه المعتصم باالله د خپل مسؤليت له مخې په يوه لږ پرته سيمه کې د يوې مسلمانې مېرمن په انتقام کې د خپلو عربو، عجمو او ترکو سرتېرو سره روان شو او په الهي نصرت د سوبې او بريا ځښتن وګرځيده او د دُښمن په کور کې يې د هغه پياوړی ښار او مستحکمه قلعه فتحه کړه. چاچې هر وخت په دين غيرت کړی دی، الله (ج) ورسره خپل نصرت کړی دی. کله چې د مسلمانانو مشرانو په دې برخه کې بې غوري کړې، هغه مقام او موقف ترې تللی دی، همدارنګه د تاريخ په محکمه کې هم محکوم پاتې دي. که چېرې اوسنۍ اسلامي نړۍ د غزې او د فلسطين د مسلمانانو په رابطه همداسې بې طرفه او بې تفاوته پاتې کيږي، الله (ج) به ورته د مرستې او کومک بله بديله لاره پيدا کړي؛ خو دا وضعيت به پرته له شکه د ټولې اسلامي نړۍ له‌پاره يوه ننګونه او تور داغ وي. دا مهال اسلامي نړۍ د امتحان سره مخامخ ده، په دې برخه کې بايد هرڅوک د خپل توان او امکاناتو په اندازه د خپلو دغو مسلمانو وروڼو او خويندو سره د خپلې همدردۍ او خواخوږۍ اظهار وکړي. په خپلو منځو کې دې د اتحاد او اتفاق روحيه پياوړې کړي، د نفاق او کفارو سره د اتحاد څخه دې لاس واخلي. د خپل مسلمان ورور په سر دې د کفارو سره اړيکې نه ټينګوي؛ بلکې د کفارو سره دې خپلې اړيکې پرې کړي، چې په قيامت کې ترې الله (ج) رضا او خوشحاله شي او دا کفار د مسلمانانو څخه هيڅ وخت او هيڅکله نه راضي کيږي. د دوي په غولونکو وعدو دې نه دوکه کيږي؛ بلکې يو اسلامي درايت او بصيرت څخه دې کار واخلي، چې ايمان يې پياوړی او غښتلی شي.

په دې اړه ټوله اسلامي نړۍ او په ځانګړي ډول عربي نړۍ، چې د فلسطين او غزې چاپېره پراته دي، مسؤليت لري، چې د خپلو دغو مسلمانانو وروڼو مرستې او کومک ته خپل ځانونه ورسوي او د الهي رضا د حصول په موخه خپل رسالت ادا کړي. که په دې برخه کې غفلت کيږي، کوم چې له ورايه ملموس او څرګند دی؛ نو قيامت کې به بې ضرور باالضرور پوښتنه کيږي او بيا د هغې پوښتنې ځوابول ګران او د الهي عذاب په مانا سره دی.

په دې اړه لوی او ستر لامل، چې نن اسلامي نړۍ په دې اړه غافله پاتې ده، يو څو لاملونه يې په لاندې توګه ذکر کېږي:

۱- د مسلمانانو ترمنځ د دُنيا محبت زياتيدل او د مرګ څخه وېره، چې دا موضوع د رسولُ الله صلی الله عليه و سلم په يو مبارک حديث کې هم ذکر شوې ده.

۲- د امريکې د وېرې او خوف له امله د فلسطين مسلمانانو سره د مرستې کولو څخه ډډه کول.

۳- د مسلمانانو ترمنځ په خپلو کې بې اتفاقي او د مشترک موقف نه درلودل.

۴- عربي نړۍ په عيش او عشرت کې ډوبيدل او د خپل اصلي رسالت څخه ډډه کول.

۵- په ملګرو ملتونو، د حقوق بشر په ادارو او عربي نړۍ باندې د امريکا د سياست سيوری.

وړاندیزونه

۱- د افغانستان اسلامي امارت ته وړاندیز دی، چې د کور دننه د خپلو هیوادوالو او د اسلامي نړۍ د هر مسلمان د فریاد اورېدو مسؤلیت په غاړه لرئ.

۲- اسلامي نړۍ دې خپل منځني مشکلات شاته وغورځوي او د یو واقعي اسلامي نظام د تنفذیز لهپاره دې متحد او متفق شي.

۳- اهل علم او د قلم خاوندانو ته وړاندیز دی، چې د کفارو پټې او ښکاره توطئیي بربنډې کړي او د مسلمانانو ترمنځ د وحدت لهپاره کار وکړي.

۴- ملګري ملتونه او د حقوق بشر اداري دې، په دې اړه خپل انساني او بشري رسالت ادا کړي، د فلسطین ماشومان، د نړۍ د ماشومانو په څېر حقوق لري، د فلسطین مېرمنې د نړۍ د مېرمنو په څېر حقوق لري او همدومره غلفت بس دی، چې یادو نړیوالو ادارو ترسره کړ، نور یاد وضعیت د زغم له دایرې د وتلو په درشل کې دی او ملامتي به یې په هغوی وي، چې اوس یې ننداره کوي؛ خو سبا به بیا همدې ننداري ته په ویر کښېني او د نړۍ په ګوټ ګوټ کې به د دوی وګړي د فلسطین د مسلمانانو د انتقام په موخه تر حملو لاندې راځي.

۵- که د نړۍ مسلمانان غواړي، چې تېر برم یې یو پلا بیا احیا شي؛ نو یو بل ته دې د واقعي اخوت لاسونه ورکړي.

مأخذونه

القران الکریم

ابوالحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم القشیری.(بې تا). صحیح مسلم، محقق محمد فواد عبدالباقی، بیروت: دارالجیل، رقم الحدیث (۲۵۸۹).

ابوتمام، حبیب ابن اوس الطائی.(بې تا). قصیده فتح عُموریه، بیروت: دارالنشر.

باسورث، کلیفورد ادموند.(۱۳۸۱) . سلسله های اسلامي جدید: راهنمای گاهشماری و تبارشناسی، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

بیات، عزیزالله.(۱۳۸۴).تاریخ تطبیقي ایران با کشورهای جهان(از ماد تا انقراض سلسله پهلوی)، تهران:امیر کبیر.

تتوي، احمد ا بن نصرالله (بې تا)، تاریخ الفی،[بی جا]

جوزجاني، منهاج سراج.(۱۳۹۱). طبقات ناصري، کابل: بنیاد فرهنگی جهانداری غوری.

خواندمیر، غیاث الدین ابن همام الدین.(۱۳۸۰). حبیب ا لسیر فی اخبارافراد بشر، جلد:۲، تهران: خیام.

دینوري، احمد ابن داود.(۱۳۷۱). اخبارالطول،مترجم: مهدوی دامغانی، محمود، تهران: نشر نی.

راوندي، مرتضی.(۱۳۵۴). تاریخ اجتماعي ایران،جلد۲: تهران امیرکبیر.

شبانکاره ای، محمد ابن علی.(۱۳۸۱). مجمع الانساب، جلد ۱،تهران: امیرکبیر.

صدیقي، زرولي.(۱۴۰۰). افغانستان د منځنیو پېړیو تاریخ لومړی ټوک،کابل: وحیدافغان مطبعه.

صدیقي، زرولي.(۱۴۰۱). نبوي سیرت او اسلامي تاریخ، کابل: مطبعه مسلکي افغان.

متولی، احمدرضا.(بې تا). تاریخ تحلیلی اسلام از ظهور عباسیان تا سقوط بغداد، ایران: دانشگاه پیام نور.

نجیب ابادي، اکبرشاه.(۱۴۲۷هـق). د اسلام تاریخ،جلد ۲،ژباړن: سید فضل مولا لټون، پېښور: پیغام خپرندویه مرکز.

هدایت، رضاقلي ابن محمد هادي.(۱۳۷۳). فهرس التواریخ،تهران: پژوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي.

هندوشاه، ابن سنجر.(۱۳۵۷). تجارب السلف در تواریخ خلفا و وزرای ایشان، تهران: طهوري.

د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د زیاتو ودونو د کولو حکمتونه او فلسفه

پوهندوی محمد ولید اسحق زی، شیخ زاید پوهنتون، شرعیاتو پوهنځی، اسلامي ثقافت څانګه.
برېښنالیک: walid.ishaqzai2008@gmail.com

لنډیز

لکه څرنګه چې ښکاره ده، د اسلام مقدس دین د راتلو څخه د مخه هم په عربي ټولنو کې د یوې ښځې څخه د زیاتو ښځو سره نکاح کول عادت او دود وو، په داسې طریقې سره، چې هېڅ حد ورته نه و ټاکل شوی؛ لیکن د اسلام د څلانده لمر د څرک کېدو سره سم اړوند ټول ناوړه دودونه اصلاح او تنظیم کړای شول، د هر یو مسلمان نارینه شخص لپاره یې د څلورو ښځو سره نکاح کول جایز وګڼل؛ لیکن په دې شرط چې مالي او نفسي توان او قدرت به لري او هم به د خپلو ښځو تر منځ عدل او انصاف کوي، په همدې ترتیب د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د زیاتو بیبیانو د نکاح کولو د حکمتونو په اړه علماء کرام زیاتوي، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د اړوند څلورو لویو حکمتونو لکه: تعلیمي حکمت، تشریعي حکمت، ټولنیز حکمت او سیاسي حکمت پر بناء زیات ودونه کړي دي، بې له شکه رسول الله (صلی الله علیه وسلم) په خپل دې اقدام سره حضرت عمر (رضي الله عنه) یې د خپل لومړي خلیفه ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) سره برابر کړ؛ د دوی دواړو له لورګانو سره د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) نکاح کول دوی دواړو لپاره تر ټولو لویه بدله او احسان و، پاتې دې نه وي، چې د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د زیاتو ودونو د کولو څخه موږ ته یو لوی راز او حکمت دا هم څرګندېږي، چې اړوند نکاحونه د مسلمان ملت لپاره د کفارو د ضرر رسولو د کم والي او هم د اسلام مقدس دین ته د لویو او قوي خلکو د داخلیدو باعث شول؛ آن تر دې، چې د اسلام تر ټولو لوی دښمن د اسلام مقدس دین خادم او د ایمان په عظیم ترین نعمت باندې ونازول شو.

کلیدي کلمې: حکمت او فلسفه، رسول الله (صلی الله علیه وسلم)، زیات نکاحونه، عربي ټولنه.

سریزه

د زوجاتو زیاتوالی یا ګڼوالی په پخوانیو شریعتونو کې هم موجود و، ځینو انبیاء (علیهم السلام) هم د یوې څخه د زیاتو ښځو سره نکاح ګانې کړې وې، لکه ابراهیم (علیه السلام) یعقوب (علیه السلام)، داود (علیه السلام) او سلیمان (علیه السلام)؛ په دې معنا، چې د اسلام د راتلو څخه مخکې هم په عربي ټولنه کې د یوې ښځې څخه د زیاتو ښځو سره نکاح کول دود و، په داسې طریقې سره چې هېڅ حد ورته نه وو ټاکل شوی؛ تر دې چې اسلام راغی او د دغه دود اصلاح یې وکړ او د څلورو ښځو څخه زیات والی یې حرام کړ او تر څلورو ښځو پورې نکاح کول یې په داسې شان سره روا وګڼل، چې مالي او نفسي توان او قدرت ولري او د ښځو تر منځ عدل وکړای شي، لکه څرنګه چې الله جل جلاله فرمایلي دي:

﴿فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا﴾ (النساء: ۳).

ژباړه: نو کومې (نورې) ښځې چې ستاسې خوښېږي، د هغوی څخه له دوو دوو، دريو دريو، څلورو څلورو سره نکاح وکړئ، لیکن که تاسې سره دا اندېښنه پیدا شي، چې له هغوی سره به عدالت ونه کړای شئ؛ نو یوه ښځه وکړئ، یا له هغو (وینزو) څخه ازدواجي کار واخلئ، چې تاسې ته په لاس درغلې دي (د هغو مالکان یاست)؛ په دې توګه بیا تاسو له بې عدالتۍ څخه په ښه شان ژغورل کېدای شئ.

موخې

الف: اساسي موخې

۱- د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د زیاتو ودونو د کولو اړوند حکمت او فلسفې بیانول.

۲- پخوانیو عربي ټولنو کې د یوې ښځې څخه د زیاتو ښځو سره د نکاح کولو اړوند باطلو دودونو او رواجونو په تړاو وضاحت کول.

۳- د اسلام مقدس دین په راتګ سره د باطلو دودونو د اصلاح کولو اړوند تحقیق او تحلیل.

فرعي موخې

۱- په انساني ټولنو کې د نارینه وو په نسبت د ښځو د زیاتیدو اړوند فلسفه او تحلیل.

۲- د زیاتو نکاحونو په پایله کې د نسلونو زیاتیدل او په تړاو یې د اسلامي شریعت غوښتنه.

۳- د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) زیاتره نکاحونه د کونډو ښځو سره شوي؛ په تړاو یې تفصیلي حکمت او تحلیل.

کړنلاره او د کار توکي

څرنګه چې نوموړې موضوع کتابتوني بڼه لري، نو په لومړي سرکې مې د هرې موضوع د څېړنې په موخه د الله متعال کتاب قرآن عظیم الشان مختلفو تفسیرونو ته رجوع کړې، وروسته مې د بشریت ستر لارښود حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) سپیڅلي احادیثو (قولونو، فعلونو او تقریرونو) ته رجوع کړې، په همدې ترتیب په هغو قوي او مؤثقو روایاتو کې مې هڅه او کوښښ کړی، چې د اسلامي نړۍ ټولو حقیقي او منل شویو علماوو ورباندې اتفاق کړی، همدارنګه د موضوع اړوند مې هغه احادیث راخیستي، چې زیاتره راویان یې ثقه، محدثین، صحابه کرام (رضوان الله تعالی) اجمعین دي، د څېړنې په اوږدو کې مې د څېنو فقهي معتمدو او د اعتبار وړ مأخذونو ته هم مراجعه کړې ده، پاتې دې نه وي، چې د څېړنې په دې لړۍ مې کې د نورو مأخذونو او مراجعو ترڅنګ د کمپیوټري او نورو

ټولنیزو شبکو او معلوماتو څخه هم ګټه اخیستې ده، چې د دې څېړنې په بشپړولو کې اړین او ضروري ګڼل شوي دي.

د لیکنې په دې برخه کې غواړم، چې د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د زیاتو ودونو اړوند مسله په تفصیل سره په مستندو دلایلو روښانه کړم.

د ښځو د ګڼوالي حکمتونه

د یوې ښځې سره نکاح کول غوره او بهتر دي؛ لیکن اسلامي شریعت د یوې ښځې څخه زیاتو ته هم د ځینو ضرورتونو او حاجتونو پر اساس جواز ورکړی، چې ځینې یې په لنډه توګه ذکر کوو:

۱- د سړیو په نسبت د ښځو زیاتوالی

د سړیو په نسبت ښځې زیاتې دي او د دې زیاتوالي یو علت جنګونه او جګړې هم دي، چې سړي پکې نسبتاً زیات مړه کېږي؛ نو د دې لپاره، چې ښځې په ټولنه کې بې نکاحه پاتې نه شي او د فساد مخنیوی شوی وي، اسلامي شریعت د یو سړي لپاره د یوې ښځې څخه د زیاتو ښځو سره نکاح جایز کړې دی.

۲- کله نا کله مسلمه امت د خپل نسل زیاتوالي ته مجبورېږي؛ تر څو د دښمن پر خلاف جهاد وکړي او یا دا، چې په زراعت او صناعت کې ورسره مرسته وکړي (الزحیلي، (ب.ت) جلد ۹، ص: ۶۶۷۲).

۳- ځینې ښځې په داسې نا علاجه ناروغۍ باندې اخته شي، چې د مېړه د زوجیت ژوند ورسره سخت او ناممکن شي؛ نو په دې حالت کې مېړه مجبور دی، چې خپله ښځه طلاقه کړي او د بلې ښځې سره نکاح وکړي او یا هم د دې ښځې په شتون کې بله ښځه وکړي او دا څرګنده ده، چې د لومړنۍ ښځې په شتون کې د بلې ښځې سره نکاح کول د همدې مریضې ښځې په ګټه ده، ځکه له یوې خوا به یې نفقه او علاج کېږي او له بلې خوا به له مېړه او کور څخه هم نه محرومه کېږي (الطیار، ۱۴۱۳هـ، جلد اول، ص: ۵).

۴- د زیاتو نکاحونو په پایله کې نسل زیاتېږي، همدا د اسلامي شریعت غوښتنه ده او هم پکې د کورنۍ او ټولنې مصلحتونه شتون لري، په تړاو یې انس بن مالك (رضي الله عنه) د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) وینا داسې نقل کړې ده: ﴿عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: تَزَوَّجُوا الْوَدُودَ الْوَلُودَ فَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ (الطبراني، ۳۶۰هـ، جلد اول، ص: ۴۱۳).

ژباړه: انس بن مالک (رضي الله عنه) وایي: ما د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) څخه واورېدل، چې ویل یې: د هغه چا سره واده وکړئ، چې مینه کوونکې (تابع) او ښه زېږوونکې وي؛ ځکه چې زه د قیامت په ورځ ستاسو په زیاتوالي باندې فخر کوم.

د نبي کريم (صلی الله عليه وسلم) د زياتو نکاحانو حکمتونه

د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) د مېرمنو د ګڼوالي ډېر حکمتونه دي، چې کولی شو په لاندې ډول يې په څلورو حکمتونو، لکه تعليمي حکمت، تشريعي حکمت، ټولنيز حکمت او سياسي حکمت باندې خلاصه کړو:

لومړی- تعليمي حکمت

د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) د مېرمنو د ګڼوالي اساسي حکمت د اسلامي امت د ښځو لپاره د يو څو معلمانو او ښوونکو تربيه کول او روزل وو، ترڅو د اسلامي امت عامو ښځو ته اسلامي احکامات ور وښايي؛ ځکه چې د ټولنې نيمه برخه ښځې تشکيلوي او کوم احکام چې په سړو باندې فرض شوي، په ښځو باندې هم فرض شوي دي؛ ځکه ډېری ښځو به په ځينو شرعي مسايلو کې، چې ښځو پورې اړه لري، لکه حيض، نفاس، جنابت او داسې نورو په هکله د پوښتنې کولو پر وخت حياء او شرم کولو، پس رسول الله (صلی الله عليه وسلم) هم له پوره حياء کولو څخه برخمن و، د ښځو اړوند ټولو پوښتنو ته به يې پوره څرګند ځواب نشو ورکولی، حتی په ځينو ځايونو کې به يې په کنايي ډول ځواب ورکاو، چې ډېر ځله به د امت بېبيانې د رسول (صلی الله عليه وسلم) په مطلب او مقصد باندې پوه نه شوې.

﴿تروي السيدة عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْها أن امرأة من الأنصار، سألت النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عن غسلها من المحيض، فعلّمها صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كيف تغتسل، ثمّ قال لها: خذي فرصة ممسّكةً (أي قطعة من القطن بها أثر الطيب) فتطهّري بها، قالت: كيف أتطهر بها؟ قال: تطهّري بها، قالت: كيف يا رسول الله أتطهر بها؟ فقال لها: سبحان الله تطهّري بها! .

قالت السيدة عائشة: فاجتذبتها من يدها، فقلت: ضعيها في مكان كذا وكذا، وتتبعي بها أثر الدم، وصرحت لها بالمكان الذي تضعها فيه﴾ (بخاري، ۱۹۴هـ، جلد اول، ص: ۷۰).

ژباړه: د عايشې (رضي الله عنها) څخه روايت دی، وايي: د انصارو قبيلې يوې ښځې له رسول (صلی الله عليه وسلم) څخه د ښځو له حيض څخه د پاکېدو پر مهال د غسل د څرنګوالي په هکله پوښتنه وکړه، رسول الله (صلی الله عليه وسلم) هغې ته د غسل طريقه ور وښودله او ورته ويې ويل: د مالوچو په يوه اندازه، چې په عطرو (خوشبويي) باندې ککړه شوې وي، ځان پرې پاک کړه؛ ښځې وويل: څه ډول ځان پرې پاک کړم؟ رسول الله (صلی الله عليه وسلم) ورته وويل: خپل ځان دې په هغې سره پاک کړه، ښځې بيا ورته وويل: اې د الله رسوله! څه ډول په هغې ملوچې باندې زه ځان پاک کړم؟ رسول الله (صلی الله عليه وسلم) هغې ښځې ته وويل: سبحان الله؛ خپل ځان دې په هغې باندې پاک کړه؛ بي بي عايشه (رضي الله عنها) وايي: ما د لاس څخه هغه ښځه ونيوله او ورته مې وويل: چې په فلاني ځای کې هغه مالوچه کېږده او د وينې اثرات پرې پاک کړه.

نو رسول الله (صلی الله علیه وسلم) به په داسې ډېرو ځایونو کې له دې څخه چې په څرګنده خبره وکړي، شرم کولو؛ په همدې اساس د انصارو ښځې به په تیاره کې عائشې (رضي الله عنها) ته راتللې؛ ترڅو د دیني احکامو اړوند لکه حیض، نفاس، جنابت او داسې نورو په هکله ورڅخه پوښتنې وکړي، د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) مېرمنې د اسلامي امت بیبیانو لپاره ښې معلمانې او روزونکې وې.

دویم- تشریعي حکمت

دا حکمت ډېر څرګند او روښانه دی، چې د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ځینې نکاح ګانې د جاهلیت د زمانې د ځینو ناوړه او بدو عادتونو د له منځه وړلو لپاره وې، چې د هغو په لړ کې د زوی نیونې عادت چې عربانو د اسلام له راتلو څخه مخکې درلوده؛ په داسې توګه چې یو سړي به د بل سړي زوی ته خپل زوی ویل او حقیقي زوی به یې ګاڼه او په ټولو حالاتو لکه میراث، طلاق، نکاح، د خسرګنۍ محرماتو، نکاحي محرماتو او داسې نورو موجودو احکامو کې د نسبي زوی په مرتبه کې و.
رسول الله (صلی الله علیه وسلم) هم د عربانو د عادت په شان د حارثه زوی زید یې په زوی ولۍ سره ونیو، چې خلکو به ورته زید بن محمد ویل، رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د خپلې ترور لور زینب بنت جحش (رضي الله عنها) زید (رضي الله عنه) ته په نکاح کړه، خو ډېر وخت تېر نه شو، چې د دواړو تر منځ اړیکې خرابې شوې، د هغه حکمت له امله چې الله (جل جلاله) یې اراده کړې وه، پس زید (رضي الله عنه)، زینب (رضي الله عنها) ته طلاق ورکړ او الله متعال رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ته امر وکړ، چې له زینب (رضي الله عنها) سره نکاح وکړي؛ ترڅو چې د زوی نېونې اړوند بدعت باطل او د تل لپاره یې له منځه یوسي، د اسلام بنسټونه اوچت او د جاهلیت بنسټونه ونړېږي؛ لیکن رسول الله (صلی الله علیه وسلم) له دې څخه وېرېده، چې منافقان به ناوړه او ګډې وډې خبرې پیل کړي او وایي به، چې محمد (صلی الله علیه وسلم) د خپل زوی د ښځې سره نکاح کړې، په همدې دلیل به یې له زینب (رضي الله عنها) سره نکاح ځنډوله آن تر دې، چې د الله (جل جلاله) له خوا ایتونه پرې نازل شول: ﴿ **وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا** ﴾ (الأحزاب:۳۷).
ژباړه: ته له خلکو څخه وېرېدلې، په داسې حال کښې چې الله رب العزت د دې زیات حقدار دی، چې ته ورڅخه ووېرېږې، بیا کله چې زید (رضي الله عنه) له هغې څخه خپل حاجت پوره کړ؛ نو مونږ هغه (طلاقه شوې مېرمن) تاته په نکاح کړه، ترڅو چې مؤمنانو ته د خپلو په خوله بللو زامنو د مېرمنو په باب څه ستونزه پاتې نشي، کله چې هغوی ترې خپل حاجت پوره کړی وي، پس د الله (جل جلاله) حکم خو عملي شوی دی .

چې په دې ترتیب سره د زوی نیونې حکم، چې د جاهلیت د زمانې تقلیدي او نه پرېښودونکی رواج و؛ باطل او له منځه ولاړ. (صابوني، ۱۳۹۱هـ ، جلد دوم، ص: ۱۹٦).

درېیم- ټولنیز حکمت

د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د نکاح ګانو ټولنیز حکمت د ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) د لور عایشې (رضي الله عنها)، د عمر (رضي الله عنه) د لور حفصې (رضي الله عنها) او د قریشو د ځینو ښځو سره د نکاح څخه ښه څرګندېږي، چې په دې سره یې د دوی د ټولو زړونه لاسته راوړل او د یو بل سره لکه د رسۍ په شان وتړل شول.

رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د بي بي عایشې (رضي الله عنها) چې د ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) لور وه، په نکاح کړه، ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) پر وړاندې تر ټولو عزتمن او د قدر وړ شخص وو، ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) لومړی شخص وو، چې اسلام یې قبول کړ، خپل ځان او مال یې د الله (جل جلاله) د دین سره د مرستې او د هغه څخه د دفاع په لار کې قرباني کړ او ډول ډول تکلیفونه او کړاوونه یې د اسلام مقدس دین په لار کې وګالل.

رسول الله (صلی الله علیه وسلم) په دنیا کې د ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) لپاره له دې څخه لویه بدله ونه موندله، پرته له دې څخه چې د ده د لور سره په نکاح کولو یې خوشحاله کړ او د دوی تر منځ د زومتوب او خسرګنۍ دوستي او خپلوي ثابته او اړیکه یې نوره هم قوي شي.

همدا ډول رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د عمر (رضي الله عنه) د لور حفصې (رضي الله عنها) سره نکاح وکړه؛ ترڅو د عمر (رض) د سترګو یخوالی شي، حضرت عمر (رضي الله عنه) د اسلام له دین سره په اخلاص لرلو، د دین په لاره کې د سرښندنو او قربانیو په ورکولو کې نومیالی او تر ټولو زړور کس و، هغه څوک و، چې الله (جل جلاله) د ده په اسلام راوړلو سره اسلام او مسلمانانو ته عزت ور په برخه کړ، همدا وو، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم) په دې اقدام سره حضرت عمر (رضي الله عنه) د خپل لومړي خلیفه ابوبکر صدیق (رضي الله عنه) سره برابر کړ (صابوني،۱۳۹۱هـ ، جلد دویم، ص: ۲۳۳).

څلورم: سیاسي حکمت

رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د خلکو د محبت، مینې او هم د قومونو د ملاتړ د ترلاسه کولو لپاره د ځینو ښځو سره نکاح او واده وکړ، چې دغه کار طبعاً هغوی د ده مرستې او ملاتړ ته راوبلل، د دې مسلې د لا ښه څرګندېدلو لپاره څو بېلګې دلته رانقلوو:

۱- رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د بي بي جویریه (رضي الله عنها) سره، چې د بنو مصطلق د قبیلې د رییس لور وه، نکاح وکړ، جویریه د خپل قوم سره د مسلمانانو په بند کې راغلې وه، نوموړې غوښتل

چې فدیه ورکړي او خپل ځان ازاد کړي، رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ته راغله، چې مالي مرسته ترې وغواړي، رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ورته وړاندیز وکړ، چې که ستا خوښه وي، ټوله فدیه به دې زه ورکړم، خو په مقابل کې به ته له ما سره نکاح کوې، جویریې (رضي الله عنها) د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) وړاندیز قبول کړ او واده یې ورسره وکړ، مسلمانانو وویل: ایا د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) قوم او خپلوان به زموږ اسیران وي؟ ټول اسیران یې ازاد کړل، کله چې د بنو مصطلق د قبیلې خلکو د مسلمانانو دا سخاء، ځوانمردي او لوړ اخلاق ولیدل؛ ټولو اسلام قبول کړ.

۲- د حیی ابن اخطب له لور صفیه (رضي الله عنها) سره د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) نکاح کول هم په همدې شان وه، صفیه (رضي الله عنها) د خیبر په غزا کې د مېړه له وژل کېدو وروسته د مسلمانانو په اسارت (بند) کې ولوېده او د یو مسلمان د غنیمت په برخه کې ورسېدله، د نظر څښتنانو او مشوره کوونکو وویل: دا د بني قریظه د رییس ښځه ده، یوازې د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د وینځې توب وړتیا لري، موضوع یې د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) سره د مشورې په توګه شریکه کړه؛ رسول الله (صلی الله علیه وسلم) صفیه (رضي الله عنها) راوغوښتله او هغې ته یې د دوو شیانو ترمنځ اختیار ورکړ، چې یا به یې آزادوي او واده به ورسره کوي او یا به یې آزادوي، چې بېرته خپلې کورنۍ ته لاړه شي، صفیې (رضي الله عنها) د حل لومړنۍ لاره غوره کړه، چې آزاده یې کړي او د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) مېرمن شي. چې دا هر څه د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د عظمت، لویۍ، لوړې مرتبې، او ښه چلند له امله تر سره شول، همدا وو، چې صفیې (رضي الله عنها) اسلام راوړو او د صفیې (رضي الله عنها) د اسلام راوړلو له امله یو شمېر نور خلک هم مسلمانان شول.(السجستاني، ۲۷۵هـ، جلد څلورم، ص: ۲۲).

پایله

لکه څرنګه چې د اسلام مقدس دین د راتګ څخه د مخه د زیاتو ښځو سره ودونه کول دود او رواج وو، حتی ځینو انبیاء (علیهم السلام) هم د زیاتو ښځو سره ودونه کړي وو، آن تر دې چې اسلام مقدس دین راغلو او دغه دود یې اصلاح کړ او د څلورو ښځو څخه زیاتوالی یې حرام کړ، لیکن بیا هم څوک چې د څلورو ښځو ترمنځ عدالت نه شي کولی؛ هغوی لپاره بیا لازمه او ضروري وګڼل شوه، چې د یوې ښځې سره نکاح وکړي؛ ترڅو په یوه اسلامي ټولنه کې بې عدالتي ترسره نه شي؛ دا چې په انساني ټولنو کې د ځینو علتونو پر اساس د نارینه وو په نسبت د ښځو زیاتوالی دی، د بیلګې په توګه: جنګونه او جګړې، چې زیاتره نارینه پکې مړه کیږي؛ په همدې ترتیب د مسلمه امت د نسلونو د زیاتوالي په خاطر ترڅو دښمن مقابل کې جهاد وکړي په همدې ترتیب د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د مېرمنو ګڼوالی هم د ډېرو حکمتونو پر اساس و، چې موږ یې هم په خپل دغه علمي بحث کې د اړوند حکمتونو له

جملې څخه په څلورو حکمتونو لکه: تعلیمي حکمت، تشریعي حکمت، ټولنیز حکمت او سیاسي حکمت باندې بسنه کوو.

وړاندیزونه

۱- څوک چې د دوو یا زیاتو ښځو ترمنځ عدالت نه شي پلي کولی، نو لازمه او ضروري ده، چې یواځې د یوې ښځې سره نکاح وکړي؛ ترڅو ژوند یې د ګناهونو څخه محفوظه پاتې شي.

۲- د لوستونکو څخه مې دا هیله ده، چې د داسې کورنیو ښځو سره د نکاح اړیکه ټینګه کړي، چې ښکلې، مینه کوونکې او ښې زیږوونکې وي، تر څو نسلونه یې زیات او د تاسو د آخرت د صدقاتو لپاره باعث شي.

۳- وړاندیز کوم، چې تل د پوهو، با علمه او ښوونکو ښځو سره نکاح وکړئ، ترڅو اولادونه مو د سالمې تعلیم او تربیې څخه برخمن وي.

۴- په همدې ترتیب هیله کوم، چې د ښېځې او دوستۍ کولو پر وخت تل د بېګانه ښځو سره نکاح وکړئ، ترڅو اولادونه مو صحتمند، قوي او هوښیار وي.

اخځلیکونه

قرآن کریم

البخاري، محمد بن إسماعيل. (ب.ت). الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري. (ط: ۱). جلدونه: ۹. الناشر: دار طوق النجاة بيروت.

الزُّحَيْلِيّ، وَهْبَة بن مصطفى. (ب.ت) الفِقْهُ الإسلاميُّ وأدلَّتُهُ. (ب.ط). جلدونه: ۱۰. الناشر: دار الفكر سوريَّة . دمشق.

السجستاني. سليمان بن الأشعث. (۲۷۵هـ). سنن أبي داود. (ب.ط). جلدونه: ۴. الناشر: مكتبة العصرية. صيدا- بيروت.

الصابوني، شيخ محمد علي. (۱۳۹۱هـ). تفسير آيات الأحكام. (ط: ۳). جلدونه: ۲. الناشر: مكتبة الغزالي دمشق. مؤسسة مناهل العرفان- بيروت.

الصابوني، شيخ محمد علي. (۱۳۹۱هـ). روائع البيان تفسير آيات الأحكام. (ط: ۳). ژباړه: مولوي محب الله مخلص. مکتبه فریدیه محله جنګي – پشاور.

الطبراني، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي. (۳۶۰هـ). مسند الشاميين. (ط: ۱). جلدونه: ۴. الناشر: مؤسسة الرسالة بيروت.

الطيار، أبو محمد عبد الله بن محمد بن أحمد.((۱۴۱۳هـ)). العدل في التعدد بين الزوجات .(ب.ط). الناشر: دار العاصمه شبكة الألوكة.

په پښتو معاصر شعر کې له ځورېدنې خوند اخیستنې (سادېزم) څرکونه

پوهندوی گل رحمن رحماني، بغلان پوهنتون، ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، پښتو ژبې او ادب څانگه.

برېښنالیک: G.rahman_rahmani@yahoo.com

لنډیز

سادېزم که څه هم د ارواپوهنې او رواني علومو اړونده اصطلاح ده، د بل له ځورېدنې د خوند اخیستلو او خوښــې تر لاســه کولو مانا لري، خو له ادبیاتو سره هم تړاو لري او په پښــتو ادبیاتو، په ځانگړي ډول پښتو معاصر شعر کې یې هم بېلگې زیاتې موندل کېږي. سادېزم د جنسیت له اړخه بیا د ښځینه شاعرانو په شـعر کې پیاوړی دی، ښـځې په رواني لحاظ د نارینه حاکمیت پر وړاندې یو څه عقده‌یي دي او له بله اړخه ځان خوښي هم د هغوی د فطرت یوه برخه ده چې د مقابل لوري د ځورونې له‌پاره خپله ښکلا او سینگار د یوې ځوروونکې وسیلې په توگه کاروي او له ځور څخه یې خوند اخلي، خو که یې ستاینه ونه شي، ناز او ادا یې درک نـــــه شي، بیا له مقابل لوري د غچ اخیسـتلو له‌پاره د هغه په درد ځان ته ارام ورکوي، ځکه خو د ارواپوهنې او ادبیاتو څېړونکو د یو ډول رواني ناروغۍ نوم هم ورکــــــړی دی. له بلې خوا بیا د سادېزم بله بڼه، چې مـــازوخېزم ورته وایي، په پښتو شعر کې ډېره پیاوړې ده او گڼو نارینه شاعرانو له خپل ځور، درد او ځوړند حالت څخه خوند اخیستی دی. په ولسي- شاعرۍ کې بیا تقریبا د دواړو بڼې سره مساوي دي، د رواني او جسـمي سـادېزم بېلگې په کې زیاتې موندل کېږي، په مقاله کې پر دربیو ښځینه او دربیو نارینه معاصرو شاعرانو تمرکز شوی دی.

کلیدي کلمې: خوند، سادېزم، سایکوپاتي، سادېست، شعر، مازوخېزم، مینه

سریزه

بِسْــمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ، الحمدلله رب العالمین والصــلوة والســلام علی ســیدالمرســلین و علی اله و اصحابه اجمعین.

د هرې ټولنې ټولنیز، فکري او اقتصادي چاپېریال پر هنر او پنځونو هم اغېز لري او ورسره د شاعرانو پر فکري لید او هنري سوڅو په محتوا او بڼه هم اغېز لری. دا چې شعر او شاعر دواړه د حساسیت او درک په نازک پوښ پوښل شوي دي، دا اغېز وربانديې ژر څرگندېږي. له شک پرته چې په را وروستیو کې بیا د پښتو شعر ددغه دروني حالت او منځپانگې زیاته برخه شکایت، فردي دروني دنیا انځور، ایډیالوژی،

د خپل رقیب د ناوړه حالت له غندنې خوند اخیستل او بیا د معشوقې پر وړاندې پر خپله خاکساری، خور او پرېوتي حالت ویاړ و چې په حقیقت کې د سادېزم رنګونه وو.

په دې اساس ویلی شو، د دې فکري ښکاروندو له ډلې سادېزم هم یوه داسې اصطلاح ده چې تر ډېره پورې د اروا‌پوهنې په چاپېریال کې کارېږي او د یوې رواني ناروغۍ نوم ورکړل شوی دی، خو دا چې اروا‌پوهنه او ادبیات تر ډېره حده ګډې اړیکې او ساحې لري، یا په بله اصطلاح اروا‌پوهنه او ادبیات دواړه د ټولنې په تفسیر او پېژندنه کې په ګډه اساسي ونډه لري؛ نو سادېزم اصطلاح هم د دې وړ وګرځېده چې په ادبیاتو کې وڅېړل شي، ځکه چې د ادبیاتو او اروا‌پوهنې د ژورو اړیکو په رڼا کې سادېزم هم یوازې تر اروا‌پوهنې پورې محدود نه شي پاتې کېدلی. پښتو معاصر شعر د شلمې زېږدیزې پېړۍ پــه پیلیزه کې، چې افغانستان د علم او ادب بڼ تازه له انګلیسي نیواک څخه د ازادۍ وړمې حس کولې، د سراج الاخبار او نورو تازه پیل شوو خپرونو له چاپ سره، چې په لـــره او بره پښتونخوا کې د مبارزو فرهنګیانو پر مټ د لوستونکو تر ګوتو رسېدې، پیل شو.

د موضوع د نوعیت په لحاظ یې د روان ژوند بېلابېل اړخونه را ونغاړل، ټولنیز رنګ ورباندې غالب شو، په دې رنګونو کې یو هم د دې شعر د معشوقې څېره وه چې د پخوا په خلاف د پخواني سانسور او ابهام له شالونو یو څه مخ لوڅې شوه او د خپل ښایست غرور یې څرګند کړ. له بله اړخه د پښتنو د ژوند سیمه له مودو راهیسې د جګړو، درد، محرومیتونو او د ناوړه دودونو د زغملو سیمه ده چې انعکاس یې په هر مهال کې را څرګند شــوی دی. په دې مقاله کې د ســادېزم او مازوخېزم په هېنداره کې د همدې انعکاس او تصویر سپړنه شوې ده چې دواړو ته په معاصرو بېلګو کې کتنه شوې ده.

موخې

الف: اساسي موخې

د ادبیاتو په درشل کې د سادېزم پېژندنه

په پښتو شعر کې د سادېزم د نوعیت او ورسره د اړیکې څېړل

د شعر، سادېزم او مازوخېزم درې اړخیز تړاو څرګندول

ب: فرعي موخې

۱.د سادیستي شاعرانو ځانګړنې موندل

۲. د سادېزم چاپېریال موندل

۳. د پښتو ژبو شاعرانو رواني اړخونه څرګندول

کړنلاره

په دې څېړنه کې د څېړنې له تشریحي ـ پرتلیز روش څخه کار اخیستل شوی دی.

تېرو آثارو ته کتنه

د څېړنې هره موضوع د یوې اړتیا او انګیزې پر بنسټ غوره کېږي او زما د دې هڅې پر مهال هم راسره دا انګیزه موجوده وه، ځکه چې د موضوع غوره کولو پر مهال مې په پښتو ژبه او بیا په ځانګړې ډول ادبیاتو کې پلټنه پیل کړه، په دې اړه مې زیات څه ونه موندل، یوازې د پښتو ارواپوهنیزو مقالو په لړ کې ځینې محدودې لیکنې مخې ته راغلې چې له دې ډلې د میوند شینواري یو دوې لنډې لیکنې او نورو وېبپاڼو کې د سادېزم د اصطلاحي شرحې په تړاو د محدودو پراګرافونو په کچه متونونه موجود وو. البته د ادبیاتو او ارواپوهنې د تړاو په باب د زیارکښ څېړونکي استاد محمد اکبر کرګر مستقل اثار موجود دي، خو د سادېزم اړوند په کې څه نه و؛ نو ځکه به تر یوې کچې زما دا ادعا بې ځایه نه وي چې دا مقاله په پښتو شعر کې د سادېزم او د سادېزم د یوې بلې بڼې (مازوخېزم) د مطرح کولو لومړنۍ څېړنیزه هڅه وي. ددې اصطلاح پښتو بدیل یوازې په یوه یا منفرده کلمه ګران دی، ځینو ورته د بل ځورونه بدیل راوړی چې مناسب نه دی، ځکه چې دلته په اصطلاحي مانا کې د بل له ځورونې ځان ته د ارام او سکون حاصلول مطرح دي، یا لږ تر لږه کله کله داسې ښېرا وي چې له قبلېدو سره یې شخص ارام او هغه عقده وسپړل شي، چې د مقابل یا یوه بل لوري په بد حالت سره مشاهده کېږي، که څه هم د انسانیت او بشري خواخوږۍ له مخې دا مناسبه چاره نه ده او د اسلامي اخلاقو له مخې یو مسلمان باید هېڅ وخت د بل پر ځورېدو خوښ نه شي، خو لکه وړاندې مو چې ورته د ناروغۍ نوم ورکړی، نو ویلی شو چې کله کله په ناروغیو کې د ناروغ دخالت د هغه په لاس کې نه وي او ناروغي خپله بده او د انسان ترحم وړ حالت دی. نامتو ولسي شاعر شفیع الله بابرزی په خپل یوه شعر کې وایي:

په ما راغلې دغه ورځ دې خدای په تا راولي
چې ماشومان دې خـــړ تورخم ته په ژړا راولي
رقیبه ته به په ژړا شې نن چې مــــا ژړوې
خدای به زما د وطن پېغلې په خندا راولي
زما په شان دې مېنه ورانه شه په خپل وطن کې
چې در په در دې مساپر کړه په شا راولي

(بابرزی، ۱۳۸۲، ص، ۷)

په پورتنيو بيتونو کې يو ټولنيز درد، ښېرا او د ګاونډي هېواد په اړه د شاعر داسې حالت نغښتی دی چې د بدې ورځې په ليدو يې د هغه حالت بېرته ښــه والي او تســکين ته را ګرځي، يا په بله اصــطلاح هغه حالت ته له راتلو يې خوند اخلي چې په ده تېر شوی دی. د سادېزم په اړه په شوو څېړنو کې راغلي چې يوازې د خوند اخيستلو په موخه نورو ته د کلامي او جسمي زيان رسولو ميل او قصد سادېزم بلل کېږي.

هغه څوک چې په دې ناروغۍ مبتلا وي، ساديستيک بلل کېږي، له خپل ځان سره قصدي ناوړه چلند ډېر له خوښــۍ ډک ګڼي، حتی د نورو له شــکنجه کولو، عذاب، رنځ او پرېښــانۍ څخه خوند اخلي. د دې ناروغۍ قربانيان داســې نا اشــنا کســان دي چې د عمــــــر، ظاهري بڼې او يا دندې په لحاظ ګډې ځانګړنې لري. د ســادېزم هيجان د درد زغملو او ځان قربانولو سره تړلی دی. د بل له ســپکاوي او رټنې څخه په هر حالت کې رضايت لري. شاعره موسکا مايار پر دې د مين له در په درد حالت څکه اخوند اخلي چې دې ته د خندلو ګناه يې کړې ده:

مـا تــه دې خــنـدل اوس د خــنـدا ښـــه يـې
داســې در پــه در او يــک تــنـهـا ښـــه يـې
لاړې قــربــانـي د يــوې مــوســـکـا شـــولـې
اوس له کلي لــــــرې پــــه صحـــرا ښـه يې

(مايار، ۱۳۸۸، ص، ۷۶)

جنسي سادېزم بيا ډول ډول ګــډوډي ده، چې پــه سبب يې له خپلو قربانيانو څخه د هغــوی د وېرولو، وحشت، سپکاوي، زخمي کولو او حتی مرګ څخه د جسني رضايت او قدرت ځواک خپلوي، البته دا په رواني دايره يا خبرو کې وي، په عملي ډګر کې ډېر نـــه پېښېږي او عملي ډګر يې بيا جنايي چلند او الګوګانې دي چې د قتل انګيزه يا هم له مرګه وروســته د غچ روحيه په کې وي، خو ســادېزم او جنايي پېښې يو له بل سره توپير لری.

دا خلک ولې انتظار د هغه ورځې کوي
چې پاچا مړ وي او وزير په زولنو تړلی
(مايار، ۱۳۸۸، ص، ۷۲)

سادیست شخص کومې ځانګړنې لري؟ سادیست هغه څوک دی چې د نورو د سپکاوي او ځورولو روحیه لري، نورو تــــه د اوږد مهال لەپاره خپل ظالمانه او سپکوونکی چلند ښکاره کوي، په لوی لاس نورو ته جسمي، جنسي یا رواني درد ورکوي، څو له دې لارې ځواک، تسلط او خوند حاصل کړي.

د ژونـد د ســینـد هره څپـه یې پـه هنر مـاتوي
دا یـې جـزا ده چـې لـه مـا سره نـظـر مـاتـوي
زمـا یې څـه کـه لـه دېوالـه کـه لـه غرونو غورځي
زمـا بېلـتون روغ لېـونـی کـړ ځـکـه سر مـاتـوي
(مایار، ۱۳۸۸، ص، ۴۸)

په سادیستي کړنو کې یوه لویه موخــه جنسي تحریک او رضایت دی، خــو کله کله بیا غیر جنسي اړخ هم لري، مثلا یو څوک په خپل کاري محل کې ســادیســت وي، ســادیســتي کړنې تر سره کوي، خو له خپل ظلم څخه کوم جنسي رضایت نه حاصلوي. په یوه وېشنه کې سادیستان درې ډلې راغلي دي.

سریالي یادیستان: د مطالعاتو پر بنسټ یو طبیعي فرد له فیزیولوژیکي نظره د ودې مناسبو شرایطو ته په پام سره کېدای شي چې په یوه سریالي یادیست تبدیل شي، چې احتمالاً دغه شرایط د عصبي مسیر په وده کې د انحراف په خاطر دی. اکثره فلم او سریال جوړونکي یو شــمېر داســې کرکټرونه صــحنې ته راوړي چې ځان ځورونه او نورو ته زیان رسـونه یې عادت وي او له دې تقلید څخه یو لیدونکی هم په عملي ډول دا ځانګړنې خپلوي.

چې پـه مـا مـیـنـېـدې، ځـه اوس ګـرځـه لېـونـی
چې پـه ځـان نـه پوهېـدې، ځـه اوس ګرځـه لېونی
ســودایي راپســې ګرځـه د هجران د تورو شــپو
پـه ســپـین مخ مې نقـابونـه دي د زلفو د لوګو
نـه شي نـه شي مـا لـیـدی، ځـه اوس ګرځـه لېونی
چې پـه ځـان نـه پوهېـدې، ځـه اوس ګرځـه لېونی
(مایار، ۱۳۸۸، ص، ۷۴)

تېرېګر سادیست: دا ډول فرد د روحي درد او رنځ د رامنځته کولو له لارې جسمي او جنسي رضایت ته ځان رسوي. د تاوتريخوالي کچې لوړېدنه معمولاً له پارېدنې او تحريک سره تړاو لـــري. دا ډول افراد فرصــت طلبه دي، غالباً انســان تښــتونه او ناڅاپي بریدونه کوي. خپل تخیلات په ســمبولیکه بڼه یا هم اسارت او شکنجې سره پالي، جنجالي او جرمي کیفیت ور په برخه کوي. په یوه لنډۍ کې راځي:

پــه مــا دې وکــړل پــه تــا وشــــه
په کور دې راشــــه بې بارانه ســېلابونه
(یوسفي، 1387، ص. ۲۴)

خو په ځینو لنډیو کې بیا د معشوقې مهربانه څېره هم را ښرګنده شوې ده، دا چې ښایست یو امتیاز دی، خو کله کله مقابل لوری ځوروي او ښکلې چې دا درک کــړي او بیا پر معشوق د ترحم لار ونیسي، نو سادیستیک جبران ورته ویلی شو

چې پــه ښــــایســـــت مــې خــپــه کــېــږې
نور بــــه د ځمکې خوب کوم چې ژېړه شمه
(کرګر، ۱۳۹۷، ص. ۶۰)

انټرنېټي سادېزم: پــه نننی عصر کې د معلوماتي ټکنالوژۍ په پراختیا سره خواله شبکو ته هم د دا ډول کســانو لاس‌رســی زیات شــوی دی، دوی په انټرنټ کې خپل ګواښــونکي، ســپکوونکي او نا اشــنا فعالیتونه خپروي، دوی ټولنیز او اخلاقي معیارونه تر پښــو لاندې کوي، پر توکم، جنســیت، ســیاسي او مذهبي لیډلورو بریدونه کوي. دا نظرونه کله کله مړه شوي افراد او د هغوی کورنۍ مسخره کوي، یا هم قربانیان او د هغوی کورنۍ ګواښــي، موخــــه یې د وېرې او ډار ایجاد دی او غواړي یو قرباني بیا ځلي وپاروي او سادېست فرد ورځخه دویم ځلي خوند واخلي.

سادېست شاعر کله کله درد او رنځ پر یو بیرونی کس نه لوروي، په خپل ځان کې د پټ محرک او حتی کله کله خپل زړه له ځور ځخه هم خوند اخلي او د مینتوب پېغور ورکوي. د څېړونکي مصطفی سالک په قول چې هر شاعر په خپل فطـــرت کې یو ایډیال همزاد یا همزولی لري او ډېر ځله له همدې همزاد سره، چې ده ځانګړی نوم ورکړی وي، خبرې کوي. هغه د شعر په باب خپل څېړنیز اثر (سیند په سېيې) کې لیکي: «د همزاد یا همزولې ښــاپېرۍ په اړه په افسـانو کې ډېرې خبرې راغلې دي، په اردو او فارسي

شـــاعرۍ کې دغه همزولې ښـــاپیرۍ ته همزاد وایي، د هندویزم فعالان هم همزاد تاییدوي او وایي چې همزاد نه ملګري، بلکې داسې به ووایو چې دغه افسـانوي ارزښـت ته یې د تناسـخ رنګ ورکړی دی» (۳٦:٦)

په سادېزم کې هم کله شاعر د همدغه همزاد له درد څخه خوند اخلي. په یوه لنډۍ کې راځي:

زړګـیــه ښــــه یــې چــې کــړېــږې
ښـــکلـو لـه چـا سره تـر سره کـړل لوظـونـه
(یوسفی، ۱۳۸۷، ص. ۷۷)

له سادېزم سره یوه بله تړلې اصطلاح سایکوپاتي ده، سادیستي د یوه انسان د ماشومتوب په دروان پورې هم اړه لري او په لویوالي کې راڅرګندېږي، دا ډول انسانان د عمر له ډېرېدو سره سایکوپاتي شخصیت خپلوي، د سایکوپاتي مانا اجتماعي ضد شخصیت لري، یاني داسې یو شخص چې د پښېمانۍ حس ونه لري او دا احساس ورسره نه وي، چې د نورو افرادو انسانیت ته ځواب ورکړي. د دا ډول شخصیت نورې ځانګړنې دا دي چې دروغ وایي، پارول کېږي، پښـــېماني نه څرګندوي، له نورو سره د دوســـتانه اړیکو په جوړولو کې د شرم او ګناه احساس کوي، د ټولنیزو نورمونو ضد وي، ځانګړنې یې د زنځیري قاتلانو سره ورته والی لري.

پـرېـرده چـې ګـرځـي در پـه در دا لـېـونـیـان د کـلي
د زلـفـو ول ول کـې مـې زانـګـي عـاشـــقـان د کـلي
چا چې غوښـــتل اوس دوی همداســـې ځورېدلي ښـــه دي
د مـیـنـې رنـځ کـې دې کـړېـږي ټـول ځـوانـان د کـلي
(مایار، ۱۳۸۸، ص. ۸۸)

له دې مفهوم څخه اوس پـــه جزایي طبي چارو او جنایي ارواپوهنه کې هم په پراخه کچه ګټه اخیستل کېږي، خو د بڼو د تعدد یا زیاتوالي له اړخه وربانديې نېوکې هم شـــته دي، ځکه چې دوی ورځنۍ معمولي ژوند نه لري او هره شـــېبه بدلېدونکي وي. هغه شـــاعر چې په ماشـــومتوب کې یې درد او ځور لیدلی وي، یا د خوښۍ کوم خواږه احساس او تصویر یې په شعور کې ځاله کړې وي، دا کیفیت د هغه د شاعرۍ او هنر په یوه پړاو کې خامخا ځان را څرګندوي، چې یو اړخ یې سادېزم او مازوخېزم وي.

اجمــل پسرلی د جمالیاتو په اړه یوه بحث کې وایي: د اروپاپوهنې له مخې دا هم ممکنه ده چې تر پنځه کلنۍ یا حتی تر لس کلنۍ پورې که له یو چا سره یو چاغ یا ډنګر بد چلند کړی وي، بیا ټول عمر ښایي همدغه ډول خلک بد وایسوي، برعکس که چا ښه کړي وي، هغه ټول عمر ښه ورته ښکاره شي. دغه احســاس په ځینو کې د لومړۍ ځوانۍ په وخت کې را ټوکیږي، په تېره بیا که چېرې څوک د چا خوښ شي او هغه تر لاسه نه کړي، نو نور عمــر ممکن دا کس په همغه ډول ښایست پسې وګرځــي (پسرلی، ۱۳۹۷، ص. ۲۷).

مازوخېزم او شعر

له ســادېزم سره یوه بله تړلې رواني مو ضوع هم د مازوخېزم په نامه یادېږي، چې په عمل کې د ســادېزم یوه بڼه ده، خو د نوعیت په لحاظ بیا توپیر لري، په دې مانا چې مازوخېزم هم د ســادېزم یو بل اړخ دی. یو ســادیســتیک فرد د نورو له ازار او ځورونې خخه خوند اخلي، خو پر مازوخېزم باندې مبتلا کس له هغه عذاب او شکنجې څخه خوند اخلي، چې ځان ته یې ورکوي. شاعر وسیم مومند وایي:

دا ســتا د عشــق په سرو لمبو کې ســوځېدلی ښــه یم
دا ســتــا د مینې افســانو کې ځورېدلی ښــه یم
دا ســتــاد ســترګو د بانـو د نـیزو زور چې نـه و
دا د خــوارږه زړګـي پـه ویـنـو لمـبـېـدلـی ښـــه یـم
پـرهـر پـرهـر مـې شـــو بـدن د مـحـبـت پـټـۍ تـه
پـټـۍ ونـه شــوه زه هـمـداســې کـړېـدلـی ښــه یـم
(مومند، ۱۴۰۰، ص. ٦۲)

فرویډ مازوخیزم د منفعلانه رنځ په مانا کاروي او ســادېزم د جســماني او رواني رنځ مانا بولي او په دې باور دی چې سادېزم د ښځو ځانګړنه ده، خو په نارینه افرادو کې هم وجود لري. مازوخېزم بیا بل ته له ازار رسولو پر ځای له ځان ازارونې څخه خوند اخیستنه ده.

په پښتو شاعرۍ کې د حمید بابا ډېرې غزلې او د شعرونو نورې بڼې له داسې سوز او ګداز نه ډکې دي، خو دا هغه ترخه دي چې د کړاو او رواني درد په خوا کې یو ډول خوند هم لري. شــاعر پرې ځانته عذاب ورکوي او یوه مـازوخیســتي عملیه پر مخ بیایي یاني ځان تـه له خونده ډک عذاب ورکوي. (کرګر، ۱۳۹۷، ص. ٦۲)

د مجازي فضـا ډلې د راپور له مخې، هغه کسـان چې په دې ډول انحراف باندې مبتلا دي، په ډېره لوړه کچه دا تمایل لري چې په کومه وسـیله ځان ته ازار ورکوي او یا په نورو خپل ځان وځوروي. د دا ډول ناروغانو کامیابي له زجر او ازار پرته په بله لاره نه حاصلیږي. مازوخېزم په درې ډوله دی:

الف: رواني مازوخېزم

رواني مازوخېزم داسې رواني حالت دی چې د خلکو په عادي ژوند کې هم لیدل کیږي. ځینې افراد په ژوند کې ځان له هر لحاظه د خپل محبوب فرد مخې ته وړاندې کوي او هر ډول هغه ځور چې له مقابل لوري ورباندې عملي کیږي؛ زغمي یې بلکې په خوښــې یې زغمي. که چېرته د دوی اړیکې له پولې واوړي، د ارباب او غلام بڼه پیدا کړي او له دواړو خواوو څخه یو یې په هغه کچه چې غلام د خپل خان اطاعت او متابعت کوي، په بنده وار ډول د مقابل لوري غوښــتنې منې. که چېرته څوک په داسې حالت کې وي، نو ویلی شو چې په رواني مازوخېزم مبتلا شوی دی. ولسي شاعر بابرزی وایي:

غـمـونـه ښـــه دي خـوشـــحـالـۍ سره مې نـه لـګـېږي
پــه شـــاړو ګــرځـم ابـادۍ سره مــې نــه لــګــېږي
د لـېـونـو مـې دا شـــکـېـدلي ګـرېـوانـونـه خـوښ دي
خـلـکـو د ښـــکـلـو د یـارۍ سره مــې نـه لـګـېږي
(بابرزی، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۱)

په رواني مازوخېزم اخته کس تر هغو پورې نا ارامه وي، څو پورې یې چې له مقابل لوریې بدې خبرې او ښــکنځل نه وي اورېدلي یا یې ســپکاوی نه وي شــوی. ګڼې ځوانې او تحصـیل کړې یا ځواکمنې ښځې چې له ډېرو ناوړه نارینه‌وو سره واده کوي، په رواني مازوخېزم مبتلا دي.

ب: احساساتي مازوخېزم

پر مازوخېزم ځینې اخته کسـان چې معمولا ناپوه او نالوسـتي دي، د خپل انحراف له ښـکاره کېدو څخه ډډه کوي او خپل درون ته پناه وړي. دا افراد کوښــښ کوي چې د مازوخېزم د بېلابېلو صـحنو په کارولو سره خپل غیر عادي تمایلات د فکر او خیال له لارې څرګند کړي. دا ډول کســـان احســـاســـاتي مازوخیستان بلل کیږي. د زهرکدې شاعر سعید شینواری وایي:

زیـارت یـې کـړمـه نـجونـې را روانـې دي قـاضي
پـه دار مـې کـړه زمـا مـعـامـلـې ورانـې دي قـاضي
تعمیـل د حکـم سـمـه ده کوم کلی پرېـدم خو
دا څـه راپسـې شـاتـه ژړاګـانـې دي قـاضي
(سالک، ۱۳۹۶، ص. ۳۲)

ج: فیزیولوژیک مازوخېزم

دا د مازوخېزم تر ټولو واقعي او غښتلې بڼه ده، داسې یو حالت دی چې انسان اړباسي، څو د درد او رنځ له احساس څخه خوند واخلي او خپل بدن په ډېره خوښـۍ سره د درد، رنځ او عذاب په ګوتو ورکړي. پر دې مازوخېزم مبتلایان تر نورو دوو بڼو زیات دي، له ځینو بدن ځورونو لکه شکنجه، د څرمې او غوښې څېرولو او یا هم د خپل بدن له سولو څخه خوند اخلي او دا چې د درملنې لهپاره یې بیا اقدام نه کوي، په همدې سبب کله کله له مرګ سره مخامخ کېږي.

خوږ اشـنا ټوپک ته لاس کړه نښـه ونیسـه پـه ما
دې وطن کې نور څـه نشـتـه تـه بـه مـا ولې زه تـا
ستا به سترګه څه پخه شي، زما سترې ژوند به ختم
پـه ماشـه دې ګوتې کېږده ګرانـه مـا نـه کړې خطا
تـه زمـا پـه زړه وار وکـه زه بـه سـتـا پـه زړګي ډزې
سـترګې پټې کړه جانانـه زړه بـه نـه سـیزو پـه چا
(بابرزی، ۱۳۸۲، ص. ۵۵)

په دې کې شک نشته چې د پښتو شاعرۍ پر یوه زیاته برخه د ناهیلۍ سیوری پروت دی چې یو لامل یې هم د پښتنو د هستوګنې سیمې نا ارامي، ټولنیز ناسم وضعیت، کولتوري محدودیتونه، ناسم دودونه او نورې ناخـوالې دي، همدا چاره ددې لامل شول چې په شعر او هنر کې یې هم سادېستیک او مازوخیستي اړخونه د وخت په تېرېدو پیاوړي شي. تر کومه پورې چې د پښتو معاصر شعر کې د سادېزم د څرکونو یا بېلګو خبره کېږي؛ نو دا تر ډېره پورې د کره کتنې له لیدلوري د یوې ادبي ښایست په توګه مطرح کېدلی شي، حال دا چې په ارواپوهنه کې بیا ناروغي ده، په سیاسي اړخ کې هم رېښـې لري چې جنایي رنګ خپلوي، په همدې ډول مازوخېزم بیا له اروپوهنیز نظره د ادیب پر عقده ولاړه

ستونزه ده چې په ځان ازارونه تفسیرېدای شي او کوم شاعران چې د سادېزم پر ځای د مازوخېزم دنیا کې ځورېږي، تر لومړیو دا غوره والی لري چې د بل ځورنې په ځای ځان ځورونې ته ارزښت ورکوي، په دوی کې د قربانۍ او زغم حس پیاوړی وي. په دې اړه راغلې بېلګو کې هم د قوت او ژور اغېز دا ټکی موندلی شو.

وړاندیزونه

۱- هر شاعر رسالت لري چې ټولنې او وګړو ته هیله ورکړي، ناهیلي ګناه ده او ټولنه له خپلو ارمانونو شاته کوي، باید تل د هیلو استازی وی.

۲- خلک شاعر ته د لارښوود او ښایستونو د استازي په سترګه ګوري، اړینه ده چې شاعر د درد سپړنې پر ځای د ټکور، ژوند ښکلي کولو او له ژوند سره د خلکو د تړاو پیاوړي کولو لهپاره په شعر کې پام وکړي.

پایله

سادېزم یا د بل له ازارونې خوند اخیستل په اوسني پښتو شعر کې دخیله موضوع ده، د پښتو ادب تاریخ د نورو دورو په شعرونو کې یې یې هم بېلګې شته دي، خو د مازوخېزم په پرتله کمې دي، دا د پښتنو له هغه طبعیت سره نغښتی ارزښت دی چې په خپل ځان یې بد لورېږي، زغمې یې، خو نه غواړي نورو ته زیان ورسوي، بد ورپسې ووایي، په بده ورځ یې خوښي ځرګنده کړي، ښایي دا پښتو متل هم ددې ارزښت یو انځور وي چې وایي «مېږه مړ کړه مېړانه یې مه وژنه»، البته کله چې د شعر خبره راځي بیا نو د شاعر په فردي دنیا کې ځینې شېبې داسې دي چې د یوه حساس زړه او فطرت انځورګري په کې حتمي ده. په همدې اساس په ولسي۔شاعرۍ، ځوانه شاعرۍ په ځانګړي ډول د ښځینه شاعرانو په شعر کې د سادېزم بېلګې زیاتې دي، خو د نارینه شاعرانو په شعر کې بیا د مازوخېزم اړخ پیاوړی دی، دا ځکه چې پښتون نارینه که هر څنګه وي بیا هم یوازې په ځان کې سوځي او ځان ته د خپل برخلیک سزا ورکوي. د نظمي ژارونو له اړخه بیا لومړی غزل ددې دواړو محورونو روښانه هنداره ده، اوږده سپین شعرونه او نظمونه په دویم قدم کې دي چې د مقالې د اوږد والي په سبب یې بېلګې رانه وړل شوې.

مأخذونه

بابرزی، شفیع الله. (۱۳۸۲ لمریز). د خپمې سیوري ته. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

پسرلی، اجمل. (۱۳۹۷لمریز). ښکلا د خوشحال پــه غــزل کې. کابل: علومو اکاډمي او کابل پوهنتون ـ ادبیاتو پوهنځی.

سالک، مصطفی. (۱۳۹۶لمریز). سیند په سپېږ کې. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

شینواری، سعید. (۱۳۹۸لمریز). زهرکده. جلال اباد: میهن خپرندویه ټولنه.

کرګر، اکبر. (۱۳۹۷ لمریز). پښتو شعر او تېر ارمان. جلال اباد: هاشمي خپرندویه ټولنه.

مایار، موسـکا.(۱۳۸۸ لمریز). لفظونه انځورنه. (غورچاڼ، د همت په زیار) جلال اباد: شـهباز خپرندویه ټولنه.

مومند، وسیم. (۱۴۰۰لمریز). واورینه. بغلان: بغلان ادبي بهیر.

یوسفي، همایون. (۱۳۸۷لمریز). لنډۍ او ژوند. پېښور: خیبر کتاب پلورنځی.

خرافات، کوډې او له نا پوهی سره تړلي نور ناوړه دودونه

پوهندوی محمد ولید اسحق‌زی، شیخ زاید پوهنتون، شرعیاتو پوهنځی، اسلامي ثقافت څانګه.
برېښنالیک: walid.ishaqzai2008@gmail.com

لنډیز

څرنګه چې زما د څېړنې مو ضوع ډېره پراخه ده؛ نو په دې ترتیب غواړم؛ هغه څه چې د خرافاتو، کوډو او داسې نورو ناوړه دودونو په اړه اړین او مهم دي، په اړه یې معلومات وړاندې کړم.

لومړی - له شک پرته چې کوډې (سحر) د هغه پټو او بدو چارو څخه دي، چې له پخوا څخه په انساني ټولنو کې موجود وو، ساحرانو به د فساد له‌پاره په ټولنو کې د سحر او جادو څخه کار اخیستو، حتی په اسلامي ټولنو کې به یې هم د مختلفو لاملونو له کبله د کوډو او جادو څخه کار اخیسته.

دویم - ناپوهي او جهالت: ځینې مسلمانان د ناپوهی له امله کوډو او جادو ته مخه کوي؛ ځکه دوی ګمان کوي، چې سحر په دین کې هېڅ ډول زیان او کمی نه رامنځته کوي.

دریم - د مال لاسته راوړل: ځینو فاسدو انسانانو سحر او جادو د عوامو او کمزورو خلکو څخه د مال د لاس ته راوړلو په خاطر حرفه او کسب ګرځولی دی.

څلورم ـــ دا چې قرآن کریم او نبوي سنت د عقایدو په باب کې د توحید په عقیده باندې ډېر سخت تأکید کوي او د الله (جل جلاله) د ذات سره د هر ډول شرک څخه د ځان ساتلو کلک امر کوي، لکه څرنګه چې الله رب العزت هم په قرآن عظیم الشان کې داسې فرمایلي:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (النساء: ٤٨).

ژباړه: له شک پرته الله تعالی نه ښښي دا خبره چې د هغه سره دې شرک وکړل شي او ښښنه کوي د دې نه پرته (د نورو ګناهونو) چې چاته وغواړي.

پنځم ـــ په همدې ترتیب کوډې (جادو) هم د الهي توحید سره منافي او خلاف یو شیطاني علم دی، چې په قرآن کریم، مبارکو احادیثو او د فقهاؤ په کتابونو کې ترې سخته منع راغلې ده او حتی چې الله رب العزت د کوډو (سحر) علم ته کفر ویلي دي.

کلیدي کلمې: جادو، حوادث او واقعات، سحر، شیطاني وسوسې، غافل انسانان.

سریزه

الحمدلله رب العالمین والصلوة والسلام علی سیدالمرسلین و علی اله و اصحابه اجمعین وبعد: قال الله تعالی، أعوذ بالله من الشیطن الرجیم، بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ: ﴿كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾ (الذاریات: ٥٢).

سحر یوه اړینه موضوع ده، چې له ډېر پخوا څخه د ټولنو مختلف ډول خلک په دې خطرناک عمل کې مشغول او دغه عمل ترسره کوي. د دغه عمل اجراء کول ځان له‌پاره حلال او جائز ګڼي او په مختلفو طریقو سره د جادو (سحر) دغه ناوړه عمل سرته رسوي، چې بیا په پایله کې د خپل تر سره شوي کار او

عمل پر اساس د خلکو او قومونو ترمنځ دښمني، بغض، عداوت او لرې والی راولي او دغه مظلوم او بې خبره خلک د کفر او شرک په لویه تباهۍ او ګمراهۍ کې واچوي؛ لیکن په حقیقت کې کوډې یو حرام عمل دی، چې الله تعالی او رسول الله (صلی الله علیه وسلم) یې په بهترینو نصوصو سره بدي بیان کړې وه او دغه نقطه یې ثابته کړې، چې څوک دغه حرام او ناروا کار او عمل تر سره کوي او وربانديې عقیده کوي، هغوی کافران او د شیطانانو ملګري دي او په آخرت کې به د هغوی ډېر بد ځای وي.

موخې

۱- د سحر او جادو چې یوه ناوړه ټولنیزه پدیده ده، حقیقي زیانونه پېژندل

۲ ـــ په مسلمانه ټولنه کې ډېری غافل او عاجز مسلمانان د ساحرانو او جادوګرانو لهخوا دردول کیږي؛ د دوی له شومو موخو څخه خلک ژغورل او د دغه کړنو پر وړاندې د عامه پوهاوي کچه لوړول

۳- ســاحران او جادوګران په خپلو شــیطاني خبرو او کارونو سره خلک په تعجب کې اچوي، د دوی د مکر او چلونو اړوند تحقیق او تحلیل کول په تړاو یې عامو خلکو ته وضاحت ورکول

۴- د ساحر او جادوګر بده او ناوړه څېره ټولنې ته کما حقه ورپېژندل

کړنلاره او د کار توکي

دغه یوه کتابتوني مقاله ده؛ نو په پیل کې مې د هرې مو ضوع د څېړنې په موخه د الله تعالی ســپیځلي کتاب قرآن کریم ته مراجعه کړې ده؛ وروسته مې د بشــریت ستر لاربښــود حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) په سپیځلو روایاتو کې د اساس لټون کړی دی، په همدې ترتیب د څېړنې په اوږدو کې مې د فقهاوو مســتندو، معتمدو او د اعتبار وړ مأخذونو ته هم مراجعه کړې ده. پاتې دې نه وي، چې د څېړنې د نورو مأخذونو او مراجعو تر څنګ د کمپیوټري کتابتون او نورو ټولنیزو شــبکو او معلوماتو څخه هم ګټه اخیستې ده، چې د دې څېړنې په بشپړولو کې اړین او ضروري وو.

د لیکنې په دې برخه کې ټولنیز و ضعیت او موجوده حالاتو ته په کتو غواړم، چې نوموړې مو ضوع په تفصیل سره په مستندو دلایلو روښانه کړم.

وړاندې له دې چې په اصــل مو ضوع باندې رڼا واچوم، غواړم چې د ســحر لغوي او اصــطلاحي معنا وڅېړم.

الف ـــ د سحر لغوي پېژندنه: سحر چې جمع یې أسحار او سحور راځي، د "س" په کسرې او د "ح" په سکون سره مصدر د سحر یا سحر په فتحه د عین سره ذکر شوې (أزهري، ۱۲۰۵هـــ، ج ۱۱ ، ص: ۵۱۴).

پس د موضوع سره سم به یې په لاندې توګه یادونه وکړو.

۱- كُلُّ مَا لَطُف مأْخَذُه ودَقَّ (أزهري، ۱۲۰۵هـ، ج ۱۱ ، ص: ۵۱۴).

ژباړه: د هر هغه څه چې بنسټ یې نرم او دقیق وي.

ب - د سحر اصطلاحي تعریف

د سحر کلمه قرآنکریم کې په ډېرو ځایونو کې راغلې ده او په مختلفو معناګانو باندې یې اطلاق کیږي، لکه څرنګه چې امام راغب اصـفهاني (رحمة الله علیه) په خپل کتاب مفردات الفاظ القرآن کې ویلې دي.

دهوکه او خیالات، چې هېڅ حقیقت ونه لري، لکه هر هغه څه چې ساحران او جادوګران یې د خلکو د سـترګو پټولو په خاطر کوي او یا د خپل لاس د سـپکوالي یا چالاکی سره کوي او یا هم په مختلفو چالاکو او هوښـیارو خبرو سره اوریدونکي (سـامعین) ځانته جلبوي؛ لکه دغه قول د الله تعالی چې فرمايي:

﴿سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ﴾ (الأعراف: ۱۱٦).

ژباړه: نو جـــادو یې وکړ د خلکو په سـترګو او وویرول دوی دا خلک او راتله وکړه دوی په جادو لویې سره.

د سحر په تعریف کې د علماوو اختلاف او لامل یې

هر کله چې موږ تفاسیرو، أحادیثو او د عقیدې کتابونو او داسې نورو ته رجوع کوو، بیا نو موږ د کوډو (سـحر) له‌پاره مختلف تعریفات لاس ته راوړو او هر عالم د خپل مذهب پر اسـاس د سـحر په باره کې اختلاف نظر لري.

ځینې علماء په دې عقیده دي، چې سحر حقیقت لري، ځینې بیا په دې عقیده دي، چې سحر یواځې یو چل او دوکه ده، هېڅ حقیقت نــه لري، ځینې نور بیا په دې عقیده دي، چې سحر یو د عادت څخه خلاف امر دی او ځینې نور بیا د دې قول برعکس دي.

دلته مختصراً د سحر له‌پاره د علماوو وړاندې شویو تعریفونو ته راځو:

۱ـ د بدر الدین العیني (رحمة الله علیه) تعریف

(أَمر خارق للْعَادَة صادر عَن نفس شريرة لَا يتَعَذَّر معارضته) (عیني، ۸۵۵هـ، ج۱ ، ص: ۱۹۱).

ژباړه: سـحر د یوه خـــارق العاده امر څخه عبارت دی، چې د یو شریر نفس څخه صـادریږي او مقابله ورسره هېڅ ډول نقص او زیان نه رسوي. ذکر شوی تعریف جمهورو علماوو غوره ګڼلی دی.

۲ – د امام رازي (رحمة الله علیه) تعریف

(كل أَمْرٍ يَخْفَى سَبَبُهُ وَيُتَخَيَّلُ عَلَى غَيْرِ حَقِيقَتِهِ وَيَجْرِي مَجْرَى التَّمْوِيهِ وَالْخِدَاعِ) (رازي، ٦۰٦هـــ، ج۳ ، ص: ٦۱۹).

ژباړه: هر هغه أمر چې سبب یې خفي او پټ وي یا داسې خیال وي، چې حقیقت یې تغیر کړی وي او د مکر او فریب پر ځای باندې جاري کیږي.

د کوډو تاریخ ته لنډه کتنه

ډېرو علماوو چې د کوډو د تاریخ په اړه څېړنې او پلټنې کړې دي، باور لري چې د کوډو تاریخ د انسان د پیدایښت سره تړاو لري او استدلال یې هماغه تصویرونه او لیکنې دي، چې د انسانانو څخه په لرغونو قبرونو او کنډوالو کې پیدا شوي دي. خو موږ یوازې دغه دلایلو باندې باور نه‌کوو؛ ځکه په دغه دلایلو کې شک او تردید موجود دی. د انسان تاریخچه چې پنځه زره کاله وړاندې سره تړاو لري، حالاً کې چې زموږ معلومات د هغه په اړه ډېر لږ دي، له دې امله موږ پرې تکیه نه‌شو کولای.

د پورتنې واقعیت تأیید په هکله الله تعالی فرمایلي دي: ﴿كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾ (الذاریات: ۵۲).

ژباړه: همداسې ده؛ له دوی څخه مخکې کوم رسول نه دی راغلی؛ مګر هغوی به ورته ویل: چې دا ساحر او لېونی دی.

د قرآن عظیم الشان دغه آیت شریف په عموم کې بیانوي، چې ټولو ملتونو خپلو پیغمبرانو سره ظالمانه عمل تر سره کړی او هغوی ته یې ساحران او لیونیان ویلي دي او له دې څخه معلومېږي، چې ټولو ملتونو سحر پېژانده.

اوس راځو هغه خلکو ته، چې د ناپوهۍ او جهالت پر اساس د ځینو نورو ناوړه دودونو څخه ګټه اخلي؛ د بېلګې په توګه یې په مختصر ډول څېړو:

۱ ـ یو د هغه پخوانیو امتونو څخه چې د سحر او جادو کارونه یې کول او په دې عمل باندې ګمراه شوي وو، هغه د بابل اوسېدونکي خلک وو، الله تعالی یې په تړاو داسې فرمایلي دي:

﴿وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ﴾ (البقرة: ۱۰۲).

ژباړه: لیکن شیطانان کافران شوي وو، حال دا چې ښوده به یې خلکو ته سحر او (متابعت به یې کاوه) د هغه شي چې نازل کړی شوی و، په دوو فرشتو؛ په (ښار د) بابل کې، چې (نومونه یې) هاروت او ماروت دي.

د بابل ښار په عراق کې و، له بله اړخه دغه ښار د علم یوه زانګو وه، چې د سحر او فلکیاتو علوم پکې ډېر مشهور وو؛ مشهور تاریخ لیکونکی (هیرودتس) هم د هغه وخت بابل په ښکلا سره ستایي او د ښکلا ښار یې بللی دی (یاقوت الحموي، ٦٢٦هـ، ج١ ، ص: ۳۱۱).

أبوبکر جصاص (رحمة الله علیه) وایي: د بابل خلک په اصل کې صابیان وو، چې د اووه سیارو عبادت به یې کولو او دغه سیارې به یې خپل خدایان ګڼل؛ دوی اعتقاد درلود، چې په نړۍ کې ټول حوادث د دوی د خدایانو په واسطه سرته رسېږي.

د بیلګې په توګه: کله به چې دوی کې یو څوک د خیر او اصلاح اراده کوله، نو مشتري سیارې ته به یې په یو ډول فاسد عمل په اجراء سره د عبادت څرګندونه کوله. کله به چې یې د جګړې، دښمنۍ، مرګ او داسې نورو اراده کوله نو زحل سیارې ته به یې پناه وړله او کله به چې تندر اور سوزیدل او طاعون

مرض غوښت؛ بیا به یې د حیواناتو د سر په پرې کولو سره مریخ سیارې ته پناه وړله (جصاص، ۳۷۰هـ ، ج ۱، ص:۴۵-۴۴).

۲ـ په ایرانیانو کې د سحر او داسې نورو په اړه ځینې ناوړه دودونه

مؤرخین وایي:

رستم چې د ایرانیانو لوی مشر او یو فال کتونکی (فال گیر) و، تل به یې ستورو ته کتل، هر وخت به یې د مسلمانانو د پیدا کېدو او د هغوی د کامیابۍ په هکله اختر پېژندونکیو ستورو باندې تکیه کوله، له دې امله همدا امر یو د هغه دلایلو څخه و، چې له عمله یې د قادسیې جگړه د مسلمانانو سره څلور میاشتې وځنډوله.

مؤرخین زیاتوي، چې د کسرى بیرغ چې نوم یې (درفش کاویاني) و؛ کله چې د قادسیې په جگړه کې رستم مړ او ایرانیان د ناکامۍ سره مخ شول. بیا دا بیرغ ټوټه ټوټه شو او ایرانیانو دا عقیده درلوده، چې د ژوند په اوږدو کې ټولې بریاوې د همدغه بیرغ پر اساس وې.

لېکن هر کله چې مسلمانان د الله تعالی د دین او د حق پرچم سره راغلل، بیا نو د هغوی سحر او جادو باطل کړای شو او د کفر او گمراهۍ بیرغ پر ځمکه پرېوت، په همدې ترتیب سحر او جادو د ایرانیانو هیڅ مشکل ته د حل لاره پیدا نه کړه (محمد، (ب.ت)، ج ۱، ص: ۱۱).

۳ـ په مصریانو کې د سحر او داسې نورو په اړه ځینې ناوړه دودونه

پخوانیو مصریانو د انسان بدن په مختلفو برخو وېشلی و او په دې عقیده وو، چې د انسان هره برخه د یو ځانگړي الله د اغېز لاندې قرار لري، همدارنگه میاشتو او ورځو ته یې ځانگړی جدول ترتیب کړی و، لکه: د دوی په وینا چې (هاتور) د میاشتې په نولسمه نېټه کې د نیل د رودخانې څخه تېریدل جایز نه دي او بل باور یې دا و؛ که ماشوم د (بابه) په میاشت کې وزېږول شي؛ نو پـــه وژلو به محکوم وي (العمري، (ب.ت)، ج۵، ص: ٦۴).

ساحرانو به مخکې له سحر څخه نهو ورځو پورې په یو جلا ځای کې خلوت کولو، همدارنگه په دغه موده کې به یې خپلې جامې او ځای پاک ساتل او ځانگړي غذاگانې به یې خوړلې، په دې ترتیب کله به چې دغه نهه ورځې پای ته ورسېدې؛ خپلې ژبې به یې په یو ډول موادو چې (نترون) نومېده ومینځلې او په خپلو ژبو به یې په یو ډول شین رنگ باندې وړوکی وزر (پر) رسم کړ، چې د دوی په گمان دغه تصویر د ریښتیا او حقیقت بیانوونکی و (محمد، (ب.ت)، جلد اول، ص: ۱۹).

۴ـ په هندوانو کې د سحر او داسې نورو په اړه ځینې ناوړه دودونه

په هند کې دین او ســحر مخلوط او گډ و؛ دا نه یوازې د دې لپاره چې د هغه شــیطان څخه مخنیوی وکړي، چې انســان د شــهواتو لورې ته راکاږي؛ بلکې په خدایانو باندې د تسلط لپاره هم و (العمري، (ب.ت)، ج۵ ، ٦۵).

ډېری خلک د ځینو غیبي کړنو څخه خبر وو او کولای یې شــول، کوم شر چې د شــیطانانو او مارانو په وجود کې پټ و، د هغې سره مبارزه وکړي، هندوان په دې بانـــدې باوري وو، چې ستوري په انسانانو

باندې ډېر زيات اغېز لري؛ د هند جادوګران او نجوميان مدعيان وو، چې دوی په غيب باندې پوهېږي او د لږو پيسو په مقابل کې هندي ساحرانو پر دې هم باور درلود، چې دوی کولی شي شيطانان پر دښمنانو مسلط کړي.

د ليکنې په دې برخه کې د مو ضوع اړوند ډېر زيات صحيح روايات شتون لري؛ ليکن ځينې نبوي احاديث مختصراً ذکر کوو:

۱- عن أبي هريرة رضي الله عنه: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال «**اجتنبوا السبع الموبقات قالوا يا رسول الله ! وماهن ؟ قال الشرك بالله، والسحر، وقتل النفس التي حرم الله إلا بالحق، وأكل الربا، وأكل مال اليتيم، والتولي يوم الزحف، وقذف المحصنات الغافلات المؤمنات** » (بخاري، ۱۹۶هـ، ج۵ ، ص:۳۹۳).

ژباړه: د ابوهريرة (ر ضی الله عنه) څخه روايت دی، چې رسول الله (صلی الله عليه وسلم) وفرمايل: د اووه تباه کوونکو شيانو څخه ځانونه وساتئ، صحابه کرامو عرض وکړو؛ اې د الله تعالی رسوله هغه اووه شيان څه دي؟ رسول الله (صلی الله عليه وسلم) وويل: د الله تعالی سره شرک کول، سحر، د نفس وژل، چې الله تعالی حرام ګرځولی؛ ليکن په حقه سود خوړل، د يتيم مال خوړل، په جګړه کې د کفارو څخه تېښته کول او هم په پاکو او غافلو مؤمنانو ښځو باندې تهمت لګول.

۲- روى مسلم عن بعض أزواج النبي صلى الله عليه وسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم - قال: « **مَنْ أَتَى عَرَّافًا فَسَأَلَهُ عَنْ شَيْءٍ، لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً** » (النيسابوري، ۲۶۱هـ ، ج۴، ص: 1751).

ژباړه: امام مسلم د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) د ځينو بيبيانو څخه روايت کوي: څوک چې کاهن يا نجومي ته ځي او هغه څه چې کاهن يې ووايي هغه ومني، نو بيا يې تر څلوېښتو ورځو او شپو پورې لمونځ نه قبلېږي.

۳ - وعن أبي موسى قال: قال رسول الله صلي الله عليه وسلم: **ثَلَاثَةٌ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ: مُدْمِنُ خَمْرٍ، وَقَاطِعُ رَحِمٍ** (ابن حنبل، ۲۴۱هـ ، ج ۳۲، ص:۳۹۹).

ژباړه: د ابو موسی (ر ضی الله عنه) څخه روايت دی، چې رسول الله (صلی الله عليه وسلم) فرمايلي دي: درې کسان به جنت ته نه داخلېږي؛ څوک چې د شرابو عادتي وي او څوک چې د قرابت رشته ختمه کړي او بل هغه څوک چې په جادو او سحر باندې يقين کوي.

۴- وجاء في الحديث: «**عن النبى صلى الله عليه وسلم أن حَدّ السَّاحِرِ ضَرْبَةٌ بِالسَّيْفِ**» (جصاص، ۳۷۰هـ ، ج۱ ، ص: ٦٦).

ژباړه: په حديث شريف کې راغلي دي، چې نبي (صلی الله عليه وسلم) فرمايلي دي: په تحقيق سره د ساحر حد او جزاء په توري سره د هغه سر وهل دي.

د کوډو (سحر) د حقیقت او اغېز په اړه د علماوو اختلاف

لکه څرنګه چې په لومړي سر کې د کوډو(سحر) د تعریف په اړه د علماوو اختلاف او اقوال ذکر شول او هر یو یې د خپل فهم پر اساس د سحر په اړه خپل نظر او رأیه وړاندې کړې ده، په تحقیق سره أبو حیان (رحمة الله علیه) په خپل تفسیر(البحرالمحیط) کې د سحر د حقیقت په اړه په اووه اقوالو کې د علماوو اختلاف ذکر کړی دی.

لومړی- د یوه شي په اصل او حقیقت کې تقلیب یا تغیر راوستل او هم د انسانانو صورتونو ته تغییر ورکول، چې دا د معجزاتو او کراماتو سره ورته دي.

دویم- دا یو فریب (مکر) دی او داسې چل دی، چې هېڅ حقیقت نه لري.

درېیم –دا په مختلفو حیلو او چلونو سره یو ډول د سترګو نیول (بندول) دي.

څلورم –دا یو ډول پېریانو ته خدمت کول دي.

پنځم- ځیني اجسام مرکب او جمع کېږي، چې بیا وروسته سوځول کېږي او د هغوی څخه بیا رنګ اخیستل کېږي؛ همدارنګه بیا هغوی باندې مختلف نومونه اېښودل کېږي؛ بالاخره د کوډو (سحر) او جادو په سلسله کې چې څومره د دوی اړتیا وي استفاده ور څخه کوي.

شپږم- دا یو ډول طلسمات دي.

اووم –دا د مختلفو کفري کلماتو او الفاظو څخه مخلوط او مرکب دي (اندلسي، ۷۴۵هـ ،ج ۱، ص: ۵۲۵)

او قرافي (رحمة الله علیه) په خپل کتاب الفروق کې لس (۱۰) حقائق ذکر کړي دي او داسې حکایت یې کړی، چې سحر همدغه لسو شیانو سره ملتبس (مخلوط) دی (قرافي، ج۴، ص: ۱۳۷).

د سحر او کرامت تر منځ توپیر

د کرامت او سحر ترمنځ توپیر د دریو لوریو څخه اساس نیسي.

۱- په نفس امر کې د کرامت او سحر ترمنځ توپیر دی، کرامت یو خارق العاده امر دی او سحر یو عادي امر دی، چې خپلو څښتنانو (فاعلینو) ته معروف دی.

۲- د دواړو په مصدر کې توپیر دی؛ د کرامت مصدر د الله تعالی له لوري اکرام او اعزاز دی او د سحر مصدر شیطان دی.

۳-په دې توپیر کې یو څه تفصیل کوو! هغه دا چې: سحر او کرامت کې د خلکو (اولیاوو او جادوګرانو) د احوالو په اعتبار توپیر لري، کرامت د اولیاء الله په لاس باندې څرګندېږي او سحر د اولیاء الشیطان په لاس څرګندېږي. دلته د اولیاءالله او اولیاء الشیطان په منځ کې ځیني توپیرونه موجود دي، شیخ الاسلام ابن تیمیه (رحمة الله علیه) په دې باره کې د (الفرقان بین اولیاء الرحمن و اولیاء الشیاطین) په نوم کتاب کې لیکلي دي، څوک چې اراده لري، چې په دې باره کې په زیاتو مسایلو باندې پوه شي بیا دې ذکر شوي کتاب ته رجوع وکړي (تفتازاني، (۷۲۲هـ)، ج ۴، ص:۲۰۴).

د کوډو (سحر) احکام

جمهورو علماوو دې خبرې ته ترجیح ورکړې ده، چې له شـک پرته د سـحر زده کړه او بیا نورو ته یې ښودل حرام دي.

جمهور علماء په دې نظر دي، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم) سحر او جادو د هلاک کوونکو او تباه کوونکو اعمالو څخه شمېرلی دی او هم یې په لویو ګناهونو کې شمارلی؛ په همدې ترتیب د سحر عمل یې د الله جل جلاله سره د شرک نه وروسته په دوهم قطار کې ذکر کړی دی.

دغه مسئله ښکاره ده، چې د سحرعمل کله کله شرک ته نږدې کیږي؛ په همدې اساس یې د سحر زده کړه او نوروته ښودل یې حرام دي.

اوس یو سوال ته راځو، چې آیا د سحر زده کړه په مطلقه توګه حرامه ده ؟ امام ابن حجر هیتمي المکي (رحمة الله علیه) په (الاِعلام بقواطع الاِسلام) کې ویلي دي:

چې زیاتره علماء په دې عقیده دي، چې د سحر زده کړه په خلکو کې د فتنې او زیان رسولو پر اساس مطلقاً حرامه ده.

لیکن ځینې علماء بیا په ځینو حالاتو کې استثناء کړې؛ لکه څرنګه چې ابن حجر عسقلاني (رحمة الله علیه) په فتح الباري کې ذکر کړي، چې په تحقیق سره ځینې علماء د سحر زده کړې تـــه له دوو امرونو څخه جواز ورکړی:

لومړی: ددې لهپاره چې د کفر او غیر کفر ترمنځ توپیر وشي.

دوهم: دې لهپاره چې سـحر او جادو وربانديې لرې (اِزاله) کړي؛ پـــه دې معنا چې د مسـحور شـوي شخص څخه سحر او داسې نور لرې کړي (هیتمي، ۹۷۴هـ، ج ۱، ص: ۳۹۱).

ابن حجر (رحمة الله علیه) بیا د خپل قول څخه وروســته وایي: په لومړي ډول کې هیڅ ممانعت نشــته؛ مګر شـخص به وربانديې عقیده نه کوي؛ هرکله چې د یو شـخص عقیده د یو شي په پیژندلو کې سالمه پاتې شي بیا د نومـــوړي شـخص د منع مستلزم نه ګرځي، لکه څرنګه چې یو څوک د بت پرستانو د عبادت کیفیت بانـــدې ځان پوه او خبر کړي؛ ځکه د کیفیت پیژندل دا د سـاحر د عمل کولو خلاف عمل دی، چې دا جائز دي؛ لیکن د دویم ډول زده کړه او تعلیم د کفر د ډولونو څخه یوه ډول دی، چې د دې ډول زده کــــړه په هېڅ مهال کې جائز نه ده؛ لیکن که چیرې یوازې د زده کړې او د نورو د پیژند ګلوی لهپاره وي بیا جائزدی.

د ځینې نورو وروستیو علماوو نظرونه

دلته د علماوو مختلف ډول نظریـات وجود لري، ځینې وایي: چې کفر دی، ځینې نور بیـا وایي: چې مکروه دی، په همدې ترتیب ځینې بیا په وجوب او فرض کفایه باندې قول کوي او ځینې نور بیا په تفصـیل سره بیانوونکي دي، هر یو یې د خلکو د حالاتو او د سـحر د ډولونو سره سـم بیانوونکي دي، چې موږ به یې د لیکنې په دې برخه کې اړوند نظریات په تفصیل سره وڅیړو.

الف: په کفر سره قول

ځینې علماوو داسې ویلي: چې د سحر زده کړه او نوروته یې ښودل مطلقاً کفر دی؛ برابره خبره ده، چې زده کوونکی یې عمل ورباندې کوي او که نه؛ په تړاو یې ذکر شوي آیت شریف باندې دلیل نیسي، چې الله تعالی فرمایي: ﴿ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ﴾. (البقرة: ۱۰۲)

ژباړه: لیکن شیطانان کافران شوي وو، حال دا چې ښوده به یې خلکو ته سحر او (متابعت به یې کاوه) د هغه شي چې نازل کړی شوی وو په دوو فرشتو په ښار د بابل کښې، چې نومونه یې هاروت او ماروت دي او نه به ښوده دوی دواړو هیچا ته تر هغه پورې چې دوی دواړو به ویل: بیشکه هم دا خبره ده، چې موږه د الله تعالی له لوري ازموینه (ازمایښت) یو.

ب : په کراهت سره قول

ځینې علماء په دې نظر دي، چې د سحر زده کړه او نورو ته یې ښودل مکروه دي، دغه قول امام نووي (رحمة الله علیه) په خپل کتاب روضة الطالبین کې ذکر کړی او هم امام آلوسي (رحمة الله علیه) په خپل تفسیر روح المعاني کې ذکر کړی دی (آلوسي، ۱۲۷۰هـ، جلد ۱، ص: ۳۳۸).

ج : په اباحت سره قول

د ځینو علماوو رأیه او نظر دا دی، چې د سحر زده کړه او بیا نورو ته یې ښوونه دواړه مباح عمل دی دوی وایي: چې د سحرعلم قبیح او بد علم نه دی او نه هم په خپل ذات کې ورځخه منع او نهې شوې ده؛ له شک پرته چې علم په خپل ذات کې شریف دی. (آلوسي، ۱۲۷۰هـ، جلد ۱، ص: ۳۳۸).

لکه الله تعالی په ارشاد کې فرمایي: ﴿ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾. (الزمر: ۹)

ژباړه: ووایه (اې محمد صلی الله علیه وسلم) آیا برابر دي هغه کسان چې پوهیږي (او خاوندان د علم دي) او هغه کسان چې نه پوهیږي (جاهلان وي) (بلکې برابر نه دي).

د - په وجوب او فرض کفایه سره قول

ځینې علماء په دې نظر دي، چې د سحر زده کړه او نورو ته یې ښوونه واجب او فرض کفایه ده او دوی دلته په فقهي قاعده باندې استدلال په دې ترتیب کوي، چې (ما لا یتم الواجب الاّ به فهو واجب) کله واجب نه پوره کیږي؛ مګر په یو ځیز سره؛ نو هغه ځیز هم واجبیږي؛ د بیلګې په توګه: هر کله چې یو څوک د سحرعلم زده کړی نه وي؛ څرنګه به نوموړی شخص د معجزې او سحر ترمنځ تمیز او توپیر وکړای شي؛ پس په معجزعمل باندې پوهېدل اوعلم لرل پخپله واجب دي او هغه څه چې موقوف په واجبو باندې وي؛ هغه هم واجب وي؛ دلته غوښتنه او اقتضاء د دې کوي، چې د سحر علم زده کړه واجب ده.

همدارنګه دوی وایي: چې د سحر د علم زده کړه په قاضي باندې واجب ده؛ ترڅو قاضي پوه شي، چې کوم ډول سحر باندې ساحر باید قتل شي او د هغه پر اساس د قصاص په وجوب کې قاضي باید فتوی

ورکړي، دغه قول ته امام فخرالدين رازي (رحمة الله عليه) تګ کړی دی. (آلوسي، ۱۲۷۰هـ، جلد ۱، ص: ۳۳۸).

هـ - په تفصیل سره قول

ځینې نورو علماوو سحر د هغه انواعو سره سم چې اشخاص يې زده کوي، یا قصد (اراده) يې کوي او بیا په پایله کې د هغې زیـــان انسانانو سره ملحق کیږي، کومو علماوو څخه چې دې رأيې او نظرته تګ کړی دی؛ د هغـوی له جملې څخه د ذخيرة الناظر د کتاب مؤلف هم دی، لکه څرنګه چې ابن عابدين (رحمة الله عليه) په خپله حاشـیه کې نقل کړي، چی د ذخيرة الناظر د کتاب د صـاحب په اند د سـحر زده کړه په هغه وخت کې فرض ده، چی په دارالحرب کې د ســاحر رد یعنی مقابله وکړای شي؛ لیکن کله چې په سـحر او جادو سره د خاوند او ښـځې ترمنځ فراق (لرې والی) راوسـتلی شي؛ اړوند زده کړه بیا حرامه ده او په هغه وخت کې چې د خاوند او ښځې ترمنځ مینه او یووالی راوستلی شي بیا جائز دی. (ابن عابدين، ۱۲۵۲هـ، ج ۱، ص: ۴۴).

أبوحيان اندلســـي (رحمة الله عليه) پخپل تفسير البحرالمحيط کې فرمایلي: په تحقیق سره د سحر بیان (خبرو) که چیرې د دې ســـحر په زده کړه کې اراده دا وي، چې د خلکو په زړونو کې الفت او محبت راوســـتل شي، بیا په دې ترتیب د دغه ســـحر زده کول حلال او جائز دي او که چیرې موخه ورڅخه د حق پټوالی وي بیـــا د دې ډول سحـــر زده کړه ناجائز او هم عمـــل کول ورباندې ناجائز دي (اندلسي، ۷۴۵هـ، ج ۱، ص: ۵۲۶).

ترجيح او د ځينو په اقوالو باندې رد

د اقوالو او دلایلو د وړاندې کولو څخه دا څرګندیږي، چې د جمهورو علماوو رأیه او نظر راجح دی.

جمهور علماء وايي: چې د ســحر زده کړه او نورو ته يې ښـودل (تعليم) دواړه حرام دي او دغه حرمت يې د اصل په حکم کې شمارلی دی (النووي، ۶۷۶هـ، ج ۹، ص: ۳۴۶).

پایله

د دغې مقالې په پایله (خاتمه) کې چې کومو پایلو ته ورسیدم، غواړم، چې هغه اجمالاً ذکر کړم:

۱ــــ سحر یو غریب او نا آشنا کار دی، چی د خارق العاده سره مشابه دی، چې په دې ډول اعمالو لکه قول، عمل او اعتقاد پر اساس شیطانانو ته نږدې والی ترلاسه کیږي.

۲ـ د سحر د رامنځته کیدو ډېر اوږد تاریخ وجود لري، چې تر دې مهاله پورې د هغې بدې اغیزې شتون لري.

۳ـ کوم سحر چې رسول الله (صلى الله عليه وسلم) باندې شوی وو، د هغې اغیزه د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) په نبوت کې هیڅ ډول زیان نه وو واقع کړی او نه هم د شریعت په تبلیغ کې يې ورته خنډ واقع کړی وو؛ بلکې د هغې سحر اغیزه یوازې د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) په ظاهري جسم باندې شوی وو؛ لکه یوه عامه مریضي چې انسان ته ورسیږي.

۴ـ ښکاره ده، چې ساحر د پیریانو سره هم اړیکه او نسبت لري؛ پیریان او شیطانان د سحر لهپاره اصلي اساس او بنیاد تشکیلوي؛ په همدې ترتیب هر څومره چې ساحر د پیریانو او شیطانانو په عبادت کې اوچتوالی او زیاتوالی وکړي، په هماغه څېر سره د ده په سحر کې اوچتوالی او زیاتوالی راځي.
۵- د سحر د حکم په اړه جمهور علماء په دې نظر دي، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم) سحر د هلاک کوونکو او لویو ګناهونو په مینځ کې شمارلی؛ په همدې ترتیب د سحر عمل د الله متعال سره د شرک څخه وروسته په دوهم قطار کې ذکر کړی دی.

وړاندیزونه

۱- لکه څرنګه، چې ساحران د ټولنې مفسدین خلک دي؛ نو باید په هر زمان او مکان کې له اړوندو اشخاصو څخه ځانونه وساتل شي.
۲- هغه خلک چې د سحر او جادو کړنې تر سره کوي او بیا اړوند کړنې ځان لهپاره مباح او جائز ګڼي هغوی د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د اقوالو پر اساس کافران کیږي، پس هر مسلمان لهپاره پکار دي، چې دې ډول اعمالو ترسره کولو څخه ځانونه وساتي.
۳- دا چې د سحر او جادو درملنه ناممکن نه ده؛ بلکې د دغې ستونزو څخه د خلاصون ډېر زیات آیتونه د قرآن عظیم الشان داسې دي، چې د سحر او جادو د لرې کولو لهپاره انتهایي اړین او ګټور دي؛ نو د ټولو مؤمنانو لهپاره پکار دي، چې تل د خپلو امراضو او ستونزو پر وخت قرآن عظیم الشان ته رجوع وکړي.
۴- لکه څرنګه چې ښکاره ده؛ چې د سحر او جادو پر اساس په ټولنه کې د شریفو او کمزورو خلکو ترمنځ کینه او دوښمنی پیدا کیږي؛ نو د دولتي چارواکو څخه مو هیله دا ده، چې د اړوند ستونزو او مشکلاتو په مخنیوي کې شپه او ورځ عملي اجراأت ترسره کړي.
۵- د ګران هېواد د امر بالمعروف او نهی عن المنکر، حج او اوقاف او عدلیې ریاســتونو څخه مو هیله داده، چې تل د یادې مو ضوع په تړاو مختلف ډول د پوهاوي ورکشــاپونه ترتیب او تنظیم کړي؛ترڅو عام خلک هم اګاه او پوهه شي.

اخځلیکونه

قرآن کریم.
ابن تیمیة، تقي الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم. (۷۲۸هـ). الفرقان بین أولیاء الرحمن وأولیاء الشیطان.(ب.ط). الناشر: مکتبة دار البیان، دمشق.
ابن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشیباني. (۲۴۱هـ). مسند الإمام أحمد بن حنبل. (ط:۱). الناشر: مؤسسة الرسالة.
ابن عابدین، محمد أمین بن عمر بن عبد العزیز. (۱۲۵۲هـ). حاشیة ردالمحتارعلی الدرالمختار. (ط:۲). جلدونه. ٦. الناشر: دار الفکر-بیروت.

ابن كثير، اسمعيل بن عمر. (۷۷۴هـ). تفسيرالقرآن العظيم. (ط: ۲). جلدونه ۸. الناشر: دار طيبة للنشر و التوزيع.

أزهري، محمد بن أحمد بن حاتم. (۱۲۰۵هـ)، تاج العروس فی جوهر القاموس. طبعة مطبعه سجل العرب القاهرة تحقيق عبدالكريم الغرباوي.

أندلسي، أبو حيان محمد بن يوسف.(۷۴۵هـ). البحر المحيط في التفسير. (ط: ۱۴۲۰ ه). الناشر: دار الفكر – بيروت.

آلوسي، شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسيني. (۱۲۷۰هـ). روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني.(ط .۱). جلدونه. الناشر: دار الكتب العلمية – بيروت.

بخاري، محمد بن اسماعيل. ( ). الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه. (ط: ۱). جلدونه ۹. الناشر: دار طوق النجاة.

تفتازاني، مسعود بن عمر بن عبدالرحمن الشهير بسعدالدين. (۷۲۲ هـ). شرح المقاصد. (ب.ت). الناشر: عالم الكتب.

جصاص، أحمد بن علي أبوبكر. (۳۷۰هـ). أحكام القرآن. (ط. ۱۴۰۵هـ). تحقيق محمد الصادق قمحاوي. الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

رازي، فخرالدين بن الخطيب.(٦۰٦هـ). التفسير الكبير (مفاتيح الغيب). (ب.ط). الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

عمري، وليد بن بليهش. السيرة النبوية في دائرة المعارف. (ب.ط). الناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف بالمدينة المنوره.

عيني، بدرالدين أبو محمد محمود بن أحمد(۸۵۵هـ). عمدة القارى شرح صحيح البخاري، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

قرافي، أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس. (٦۸۴هـ). الفروق. (ب.ط). جلدونه.۴. الناشر: عالم الكتب.

محمد، محمد جعفر. (ب.ت). السحر. (ب.ط).

النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف. .(٦۷٦هـ). روضة الطالبين وعمدة المفتين.(ط.۳). جلدونه. ۱۲. الناشر: المكتب الاِسلامية بيروت.

النيسابوري، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري.(۲٦۱هـ). المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. (ب.ط). الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

هيتمي، شهاب الدين، احمد بن محمد بن علي بن حجر. (۹۷۴هـ). الاِعلام بقواطع الاِسلام. (ط. ۱). جلد ۱. الناشر: دار التقوى سوريا.

ياقوت، شهاب الدين أبوعبدالله ياقوت بن عبد الله.(٦۲٦هـ). معجم البلدان. (ط.۲). الناشر: دار صادر بيروت.

غربي سيکولر- ليبرال نظريې له اړخه د بيان آزادۍ ته يوه کتنه

پوهنمل دوکتور احمد جاويد شکيب، شيخ زايد پوهنتون، ژورنالېزم او عامه اړيکو پوهنځی، ژورناليزم څانګه.

برېښناليک: javid.shakib@gmail.com

لنډيز

د بيان او نظر آزادي د بشر له اساسي حقوقو څخه ګڼل کېږي. د اسلام مقدس دين انسان ته د بيان د آزادۍ حق ورکړی دی، په معاصر عصر کې د ملګرو ملتونو د بشري حقوقو نړيوالې اعلاميې په ۱۹مه ماده کې د بيان آزادۍ د حق ملاتړ شوی دی. د يوې نړيوالې ادارې له لوري د بيان د حق ملاتړ سره سره، توتاليتر او مستبد نظامونه د بيان او نظر آزادۍ پر وړاندې يوه ننګونه ده. که څه هم غربي ټولنه د سيکولرـ لېبرالېزم نظريې له ليدلوري د بيان او رسنيو آزادۍ حق ته ځان ژمن ګڼي؛ خو د دوی په بې طرفي او عدم تبعيض نقد موجود دی. د دې ليکنې هدف دا دی، چې معلومه کړي آيا غربي سکيولر ليبرالستان واقعاً بې‌طرفه او له تبعيض پرته د خلکو نظرونه وړاندې کوي يا هم د غرب د بيان د آزادۍ دعوه کاذبه او له تعصب او تبعيض څخه ډکه ده. ليکوال د غربي لېبرالېزم د بيان د آزادۍ د بې طرفي او عدم تبعيض د معلومولو په موخه په يويشتمې پيړۍ کې دوې نړيوالې قضيې: د " ترهګرۍ پر وړاندې جګړه" او بله د اسرائيلو لهٔ خوا د فلسطينيانو نسل وژنه؛ تر مطالعې لاندې نيولې دي، په دې اړوند يې کتابونه، علمي مقالې او د دواړو قضاياوو په هکله د رسنيو پوښښ تحليل کړی دی. د "ترهګرۍ پر وړاندې جګړې " او د اسرائيلو لهٔ خوا د فلسطينيانو د نسل وژنو قضيو کې د غربي نړۍ د رسنيو دوه مخې چلند څخه ښکاري چې غربي ليبرالې رسنۍ نه يوازې د بيان آزادۍ ملاتړي نه شي بلل کيدای؛ بلکه د غرب په ملاتړ د اسلام او مسلمان پر وړاندې د تبعيض، عدم بې طرفي له کبله دوی د بيان د آزادۍ پر وړاندې د مستبد او توتاليتر نظامونو په څېر ننګونې دي.

کليدي کلمې: بيان آزادي، بشري حقوق، تبعيض، د ترهګرۍ پر وړاندې جګړه، ليبرالېزم.

سریزه

بسم الله والحمد لله والصلواة والسلام علی رسول الله وبعد: قال تعالی اعوذ باالله من الشیطان الرجیم
بسم الله الرحمن الرحیم: الرَّحْمَنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿۴﴾ (الآیات)

نطق او بیان د انسان یو له هغو ځانګړنو څخه دی، چې رب العالمین پرې انسان له نورو مخلوقاتو څخه متفاوت کړی دی. د بیان آزادي بیا یو داسې اصل دی چې په اساس یې نه یوازې د فرد بلکه د ټولنې د آزادۍ کچه معلومیږي. د اسلام مقدس دین څوارلس سوه کاله مخکې بشریت ته د ټولنیزو علیا ښیګڼو په چوکاټ کې د بیان آزادۍ د حق ورکړې او د هر انسان د دې حق ملاتړ یې کړی دی؛ حال دا چې په غربي نړۍ کې د بیان او نظر آزادۍ مو ضوع د کانت، جان لاک، روسو، اسپینوزا لهٔ خوا په اولسمي پیړۍ کې د لیبرالېزم د روایت او لید لوري په اساس په یو ډول تبعیضي بڼې راڅرګنده شوې ده.

غربي نړۍ نه یوازې پر غرب بلکه پر نورې هغې نړۍ چې د استعمار او استثمار له وخت څخه دوی پرې فکري او فزیکي نفوذ درلودل، د لیبرالېزم نظریې پر اساس د لیبرال د لیدلوري له اړخه د بیان د آزادۍ نوی طرز ته وده ورکړه. غربي نظر پردازانو (Theorists) داسې نظریات وړاندې کړل چې پر مټ یې ظاهراً د بیان او د خلکو نظرونه باید پرته له غچ اخیستنې، سانسور، ویرې او بندیزونو څخه آزاد وي. غرب د بیان د آزادۍ حق خپل ابتکار ګڼي او دوی وایي چې د بیان آزادۍ د اوولسمي پیړۍ د جان استورت میل او نورو لیبرالیستانو نوښت دی؛ حال دا چې اسلامي تمدن د دوی څخه مخکې د خلکو د بیان او فکر آزادۍ ته د مسلمانانو د ارزښتونو په نظر کې نیولو سره ژمنه پاتې شوې ده. له ۱۹۴۵ م کال څخه راوروسته د دویمې نړیوالې جګړې ګټونکي پر نړۍ حاکم ځواکونه شول، دوی ملګرو ملتونو تر سرلیک لاندې سازمان رامنځته کړ، بیا یې په اصطلاح د بشري حقونو په نړیواله اعلامیه او د ملګرو ملتونو د بشري حقونو په نړیوالو قوانینو کې د بیان آزادۍ د بشر د یوه اساسي حق په توګه وړاندې کړل. له شلمې پیړۍ څخه تر ننه پورې د غرب د لیبرال نظریې له لید لوري څخه د بیان د آزادۍ د کچې اندازه کیږي، غربي نړۍ د خپلو شاخصونو او مقیاسونو له انده د بیان آزادي ارزوي. غرب ته د نورو تمدنونو د بیان د آزادۍ شاخصونه او مقیاسونه د منلو وړ نه دي.

غرب د دریيمې نړۍ ډېری هېوادونه دې ته قانع کړل، چې د بیان آزادي یوازې د غربي لیبرال نظریې له لید لوري وګوري. د غربي تمدن برلاسی د دې لامل شو، چې دا هېوادونه، د بیان آزادي د غربي شاخصونو په نظر کې نیولو سره د خپلو هېوادونو په اساسي قوانینو کې د بیان د آزادۍ حقوق تصویب

کړي. اوس پوښتنه دا ده، چې آيا د غرب د بيان د آزادۍ ليبراله نظريه لکه څرنګه چې غربي نړۍ ورته نړيوال يا Universal وايي بې طرفه، عادله او له تبعيض څخه پاکـــــه ده؟ د دې پوښـتنې د ځواب په موخه ليکوال د غربي ليبرالې نړۍ د بيان آزادۍ ادعا په دوه نړيوالو قضــيو، چې يوه د 9/11 څخه وروسته د ترهګرۍ پر وړاندې جګړه او بله د 2023 کال د اکتوبر د اوومې نيټې څخه وروسته د اسرائيلو لهٔ خـــوا د فلسطين د نسـل وژنې قضـيه ده، پکې د غربي نړۍ د ليبرال نظر له ليد لوري څخه د بيان آزادي مطالعه شـوې ده. ليکوال په دې مقاله کې هڅه کوي تر څو معلومه کړي، چې آيا د غرب د بيان آزادۍ روايت واقعاً نړيوال او بې طرفه دی او يا هم د غربي ليبراليزم د بيان د آزادۍ دعوا کاذبه ده او لا هم د دوی د ليد لوري څخه د بيان په آزادۍ کې د نورو تمدنونو سره تبعيض شـتون لري او ورته په سپک او ذليل نظر کتل کيږي.

موخه

د دې مقالې هدف دا دی، تر څو د عملي شواهدو پـه وړاندې کولو سره لوستونکو ته وښودل شي چې ولې اوسنی غربي ليبراليزم تمدن د بيان د آزادۍ دعوا کاذبه، له نژادي، مذهبي او سـمتي تعصب څخه ډکه او غير عادلانه ده. همدارنګه په دې ليکنه کې بله هڅه دا شــوې، چې ليکوال څرګنده کړي، چې څنګه د غرب دليبراليزم تمدن په نړيواله کچه په نړۍ کې د سياسي بحرانونو په وخت کې د بيان آزادۍ اصـول يواړخيز او له تعصـب څخه ډک منعکس کوي. همدارنګه د دې مقالې بل هدف دا دی، چې په مستنده توګه لوسـتونکو ته وښودله شي، چې څنګه غربي رسنۍ د بيان آزادۍ او رسـنيو د واقعي آزدۍ پر ځای د بيان آزادۍ ته غربي غير عادل روايت ورکولوسره وړاندې کوي.

اهميت

په شلمه پيړۍ کې د استعمار، سړه جګړه او بيا له ۲۰۰۱ کال راوروسته په اصطلاح د ترهګرۍ د جګړې پر وړاندې د مبارزې تر عنوان لاندې غرب د خپلو رســنيو په ذريعه نورې نړۍ د بيان او آزادۍ حق سلب کړی او خورا په منظم او سيستماتيکه بڼه، له خپلو روايتونو او ارزښـتونو څخه پرته بل هر روايت او ارزښت د بيان د آزادۍ ضد تلقي کوي او هم د خپلو رسنيو په مټ منظم فکري جنګ پر مخ بيايي. په ډېر تاسف سره چې تقريباً ټول اسلامي هېوادونه، نه يوازې د غرب د رسـنيز يرغل پر وړاندې عاجز پاته دي بلکه ډېری خو د غربي رســنيز تيري څخه مســتقيم او يا غير مســتقيم متاثره هم دي. ځکه نو ليکوال دا اړينه وګڼله چې علمي بحث وشي تر څو د غرب د بيان د آزادۍ روايـت وننګول شي او ځوان نسـل له دې خبر شي چې غرب څنګه د بيــــان آزادۍ تر سرليک لاندې د ځوان کهول ذهنونه مسخه کوي.

کړنلاره او کارتوکي

په دې مقاله کې لیکوال د څېړنې د کیفي میتود څخه استفاده کړې ده. لیکوال دوه نړیوالو قضیو؛ د ترهګرۍ پر وړاندې جګړه او د اسرائیلو لهٔ خوا د فلسطینیانو نسل وژنې قضیو کې غربي سکیولر لیبرال نظریې له انده د بیـــان آزادۍ ته کتنه کړې ده. اړوند معلومات یې د کتابونو، علمي مقالو او نړیوالو رسنیو څخه ترلاسه کړي او د بیان اوسني نړیوال و ضعیت یې د رسنیو د مشاهدې او پرتلې په بنې تحلیل کړي او بیا یې په تشریحي Descriptive بڼې وړاندې کړې، د غربي رسنیو د بیان د آزادۍ روان وضعیت یې په توضیحي Explanatory بڼې تحلیل او تجزیه کړي دی او نوې فرضیې او نظریې یې وړاندې کړي دي. د سمینار د څېړنې روش استنباطي (استنتاجي) یا inductive دی.

د بیان د آزادۍ تاریخچه

مخکې له دې چې په دوو قضیو کې د غرب د بیان د آزادۍ و ضعیت ته کتنه وکړو، ښهٔ به وې چې لومړۍ د بیان د آزادۍ په تاریخچې یو څه تم شو. انسان له خپلو هم نوعو سره اړیکو ټینګولو ته اړتیا لري، ځکه انسان یو ټولنیز مخلوق دی ارتباط ټینګول د انسانانو فطري علاقه او ټولنیز ضرورت دی. انسان له نورو انسانانو سره محاورې له لارې کولای شي خپلې انفرادي او ټولنیزې ګټې تضمین کړي. انسانانو ته رب العالمین د نطق صلاحیت ورکړی دی؛ نو ځکه دوی ډېری وخت نورو ته خپل پیام د خبرواترو په ذریعې لیږدوي. همدارنګه د نورو خبرې هم اورې، فکر پرې کوي او وروسته دواړه اړخه یو مشترک توافق ته رسیږي. خو که یو انسان د بل خبرې په اجباري ډول محدودې کړي نو مشترک توافق رامنځته کیدل ستونزمن کیږي. له نورو سره خبرې کول او د نورو خبرې اوریدل د بشـري ټولنې اخلاقي مسؤولیت او د مقابل حق دی. د قوانینو رامنځته کیدو سره د همدې حق ساتنه کیږي؛ خو د وینا او بیان حق مطلق نه دی د بشر په هر تمدن کې ځینې ارزښتونه او ګټې شته چې د بیان او وینا آزادۍ محدودیت پرې توجیه کیدای شي، نو ځکه ویلي شو، چې د بیان د آزادۍ حق مطلق نه دی.

موږ ویلی شو، چې په آزاده توګه د خپل زړه خبره وړاندې کول د انساني ټولنې یو اساسي حق دی. په فلسفي ادب کې دې حق ته بېلابېل اصطلاحات استعمالیږي لکه د بیان آزادي Freedom of Speech د نظر آزادي Freedom of Expression د مکالمې آزادي Freedom of Communication چې دا ټولې کلمې د یوه هدف لپاره کارول کیږي. د بیان آزادي یوازې د وینا تر آزادۍ پورې نه شي محدوده کیدای. رسامي، نقاشي، نڅا او د بېلابېلو سمبولونو او نښو کارول هم د دې آزادۍ په چوکاټ کې راتلی شي (Howard, 2024).

د بيان او خبرو آزادي د آدم عليه السلام له پيدا ښت سره په انساني ټولنه کې موجود وو؛ مستند معلومات څرګندوي، چې پخوانيو يونانيانو د ډيموکراټيک اصول په توګه د بيان آزادۍ ته لاره هواره کړه. په لرغوني يونان کې د " parrhesia د بيان آزادي، په آزاده توګه وينا او يا په ښکاره ډول خبرې کولو ته کارول کيده. دا اصطلاح د لومړي ځل لپاره په يوناني ادب کې د پنځمې پيړۍ په پاى کې راڅرګنده شوه. د کلاسيک دورې په جريان کې، پارريسيا د اتن د ډيموکراسۍ بنسټيزه برخه شوه. مشرانو، فيلسوفانو، ډرامه ليکونکيو او عام اتنيان په آزاده توګه د سياست او مذهب په اړه به بحث کاوه، آن په ځينو ترتيباتو کې په حکومت نيوکه کول هم آزاد وو (History.com Editors, 2023).

لۀ لرغوني يونان څخه وروسته بيا ډېرى وخت د نړۍ په بېلابېلو سيمو کې حاکمو نظامونو د نظام د بقاء او اشرافي طبقي د خونديتوب په موخه، د خلکو د بيان آزادي، فردي آزادي، د ملکيت آزادي حتى د ژوند حق محدوده ګرزولې وو. د اسلام مقدس دين له ظهور سره هغه وخت چې ټوله نړۍ په ظلمت کې پرته وه، اسلام خلکو ته په هره برخه کې خپلواکي او آزدي ورکړه. د نړۍ يوه ستره برخه له دې نعمت څخه مستفيده شوه؛ خو د شمالي اروپا بيا د اسلام د آزادۍ له نعمت څخه ډېره کمه ګټه پورته کړاى شوه، ځکه د اسلامي تمدن د عروج په وخت کې، اروپا تر رنسانس پورې په تياره کې پاتې شوه. غربي نړۍ بيا د رنسانس او ويستفاليا تړون وروسته د بيان د آزادۍ له اصطلاح سره آشنا شوه. دلته به په خلاصه توګه په اسلامي او غربي تمدنونو کې د بيان د آزادۍ په تاريخي بهير لنډه رڼا واچوو:

په اسلامي تمدن کې د بيان آزادي

الله سبحانه و تعالى په خپلو مخلوقاتو کې يوازې انسان ته د خبرو کولو توانايي او طاقت ورکړى دى. الله سبحانه و تعالى د قرآن کريم په سورة الرحمن کې فرمايلي دي: الرَّحْمَنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿۴﴾ ژباړه:((الرحمان (مهربان خداى)، د دې قرآن ښوونه کړې ده، همغه انسان پيدا کړى دى، او ده ته يې غږيدل ور زده کړل.) په اسلام کې انسان ته د بيان زده کوونکى الله سبحانه و تعالى دى او دا کار د يوه مقصد لپاره ترسره شوى، هغه مقصد دا دى، چې انسان پرې استدلال وکړي او کله چې نور استدلال کوي دى يې واوري.

د زمبابوې يو مشهور ديني عالم مفتي اسماعيل منک استدلال کوي، چې د قرآن کريم مکي آيتونو د لنډوالي دليل له نورو دلايلو سربيره يو دا هم دى، چې د مکې قريشو ته د دعوت په وخت کې به کله چې قرآن تلاوت شو؛ نو دوى به فوراً په غوږونو کې کوتې کيښودې. خو دا چې ايتونه ډېر لنډ وو، نو د غوږ د پټېدو څخه مخکې به سم دلاسه يو آيت حتمي د قريشو غوږونو ته ننوتى وو. دا چې د الله

سبحانـــــه و تعالی د بیان فصاحت او د بیان منځپانگه ډېره لوړه وه، د الله سبحانه و تعالی کلام په فصاحت، لوړوالی او محتوی د انسانانو د کلام سره د پرتلې وړ نه وو، نو ځکه د الله سبحانه و تعالی د کلام هغه کوچنۍ برخه به چې د قریشو مشرکینو غوږ ته ورسیده نو دا چې قریشیان پر فصیح او له محتوی ډک کلام ښه پوهیدل نو دې یوه آیت به په دوی کې د تفکر زمینه برابره کړه او د اسلام حقانیت ته به ذهناً تسلیم شول.

همدارنگه په قرآن الکریم کې د توحید په برخه کې الله سبحانه و تعالی له خپلو بنده گانو سره استدلال کوي، انسان د حق منلو ته د بیان په مټ قانع کوي. نو ځکه د اسلام اهداف چې عبارت دی له: د انسان د نفس، مال، دین، نسل او عقل حفاظت څخه، د بیان په مټ ترویج شول نه د زور او فشار پر مټ. اسلام کې حاکم، پادشاه، امیر او واکمن په څمکه کې د الله سبحانه و تعالی د احکامو تطبیق کوونکی دی، ځکه د یوه دولت حاکم یوازې د الهي قوانیو، ارزښتونو او اصولو تطبیق کوونکي وي. په اسلام کې حاکمان په قوانینو کې تصرف کوونکی نــــه دي. په اسلام کې د سرکش ظالم حاکم او پادشاه پر وړاندې د حق بیان ته ستر او افضل جهاد ویل شوی دی؛ حال دا چې غیر اسلامي ملتونه خپل حاکمان او مذهبي مشران د الهې په توگه مني. د هغوی پر وړاندې استدلال او دلیل ویل ورته ناسم عمل ښکاري. کاتولیکه کلیسا لا هم د دوی مذهبي مشر پاپ معصوم infallible گڼي. عیسویان عقیده لري،چې پاپ غلطي نــــه کوي؛ نو ځکه د دوی په اند پرې نقد ناسم دی (Hergenröther, 2024).

بل پلو د اسلام مقدس دین خلک د بنده له برده گي خلاصول غواړي. یو ځل یو صحابي چې ربعي بن عامر نومیده کسرا ته د قاصد په توگه واستول شو. ربعي بن عامر هغه کسرا ته چې فارسیانو الهه گڼله سپینې او تیزې خبرې وکړې. هغه کسرا ته د اسلام مقصد په لنډو الفاظو داسې بیان کړ: "الله سبحانه و تعالی رسول الله صلی الله علیه وسلم، د دې لپاره مبعوث کړی دی، چې خلک د بنده له بنده گي څخه د الله سبحانـــــه و تعالی بنده‌گي ته راواړوي، د دنیا له تنگیو څخه یې وباسې او د آخرت وسعت او پراخۍ خواته یې دعوت کړي، د نړی د مختلفو مذهبو د ظلم او زیاتی څخه یې خلاص او د اسلام د عدل او انصاف خواته یې دعوت کړې." (Kathīr, 401 C.E.)

نو ځکه په اسلام د رسول الله صلی الله علیه وسلم له وفات څخه وروسته د بادشاه، امیر او مذهبي مشر لپاره معصومتوب یا infallibility اصل نشته، په اسلام کې دا اصل دی چې (لا طاعة لمخلوق في

معصية الخالق). په اسلام کې د پادشاه، امير، ولسمشـر، صدراعظم او ... هغه امر چې له حق سره په ټکر کې وي نـــه منل کيږي. په اسـلام کې ظالم زعيم پر وړاندې د حق وينا ته جهاد ويل شـوی دی. ځکه ليکوال د ځينو هغو کسانو استدلال، چې د مسلمانانو په پادشاه او زعيم بايد نقد ونه شي، ردوي. ځکه دا نظر د اسلامي اصولو سره په ټکر کې دی. څه موده مخکې د تاجکستان ولسمشـــر امام علي رحمان پر وړانديز د تاجکستان پارلمان پر حجاب او د اخترونو پر لمانځنې بنديزونه ولګول، آيا دا مناسبه ده، چې د تاجکسـتان مسـلمان ملت د امام علي رحمان دا حکم ومني، چې د قرآن له نص سره په ښـکاره ټکر کې دی؟ (Aytekin, 2024).

پــــه دنيوي هغو امورو کې چې رسـول الله صـلی الله و عليه و سـلم باندې به وحې نه وه نازله شـوې، اصحابو کرامو د الله د رسول د نظر پر وړاندې بل نظر له استدلال سره وړاندې کړی دی. داسې به هم کيدل چې اصحابو به د رسول الله صلی الله عليه وسلم سره د نوې نظر او طرحې په وړاندې کولو کې استدلال کاوهٔ نو د الله سبحانه و تعالی رسول به د دوی نظر ته پر خپل نظر ترجيح ورکوله.

د اسلام مقدس دين د خپريدو علت هم بيان او وينا ده. ټاموس ارنولډ مشهور مؤرخ د اسلام په هکله د غربي مستشرقينو هغه نظريات چې ګويا اسلام د تورې په ذريعې نشر شوی دی، په خپل کتاب

(The Spread of Islam in the world: a history of peaceful preaching) کې رد کړی دی. هغه اسـتدلال کړی دی، چې اسـلام د بيان او منځپانګه کې د غنا له کبله خپور شـوی دی. ټاموس ارنولډ د خپل اسـتدلال لپاره قـــوي او نه رد کيدونکي مثالونه راوړي دي. هغه اسـتدلال کوي پر هند زر کاله مسـلمانانو حکومت کړی؛ خو بيا هم د هند اکثره اوسـيدونکي هندوان دي؛ نو که چېرته مسـلمانانو په زور پر خلکو اسلام منلی وای؛ نو اوس به په هند کې هيڅ هندو نه وو. همدارنګه په عربې هېوادونو کې له تيرو څوارلس سـوه کلونو څخه د مسـلمانانو حکومـت دی؛ خو اوس هم په دې هېوادونو کې په مېليونونه عيسويان شتون لري او ژوند کوي. همدارنګه د اسلامي نړۍ تر ټولو پر نفوسه هېواد ماليزيا ته هيڅ اسلامي لښکر نه دی تللی؛ نو ځکه د اسلام د مقدس دين د خپريدو علت بيان او خبرې دي، نه توره او زور (Arnold, 2001).

همدارنګه څېړنو په اثبات رسـولې چې نن سـبا اکثره اسـلامي هېوادونه د ليبرال ډيموکراسي تر تاثير لاندې دي او په نړۍ کې فقط يو څو د ګوتو په شمير اسلامي هيوادونه دي چې د الله سبحانه و تعالی حــدود پکې تطبيقېږي. غرب د همدې معدودو هېوادونو په خلاف ډېر تبليغات هم کوي؛ خو سربېره

پر همدغو کرکجنو تبلیغاتو بیا هم نورې نړۍ تر ځنګ د دوی په خپلو غربي هیوادونو کې د نورو دینونو په پرتله اسلام په ډېرې چټکۍ د خپریدو په حال کې دی . تحقیقات ښیي چې په ۲۰۵۰ کال کې به د مسلمانانو نفوذ د نړۍ ۳۰ فیصدو ته ورسیږي او په ۲۱۰۰ کې به اسلام د ټولو دینونو څخه حتی عیسویت څخه هم مخکښ وي (Fardila et al., 2020)؛ نو هغه دین چې وسله یې بیان دی هغه به څنګه د بیان د آزادۍ د حق مخالفت وکړي؟ البته د یادونې وړ ده، چې د اسلام مقدس دین د خپلو پنځه سترو اهدافو، ټولنیز نظم او عدل او اخلاقیاتو د ساتنې په موخه د بیان آزادي محدوده کوي، مګر اسلام هیڅکله هم د مستبد نظامونو په څېر انسانان د نظر او بیان له حق څخه نه محروموي.

غربي تمدن کې د بیان آزادي

په اروپا کې له شپاړسمې پیړۍ څخه مخکې د بیان آزادي تر ځار او مستقیم سانسور لاندې وه. د اروپا ډېری فیلسوفان او حتی مشهور ساینس پوهان لکه جیوردانو برونو، مایکل سرویتوس، هایپاتیا، ارشمیدس او داسې نور... د ساینسي او علمي فکر د درلودو له کبله د کلیسا لهٔ خوا، وځورول شول، ژوندي وسوځول شول یا په قتل ورسیدل (Hajdu, 2007).

په اروپا کې د کاتولیک او پروتستان ترمنځ دیرش کاله مذهبي جګړې (۱۶۱۸- ۱۶۴۸) وشوې چې بالاخره د ویستفالیا د سولې د تړون په پایله کې پای ته ورسیدې. د ویستفالیا د سولې د تړون سره سم په اروپا کې د مذهب او بیان آزادۍ ته زمینه برابره شوه. په بریتانیه کې مذهبي آزادۍ د فردي آزادۍ په بڼې په ۱۶۸۹ کال کې راڅرګنده شوه. له دې سره په غرب کې بیان آزادۍ په هکله د غربیانو نظریاتو ټولنې ته لاره پیدا کړه. د بیان د آزادۍ او ټولنیزو اصلاحاتو لپاره مشهور مفکرین لکه جان ملټن (۱۶۰۸ څخه ۱۶۷۴)، جان لاک (۱۷۰۴-۱۶۳۲) او جان سټورټ میل نظریاتو وده وکړه.

د امریکا په متحده ایالاتو کې ټاموس جیفرسن Thomas Jefferson د بیان د آزادۍ مخکښې څېرې په توګه راڅرګند شو. هغه د انسان پر فکر د نه محدودیت (The illimitable Freedom of the human mind) نظریې ملاتړی وو. هغه د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ اعلامیه ولیکله. د یادونې وړ ده، چې ځینې علماء ټاموس جیفرسن د اسلام څخه متأثره ګڼي، ځکه ده له ځان سره د قرآن نسخه درلوده او قرآن الکریم یې لوستل (Spellberg, 2014). د امریکامتحده ایالاتو د خپلواکۍ څخه وروسته د امریکامتحده ایالاتو د اساسي قانون لومړۍ مادې کې د بیان آزادۍ څخه ملاتړ ځای پر ځای شو.

معاصرې نړۍ نويو نړيوالو رامنځته شويو سازمانونو کې د آزادۍ نظريې پراختيا ومونده. د بشر د حقوقو نړيوالې اعلاميې په ۱۹ مه ماده کې د بيان د آزادۍ د هر انسان بنسټيزو حقوقو څخه يو حق وګڼل شو. د بشري حقوقو نړيوالې اعلاميې ۱۹ ماده کې راغلي دي: "هر څوک د فکر او د خپلې مفکورې د څرګندولو آزادي لري، په دې حق کې د مفکورې آزادي هم شامله ده. چې د سرحدونو په پام کې نيولو پرته معلومات او مفکورې په هره وسيله چې وي پيدا، ترلاسه او خپرې کړي." (United Nations. General Assembly, 1949)

اوس ډېری هېوادونه په خپلو اساسي قوانينو کې د بيان د آزادۍ څخه د ملاتړ مادې ځای پرځای کړې دي. غربي نړۍ اوس يوازې ځان د بيان او نظر آزادۍ مخکښ ګڼي او نوره نړۍ بالخصوص چين، روسيه او اسلامي نړۍ په دې تورنوي، چې په دې هېوادونو کې د بيان آزادۍ تر مستقيم سانسور لاندې ده. د همدې مقصد لپاره په نړيواله کچه غربي نړۍ کې ستري اداري شتون لري، چې دوی ډېری درييمي نړۍ هېوادونو کې هم استازي او سازمانونه لري. دوی د نړۍ په سطحه د غربي يا لېبرالېزم له ليد لوري څخه د بيان آزادۍ لپاره ځانګړې ليبرال معيارونه لري. تاسو د ستاټستا له لوري لاندې نقشه کې د ښه، مناسب، خراب او ډېر خراب هېوادونو طبقه بندې کتلې شئ، چې غربي ليبرال سازمانونو ترتيب کړې دی. په دې نقشه کې يوازې غربي نړۍ هېوادونو ته رسنيو آزادۍ کې ښه ويل شوي دي.

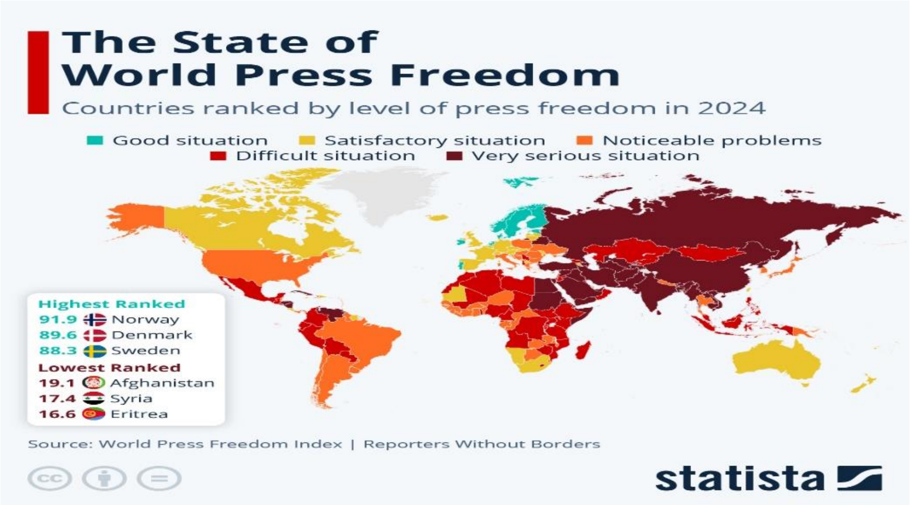

اوس پوښتنه دا ده، چې رښتيا هم په غربي نړۍ کې يوازې غرب او د لېبرالېزم نظريې څخه متأثره هېوادونو کې د بيان آزادي شتون لري؟ يا هم موږ يوازې د لېبراليستانو او لېبرالېزم له ليد لوري د بيان

آزادۍ ته آزادي ویلی شـو؟ کله چې غربي لیبرالېزم خپله د بیان او فکر آزادي نقض کوي آیا په دې برخه کې د غرب توجیه سمه ده؟ د همدې پوښتنو د ځواب لپاره لیکوال د مقالې په راتلونکې برخه کې هڅه کړې ده، چې په نړیواله کچه د بیان د آزادۍ پر وړاندې ننګونې تر بحث لاندې ونیسي . د مستبد نظامونو ترڅنګ د نړۍ په کچه دوه سترو نړیوالو قضیو د "ترهګرۍ پر وړاندې جګړه" او د فلسطین د نسـل وژنې قضـیه کې د لیبرالېزم له لید لوري د بیان د آزادۍ مطالعه هم شـوې ده، چې تعصـب او طرفداري له امله خپله د لیبرالېزم نظریه د بیان د آزادۍ پر وړاندې یو سـتر ګواښ دی. د مقالې په راتلونکې برخه کې به د بیان د آزادۍ پر وړاندې ګواښـونه په نښـه شي؛ خو تر هغو مخکې د بیان د آزادۍ پر حدودو بحث کیږي.

د بیان د آزادۍ حدود

د بیان او نظر آزادي هېڅکله هم نامحدوده او مطلقه نه ده، بلکې نظر ټولنو، رسم او رواجونو او بېلابېلو ټولنیزو دیني او فرهنګي ارزښـتونو ته خپل حدود لري. تهمت، وقاحت، توهین کول، فحاشي، فتنه انګیزي، اغتشاش او اشوب جوړول، د خلکو تحریک، کرکه اچوونکي خبرې، د هېواد او افرادو رازونه او سري معلومات افشا کول، د کاپي حق نه مراعتول، پټ ترونونه او شخصي حریم تر پښو لاندې کول، د یوه چا وقار او حیثت پایمالول، عامه نظم او امنیت ګواښل، کفري خبرې کول، مقدساتو ته توهین، په دروغو شـاهدي ورکول، د عهد نقض کول او دې ته ورته نور ډېر شـیان دي، چې په اکثره هېوادونو د غرب په شـمول د بیان آزادۍ کې نه راځي؛ نو ځکه نړۍ کې د بیان آزادي حدود لري. د ملګرو ملتونو د سازمان په اساس تعصب، تبعیض، عداوت او د تاوتریخوالي پارول د بیان د آزادۍ حق کې نه راځي، هغې ته د کرکې خبرې (hate speech) وایي، چې داسې کار ترسره کول جرم ګڼل کېږي (Strossen, 2021).

د بیان آزادۍ پر وړاندې ننګونې

مستبد نظامونه

د بیان د آزادۍ پر وړاندې په نـــړۍ کې یوه سـتره ننګونه د سـیاسي نظامونو جوړښـت دی، قیمومیتي ډیموکراسي، کې رسنۍ او عمومي افکار تر محدودې اندازې پورې آزادي لري؛ حال دا چې عصریـت پلوۍ اولیګارشي نظامونه چېرته چې مخفي سازمانونه ډېر ځواکمـن دي،مخالف ګوندونه ملي ضد ګڼل کیږي د بیان آزادۍ امکان ډېر کم وي. توتالیتر اولیګارشي سـیاسي نظام بیا د بیان د آزادۍ پر وړاندې تر ټولو سـتره ننګونه ګڼل کیږي، ځکه دا ډول نظامونه (پولیسـو دولت) وي. نظام د جبر له ډېرو طریقو

څخه کار اخلي، تر څو امنيت او نظم وساتي، په دې ډول نظامونو کې د بيان آزادي او عمومي افکار کوم ځای نه لري، خلک له هغو حقوقو څخه برخمن دي، چې واکمنې طبقې يې ورته ټاکي (عالم، ۱۳۷۸).

په اوسنۍ نړۍ کې ځينې داسې پېښې هم موجودې دي، چې حتی په ټولنيزو رسنيو کې د يوه انتقادي پوسټ له کبله اشخاصو ته د اعدام سزا ورکړل شوې ده. په ۲۰۱۸ کال کې د سعودي عربستان يو منتقد خبريال قاشقچي د ژورناليستيکي فعاليتونو له کبله د سعودي عربستان د اوسني وليعهد محمد بن سلمان تر سرپرستۍ لاندې په ترکيه کې د سعودي په قنسلګرۍ کې داسې ووژل شو، چې د بدن آثار يې هم له منځه يووړل شول (Rugman, 2024).

په نړيواله کچه د خبريال قاشقچي وژنه ځکه ډېره وغندل شوه، چې ښاغلي قاشقچي د سعودي ترڅنګ د امريکامتحده ايالاتو تابعيت هم درلود؛ خو ګڼ شمير سعودي علماء چې په زندانونو کې د بيان د آزادۍ له حق څخه محروم او د بيان او نظر د وړاندې کولو په جرم په سعودي او نورو توتاليتر نظامونو په زندانونو کې د کړاوونو او تکليفونو سخت ژوند تيروي.

غربي سيکولر ليبرالېزم

که څه هم غربي سيکولر ليبراليستان ځانونه د بيان او د نظر د آزادۍ اتلان ګڼي، خو دا د دوی يوه تيروتنه ده. په اصل کې په نړۍ کې د بيان د آزادۍ پر وړاندې دويم ستر ګواښ غربي سيکولر لېبرالېزم او پر رسنيو د دوی حاکميت دی. غربي لېبرالېزم که څه هم په ظاهره ځانونه د بيان د آزادۍ، ډيموکراسي او بشري حقوقو مدافعين او مؤسسين ګڼي او معرفي کوي، خو په اصل کې پر نړيوالو رسنيو د دوی د برلاسۍ له کبله دوی حقايق مسخه کوي. دوی د نړۍ په هرې لويې او وړې مسئلې کې حق او عدالت هغه څه ته وايي چې د لېبرالېزم د نظريې او ليدلوري له عينکو سم وبريښي.

د سيکيولر-لېبرالېزم نظريه پردازان لکه د امريکا د ژورناليستانو د ټولنې مشر والټر ليپمين داسې نظر لري، چې په ډيموکراتيکه ټولنه کې، ځانګړې ځيرک او هوښيار خلک په عامه ګټو پوهيږي او درک کولای يې شي او نور لار ورکه رمه ګڼي. سيکيولر–لېبرالېزم کې د عامو خلکو يعني د ټولنې د اکثريت رول يوازې تر کتونکو پورې محدود وي. مشهور سياسي عالم هارولډ لسويل دغه نظر چې خلک د خپلو ګټو غوره ټاکونکي او تصميم نيونکي دي، بې دليه منطق يا Dogmatism بولي. په ليبرال ټولنو

کې د دې خلکو د کنټرول لپاره د پروپاګنډا بېلابېلې تګلارې کارول کېږي حال دا چې په استبدادي دولتونو کې بيا د خلکو د کنټرول لپاره کوټک نيول کيږي او هر هغه کس چې د نظام پولې ماتوي پر سر يې وهي، غرب له ډيموکراسي څخه برداشت او انګيرنه دا ده، چې عام خلک بايد د چارو له سمون څخه لرې وساتل شي، د معلوماتو د ترلاسه کولو وسيلې بايد تنګي وي او په جدي ډول وڅارل شي .(Chomsky, 2011)

د نوام چامسکي د رسنيو د کنټرول د نظريې په اساس غربي لېبرالېزم په اصل کې په نړۍ کې د بيان او د فکر د آزادۍ پر وړاندې يوه ستره ننګونه ده. غرب ته يوازې هغه خبره آزاده او بې طرفه ده، چې د غربي لېبرالېزم له ليدلوري سره سمون وخوري. د دې لپاره چې دا خبره واضح شي، چې څنګه غرب او د دوی رسنۍ په اصل کې د بيان د واقعي آزادۍ مخالف او صحيح معلومات تر هغه مسخه کوي تر څو يې چې د غربي سيکولر ـ لېبرالېزم پر رنګ نه وي ککړې کړې، ليکوال په يوويشتمه پېړۍ کې دوه قضيو کې د غربي رسنيو دوه اړخيز چلند د نمونې په توګه وړاندې کوي، چې لومړۍ قضيه د ترهګرۍ پر وړاندې جګړه او دويمه په فلسطين کې د اسرائيلو لهٔ خوا د نسل وژنې قضيه ده.

د ترهګرۍ پر وړاندې جګړې قضيه کې د بيان آزادي

مخکې له دې چې د ۲۰۰۱ کال د ترهګرۍ پر وړاندې د مبارزې تر سرليک لاندې د بيان د آزادۍ پر مسائلو بحث ولرو، ښه به دا وي، چې په دې پوه شو چې څنګه د دويمې نړيوالې جګړې وروسته د غربي نړۍ ستر دښمن او بد کس پخوانی شوروي اتحاد وو؟ د غرب د بيان د آزادۍ د بې طرفي اصل په نظر کې نيولو پرته د عامه ذهنونو کنټرولولو په موخه يې د Creel Commission د ماهي جال په نامه ادره رامنځته کړه، بيا ورپسې د کمونېزم پر وړاندې يې د Red Scare له پروپاګند څخه استفاده وکړه. د سړې جګړې وروسته کله چې د امريکا متحده ايالاتو په مشرۍ غربي بلاک د ځواکمن او يو نړيوال قوت په توګه ميدان ته راغی نو لومړی يې منځني ختيځ ته خپل قوتونه انتقال کړل، د عراق وخت ولسمشر صدام حسين يې د نړۍ لپاره د رسنيو په مټ ستر خطر وباله. د صدام حسين او د هغه لهٔ خوا د ډله ييزو وسلو WMD جوړول يې د رسنيو په مټ د نړۍ لپاره سترګوابښ منعکس کړ؛ حال دا چې غربي رسنيو هيڅ کله هم د امريکامتحده ايالاتو لهٔ خوا جوړ شوي په زرګونو هستوي او هايډروجني بمونه د نړۍ د امنيت لپاره ګواښ نه دي ګڼلي.

عراق دوه ځلې د دوه دروغو او پروپاګندا پر بنياد د غربي ليبرالېســـتانو لهٔ خوا تر يرغل لاندې راغى. د عراق او کويټ تر منځ ستونزه د امريکامتحده ايالاتو داسې منعکسه کړه، چې د صدام حسين عراقي ځواکونه کويټ کې روغتونونو ته ننوتي او له روغتونونو څخه يې نوي زيږېدلي ماشـومان ايســتلي تر څو مړه شي (knightlely, 2001). د ښښنې نړيوال سازمان بيا دې دروغو ته مشــــروعيت او رسميت ورکولو لپاره يو بل پـــه دروغو رپوټ چمتو کړ، چې په هغه کې يې په دروغو د عراقي سرتيرو لهٔ خوا د نوي زيږېدلو ماشومانو د وژنې شمېر هم جعلي(۳۰۰) وښود (Amnesty International, 1990).

د دروغو شاهدۍ لپاره يې په امريکا کې د کويټ د سفير لور ناهيره د امريکا کانګرس ته وغږوله. هغې په داسې حالت کې چې خپل هويت يې پټ ساتلى و، رسنيو تـــــه په دروغو د عراقي سرتېرو جعل جرمونه وړاندې کړل تر څو په امريکا او نورې نړۍ کې عامه ذهنيت دې ته چمتو شي، چې د امريکا پر مشرۍ ائتلاف پر عراق پوځي يرغل وکړي. د ماشومانو د وژنې جعلي قضيې څخه هم هدف دا وو، چې د عامه ذهنيت د تسـخير وروسـته بيا امريکا اجازه تر لاسـه کړي تر څو د عرق پر وړاندې جګړې کې خپلو وحشتونه توجيه کړي.

د خليج له لومړۍ جګړې وروســته تر ۲۰۰۳ کال د خليج د دويمې جګړې تر وخت پورې، عراق تر سختو اقتصادي بنديزونو لاندې و، عراقيانو د علاج لپاره له بهر څخه حتى ډيسپرين ګولۍ هم نه شواى واردولاى، په عراق بازارونو کې د ماشومانو لپاره شيدو شتون نه درلود. چې د دې بنديزونو په پايله کې نيم ميليون عراقي ماشومان مړه شول. کله چې په ۱۹۹۶ کال کې د نيم ميليون ماشومانو د مرګ پوښتنه يوې خبريالې ليسلي سټال د وخت د امريکا د بهرنيو چارو د وزيرې ميډيلين البرايټ څخه وکړه، چې آيا اقتتصادي بنديزونو د دې ارزښت درلود چې ۵۰۰۰۰۰ پنځه سوه زره ماشومان مړه شي چې دا شمېره د هيروشيما د اتوم بم د استعمال له کبله د مــــړو څخه هم ډېر دى؟ ميرمن البريټ ځواب دا و، چې دا سخت انتخاب وو، خو د عراقي ماشومانو مړينې د دې ارزښت درلود.

د لېبرالېزم نظريې ولاړ د يوه هېواد د بهرنيو چارو وزيرې صدام حسين ته د سزا ورکولو په موخه پنځه سوه زره ماشومانو قتل عادي خبره وګڼله. کله چې په ۲۰۲۲ کال کې ميرمن ميډيلين البرايټ مړه شوه نو د جنازې په مراسمو کې يې د امريکا پخــواني ولسمشر بيل کلنټن وويل چې مېرمن البرايټ د آزادۍ، ډيموکراسي او بشري حقونو لپاره يوه پـــه زړه پورې ځـــواک و. هغه څوک چې د سياسي هدف لپاره د پنځه سوه زره ماشومانو مړينه توجيه کوي د غربي ليبرال نظريې پر اساس د بشــري حقوقو لپاره ځواک

ګڼي. د امریکا اوسني ولسشمر جوبایډن بیا میرمن البرایټ د نیکي، شرافت او آزادۍ لپاره ځواک وګڼله.(Twaij, 2022) له دې څخه معلومیږي، چې غرب ته د خپل استعماري پالیسیو د تطبیق لپاره نه یوازې عراقي ماشومانو ژوند ارزښت نه درلود بلکه د هغوی قاتلین او د قتل ملاتړي د دوی د لیبرال نظریې په اساس د بشري حقونو لپاره یو پیاوړی ځواک دی. په حین حال کې همدې غرب د کویټ د ماشومانو د جعل قتل له کبله بیا پر عراق برید ته مشروعیت ورکولو هڅه هم کوله.

د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر پر یوولسمه پر اتو بجو او ۴۶ دقیقو لومړی یوه مسافروړونکې الوتکه په نیویارک ښار کې له یوې سترې ودانۍ سره وجنګیده. پر نهه بجې او درې دقیقې دویمه الوتکه وجنګېده، چې ورسره یې سترې ودانۍ ړنګې او تقریباً درې زره کسان پکې ووژل شول. له دې بریدونو وروسته سملاسي د امریکا متحده ایالاتو د هغه وخت ولسمشر جورج ډبلیو بوش د القاعدې ډله د دې بریدونو مسؤله وګڼله. دا چې د القاعدې مشر په افغانستان کې و، نو ځکه یې د ترهګرۍ پر وړاندې جګړې اعلان سره سم یې لومړی د ۲۰۰۱ کال د اکتوبر په ۷ مه نیټه پر افغانستان برید وکړ، بیا وروسته په ۲۰۰۳ کال کې عراق د امریکا تر یرغل لاندې راغی (Kean & Hamilton, 2004).

د امریکامتحده ایالاتو کې د سپتمبر د ۱۱مې نیټې په پایله کې ۲۹۹۷ کسان په شمول د ۱۹ ترهګر ووژل شول؛ خو امریکا د ترهګرۍ تر عنوان لاندې جګړې کې د براون پوهنتون د څېړنې په اساس تقریباً څلورنیم میلیون مسلمانان ووژل او ۳۷ میلیونه نور خلک یې هجرت ته اړ کړل. تاسو لاندې ګراف کې د سپتمبر د ۱۱ مې نیټې په پیښه کې د امریکایي وګړو او د ترهګرۍ د جګړې تر سرلیک لاندې جګړې په پایله کې وژل شوو او بې ځایه شویو مسلمانانو مقایسه کولای شئ (Lyn, 2023).

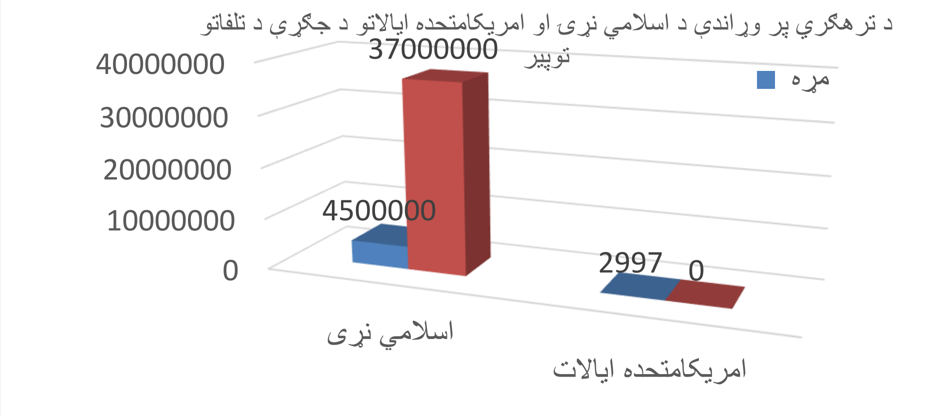

	اسلامي نړی	امريکامتحده ايالات
مړه	4500000	2997
بې ځايه شوي	37000000	0

د ترهګرۍ پر وړاندې د جګړې تر سرليک لاندې غربي ليبراليستانو د خپلو رسنيو په مټ د مسلمان خبره او غږ خاموش کړی دی. غربي ليبرال رسنيو نړيوالو ته داسې روايت وړاندې کړی، چې کواکې د امريکامتحده ايالاتو پــــه مشرۍ غربي نړۍ د ترهګرۍ قرباني ده. حـــال دا چې امريکامتحده ايالاتو د کور دننه د خلکو سره د وسـلو شـتون د ترهګرۍ څخه په ځلونو سـتر ګواښ دی. څکه له ۲۰۰۱ کال څخه تر ۲۰۱۳ کال پورې د ترهګرې بريدونو کې يوازې ۳۳۸۰ تنه امريکايان وژل شوي حال دا چې په همدې موده کې ۴۰۶۴۹۶ امريکايان د خپلو وسلو په ذريعه وژل شوي دي (Bower, 2015).

د امريکا متحده ايالات او متحدينو يې، د دوی په اصـــطلاح د ترهګرو پر وړاندې د فزيکي جګړې ترڅنګ رسـنيزه او مطبوعاتي جګړه هم پيل کړه. که څه هم غربي ليبراليسـتان د بيان آزادي او انسـاني کرامت له مخې، د محکمې له حکم څخه ترمخه يو څوک مجرم نـــه بولي او داسـې نور نړيوال منل شـوي اصـول خپل ابتکار او غرب ورته ژمن ګڼي؛ خو حقيقت کې د مسـلمانانو پر وړاندې له دې اصـل څخه استفاده ونه شوه . د غرب ټولو رسنيو د بيان د آزادۍ د اصولو خلاف اسلامي بنسټونه او اسلامي خوځښتونه ترهګر معرفي کړل. د امريکا متحده ايالاتو او د سـيکولر ـــــ ليبرالېزم متحدينو يې د نړيوالو حقوقو سره په مغايرت کې د نړۍ له ګوټ، ګوټ څخه په سوونو مسلمانان د القاعدې او طالبانو سره د همکارۍ په نامه ونيول او د بګرام او ګوانتانامو زندان کې يې واچول، هغوی تـــه د بيان او ځان څخه د دفاع او د مدافع وکيل نيولو حق شتون نه دلود.

غربي رسنيو عامو خلکو ته مسلمان ترهګر معرفي کول او ترهګري يې د مسلمان لهٔ خوا جوړ شوی ستر ګواښ باله. په دې برخه کې له حد څخه زياته مبالغه وشوه او اوس هم روانه ده. غربي رسنيو د اسلام او مسلمان لهٔ خوا د ترهګري ګواښ دومره ستر کړی چې ډېره برخه پر همدې موضوع راڅرخي؛ حـــال دا چې حقيقت داسې نه دی. تاسو لاندې د نيويارک ټايمز له خوا د ترهګری اړوند مسائلو پوښـــښ د ۲۰۱۶ کال سروې وګورئ، نيويارک ټايمز د خپلو خبرونو ۳۶.۶ او ګارډين ۳۳ فيصـــده ترهګري تر خبرې پوښښ لاندې نيولې ده؛ حال دا چې د ترهګري بريدونو له کبله د مرګ ژوبلې کچه دومره لـــږه ده چې بلکل پـــه فيصده کې نشي راتلی. حال دا چې هغه نور مسائل چې اصل کې د مرګ باعث ګرځي ډېر کم، تر خبرې پوښښ لاندې نيول کېږي (Ritchie, 2019).

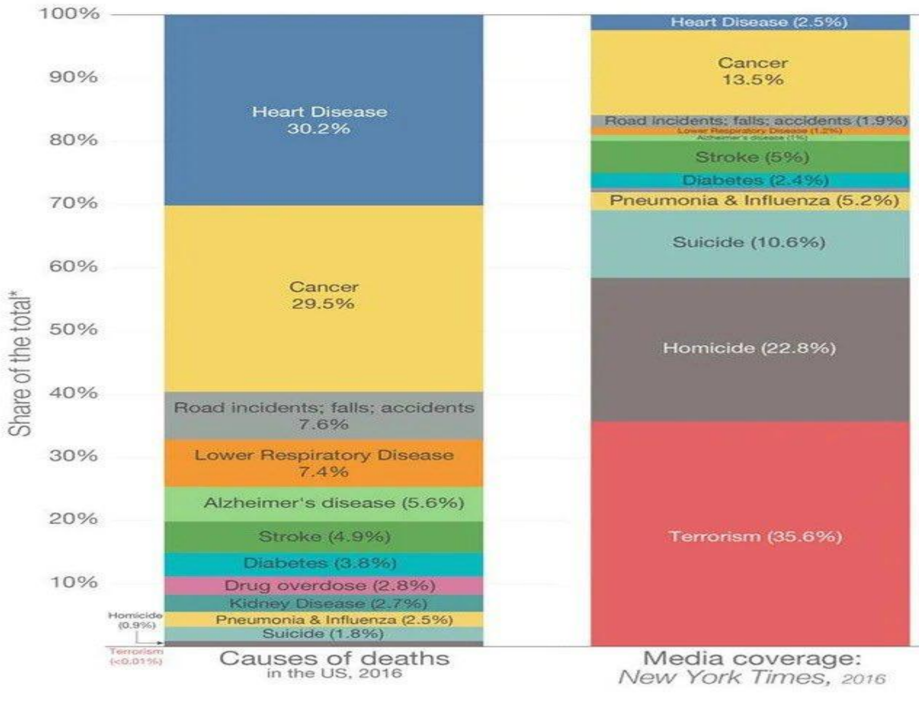

منبع: (Ritchie, 2019)

همدارنګه غرب له خپلې سينما څخه هم د مسلمانانو پر وړاندې د عامه ذهنيت منفي لورې ته د سوق کولو پروسه پر مخ بوتلله. د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر له ۱۱ مې نېټې څخه راوروسته هاليوډ سينما په سلګونو داسې هنري فلمونه جوړ کړل، چې مسلمان، لمونځ ادا کوونکی، ږيره لرونکی او حجاب اغوستونکې

مسلمانه میرمن بد خلک او ترهګر معرفي کیږي. د اسلامي بشري حقوقو کمیسیون د څېړنې په اساس غربي فلمونه مسلمانان، وحشي، ترهګر او تاوتریخوالی پارونکي وړاندې کوي، چې دا عمل د مسلمانانو بشري حقوق تر پښو لاندې کوي او د دوی همدې کړنې (په دروغو او ناحقه مسلمان بد تمثیل کول) په غرب کې د مسلمانانو پر ژوند منفي تاثیرات اچولي دي (Law, 2019).

له ۲۰۱۸ کال څخه تر ۲۰۲۰ مه پورې د Centre for Media Monitoring لهٔ خوا د مسلمانانو او اسلام په اړه د ۱۰٬۰۰۰ څخه زیاتو مقالو او نشراتي کلیپونو تحلیل څخه وروسته معلومه کړای شوه، چې: د انګلیستان تقریباً ۶۰ فیصده معلومات د مسلمانانو په اړه منفي ډول منعکسوي. ۳۷ فیصده رسنۍ د اسلام او مسلمان په وړاندې دیر زیات له تعصب او اړخ نیونې څخه استفاده کړې ده. له هرو درېیو رسنیو څخه یوې رسنۍ د مسلمان او اسلام په هکله ناسم معلومات وړاندې کړې او ترهګري د رسنیو عمومي موضوع وه (MCB, 2020).

همدارنګه د الاباما پوهنتون یوه څېړنه ښیي، چې مسلمان ته منسوب بریدونه په اوسط ډول په رسنیو کې ۱۰۵ سرلیکونه ترلاسه کوي، حال دا چې د غیر مسلمان له لوري بریدونه یوازې تر ۱۵ پورې د غربي لیبرال رسنیو سرټکې جوړیږي(Chalabi & editor, 2018).

د ترهګرۍ په بهانه له افغانستان څخه وروسته د امریکامتحده ایالاتو عراق هم اشغال کړ. د عراق اشغال د درې سترو دروغو په اساس ترسره شو. لومړی دروغ دا وو، چې د عراق د وخت ولسمشر- صدام حسین له القاعدې سره اړیکې لري، چې دا دروغ ثابت شو صدام حسین د بعث ګوند مشر- چې یو ناسیونالیستي ګوند دی، هیڅکله یې هم له مذهبې ګوندونو سره ښې اړیکې ندې درلودلې. دویمه ادعا دا وه، چې عراق د ډلیزو وژنو وسلې لري، چې هغه هم دروغ ثابت شو. ډیوډ کې David Kay د عراقي سروې ګروپ ISG Iraqi Survey Group مشر- د ۲۰۰۴ زیږدیز کال د جنورۍ په ۲۹ مه د امریکا د سنا مجلس ته وویل: "موږ تقریباً ټول په غلطه وو هیڅ ثبوت ونه موندل شو، چې عراق دې د ډلیزو وژنو فعاله وسلې ولري." (Marsi, 2023).

د عراق د اشغال لپاره د بوش او ټوني بلیر بله بهانه دا وه، چې دوی غواړي عراق آزاد کړي او هلته ډیموکراسي او بیان آزادۍ ته زمینه برابره شي. دا ادعا هم څکه غلطه ثابته شوه. چې امریکا د خپلې دغې ادعا ، چې ګواکې عراق کې د بیان آزادۍ ته وده ورکوي؛ برعکس، نه یوازې ملکي ژورنالیستان

ووژل د رسنیو دفترونه یې هم هدف وګرځول او د جولین اسانژ په څېر بې طرفه مشهور استرالیایي ژورنالیست په دې جرم تر تعقیب لاندې ونیو او بیا یې لسګونه کاله زنداني کړ، چې هغه د امریکا جنګي جرم افشاء او د ژورنالیستانو د قتل ویډیو یې د ویکي لیکس له لارې نشر کړه.

د عراق له اشغال سره امریکایانو په زرهاوو بې ګناه مسلمانان شهیدان کړل. په زرګونه نور عراقیان یې د بغداد په ابوغریب زندان کې داسې په وحشت سره شکنجه او بې حرمته کړل، چې د بشر په تاریخ کې یې ساری نه درلود. د یادونې وړ ده، چې بی حرمته شوي او شکنجه شوي عراقیانو ویډیوګاني او تصویرونه هم خپله امریکایي سرتیرو نشر کړل. سره صلیب د رپورټ په اساس په دې زندانیانو کې له ۷۰ څخه تر 90 فیصده زندانیان بې ګناه عام ملکیان ول، چې په غلطي سره نیول شوي وو.

د امریکا له لوري په اصطلاح نوې ډیموکراسي په اساس په عراق کې داسې سیستم جوړ شو، چې ریاست جمهوري دې کردانو ته ورکړل شي، صدراعظمي دې شعیه عرب ته او د پارلمان مشري دې د سني عربو برخه وګرځول شي چې د امریکا لهٔ خوا دې تحمیل شوی ډیموکراسي د عراق په ټول سیستم کې تبعیض رامنځته کړ، ټولنیز نظم یې له منځه یووړ (Soussi, 2024). منځني ختیځ او شمالي افریقا د چاتم هاوس معاون صنم وکیل د وینا په اساس د عراق اشغال د نړیوال قوانینو ښکاره نقص وو.

لکه څرنګه مو چې مخکې یادونه وکړله، غرب د ترهګرۍ پر وړاندې د جګړې تر نامه څلور نیم میلیونه انسانان ووژل او ۳۷ میلیونه نور یې له خپل اصلي وطن څخه مهاجرت ته اړ کړل. واقعیت دا دی، چې د امریکا په مشرۍ غربي لیبرال نړۍ مسلمانانو ته دومره لویه فزیکي ضربه ورسوله؛ خو غرب اوس هم ځان د نړۍ په کچه د بیان د آزادۍ ملاتړي ګڼي. هغه یوازیني استرالیایي ژورنالیست (جولین اسانژ) چې دا جرئت وکړ، چې په عراق او افغانستان کې د امریکا د جنګي جنایاتو پټ خبرونه نشر کړي. د همدې ژورنالیستیکي فعالیت له کبله کلونه کلونه په زندان کې په ډېر بد و ضعیت کې تېر کړل. نوره غربي نړۍ لا هم د غرب د وژنو او مخربو مداخلو ملاتړ کوي. له دې کبله ویلی شو، چې غربي لیبرالېزم د ترهګرۍ پر وړاندې په اصطلاح جګړه کې د مسلمان د بیان او فکر آزادي تر پښو لاندې کړې ده.

د فلسطینیانو د نسل وژنې قضیه کې د بیان آزادي

د لومړۍ نړیوالې جګړې له پای ته رسیدو سره سم انګلستان، فرانسې او صیهونیېزم د خپل یوه اوږد مهاله پلان په اساس عثماني ترکانو ته له ماتې ورکولو وروسته د عثماني سلطنت شپږ سوه کلن

حاکميت يې په فلسطين کې پای ته ورساوه. د ترک په دې ماتې کې د ځينو عربانو ناپوهی، غفلت او د ځينو نورو د خيانت شامل نقش درلود. همدارنګه په دې کې شک نشته چې د عثماني سلطنت په ماتې کې تر ټولو ډېر، خپله د عثماني سلطنت مسؤلين ملامت ول، د دوی تيروتنې د دې لامل شوې چې د عراق، سوريې ، لبنان او فلسطين څخه ترکان د شړل کيدو سره په منځني ختيځ کې يو ډول د قدرت تشه رامنځته شي. ټوله سيمه د سايکس او بيکوټ د طرحې په اساس د فرانسي-او انګليستان مستعمرې وګرځول شي. له دې سره سم د برطانيې د وخت صدراعظم بالفر په ۱۹۱۷ کال کې په يوې اعلامیې کې فلسطين کې يهودو ته د دولت د جوړيدو طرحه وړاندې کړه. چې وروسته د همدې طرحې په اساس يهودي مهاجر له اروپا څخه فلسطين ته وليږدول شول او د فلسطين په ځمکه کې د يهودو فيصدي آهسته، آهسته لوړه شوه (Stein, 1961).

د غربي استعمار په مرسته بالاخره د ۱۹۴۷ کال د نومبر په ۲۹ نيټه د فلسطين د خاورې په هکله طرح د ملګرو ملتونو سازمان لهٔ خوا چې تازه د دويمې نړيوالي جګړې د ګټونکو لهٔ خوا جوړ شوې وو د پريکړې په موخه وړاندې شوه. د ملګرو ملتونو عمومي اسمبلې د ۱۸۱ پريکړه ليک UN General Assembly 181 Resolution په اساس فلسطين خاوره د يهود او عربو لپاره په دوه دولتونو وويشل شوه. يورشلم يې بين المللي زون وګرځاوه. ملګرو ملتونو فلسطين ته مهاجر شوو يهودانو ته په داسې حال کې له پنځوسو فيصدو څخه ډېره (۵۶ فيصده خاوره) ورکړه، چې دوی لا هم د فلسطين درې ٪۳ فيصده څخه لږ نفوس تشکيلاوه او يوازې د فلسطين ۷ فيصده خاوره يې په اختيار کې وه. له همدې نيټې څخه د فلسطين د خلکو د بدبختۍ ورځ چې دوی النکبه ورته وايي پيل شوه چې تر نن ورځې پورې دوام لري. اسرائيلی ليکوال ايلن پاپې وايي د غرب د ليبرال نظريې په اساس جوړ شوي ملګرو ملتونو د اسرائيلو لهٔ خوا د فلسطينيانو د ځمکې غصب او د فلسطينيانو نسل وژنې ته يو ډول مشروعيت او جواز ورکړ (Pappe, 2007).

له ۱۹۴۷ کال څخه تر نن ورځې پورې غربي نړۍ د اسرايلو په نوم جوړ شوي هېواد نظامي، مادي معنوي او اخلاقي ملاتړ کوي. په غرب کې د امريکامتحده ايالات هغه هېواد دی، چې تر ټولو دير له اسرائيلو سره نظامي او مادي مرستې کوي. اسرائيلو تر اوسه پورې د امريکامتحده ايالاتو څخه درې سوه او لس ۳۱۰ ميلیارده ډالره مرسته ترلاسه کړې ده (Merrow & Masters, 2024).

همدارنګه د ملګرو ملتونو په امنیت شـورا کې د امریکامتحده ایالاتو په ټولیز ډول تر ۴۶ ځله د اسرائیلو په اړه پریکړه لیکونه ویټو کړي دي، چې په هغوی کې د لبنان پر جنوبي سـیمو د اسرائیلو برید او د اسرائیلو لهٔ خوا د سوریې د ګولان د لوړو څوکو د الحاق او ځینې نور موضوعات شامل دي. همدرانګه د امریکامتحده ایالات بیا هغه هېواد دی، چې د فلسطین د یوه دولت په توګه د جوړېدو مخالف دی او تل یې د فلســطین د دولت د جوړېدو فیصــلې ویټو کړې دي. (Asrar, 2023) د برون د پوهنتون په اساس یوازې دتیر۲۰۲۳ کال د اکتور د ۷ مې نیټې څخه وروسته د امریکامتحده ایالاتو له اسرائیلو سره د ۱۷.۹ میلیارده ډالر نظامي مرستې کړې دي (Brown University, 2024).

د نړۍ ۹۵ فیصده وګړي، د دې ملاتړي دي چې د فلسطین لپاره دې یو مستقل هېواد وي؛ خو یوازې ۵ فیصـــده وګړي، چې په هغه کې د امریکامتحده ایالات او اسرائیل او ځینې ډېر واړه هېوادونه راځي، د دې فیصــلې مخالف دي، حال دا چې امریکایي ډیموکراسي د اکثریت پر اصــولو بناء ده. (Norton, 2024)

کله چې د اسرائیلو د منافع او د فلسطین د خلکو د حقوقو مسئله مطرح شي نو دوی، د اسرائیلو ملاتړي دي. غرب د اسرائیل پر وړاندې د بیان د آزادۍ او د حقایقو د اوریدو زغم نه لري، ځکه نو د اکثره غربي لیبرال رســنیو هدف دا وي، چې خبرې روایت په داســې بڼې وړاندې کړي، چې اسرائیل حق په جانب وښــيي او فلســطینیان ترهګر له تمدن څخه لرې او ملامت منعکس کړي. په اصــل کې د غرب تقریباً ټولې رسنۍ دې ته وقف شوې دي، چې څرنګه د فلسطینیانو د بیان د آزادۍ حق سلب او څنګه د اسرائیل د ځان د دفاع روایت ته مشروعیت ورکړي او فرضاً فلسطین او یا کوم بل اسلامي او یا غربي هېواد کې که څوک د اسرائیـل اپـارتیـت رژیم بـانـدې نقـد وکړي، نو دوی یې بیا فوراً د – Anti Semitic یعني د یهودو او ســامي په هکله د منفي ذهنیت لرونکي باندې یې متهم کوي. حال دا چې په اسرائیلو کې یهود بلکل سامي نژاد خلک نه دي، ټول اروپایان دي. عرب سامي نژاد لري. همدارنګه د فلسطینیانو د عدالت او حق غوښتنې مبارزې د تورن کولو بل نوم ترهګري ده.

د ۲۰۲۳ کال د اکتوبر د میاشـتې په اوومه نیټه حماس د فلســطین په هغې برخې برید وکړ، چې اسرائیلو اشــغال کړې دي. د بریدونو په پایله کې د اسرائیلو تر دولس ســوه پورې نظامي او ملکي وګړي ووژل شول او تر دوه سوه پورې یرغمل شول. د دې بریدونو په ځواب کې اسرائیلو پر غزې له هوا، ځمکې او ســمندر څخه د توغندیو باران پیل کړ، چې له تیر یوه کاله څخه اسرائیلو پر غزې د نســل وژنې جګړه

جارې ساتلې، د دې جگړې په غبرگون کې له امريکا څخه نيولې تر اروپا پورې د غربي نړۍ هر زعيم بار بار پر اسرائيلو د حماس د بريد غندنه خو يې کړې ده. خو د اسرائيلو د نسـل وژنې د غندې پرځای يې تل ويلي، چې اسرائيل د ځان د دفاع حق لري. يعنې اسرائيل حق لري، چې په غزه کې نسـل وژنې ته دوام ورکړي؛ کله به هم چا د غـربي ليبرال هېوادونو له ولسمشـرانو دا اوريدلي وي، چې فلسطينيان، لبنانيان، عراقيان، افغانان او... هم د يرغلگرو پر وړانـدې د ځان د دفاع حق لري. همدې ته د غربي نړۍ دوه مخيز Western – Double standard وايي او همدا دوه مخي د دوی د بيان په آزادۍ او د دوی په رسنيو کې هم څرگندېږي.

د ۲۰۲۲ کال د فبروري مياشتې څخه روسيې پر اوکرين يرغل وکړ، همدارنگه د تېر ۲۰۲۳ کال د اکتوبر له مياشتې څخه اسرائيلو پر غـــزې بريد پيل کړ، ليکوال لاندې د غزې، اسرائيل او اوکراين د جگړې تلفاتو يو چارټ کې چمتو کړی، هلته يې ښودلي دي، چې په غزې کې ۴۱۶۱۵ کسان شـهيدان شـوي دي، چې په دوی کې تقريباً پنځوس فيصـده يې ماشـومان دي. د اکسـفام د يوې څېړنې موندنې ښـيې چې په تېرو دوو لسيزو کې د بلې هرې جگړې د مساوي مودې په پرتله په تېر کال يوه کاله کې په غزه کې د اسراييلي پوځيانو له خـــوا تر ټولو ډېرې ښـځې او ماشـومان يې شـهيدان کړي دي (Oxfam, 2024b).

حال دا چې په اسرائيلو کې يوازې دولس سوه مړه او تر پنځه زره پورې ټپيان شوي دي او اکراين کې د درې کلنې جگړې له امله تقريباً مړينه نهه زره کسانو ته رسيږي. د غرب رسنۍ د اوکراين موضوع ته ډېر پوښـښ ورکوي ځکه د اوکرين مخالفين روسـان دي، چې غرب ورسره تاريخي دښـمني لري. همدارنگه اوکرين او غزې جگړې په داسـې انداز وړاندې کيدې، چې مخاطب ته دا تلقين کړي چې مظلوم غزه او فلسطين نه بلکه اسرائيل او اوکراين دي.

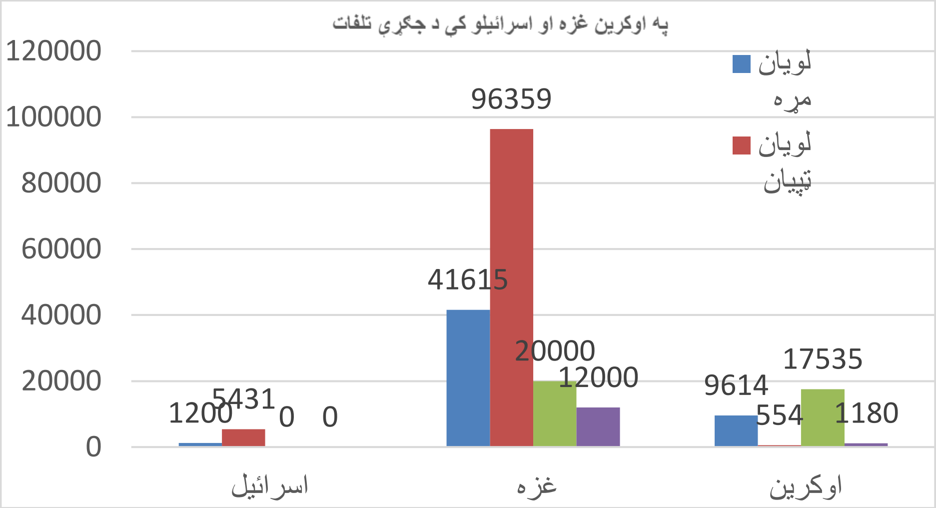

د اوکراین، اسرائیل او فلسطین اړوند د هر خبر په پوښښ کې د کمیت، کیفیت او محتوی له پلوه ستر توپیر شتون لـري په هر خبر کې په ښکاره د اوکرین او اسرائیلو اړخ نیول کیږي. همدارنګه له فلسطین د سم صحیح او بې طرفه خبر د خپریدو اجازه هم نشته. الجزیرې خبریالان د خبریالي لپاره د اسرائیلو او فلســطین څخه منع . الجزیره د اسرائیلو د پارلمان لخوا ترهګره رســنۍ وګڼل شــوه. د غزې په یو کلن جنګ کې د دویمې او حتی د ویتنام د جګړې نه هم ډېر ۱۷۷ ژورنالیستان ووژل شوي دي.

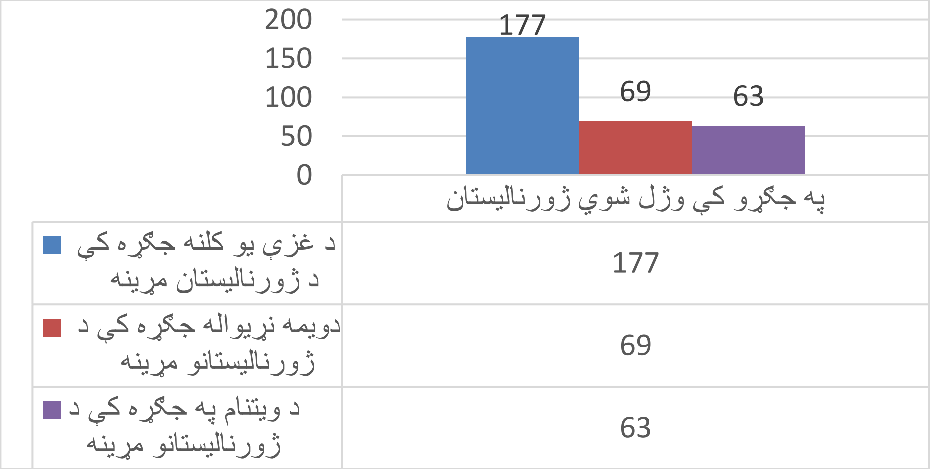

د ۲۰۱۴ کال د جولای له ۸ مه بیا د اګســـټ د میاشـــتي تر ۲۷ مې پورې د امریکا د رســنیو د څار په اســـاس د امریکا په متحده ایالاتو کې د غزې د محاصرې په هکله رســنیوکې یوازې ۷۷۹ ځله رسنۍ

غبرګېدلې وې، حال دا چې د حماس د راکټي بریدونو په اړه چې هېڅ تلفات یې هم نـــه درلودل ۶۹۰۴ ځله رسنیو ګزارشونه وړاندې کړې وو.

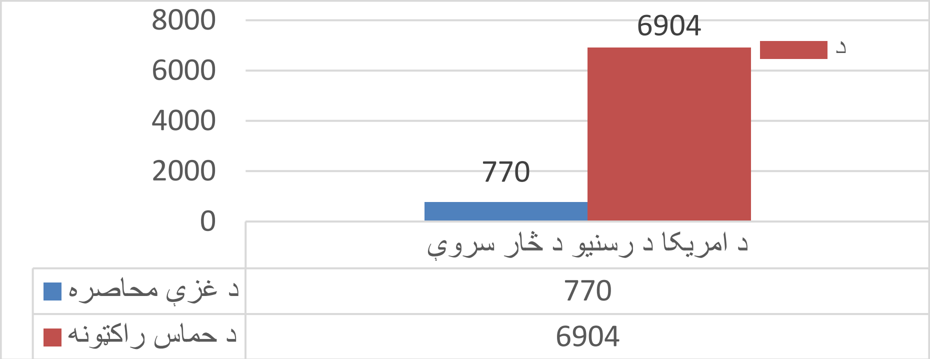

پر فلسطینیانو باندې د اسرائیلو لهٔ خوا یرغل د دوی د وطن اشغال او نسل وژنې ته غربي لیبرال نړۍ د اسرائیلو د ځان د دفاع حق تر عنوان لاندې مشروعیت ورکوي. همدارنګه غرب د یرغلګرو په وړاندې دریدونکی هر فلسطیني خوځښـــت ترهګر ګڼي. پر خلکو د همدې روایت د منلو په موخه نهم امریکایي اسرائیلي ډیالوګ کې په زرګونه د رسنیو ماهرین سره راټول شول او د Hasbara Israel's public Image: Problems and Remedies تر سرلیك لاندې ناستې کې یې پریکړه وکړه، چې د پروپاګند په ذریعه باید د اسرائیلو په اړه د خلکو ذهنونو کې بدلون راولو.

غربي لیبرالي رسنۍ همدا کار کوي د اسرائیلو په ګټه روایت ته انعکاس ورکوي تر څو د عامو خلکو ذهنیتونو ته بدلون ورکړي. د لنسټ Lancet د یوې څېړنې د موندنې په اساس غزه کې د اسرائیلو لهٔ خوا هر مستقیم مرګ له ځان سره څلور غیر مستقیم مړینې رانغاړي یعنې که جګړه د ۲۰۲۴ کال د جون په میاشت کې دریدلی هم وای بیا هم د غزې د شهیدانو شمیر یو لک او شپږ اتیا زره ۱۸۶۰۰۰ یعنې د غزې د ۲.۳ میلیون نفوس شاوخوا ۸ سلنو ته رسېدل (Khatib et al., 2024).

د ۲۰۲۳ کال د اکتوبر لـه ۷ مې نیټې څخه اسرائیلو د ملګرو ملتونو دومره غړي وژلي چې د ملګرو ملتونو له جوړښـت څخه راوروسـته په یوې جګړې او بحران کې هم د دې سـازمان دومره غړي نه وو وژل شـوي. د دې جنګي جرمونو د افشاء کولو په موخه غربي لیبراله میډیا بحث نه کوي؛ خو کله چې د ملګرو ملتونو یوې غړې فرانسـیسـکا الباني د اډولف هټلر او د اسرائیلو د لومړي وزیر بنیامین نتنیاهو ترمنځ موازي عکس پوسـټ کړ، غربي لیبرال رسـنیو ته د خبر یوه مهمه سـوژه شـوه. په ملګرو ملتونو

کې د امریکا متحده ایالاتو سفیرې لینډا توماس – ګرین فیلډ هم وویل چې میرمن الباني ملګرو ملتونو کې په دنده بوختې څوکۍ ته مناسبه نه ده. (times of Israel, 2024)

افغانستان کې پښتو او دري بي بې سي هم د اسرائیلو په ګټه خبرونو محتوی کې بــــدلون راولي او د غربي نړۍ همدا اجنډا پر مخ بیايي. تاسو په بي بې سي پښتو کې لاندې خبرې متن وګورئ:

بي بي سي پښــتو، خبر ته د اسرائیلو په ګټه روایت چمتو کړی دی. په اصــل کې ملګري ملتونه، اکســفام ، غزه کې روغتونونه او په ســلګونه خیریه اداري وایي چې په غزه کې برق نه شــته، پاکې اوبه نشــته، د ښـځو او ماشــومانو زرګونه جسـدونه د خاورو او ړنګو تعمیرونو لاندې پراته دي او یو بشـرې ناورین روان دی. (Oxfam, 2024) دلته بې بې سي د دې ټولو ادارو رپوټونه او مونډنې چې شــواهدو سره ترتیب شـوي دي، نه دې اخیسـتې، یوازې د جنګي مجرم اسرائیل د دروغ نظر یې په سرلیک کې را اخیستی ((اسرائیل پر حماس تور لګوي چې تیل یې غزه کې ذخیره کړي دي.)) اوس پوښـتنه دا ده چې ولې د اسرائیلو نظر اخیســتل شــوی دی، حال دا چې اسرائیل د نړیوالو په اند د جګړې برخه او د جنګي جرم ترسره کوونکی دی. بی بې سي د دې لپاره خبر ته دا ډول روایت ورکړی، چې د عامو خلکو ذهنونو کې د اسرائیلو د (اسبورا) کنفرانس په اساس بدلون راولي. د اسرائیلو جنګي جرمونو ته

برائت ورکړي او عامه اذهان یو بل لور ته سوق کړي، عامه ذهنیت ته دا ورپېچکاري کړي چې اسرائیل خو د دې لپاره غزې ته د تیل او خوړو اجازه نه ورکوي چې هلته ذخیرې شته. همدارنګه د i24News هم په ۲۰۲۳ کال اکتوبر کې خپور کړ، چې کواکې حماس ځلوېښت ماشومانو سرونه پرې کړي دي. دا خبر په ټولنیزو رسنیو کې خپرېدو وروسته په اثبات ورسید، چې دروغ او جعل وو.

تر ډېره غربي لیبراله نړۍ د فلسطین د قضیې په اړه د خلکو ذهنونو ته د ناسم روایت د تلقین په برخه کې بریالي شوي هم دي. د سي ان CNN د یوې سروې په اساس ۵۷ فیصده امریکایان په دې باوري دي، چې پر غزه د اسرائیلو اعمال د توجیه وړ دي، حال دا چې یوازې ۳۴ فیصده کسانو باور درلود، چې په غزه کې د اسرائیلو اعمال د توجیه وړ نه دي (Agiesta, 2023).

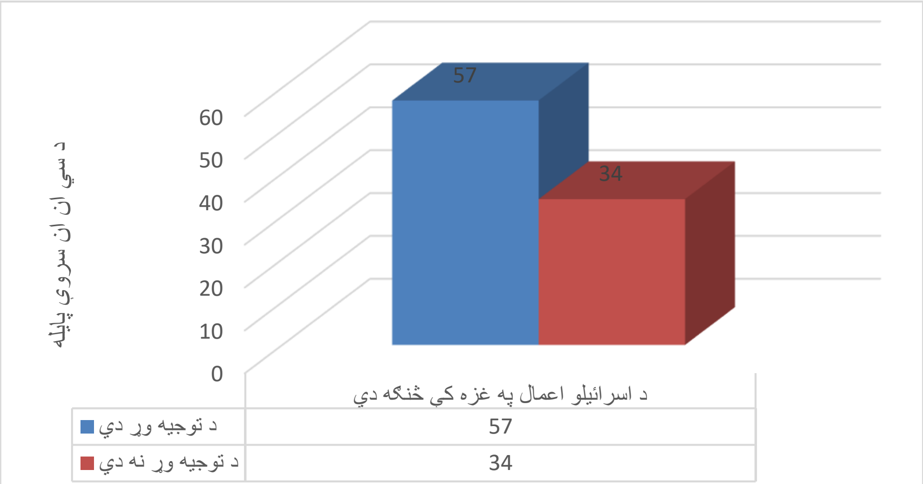

غرب کې هغه طبقه خلک چې لا هم د غربي رسنیو د پروپاګند تر تاثیر لاندې نه راځي د هغوی د بیان د آزادۍ حق بیا په نورو بېلابېلو ډولونو خاموشه کیږي. ځینو ته توطئې جوړیږي له دندو کوښه کیږي، ځینې نور د anti – Semitism د یهود پر وړاندې د کرکې فکر درلودلو په تور، تورنیږي او ځینې نور بیا ترهګر یا له ترهګرو سره د همکارۍ په تور تر تعقیب لاندې نیول کیږي.

جرمني یو له هغو غربي هیوادنو څخه دی، چې ځان په افغانستان کې د بیان د آزادۍ ملاتړ ګڼي، ګڼ شمېر افغان ژورنالیستان او د ژورنالیزم د پوهنځي استادانو ته یې په افغانستان کې د ۲۰۲۱ کال د نوي نظام رامنځته کېدو سره سم پناه ورکړه، چې کواکې په افغانستان کې د دوی د بیان د آزادۍ حق

خوندي نه دی. خو په عین حال کې جرمني دویم لوی هېواد دی، چې اسرائیلو ته د فلسطین د نسل وژنې لپاره وسلې صادروي. جرمني په ۲۰۲۳ کال کې د اسرائیلو د اړتیا ۳۰ فیصده وسلې دې هېواد ته صادرې کړې دي. جرمني په دې هېواد کې د هغو یهودانو (Jews Voice for Peace) چې د فلسطین د خلکو د دفاع او غزه کې د نسل وژنې د ودریدو په حق کې مظاهرې کوي په نښه کوي او ځپي.

جرمني کې د غزې د نسل وژنې پر وړاندې پرمظاهرو بندیزونه دی. د جرمني پوهنتون هغه استادان او ادري کارمندان چې غزه کې د نسل وژنې غندنه کوي او د اوربند غوښتونکي دي تر نظارت لاندې نیول کیږي او له دندو شړل کیږي.جرمني په افغانستان کې ځان د بیان د آزادۍ حق ته ژمن ګڼي، خو د دې هیواد د اطلاعاتو او کلتور وزیره آغلې کلوډیا روت بیا دومره د بیان آزادۍ حق نه لري، چې د یوه فلم ننداري ته چکچې وکړي. وزیره د دې لپاره له خپلې دندې څخه استعفاء ته اړ کړای شوه چې د یوه فلسطیني فلم جوړونکي او یوه اسرائیلي فلم جوړونکي هغه مشترک فلم ته چې د اردن د غاړې په لویدیځ کې د اسرائلو لهٔ خوا پر ورانۍ باندې یې جوړ کړې وو، چک چکې کړې وې. (Tsimitakis, 2024) فلسطینیان له اسرائیلو سره د جګړې په ویډیوګانو کې کله چې د اسرائیلي ټانکونه په نښه کوي نو یو سور سرچپه مثلث ډوله شکل نښه پرې راولې. جرمني پارلمان له اسرائیلو سره د خواخوږۍ له کبله همدغه سور معکوس مثلث کارول په جرمني کې منع اعلان کړ. (Gregson, 2024)

د امریکامتحده ایالات، چې ځان په نړۍ کې د بیان د آزادۍ ملاتړی معرفي کوي او په ۱۹۹۰ لسیزې کې یې په منځني ختیځ کې د الجزیرې خبري چینل د پرانیستي ملاتړ وکړ، اوس یې د غزې په نسل وژنه کې قطر ته ویلي چې د غزې د نسل وژنې په نشراتو کې دې خبرې پوښښ محدود کړي. (Tait, 2023) که څه هم د امریکامتحده ایالات ځان د لیبرال ډیموکراسي، د بیان د آزادي مخکښ ګڼي؛ او د دې هیواد په اساسي قانون کې اوله ماده یې د بیان د آزدۍ په ملاتړ لیکل شوې ده ؛ مګر دوی بیا په خپل لاس د بیان آزادي زندۍ کړې ده، دوی د غزې د ملاتړ له کبله په سلګونو محصلان او استادان بندیان او په لسګونه نور یې له دندو وشړل (Fernández, 2024).

همدارنګه د جان اپکن پوهنتون یوه تحقیق په اثبات رسولې وه، چې ۹۷.۵ فیصده د اسرائیلو اوسني اوسیدونکو DNA د پخواني عبري خلکو د DNA د عبري وګړو سره تطابق نه لري. د امریکامتحده

ايالاتو دا ساينسي-او علمي حقيقت د اسرائيلو د منافعو لپاره نه شو زغملی . نو د جان اپکن پوهنتون دا تحقيق له خپلې ويبپاڼې څخه حذف کړ (Venton, 2013).

فرانسه هم همداسې د اسرائيلو د منافعو لپاره د بيان آزادي تهديدوي. په فلسطين کې د نسل وژنې د دريـــدو لپاره د آواز پورته کول جرم، ګڼل کيږي. حتی هغه يوه فرانسوی نرسې (ايمان معارفي) چې غزې ته سفر کړې وو او د غزې په يوه روغتون کې د خپلو تجربو په اړه يې په ملي شورا کې شاهدي ورکړې وه، د همدې شاهدۍ او حقايقو ويلو د بيان په جرم په خپل کور کې ونيول شوه او د پوليسو په توقيف کې ده (Yigit, 2024).

پايله

پاسنيو شواهدو وښودله چې د بيان آزادي د انسان د اساسي حقوقو څخه يو حق دی، چې د اسلام مقدس دين يې ملاتړ کړی دی. همدارنګه دا هم ثابته شوه، چې هغه نظريات چې غرب يې د درېيمې نړۍ هېوادونو عامه افکارو ته تلقين کول غواړي د غربي ليبرال نظرياتو زيږنده او نيمګړې ده . د غرب د بيان د آزادۍ ليبراله نظريه نه نړيواله Universal ده، نه بې طرفه او او نه هم عادلانه ده . غربي ليبرال نظريه د تعصب او د اسلامي نړۍ پر وړاندې د يو ډول ژور تبعيض څخه ډکه ده.

غربي نړۍ د پنځلسمې پيړۍ له نيمايي څخه د شلمي پيړۍ پورې د آبادۍ او پرمختګ تر کاذب عنوان لاندې هېوادونه استعمار او منابع يې استثمار کړل. همدارنګه د خلکو د بيان او نظر آزادۍ يې محدوده کړه. په شلمه پيړۍ کې بيا امريکا د کمونيزم پر وړاندې تبليغات د کمونيزم تر زوال جاري وساتل. بيا د کمونيزم د سقوط وروسته پر نړۍ د يوه بې سيال قدرت په توګه راڅرګند شو. د غربي نړۍ تر مشرۍ لاندې د امريکامتحده ايالاتو لومړی پر عراق بيا پر افغانستان د يوې کاذبې ادعا په مټ تيری وکړ.

همدارنګه په ۲۱ مې پيړۍ کې هم د بيان آزادي او بې طرفه نظرياتو د خاموشه کولو لړۍ د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر د ۱۱ مې نيټې څخه وروسته په اصطلاح د ترهګرې پر وړاندې جګړې سره پيل شوه. غرب د ترهګرې پر وړاندې د جګړې تر سرليک لاندې، نه يوازې مسلمانان د فزيکي تاوتريخوالي لاندې ونيول، بلکه د دوی غږ يې هم د خپلو رسنيو په مټ چوپ کړ. امريکامتحده ايالاتو تر مشرۍ لاندې ائتلاف د نړيوالو قوانينو او ټولو انساني اصولو خلاف د ترهګرۍ پر وړاندې د جګړې تر چتر لاندې بشري حقوق نقض کړل. په ميليونونه عام خلک يې ووژل او بې شمير نور يې د جرم د اثبات پرته کلونه

د زندان د تورو تمبو شاته واچول. حقایقو افشاء کوونکي ژورنالیستانو څخه یې ځینې ووژل، ځینې یې زنداني کړل او ځینې نور یې ورټل. د بیان د آزادۍ حق څخه د استفادې په جرم تر ټولو مشهوره قضیه د جولین اسانژ مسئله ده، چې یوازې د حقایقو د افشاء کولو له کبله یې کلونه کلونه یې بند تېر کړ.

د 2023 کال د اکتوبر د اومې نیټې څخه وروسته د اسرائیلو لهٔ خوا د فلسطین د خلکو د نسل وژنې قضیه پیل او د مسلمانانو پر وړاندې یې جبر او ظلم لړۍ چټکه کړه، په یوه کال کې یې دوه څلویښت زره مسلمانان ووژل او سل زره نور یې ټپیان کړل. د وړې غزې لس فیصده ژورنالیستان چې د نړۍ په هېڅ جګړه کې نه دي وژل شوي، اسرائیلي یرغلګرو یوازې د بیان د آزادۍ د حق څخه د استفادې په جرم ووژل. خو شواهدو وښودله چې غربي لیبرال سیکولر میډیا دا ټول جنایات له داسي لیدلوري وړاندې کوي، چې هلته هر جنګي جنایت او وژني ته غربي لیبرال رسنۍ د اسرائیلو د ځان د دفاع د حق نوم ورکوي. حال دا چې د خپلواکي لپاره مبارزه کوونکي فلسطینیان بیا غربي رسنۍ ترهګر یادوي. دې مقاله کې ذکر شویو شواهدو څخه دې پایلې ته رسیږو، چې نه یوازې د غرب له خوا ایجاد شوې د بیان د ازادۍ نظریه عادلانه، بې طرفه او له تعصب څخه پاکه نه ده، بلکه د غربي نړۍ رسنۍ په اصل کې د توتالیتر او مستبد نظامونو په څېر د بیان او د نظر د آزادۍ پر وړاندې یوه ننګونه ده.

وړاندیزونه

۱. نظامونه بالخصـــوص اســـلامي نظام باید د خلکو او رســـنیو د بیان او د نظر آزادۍ حق محدود نه کړي، خلکو ته باید موقع ورکړل شي، چې خپلې مشرـــوع غوښـــتنې له نظام سره په آزاد ډول شریکې کړي او هم پر چارواکو سالم نقد باید جرم ونه ګڼل شي.
۲. رسـنۍ او خلک باید د بیان او نظر د وړاندې کولو په وخت کې، د بیان او نظر د آزادۍ اسـلامي، کلتوري، امنیتي او اخلاقي حدود وپیژني او د حدودو خلاف عمل ترسره نه کړي.
۳. د کره معلوماتو د ترلاســه کولو لپاره د رســنیو څخه خبرونه باید په انتقادي طرز ولوســتل شي، د معلوماتو د ترلاســه کولو منبع باید د تل لپاره یوه نه وي. له یوې منبعې اخېســتل شــوي معلومات نورو منابعو کې هم باید بررسي شي.
۴. په هېواد کې باید آزادې رســنۍ ډېرې شي، د ژورنالیزم په پوهنځیو او انســتیټوټونو کې رســنیز خدعې باید محصلانو ته تدریس شي.

مأخذونه

Agiesta, J. (2023). CNN Poll: Americans are deeply sympathetic toward Israelis and see their military response to Hamas attacks as justified | CNN Politics. CNN. https://edition.cnn.com/2023/10/15/politics/cnn-poll-israel-hamas-war-americans/index.html

Amnesty International. (1990). Iraq/occupied Kuwait: Human Rights Violations Since 2 August. Amnesty International.

Arnold, T. W. (2001). The Spread of Islam in the World: A history of peaceful preaching.

Asrar, S. (2023). How the US has used its veto power at the UN in support of Israel. Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2023/10/26/how-the-us-has-used-its-veto-power-at-the-un-in-support-of-israel

Aytekin, A. B. (2024). Tajikistan's hijab ban latest in decades-long religious freedom violations. TRTWorld. https://www.trtworld.com/magazine/tajikistans-hijab-ban-latest-in-decades-long-religious-freedom-violations-18178902

Bower, J. J., Eve. (2015). American deaths in terrorism vs. Gun violence in one graph. CNN. https://www.cnn.com/2015/10/02/us/oregon-shooting-terrorism-gun-violence/index.html

Brown University. (2024). United States Spending on Israel's Military Operations and Related U.S. Operations in the Region, October 7, 2023-September 30, 2024 | Costs of War. The Costs of War. https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/2024/USspendingIsrael

Chalabi, M., & editor, M. C. U. data. (2018, July 20). Terror attacks by Muslims receive 357% more press attention, study finds. The Guardian. https://www.theguardian.com/us-news/2018/jul/20/muslim-terror-attacks-press-coverage-study

Chomsky, N. (2011). Media control: The spectacular achievements of propaganda. Seven Stories Press.

Fardila, U. A., Imamah, F. M., & Dewi, I. S. (2020). Why Islam is the world fastest growing religious group despite of terrorism issues? An initial research of terrorism issues and Islam awareness. JARES (Journal of Academic Research and Sciences), 5(1), 1–13.

Fernández, B. (2024). US Gaza protests: Calling the cops on free speech | Israel-Palestine conflict | Al Jazeera. Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/opinions/2024/5/2/us-gaza-protests-calling-the-cops-on-free-speech

Gregson, J. (2024). Red triangle symbol: Germany debating a ban – DW – 08/04/2024. https://www.dw.com/en/germany-debates-banning-red-triangle-symbol-linked-to-hamas/a-69840776

Hajdu, S. I. (2007). Persecution of Noted Physicians and Medical Scientists. Annals of Clinical & Laboratory Science, 37(3), 295–297.

Hergenröther, J. (2024). Papal infallibility. Britannica. https://www.britannica.com/topic/papal-infallibility

History.com Editors. (2023, July 27). Freedom of Speech - Origins, First Amendment & Limits. HISTORY. https://www.history.com/topics/united-states-constitution/freedom-of-speech

Howard, J. W. (2024). Freedom of Speech. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2024). Metaphysics Research Lab, Stanford University. https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/freedom-speech/

Kathīr, I. (401 C.E.). البداية والنهاية.

Kean, T., & Hamilton, L. (2004). The 9/11 commission report: Final report of the national commission on terrorist attacks upon the United States (Vol. 3). Government Printing Office.

Khatib, R., McKee, M., & Yusuf, S. (2024). Counting the dead in Gaza: Difficult but essential. The Lancet, 404(10449), 237–238.

knightlely, P. (2001, October 4). The disinformation campaign. The Guardian. https://www.theguardian.com/education/2001/oct/04/socialsciences.highereducation

Law, T. (2019, May 29). Muslims in the Media: Bias in the News: Reporting Terrorism. Ethical Journalism Network. https://ethicaljournalismnetwork.org/bias-news-reporting-terrorism

Lyn, D. (2023). More than 4.5M people have died from wars since 9/11: Brown University study. https://www.aa.com.tr/en/world/more-than-45m-people-have-died-from-wars-since-9-11-brown-university-study/2899065

Marsi, F. (2023). How the US and UK tried to justify the invasion of Iraq | The Iraq War: 20 years on News | Al Jazeera. Aljazeera. https://www.aljazeera.com/news/2023/3/19/examining-justifications-us-invasion-iraq

MCB. (2020). "British Media's Coverage of Muslims and Islam (2018-2020)." https://mcb.org.uk/initiatives/media-monitoring/

Merrow, W., & Masters, J. (2024). U.S. Aid to Israel in Four Charts | Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/article/us-aid-israel-four-charts

Norton, B. (2024, May 11). USA & Israel defy world in vote to make Palestine full UN member. Geopolitical Economy Report. https://geopoliticaleconomy.com/2024/05/11/us-israel-vote-palestine-un-member/

Oxfam. (2024, July 18). Oxfam GB | Israel using water as weapon of war as Gaza supply plummets by 94%, creating deadly health catastrophe—Oxfam. Oxfam GB. https://www.oxfam.org.uk/media/press-releases/israel-using-water-as-weapon-of-war-as-gaza-supply-plummets-by-94-creating-deadly-health-catastrophe-oxfam/

Pappe, I. (2007). The ethnic cleansing of Palestine. Simon and Schuster.

Ritchie, H. (2019, June 18). Does the news reflect what we die from? World Economic Forum. https://www.weforum.org/agenda/2019/06/does-the-news-reflect-what-we-die-from/

Rugman, J. (2024, August 19). Mohammed bin Salman: Spies and diplomats reveal inside story of di Saudi crown prince. BBC News Pidgin. https://www.bbc.com/pidgin/articles/clywlz77wx2o

Soussi, A. (2024). The Abu Ghraib abuse scandal 20 years on: What redress for victims? Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2024/4/27/the-abu-ghraib-abuse-scandal-20-years-on-what-redress-for-victims

Spellberg, D. (2014). Thomas Jefferson's Qur'an: Islam and the founders. Vintage.

Stein, L. (1961). The Balfour Declaration. Simon and Schuster New York.

Strossen, N. (2021). United nations free speech standards as the global benchmark for online platforms' hate speech policies. Mich. St. Int'l L. Rev., 29, 307.

Tait, R. (2023). US asks Qatar to 'turn down the volume' of Al Jazeera news coverage | Al Jazeera | The Guardian. https://www.theguardian.com/media/2023/oct/27/us-asks-qatar-to-turn-down-the-volume-of-al-jazeera-news-coverage

times of Israel. (2024). US envoy says Albanese 'not fit' for position as UN expert after post comparing Netanyahu to Hitler. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/us-envoy-says-albanese-not-fit-for-position-as-un-expert-after-post-comparing-netanyahu-to-hitler/

Tsimitakis, M. (2024). Germany's crackdown on criticism of Israel betrays European values | Opinions | Al Jazeera. Alemarahenglish. https://www.aljazeera.com/opinions/2024/4/30/germanys-crackdown-on-criticism-of-israel-betrays-european-values

Twaij, A. (2022). Let's remember Madeleine Albright for who she really was. Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/25/lets-remember-madeleine-albright-as-who-she-really-was

United Nations. General Assembly. (1949). Universal declaration of human rights (Vol. 3381). Department of State, United States of America.

Venton, D. (2013). Highlight: Out of Khazaria—Evidence for "Jewish Genome" Lacking. Genome Biology and Evolution, 5(1), 75–76.

Yigit, S. (2024, September 5). Arrest of French nurse who spent 2 weeks in Gaza draws backlash. Europe. https://www.aa.com.tr/en/europe/arrest-of-french-nurse-who-spent-2-weeks-in-gaza-draws-backlash/3322698

عالم,ع. (۱۳۷۸). بنیاد های علم سیاست. نشر نی.

د قتل په تثبیت کې د عدلي طب رول

پوهنمل پاڅون میاخېل د شیخ زاید پوهنتون، د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځي، د حقوق څانګې.
برېښنالیک: pasoonwafamiakhil@yahoo.com

لنډیز

د حقوقو او طب له نظره په سمه توګه د قتل د لاملونو تشخیصول او تثبیتول ډېر مهم ګڼل کیږي. قتل کله طبیعي او کله جرمي وي، چې دواړه حالتونه یې د عدلي طب په واسطه ثابتېدلای شي؛ البته دا په خپل ذات کې یوه ستونزمنه چاره هم ده، په ځانګړې توګه هغه مهال چې شهود او د اثبات کافي دلایل او نښې شتون ونه لري. په دې لیکنه کې په همدې بحث شوی دی، چې د قتل په تثبیت کې د عدلي طب رول څومره اغېزمن دی. بناً ویلای شو، چې قتل عموماً په پنځه ډوله دی: عمدي قتل، شبه عمدي قتل، خطاء قتل، خطاء جاري مجري قتل، په سبب سره قتل. د قتل په پېښه کې عدلي طب د پېښې له ځای څخه په ډېر غور عیني شواهد راټولوي او سربېره پر دې د زهرو تر پېژندنې او د بدن د مایعاتو او انساجو تر تحلیل او تجزیې وروسته دې پایلې ته رسیږي، چې دا طبیعي مړینه ده، که عمدي قتل. له بله پلوه دغه معلومات د قانون پلي کوونکو لپاره هم ډېر ارزښتمن دي، هغوی د دغو معلوماتو پر بنسټ کولای شي، چې مظنونین تثبیت کړي او هغه پېښې چې په قتل باندې منجر شوي، یو په یو وپېژني، ترڅو بالاخره په دې توګه عدالت ټینګ شي. دغه ټولیزې کړنې دا تضمینوي، چې آن په ډېر غور او دقت ترسره شوي جرایم هم تثبیت شي او دا ډاډ ورکوي، چې هېڅ جرم پټ پاتې نه شي.

کلیدي کلمې: د قتل مرحلې، د قتل علایم، د قتل د وخت تعین، د جسد تفسخ، عدلي طب.

سریزه

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد الله رب العالمین و العاقبة للمتقین والصلاة والسلام علی سید الانبیاء و المرسلین الذي بعث بالحق فارقا بین الحق و الباطل و علی آله و صحبه و التابعین و علی کل من جاهد في سبیله الی یوم الدین.

د مرګ پدیده کېدای شي طبیعي وي او یا هم غیرطبیعي. مړینه کېدای شي طبیعي وي، لکه د مرض له امله مړینه او یا هم شاید غیر طبیعي وي، لکه د قصدي قتل په اساس مړینه. د مړینې د دغو دوو ډولونو له یو بل سره تفکیکول یوه ستونزمنه مسئله ده، دغه راز کله چې دا تفکیک شي، چې مړینه غیرطبیعي ده، بیا د قضایي او عدلي غوښتنې له مخې دا باید واضح شي، چې دا قتل څه وخت او په کومو جزیاتو ترسره شوی دی. دا ټولې مسئلې معلومول د عدلي طب په غاړه دي، نو دلته د پوره روښانتیا په موخه د قتل په تثبیت کې د عدلي طب رول تر بحث لاندې نیسو.

بل خوا د یوه جنایي مامور لهپاره آن د ضرب او جرحې اندازه چې په قتل منجر شوې هم نه وي، معلومول د اهمیت وړ ده. په دې خاطر چې جرحه او ضرب په څومره شدت سره ترسره شوې او کله ترسره شوې. عدلي طب په دغو دواړو حالتونو کې هم د مرګ په حالت کې او هم د ضرب او جرحې په حالت کې دا دنده پر غاړه لري، ترڅو له شته موادو او امکاناتو څخه په استفاده او د مختلفو میتودونو څخه په کاراخېستو دا معلومه کړي، چې دا رامنځته شوې مړینه طبیعي ده، که غیر طبیعي. کله او په کومو جزیاتو سره رامنځته شوی ده لنډه دا چې د مړینې په تشخیص کې په عدلي طب کې په مختلفو کارېدونکو امکاناتو او میتودونو پوه شو. دا چې په دغو مواردو پوهېدل ډېر اړین دي، نو موږ هم په دغې څېړنیزه مقاله کې پورته ذکر شوي موضوعات څېړلي دي.

د څېړنې موخې

۱: د دې څېړنې لومړۍ موخه په دې پوهېدل دي، چې کومه مړینه طبیعي ده؟ او کومه مړینه غیرطبیعی؟ دا د عدلي طب له لوري په اسانۍ سره تثبیتیږی.

۲: د دې څېړنې بله موخه د عدلي او قضایي ارګانونو کارمندانو په دې پوهېدل دي، چې د جنایي قضیې د څېړنې په تکمیلولو کې له عدلي طب څخه په کومو لارو معلومات تر لاسه کړي؟

۳: بله موخه دا ده، د مړینې په تشخیص کې د عدلي طب د مختلفو کارېدونکو امکاناتو او میتودونو په اړه په دې باید پوه شو، چې عدلي طب له کوم ډول کارېدونکو امکاناتو او مېتودونو څخه استفاده کوي.

۴: بله موخه دا ده، که چېرې په یوه ساحه کې د ضرب او جرحې پېښه رامنځته شي او د قتل سبب وګرځي، نو د عدلي او قضایي ارګانونو له لوري څرنګه او په کوم ډول تثبیتېدلای شي او ذکر شوی ضرب او جرحه څه وخت او په کومه نېټه ترسره شوې.

د څېړنې اهمیت

د قتل په تثبیت کې د عدلي طب د رول څېړل په لومړي قدم کې له جنایي او قضایي مسؤولینو سره دا مرسته کوي، ترڅو د طبیعي او غیرطبیعي قتل تر منځ تفکیک وکړي، کله چې دا تفکیک رامنځته شي، چې مړینه غیر طبیعي ده، دا په خپل ذات کې کشف دی، چې له یوه اړخه د محکمو لهخوا د حکم د صدور پر مهال قضایي ارګانونو ته ډاډ ترلاسه کېږي او له بله طرفه هغه جرایم چې د قتل لامل ګرځي، پرته له دې چې مبهم پاتې شي، له ټولو جزیاتو سره راڅرګندیږي.

د لیکنې کړنلاره

د غه څېړنه کتابتوني ده او د څېړنې او وضاحت له پاره له بېلابېلو علمي کتابونو، علمي لیکنو، په واقعیتونو او حقایقو ولاړو منابعو، نوو علمي رسالو او څه نا څه انټرنیټي ویبپاڼو څخه استفاده شوې ده او د لیکنې ټول اصول او اساسات پکې مرعات شوي دي.

لومړی مبحث: د قتل تعریف، حرمت او ډولونه

لومړی مطلب: د قتل تعریف

قتل یوه عربي کلمه ده، قتل یې ماضي ـ یقتل یې مضارع او قتلا یې مصدر دی، چې په عربي ژبه کې وژلو ته وایي.

قتله ـ قاتلون او قتال یې جمع راځي.

او اصطلاحاً: (**هو الفعل المزهق للنفس او المیمت**) یعني قتل د نفس لهپاره داسې یو فعل دی، چې هغې سره ژوند له منځه ځي (د افغانستان د سترو علماؤو یوه ډله، ۱۴۱۴، ج۱، ص.۳۴).

البته دا د قتل عام تعریف او پېژندنه ده او د هغه د ډولونو په نظرکې نیولو سره به د هر ډول تعریفونه هم ذکر شي.

دویم مطلب: د قتل نهي (منعه) او حرمت

په قرآنکریم او د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) په سنتو کې د قتل جرم د سرته رسولو د نهې او حرمت په اړه ډېر نصوص شته، چې موږ یې په لاندې څو آیتونو او د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) په احادیثو کې حراموالی اثباتوو.

د اسلام دین د انسان د وینې ساتنې ته په دې خاطر چې په ناحقه توی نه شي، جدي پاملرنه کړې ده، الله (جل جلاله) د مائدې سورت کې فرمايي:

(مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ) (سورت المائده: آیت ۳۲) ژباړه: په دې وجه موږ بني اسرائیلو ته دا حکم ورکړی و، چې چا یو نفس د بل نفس د بدلې نه بغیر یا د ځمکې په مخ د فساد کولو نه بغیر ووژه، نوګویا هغه ټول بني آدم ووژه او چا چې د یو نفس ژوند بچ کړ، نوګویا هغه د ټولو خلکو ژوند بچ کړ او زموږ پیغمبرانو دوی ته څرګندې نښې راوړې، سره له دې بیا هم په دوی کې ډېر خلک د ځمکې په مخ زیاتی کوي (د افغانستان د سترو علماؤو یوه ډله، ۱۴۱۴، ج۱، ص.۶۳۰).

له متأخرینو علماؤو څخه یو کس د پورتني آیت په رڼا کې وایي:

د پورتني آیت معنا داسې ده، چې د یو کس په بدل کې قاتل د دې لهپاره وژل کېږي، چې ګواکې ټول خلک یې وژلي او د هغه چا په اړه چې قاتل بښي، داسې فکر کېږي، چې ګواکې ټول خلک یې ژوندي کړي.

حقیقت دا دی، چې قاتل د ژوند پر حق چې د ټولو خلکو حق دی، برید کړی، نو په همدې خاطر څوک چې یو کس ووژني، له دې سره انډول دی، لکه ټول خلک یې چې وژلي وي.

(قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلاَ تَقْتُلُواْ أَوْلاَدَكُم مِّنْ إمْلاَقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلاَ تَقْرَبُواْ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (سورت الانعام: آیت ۳۲) ژباړه: (اې پيغمبره) دوی ته ووایه، چې راځئ، زه تاسو ته اوروم، چې الله ج تاسو ته څه څه حرام کړي دي، دا چې له الله تعالی سره هېڅ شی مه شریکوئ، له مور او پلار سره ښه سلوک ساتئ، خپل اولاد د مفلسۍ له لاسه مه وژنئ، موږ تاسو ته هم او دوی ته هم روزي ور کوو او د بې شرمۍ خبرو ته مه نږدې کېږئ، که ښکاره وي او که پټې او یو نفس چې الله تعالی حرام کړی وي، برناحقه مه وژنئ، دا هغه خبرې دي، چې الله تعالی تاسو ته د دې تأکید کړی دی، شاید چې د عقل نه کار واخلئ (د افغانستان د سترو علماؤو یوه ډله، ۱۴۱۴، ج ۱، ص.۸۲۹).

د خپلو ماشومانو وژل هم اسلام په کلکه غندي او هغه ډېره لویه ګناه بولي. لکه څرنګه چې د اسراء سورت په ۳۱ آیت کې هم د اولاد وژل حرام ګڼل شوي دي، په آیت کې ورته داسې اشاره کېږي: (وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا)(سورت الاسراء: آیت ۳۱) ژباړه: او خپل اولاد د غریبۍ له وېرې مه وژنئ، موږ هغوی ته هم روزي ورکوو او تاسو ته هم ـ بېشکه د دوی وژل ډېر غټ جرم دی(حسن، ۱۳۸۹، ص.۱۶۲۱).

له پورته آیت څخه نه یوازې د تولد شوو ماشومانو د وژلو حرمت ښکاري؛ بلکې د سقط جنین حراموالی هم ترینه ښکاره کېږي.

همدا راز الله (جل جلاله) فرمايي: (وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا. يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا. إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا). (سورت الفرقان: آیت ۶۸) ژباړه: او دا هغه خلک دي، چې له الله تعالی سره بل څوک معبود نه بولي او د کوم نفس وژل چې الله تعالی حرام کړي دي، هغه نه وژني؛ مګر په حقه او هغوی زنا نه کوي او څوک چې داسې وکړي؛ نو د ګناه سزا به بیامومي، د قیامت په ورځ به د هغه عذاب زیاتېږي او هغه به په کې همېشه خوار ذلیله پروت وي؛ مګر څوک

چې توبه وباسي او ایمان راوړي او د نیکۍ کارونه کوي؛ نو داسې خلکو ته به الله تعالی د بدۍ پرځای نیکي ورکړي او الله تعالی بښونکی او مهربانه دی (حسن، ۱۳۸۹، ص. ۶۸ـ ۷۰)

همدارنگه په سورت تکویرکې الله تعالی داسې فرمايي: (وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ).(سورت التكوير: آيت ۸) ژباړه: او کله چې د ژوندۍ ښخې شوې جنکۍ څخه پوښتنه وشي، چې په کومې گناه وژل شوې ده.

الله (جل جلاله) به د قیامت په ورځ له ټولو نه وړاندې د قتل فیصله کوي، همدارنگه تر شرک وروسته له قتل څخه بله لویه گناه نشته (د افغانستان د سترو علماؤو یوه ډله، ۱۴۱۴، ج ۱، ص. ۱۶۵۲).

ځینې هغه کسان چې په جنگونوکې د مسلمانانو په وړاندې جنگیږي، نه یوازې دا چې وروسته له راتگ څخه په افتخار وايي: (ما دوه یا درې کسه د مقابل لوري ووژل ...)؛ بلکې هغوی نورو هغو خلکو ته بد او رد وايي، چې د مسلمانانو پر وړاندې جنگ نه کوي، همداراز هغوی ته ضعیفان اوکم جرأته خلک وايي، د مسلمانانو وژلو ته میړانه وايي (السید، ۱۳۷۴، ص. ۴۲).

ابو داود او ضیاء په المختار کې له عبادة بن صامت څخه روایت کړی، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فرمایلي: (من قتل مؤمناً غتبط بقتله لم يقبل الله منه صرفاً ولا عدلاً). ژباړه: څوک چې یو مسلمان ووژني او د هغه په وژلو خوشحاله شي، الله (جل جلاله) د هغه نفلي او فرضي عبادتونه نه قبلوي (سید، ۱۳۷۴، ص. ۱۰).

همدارنگه په صحیحینو (مسلم او بخاري) کې راغلي: (ما من نفس يقتل نفساً ظلماً الا كان على ابن ادم الاول كفل منها لانه اول من سن القتل). ژباړه: هرڅوک چې یو کس په ظلم سره ووژني، دگناهونو څه برخه یې د آدم (علیه السلام) لومړني زوی (قابیل) ته رسیږي، ځکه چې هغه لومړنی کس دی، چې د قتل بنسټ یې کېښود (سید، ۱۳۷۴، ص. ۴۳).

ترمذي په صحیح حدیث کې له رسول الله (صلی الله علیه وسلم) څخه روایت کړی، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فرمایلي دي: (لو ان اهل السماء والارض اشتركوا في دم مؤمن لكبهم الله عزوجل فى النار). ژباړه: که چیرې د آسمان او ځمکې ټول موجودات د یو مسلمان د وینې په تویولو کې گډون وکړي، الله (جل جلاله) هغوی ټول په جهنم کې اچوي (سید، ۱۳۷۴، ص. ۴۱).

حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) فرمایلي دي: زه د الله (جل جلاله) د استازي په توگه شاهدي ورکوم، چې د هغه مسلمان انسان وینه تویول چې د خدای (جل جلاله) په وحدانیت ایمان لري، روا نه

ده؛ مګر په دریو (۳) مواردو کې، چې هغه دا دي: هغه زناکاره انسان چې واده یې کړی وي، د قاتل قصاص او هغه څوک چې دین او د مسلمانانو جماعت پرېږدي.

همدارنګه حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) فرمايي: له اوو (۷) ورک کوونکو ګناهونو څخه ډډه وکړئ، چې له هغو څخه یو د انسان ناحقه وژل دي (شریفی، ۱۳۸۸، ص.۴۷۱).

ابن الاحمر په خپل مسند کې د نبي کریم (صلی الله علیه وسلم) ارشاد داسې نقل کړی دی: (د الله (جل جلاله) په وړاندې د ټولې دنیا هلاکېدل د قتل نه سپک دي (شلتوت، ۱۳۸۲، ص.۴).

امام بیهقي له ابن عمر (رضي الله عنه) څخه روایت کوي، چې حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) د مسلمان د قتل د حراموالي په اړه داسې ويلي: (**من عان علی دم امری ومسلم بشطر کلمة کتب بین عینیه یوم القیامة: آیس من رحمة الله**). ژباړه: که چا د مؤمن په قتل کې د نیمې کلمې معاونت هم وکړ، نو د الله (جل جلاله) په حضور کې به د قیامت په ورځ داسې حاضرېږي، چې د هغه د سترګو په منځ کې به لیکلي وي: (آیس من رحمة الله)، یعنې د الله (جل جلاله) له رحمت نه نا امیده (علمي، ۱۳۹۸، ص.۱۹۵).

حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) د هغه سوال په ځواب کې چې کومه ګناه له نورو ګناهونو څخه درنه ده؟ داسې وویل: دا چې له هغه څښتن تعالی سره شریک پیدا کړې، چې ته یې پیداکړی یې، وویل شول: بیا کومه ګناه؟ ویې فرمایل: دا چې خپل ماشوم د فقر له ډاره ووژنې، بیا وپوښتل شو: چې بله کومه ګناه؟ ویې فرمایل: دا چې د خپل ګاونډي له ښځې سره زنا وکړې (تایت، ۱۳۸۸، ص.۲۸).

په کتاب خطابه کې د حضرت سفیان بن عینیه نه منقول دي، چې نیمه کلمه دا ده، چې ووایې: (اق ای اقتل). ژباړه: ووهه ... او ووژنه. په خطابه کتاب کې د نبي کریم (صلی الله علیه وسلم) ارشاد رانقل دی: مؤمن همېشه د نېکو اعمالو ترسره کوونکی او ملا یې سپکه وي، څو پورې چې د ناحقه قتل مرتکب نه شي، کله چې د ناحقه قتل مرتکب شي؛ نو د هغه ملا درنده شي. علامه خطابي فرمايي: چې د (بلح) مطلب درنېدل دي. امام مالک (رحمة الله علیه) فرمايي: څوک چې د الله (جل جلاله) حضور کې په داسې حال کې حاضر شي، چې د مسلمان په قتل کې نه وي شریک شوی، نو د هغه ملا به سپکه وي.

د خطابي نه علاوه بل کتاب کې داسې راغلي، چې نبي کریم (صلی الله علیه وسلم) فرمایلي: کوم کس چې د قیامت په ورځ په داسې حالت کې حاضر شي، چې شرک یې نه وي کړی او د یو مسلمان ناحقه وژنه یې نه وي کړې، نو د هغه دا حق دی، چې الله (جل جلاله) هغه وبښي (شلتوت، ۱۳۸۲، ص.۵).

امام بخاري (رحمة الله علیه) د نبي کریم (صلی الله علیه وسلم) فرمان نقلوي، چې مؤمن مسلسل په نیکو اعمالوکې ډوب وي، څو پورې چې ناحقه قتل ونه کړي(شلتوت، ۱۳۸۲، ص.۴).

همداراز حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) فرمایلي دي: هرکله چې دوه مسلمانان په توره د یو بل په قتل پسې شي، قاتل او مقتول دواړه جهنمیان دي، وویل شول، چې یا رسول الله (صلی الله علیه وسلم)! د قاتل په جهنمي کېدو کې کوم شک نشته؛ مګر د مقتول ګناه څه ده؟ هغه (صلی الله علیه وسلم) وویل: هغه (مقتول) هم د خپل حریف د قتلولو حرص نیولی و. همداراز په بل حدیث کې له حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) څخه داسې روایت شوی: له ما څخه وروسته کفر ته مه ګرځئ، ترڅو ځینې د ځینو نورو سر پرې کړي. په بل حدیث کې ابن بریده له خپل پلار څخه روایت کوي، چې حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) وفرمایل: د یو مؤمن وژل د لوی څښتن تعالی په وړاندې د ټولې دنیا له نابودۍ څخه زیات دي. عقبه بن مالک له حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) څخه روایت کوي، چې هغه (صلی الله علیه وسلم) وفرمایل: الله (جل جلاله) د مؤمن د قاتل له بخښلوڅخه ډډه کوي او دا جمله یې درې (۳) ځلې په تکراري ډول وویله (تایب، ۱۳۸۸، ص.۲۹).

له حضرت عمر (رضی الله عنه) څخه روایت شوی، چې حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) فرمایلي دي: هر څوک چې معاهد (تړون کوونکی) ووژني، د جنت بوی د هغه دماغ ته نه رسېږي، حال دا چې د جنت بوی د څلوېښتو کلونو فاصلې سره هم دماغ ته رسېږي. حضرت ابوهریره (رضي الله عنه) وایي: حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) وفرمایل: خبر اوسئ! هر څوک چې یو معاهد (تړون کوونکی) چې د خدای (جل جلاله) او د هغه د پیغمبر (صلی الله علیه وسلم) په پناه کې دی، په قتل ورسوي، د الله (جل جلاله) تړون سره یې خیانت کړی دی، حتی تر دې چې د جنت بوی د هغه دماغ ته نه رسېږي، حال دا چې د جنت بوی د څلوېښتو کلونو په واټن هم دماغو ته رسېږي. معاویه (رضی الله عنه) وایي، له حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) څخه مې واورېدل، چې ویې فرمایل: ممکنه ده، چې الله (جل جلاله) هره ګناه وبخښي؛ مګر یوازې هغه کس چې د کفر په حالت کې مړ شوی وي او هغه څوک چې مسلمان یې په قصدي توګه وژلی وي. نه بخښل کېږي(تایب، ۱۳۸۸، ص.۳۰).

له دې هم ډېر بد هغه څوک دی، چې په یوازېتوب سره یو مسلمان ته ضرر نه شي رسولای؛ خو د هغه د وژلو لهپاره یو بل کس ساتي، ترڅو د هغه په واسطه هغه مسلمان له منځه یوسي او یا دا چې د مسلمانانو په یوې ډلې داسې شاهدي ورکړي، چې د هغه د دروغو شهادت ورکولو په نتیجه کې هغه ټول بېګناه په دار وځړول شي (تایب، ۱۳۸۸، ص.۳۰).

ژوند د هـر چا حق دی، نو یو انسان ته نه ده پکار، ترڅو د خپل ژوند د ژغورلو لهپاره بل بېګناه انسان له منځه یوسي. په دې اړه دا فقهي قاعده هم د تطبیق وړ ده: الاضطرار لایبطل حق الغیر (اضطرار او مجبوریت د بل چا حق نه شي تلف کولای) (عزام، ۱۳۷۵، ص.۱۲۰).

درېیم مطلب: د قتل ډولونه

حنفي فقهاؤو د قتل جرم (ناجایز قتل) په پنځو ډولونو وېشلی دی: عمد، شبه عمد، خطاء، د خطا جاري مجري او په سبب سره قتل، چې د هر یوه پېژندنې نه صرف نظر کوو، یوازې او یوازې په دې ځای کې ترې نه یادونه کفایت کوي (ذهبي،۱۳۷۹، ص. ۳۴).

دویم مبحث: د عدلي طب پېژندنه

څرنګه چې قتل د مختلفو عواملو له کبله واقع کېږي، نو پکار ده، چې د قتل د عواملو د پلټونکې او څېړونکې مرجع عدلي طب په اړه معلومات وړاندې شي. د عدلي طب له لوري دا معلومات پلټل کېږي، قتل د کومو عواملو له کبله واقع شوی؟ د قتل د جرم فاعل څوک دی؟ او د جرم لامل څه دی؟ دا هغه موضوعات دي، چې باید پرې پوه شو.

لومړی مطلب: د عدلي طب تعریف

عدلي طب له هغه علم څخه عبارت دی، چې د طب علم د جنایي او حقوقي مسایلو او د بشر د مدني او اجتماعي حالاتو د ستونزو د حل لهپاره استعمالوي. یا په بل عبارت عدلي طب د ټولنې د حقوقي، اجتماعي او قضایي کارونو لهپاره کارول کېږي. د دغو مشکلاتو حل له دې څخه عبارت دی، که چېرې په هغو مسایلو کې کومه صدمه یا جسمي او روحي نقصان موجود وي، نو د دغو مسایلو د حل لهپاره عدلي طب ته ضرورت پېښېږي(الله یار، ۱۳۸٦،ص.۳).

دویم مطلب: د عدلي طب اهمیت

عدلي طب یوازینۍ مستقله شعبه ده، چې د دې منظور لهپاره ایجاد شوې، ترڅو په ټولنه کې د جرایمو کچه راټیټه شي او مجرم ته سزا ورکړل شی. د عدلي طب د علم په واسطه کولای شو، د قتل لامل، اسباب، وسایل، او داسې نور جرمي شیان معلوم کړو. د عدلي طب د ډاکټر وظیفه د مختلفو جزایي مسایلو له روښانولو څخه عبارت ده، په هغه صورت کې چې اسناد، جسمي او طبي شواهد موجود وي او د تجزیې او تحلیل قابل وي (الله یار،۱۳۸٦ ،ص.۳).

درېیم مطلب: د عدلي طب تاریخچه

د عدلي طب د ګراف لوړوالی او ارتفاع په نړۍ کې یو اوږد سیر لري. عدلي طب په خپل اوږد عمر کې ډېر تحولات ګاللي، د هر وخت او زمان د غوښتنو او اجتماعي پرمختګونو پر اساس یې د طبي، حقوقي او اجتماعي مسایلو په حل او فصل کې ونډه اخیستې ده. له میلاد څخه (3000-4000) کاله مخکې هغه لومړنۍ لیکنې چې په لاس راغلي دي، په هغو کې د حقوقو او طب اړیکه ښودل شوې ده. (2500) کاله

مخکې له میلاد څخه له ځینې اثارو او لیکنو څخه معلومېږي، چې د عدلي طب په باره کې ځینې مقررات موجود دي.

په (۱۹۰۲م) کال چې د فرانسویانو له خوا ځینې کیندنې اجرا شوې دي، د ډبرې یوه لوحه ورته په لاس ورغلې ده، چې اوس هم د (Louves) په موزیم کې موجوده ده. د دې لوحې په یوې خوا کې د پاچا عکس دی، په بل اړخ کې یې د هیمورابي د زماني قانون موجود دی. (۳۵۵-۴۶۰) کلونه مخکې له میلاد څخه د طب پلار هیموکرات د زخمونو د وضاحت، د ناڅاپي قتلونو، د طبابت د اخلاقو، تسمم، د جنین د سقط او داسې نورو په باره کې یا داښتونه خپاره کړي وو. په ۴۴ ق.م کال کې د روم قیصر (Juluis) په قتل ورسېد، د هغه جسد یې محکمې ته واستوه او له طبیب څخه یې غوښتنه وکړه، ترڅو د خلکو په عام محضر کې د نوموړي جسد معاینه کړي. د ۲۳-۷۹ میلادي کلونو په منځ کې یو مؤلف چې Elder نومېده، د اول ځل لهپاره د جنین د تشکل او د ناڅاپي قتلونو او ځان وژنې په باره کې مضمونونه ولیکل. په فرانسه کې د عدلي طب ارتقا او پرمختګ له یوولسم قرن څخه راپدېخوا شروع شوی. په جرمني کې په ۱۵۰۷ کال یو مکمل قانون منځته راغی، چې په دې قانون کې د عدلی طب حقوق روښانه او معلوم وو (عالمي،۱۳۹۸، ص.۵).

درېیم مبحث: د قتل په پېژندنه کې د عدلي طب رول

د دې لهپاره چې په موضوع باندې پوه شو، لازمه مو وګڼله، چې په لاندې عنوانونو باندې بحث وکړو.

لومړی مطلب: قتل(Death) د عدلي طب له نظره

قتل د ژوند د پرمختګ او فزیکي فعالیتونو له مخې په مختلفو عبارتونو تعریفېږي، چې هر تعریف په خپل ذات کې مهم دی.

۱. د قلب درېدنه د مرګ په نامه یادېږي.
۲. د قلب، نفس، حسیت او تحریک توقف د مرګ په نامه یادېږي.
۳. له جسم څخه د روح جلا کېدو ته مرګ وایي.
۴. په ټولو حجراتو کې مرګ دفعتاً منځته نه راځي؛ بلکې په تدریجي ډول منځته راځي او په لومړی مرحله کې له حیاتي مرکزونو څخه شروع کېږي، بیا د عضویت نورو برخو ته رسېږي او له یوې حجرې څخه بلې حجرې ته ځي.

Dr. Bernard د زړه له عملیاتو څخه وروسته قتل په لاندې ډول تعریف کړ: مرګ د درې سیستمونو (دوراني، تنفسي او عصبي سیستمونو) له دوامداره او عادي توقف څخه عبارت دی.

دویم مطلب: د قتل مرحلې

قتل مختلفې مرحلې لري، د ښه وضاحت په موخه يې هره مرحله په جلا جلا عنوانونو کې تر شننې لاندې نيسو.

لومړی : د کلينيکي قتل مرحله (Somatic Death)

دغه مرحله د زړه او تنفسي سيستمونو له دريدنې پيل او تقريباً (5-4) دقيقې دوام کوي، که چېرې جدي اهتمامات ونه نيول شي، نو (Brain death) (دماغي قتل) منځته راځي، چې بلاخره په بيولوژيکي قتل چې د(Indecular Death) په نامه هم يادېږي، ختمېږي. دا مرحله د (Systemic) قتل په نامه هم يادېږي. دې پړاو کې د وجود د مهمو سيستمونو فعاليت لکه دوراني سيستم، تنفسي سيستم، حسيت او تحريکيت توقف کوي او له منځه ځي؛ خو ځينې اعضاء د لنډې مودې لهپاره فعاليت ساتي. ځينې نور حالات دي، چې قتل تمثيل کوي او وروسته له تداوی دوراني، تنفسي او عصبي سيستمونه بيا په فعاليت پيل کوي، چې دې ته کاذب قتل (Pseudo Death) وايي، لکه الکول په (Acute Alcoholic intoxication) حالت کې (hysteric) (بې سده) حالت، چې په دې حالاتو کې تنفسي، دوراني او عصبي سيستمونه خپل فعاليت له لاسه ورکوي او که چېرې ژر تر ژره تر تداوی لاندې ونيول شي، د مرگ په حال کې شخص بېرته خپل نورمال ژوند ته ادامه ورکوي (الله يار، ۱۳۸۶، ص.۱۸).

دویم: بيولوژيکي قتل (Molecular Death)

دا قتل د (Cell death) په نوم يادېږي، دا له هغې مرحلې څخه عبارت ده، چې ټول حجرات د اکسيجن د نه رسېدو له کبله تخريبېږي او په عضويت کې د ژوند لهپاره هېڅ فعاليت موجود نه وي. حقيقي مرگ د وجود په ټولو حجراتو کې يوځای منځته راځي، يعنې ټول حجرات يوځايي نه مړه کېږي؛ بلکې په تدريج سره له حساسو حجراتو څخه شروع کېږي، چې په هغو کې دويني او اکسيجن کموالی راپيدا کېږي او په ترتيب سره مقاومو حجرو ته رسېږي(الله يار، ۱۳۸۶، ص.۱۷).

درېیم: د قتل علايم

دا چې قتل مختلف علايم لري، نو د ښه وضاحت په موخه هر ډول نښې په جلا جلا عنوانونو کې تر څېړنې لاندې نيسو.

الف ـ د مرگ يقيني نښې confirmed sign

۱) **Heart Activity in ECG (negative)** (د زړه فعاليت د زړه گراف کې)

۲) **Brain Activity in ECG (negative)** (د دماغ فعاليت په دماغي گراف کې)

۳) **Lucidity mortis** (د مړي لکې رامنځته کېدل)

۴) **rigor mortis** (د مړي شخوالی رامنځته کیدل).

۵) **Algor mortis (coldness of the body and internal temp)** (د بدن د خپل حرارت تکمیلېدل).

٦) **(Dryness mortis)** (د جسد وچوالی)

۷) **Petrification (Decomposition)** (په جسد کې د تفسخ رامنځته کېدل) (ورستیدل)

ب ـ د مرگ غیریقیني نښې (non confirmed sign)

۱) No **pulse** (نبض نه حس کېږي)

۲) **No heart rate** (د زړه ضربان ستاتسکوپ سره نه اورېدل کېږي)

۳) **No respiration even by statoscope** (د تنفس نشتوالی)

۴) **Pupile dilate** (د سترگو د حدقې توسع)

۵) **Muscle relaxation** (د عضلاتو رخاوت یعنې سستوالی)

٦) **Pale skin** (په پوستکي کې خسافت)

۷) **Eyes to one side** (د سترگو درېدل یو اړخ ته)

۸) **No sensation and motion** (د حسیت او تحریکیت نه موجودیت)

څلورم مبحث: د عدلي طب له نظره د قتل تصنیف

په عمومي صورت کې قتل په دوه کټگوریو وېشل شوی دی

لومړی: ډول

دویم: جنس

لومړی مطلب: د قتل ډولونه

ټول قتلونه د اسبابو د مشخصاتو له نظره په دوه ډوله دي.

لومړی: غیرجبري مړینه

چې فزیالوژیکه یا پتالوژیکه منشاء ولري.

دویم: جبري مړینه

د خارجي عواملو تر تاثیر لاندې رامنځته کېږي، چې د رامنځته کېدو عوامل یې یو له بله متفاوت وي.

دویم مطلب: د قتل جنس

ټول جبري قتلونه د رامنځته کېدو له نظره په درې جنسونو وېشل شوي دي.

لومړی: قتل Homicide **(وژل)**

چې په قصدي توګه د یو شخص (قاتل) له لوري بل شخص (مقتول) وژل کېږي.

دویم: Suicide **(ځان وژنه)**

په قصدي توګه د یو شخص له خوا په خپل ځان رامنځته کېږي (یعنې د خپل نفس وژل دي).

دریېم: Accident **(تصادف)**

په تصادفي ډول رامنځته کېږي(الله یار، ۱۳۸۶، ص.۱۲).

پنځم مبحث: تر قتل وروسته د جسد تغیرات (Death modification after death)

د یو شخص د مړینې تصدیقول د مړینې د هغو علایمو او تغیراتو په واسطه کېږي، چې مخکې مو ورڅخه یادونه وکړه او دغه تغیرات په درې ګروپونو وېشل شوي.

الف ـ د قتل ناڅاپي تغیرات

ب ـ د قتل لومړني تغیرات

ج ـ د قتل وروستني تغیرات

چې په لاندې ډول هر یو تشریح کوو

الف: د جسد ناڅاپي او ژر بدلونونه Death recent changes

د قلبي وعایي، تنفسي او عصبي سیستمونو له منځه تلل، چې د ځینو طبي ټستونو او مانورو په واسطه تثبتېږي.

ب: د جسد لومړني بدلونونه Primary changes

د جسد له سړېدو، د مړینې لکو، د جسد شخوالي، د جسدو د وچوالي او د(**Autdysis**) څخه عبارت دي.

ج: د جسد وروستي بدلونونه (Late Modification of the body)

د جسد له تخریبي پروسو او همدارنګه د جسد د ساتنې او تحفظي پروسو څخه عبارت دي.

لومړی مطلب: د جسد ناڅاپي او ژر بدلونونه (**Death recent changes**)

د وینې د دوران، تنفس، دماغي او عصبي سیستمونو د فعالیتونو له تام او دایمي توقف څخه عبارت دي (عزام، ۱۳۷۵، ص.۷).

لومړی: د وینې د دوران توقف

کله چې قتل صورت نیسي، د زړه حرکات دریږي او په نتیجه کې د وینې دوران توقف کوي، د زړه د دریدلو او د دوران

پر توقف د پوهېدلو لهپاره لاندې معاینات موجود دي.

۱: cafillary filling test **(پر نوکانو باندې فشار راوړل).**

که د وینې دوران موجود نه وي، هېڅ تغیر په کې نه لیدل کیږي؛ اما که دوران موجود وي، د نوکانو رنگ د فشار په واسطه سپین معلومیږي او کوم وخت چې فشار لرې شي، نو د نوک قاعده گلابي رنگ غوره کوي.

۲: د جگ حرارت تطبیق په پوستکي باندې

که جوش اوبه پر پوستکي وشیندل شي، که چېرې دوران موجود وي، د پیدا شوې تناکې شاوخوا سوروالی پیدا کیږي او که چېرې جریان شتون ونه لري، بیا دا سوروالی نه پیدا کیږي.

۳: د نبض حس کول

د **(femoral)** (فخذي)، ثباتي **(carotid)**، کغبری **(Radial) Cubital, Popliteal** شریانونو نبضان نه حس کیږي، په هغه صورت کې چې جریان موجود نه وي.

دویم: د تنفسي سیستم د توقف تشخیص

د دې لهپاره چې پوه شو، ایا تنفس موجود دی او که څنگه؟ لاندې ټستونه اجرا کیږي.

۱. د هېندارې ټسټ (mirror test): یوه پاکه هېنداره یا ښیښه د مشکوک د جسد خولې یا پزې ته نژدې د یوې دقیقې لهپاره نیول کیږي، که تنفس موجود وي، د ښیښې یا هېندارې سطحه مکدره کیږي.
۲. د بڼکې ټسټ: یوه پسته بڼکه او یا نرم نری تار د مشکوک جسد خولې یا پزې ته نژدې نیول کیږي، که تنفس موجود وي، پسته بڼکه او یا نرم تار حرکت کوي.
۳. Winslow test: یو سپک لوښی دې چې له پاکو اوبو څخه ډک وي، د جسد په صدر باندې کېښودل شي او یوه وړانگه چې انعکاس یې په دېوال او یا چت ښکاره شي، پر اوبو واردوو او پر دېوال باندې د انعکاس نور کتل کیږي، که نوموړی نور وریږیږي او یا وخوځیږي، نو تنفس موجود دی او که تنفس موجود نه وي، نو منعکسه نور ځای په ځای ولاړ وي.

درېیم: د دماغي فعالیتونو توقف

تر مړینې وروسته دماغي فعالیتونه توقف کوي، حسیت او تحریک له منځه ځي او مړی د مختلفو میخانیکي او غیر میخانیکي کنجهاتو په مقابل کې ځواب نه وایي. نو د دې لهپاره چې د عدلي طب ډاکټر په دماغي فعالیتونو په ښکاره ډول پوه شي، لاندې ټستونه باید اجرا شي.

۱. د سترگو د قرینې ټسټ (Corneal test)

که یو شی له قرینې سره په تماس کې کړو او حسیت موجود وي، اجعان سره ټولیږي، که عصبي سیستم فلج وي، حسیت موجود نه وي، دا عکس العمل نه لیدل کیږي.

۲. د وخذې ټسټ (Stimulation test) (تنبیه کول، چوخول)

که د یوه څوکه لرونکي فلز په واسطه د مشکوک جسد په حساسه عضوه لکه مخ یا تناسلي ناحیه کې وخذه اجرا یا چوخ کړل شي، که ژوندی وي او د عصبي سیستم فعالیت نورمال وي، عضوه ټکان خوري او عکس العمل ښکاره کوي.

۳. د ماغي فعالیتونو معاینه Electroencephalography E.E.G

تر ټولو مهم ټسټ دی، چې د دې معاینې په واسطه دماغي فعالیتونه د گراف په واسطه معلومیږي او که دماغي فعالیت موجود نه وي، گراف یو مستقیم خط رسمیږي(شهزاد،۲۰۱۱ ، ص.۱۴۰-۱۴۴).

دویم مطلب: د مړي لومړني بدلونونه Primary death changes

له قتل څخه دوه یا څو ساعته وروسته په جسد کې یو شمیر تغیرات منځته راځي، چې نښې او نښانې یې په لاندې ډول دي.

لومړی: په سترگو کې (changes in eyes)

قرینه خپله روښنایي او ځلا له لاسه ورکوي او د یوې خیرنې ښیښې په ډول ښکاري. تقریباً د ۱ نه تر ۴ ساعتونو پورې د وړانگې او دوا په مقابل کې عکس العمل له منځه ځي، د سترگو د گاټو فشار کمیږي 15 mmhg نه 5 mmhg ته.

د سترگو په (Fundus copy) کې د (Retina) او غیر تحزیب او وینې وړې وړې پارچې او د وینې غوټې لیدل کیږي. که سترگې خلاصې پاتې وي، د وچېدو اثار یې چې د مثلثي لکو شکل لري، لیدل کیږي، چې دغه لکې د Larcher په نامه یادیږي او د غرغرې په واقعاتو کې خاص اهمیت لري، ځکه چې که شخص ژوندی راځوړند شوی وي، دغه حادثه بیا د اهمیت وړ وي (کوشان، ۱۳۹۸، ص.۱۲۸).

دویم : عضلاتو کې

له قتل څخه وروسته ټول عضلات خپل مقاومت له لاسه ورکوي او دغه حالت د (primary Flaccidity) لومړني شخوالي په نامه یادیږي، حتی د مقعد او مثانې معصرې هم سستیږي، چې په نتیجه کې غایطه مواد او تشې متیازې خپله خارجیږي، له (۲-۴) ساعتونو وروسته په ټولو عضلاتو کې شخوالی منځته راځي، چې په اول پړاو کې له مخ څخه شروع کیږي او په ترتیب سره د ټول وجود عضلاتو شخوالی منځته راځي.

دریيم : د پوستکي تغیرات

له قتل څخه وروسته له محیط څخه وینه د جسد مرکزي برخې ته دریناژ کیږي، نو پوستکی خاسف او سپین ښکاري.

څلورم : د مړی وچوالی

د دې وچوالي علت د وجود له سطحې څخه د رطوبت تبخیرېدل دي، چې په لومړي پړاو کې د وجود د هغې برخې رطوبت چې د ژوند په دوره کې لمده او مرطوبه وي، تر قتل وروسته وچیږي، لکه شونډې، ژبه، د پزې څوکه، قرینه او منظمه او باندني تناسلي غړي.

پنځم: د جسد سړېدل (Algor mortis)

په 1850م کال د (Dawlor) له خوا د لومړي ځل لپاره دا مطالعه ترسره شوه او واضحه یې کړه، چې تر قتل وروسته بدن ورو ورو خپل سطحي او بیا دننني حرارت له لاسه ورکوي، یعنې د بیولوژیکي قتل تر رامنځته کېدو وروسته د حرارت جوړولو سیستم فعالیت له منځه ځي او د وجود حرارت ښکته کیږي، له بلې خوا د محیط د حرارت درجه هم ورسره ملګرې کیږي او په دې ترتیب جسد خپل حرارت له لاسه ورکوي، چې په دې ترتیب لاسونه له یوه ساعت څخه وروسته، مخ له ۳ ساعتونو او د بدن داخلي برخې له (۲۰) ساعتونو وروسته په سریع او بطي شکل په سړېدو پیل کوي، چې په لاندې ډول ورڅخه یادونه کیږي.

۱- که قتل د انتاني ناروغیو له کبله منځته راغلی وي، جسد خپل حرارت په ځنډ سره له لاسه ورکوي او که د قتل په وخت کې د شخص د حرارت درجه ښکته وي، جسد خپل حرارت ژر له لاسه ورکوي.

۲-لباس او د مړي پټول: که شخص تر قتل مخکې پنډ لباس او داسې نور شیان اغوستي وي او یا له قتله وروسته د کوم شي په واسطه پټ شوی وي، په ځنډ سره خپل حرارت له لاسه ورکوي؛ برعکس لوڅ جسدونه خپل حرارت ژر له لاسه ورکوي.

۳ـ هغه محیط چې مړی پکې پروت وي: مړی په گرم محیط او گرمه هوا کې ورو ورو او په ځنډ سره خپل حرارت له لاسه ورکوي؛ برعکس په سوړ محیط او یخ موسم کې حرارت ژر له لاسه ورکوي، همدارنگه په روانو اوبو کې نظر ولاړو اوبو ته جسد ژر سړېږي.

۴ـ د چاغو اشخاصو جسدونه په ځنډ او د ډنگرو اشخاصو جسدونه ژر سړېږي، د عدلي طب له مخې د جسد سړېدل دوه اهمیته لري.

(۱) د سړېدو په واسطه په تقریبي ډول د قتل وخت تخمینېږي.

(۲) د قتل له یقیني نښو څخه ده.

د سړېدو په واسطه په تقریبي ډول د مرگ وخت تعینولای شو، چې فورمول یې دا دی:

$5\text{-}\ 1/^{(f)}98{,}4\text{-}T=$ له قتل څخه وروسته د ساعتونو شمېر

T= د حرارت درجه (فارنهایت)، چې له جسد څخه لاسته راځي: $\frac{98{,}4-t(f)}{1{,}5}$ (عالمي، ۱۳۹۸، ص.۲۲ـ ۲۴).

1,5 هغه ثابت عدد دی، چې په اوسط ډول په هر ساعت کې د حرارت درجه ضایع کېږي. Late) Modification of the body)

شپږم: Autolysis (د انساجو او حجراتو تخریب او لایزکېدل)

دا عمل د یو تعداد پروټولایټیکو انزایمونو تر تاثیر لاندې صورت نیسي، چې له قتل څخه وروسته د عضویت دفاعي میکانیزمونه له منځه ځي او دغه انزایمونه ازادېږي، د حجرې په ساختمان باندې هایډرولایټیک تاثیر اچوي، چې لومړی هسته او وروسته سایتوپلازم تخریبوي. د (Autolysis) شدت د انزایمونو په مقدار پورې اړه لري (Late Modification of the body) (شلتوب، ۱۳۸۲، ص.۲ـ ۳).

دریيم مطلب: د قتل وروستي بدلونونه

له قتل څخه وروسته له (۲۴-۴۸) ساعتونو پورې په جسد کې یو نوعه تخریبات او بدلونونه منځته راځي او دا تخریبات میاشتې یا کلونه په بر کې نیسي، ترڅو چې جسد بېخي له منځه لاړ شي. دا تخریبات په دوه ډوله دي:

۱ـ تفسخ (Decomposition) Petrification or

۲ـ د جسد غیرعادي تحولات.

لومړی: تفسخ (خوسا کېدلل یا ورستېدل) (Petrification)

له قتل څخه وروسته د عضویت د انزایمونو او باکتریاوو د فعالیت له کبله د جسد په کیمیاوي او فزیکي ماهیت کې بدلونونه منځته راځي، چې د تفسخ په نوم یادېږي او جسد نرم او lyse کېږي. تفسخ معمولاً له ۲۴ یا ۴۸ ساعتونو څخه وروسته په نورمال حالت کې د (۳۰-۴۰ c°) حرارت د رطوبت او کافي اندازې هوا تر تاثیر لاندې شروع کېږي. مختلف عوامل د تفسخ سرعت او رامنځته کېدل سریع یا بطي کوي، لاندې عوامل د تفسخ عملیه سریع کوي.

۱ ـ هغه اشخاص چې د انتاني امراضو له کبله مړه شوي وي.

۲ ـ په اوړي کې نظر ژمي ته تفسخ ژر رامنځته کېږي.

۳ ـ هغه مړي چې په نمناکو او مرطوبو برخو کې پراته وي.

۴ ـ ناپاکه اوبو کې ژر او پاکو اوبو کې په ځنډ تفسخ صورت نیسي.

۵ ـ که له اوبو څخه وېستل شوی وي، یا دا چې په تازه هوا کې پروت وي، ژر تفسخ کوي.

د طب عالمان داسې وایي: هغه مړي چې په ازاده هوا کې پراته وي، نظر هغو مړو ته چې په اوبو کې وي او هغه مړي چې په اوبو کې وي، نظر هغو مړو ته چې دفن شوي وي، ژر تفسخ کوي. د (Casper) په نامه یو عالم یوه فریضه چې د ده په نامه (Casper Dictum) یادېږي، وړاندې کړې او داسې یې وویل: که د یو متوسط شخص جسد یوه هفته ازاده هوا کې او یا دوه هفتې په اوبو کې او یا دوه میاشتې په ځمکه کې دفن شي، په دې درې حالاتو کې په عین درجه تفسخ وړاندې ځي(شریفی، ۱۳۸۸، ص.۲۳).

دویم: په جسد کې غیرعادي تغیرات

ځینې وخت جسد په کلاسیک ډول تفسخ نه کوي؛ بلکې ځینې داسې تغیرات پکې لیدل کېږي، چې له تصبن (Adipocar)یا صابوني کېدو او بل له (Mummification) یا مومایي کېدو څخه عبارت دي.

الف: تصبن Saponification د جسد صابوني کېدل

د جسد د پوستکي د پاسه ځینې سپین زېړ رنګه مواد چې د ګریسو یا واسلین په شان دي او د هوړې په شان تو‌ند بوی لري، کیمیاوي ساختمان یې شحمي اسیدونه دي، راپیدا کېږي.

کوم شرایط چې د (Saponification) له تشکل سره مرسته کوي، هغه دا دي:

۱ـ په تحت الجلد کې د شحمي منبع کافي مقدار، ۲ـ د مړي شاوخوا کې د رطوبت او لمده بل زیاتوالی، ۳ـ د ټیټ حرارت او هوا جریان کموالی.

د عدلی طب له نظره یې اهمیت: ۱ـ د هویت د تثبیت لهپاره، ۲ـ د صدماتو د تثبیت لهپاره، ۳ـ د مړینې د احتمالي علت د وخت تعین، ۴ـ د جسد د ساتلو پروسه.

ب: مومیایي کېدل (وچوالی)(Mummification)

د عربي له مومیا کلمې څخه اخیستل شوی دی، چې معنا یې وچوالی دی، د جسد مومیایي کېدل په طبیعي توګه هغه وخت صورت نیسي، چې مړی په داسې محیط کې شتون ولري، چې رطوبت کم او د هوا جریان په کافي اندازه وي او حرارت هم زیات وي، چې په دې ډول د جسد اوبه وچېږي (وزن یې لس چنده دی) او څرمن مانندە منظره ځانته نیسي او کلکېږي. د پوستکي رنګ نور نصواري وي او مومیایي کېږي او د جسد اناتومیک ساختمان په خپل حال محفوظ پاتې کېږي. لوی سبب یې د هویت په تشخیص کې ډېره مرسته کوي او دا عملیه له ۳ میاشتو څخه تر یو کال پورې وخت نیسي(کوشان، ۱۳۹۸، ص.۱۲۳).

شپږم مبحث: د قتل د وخت تعینول

د عدلي طب یوه موضوع د قتل د وخت ټاکل دي، د قتل د وخت د تعینولو لەپاره کولای شو، چې د قتل له وروستیو تحولاتو څخه استفاده وکړو.

لومړی مطلب: د قتل وخت ټاکلو کې د جسد د وروستیو تحولاتو ونډه

لومړی: د جسد یخوالی

۱ـ که د Axillary (تخرګ) ناحیه کې د حرارت درجه نورمال وي، (۲-۴) ساعته به پرې تېر شوي وي.

۲ـ که مړی په مکمل ډول یخ شوی وي، (۶-۸) ساعته به پرې تېر شوي وي.

۳ـ که د مړي داخلي حرارت محفوظ وي، (۲۴) ساعته به پرې تېر شوي وي.

دویم: د قتل لکې (خاپونه)

۱ـ د قتل د لکو رامنځته کېدل، (۲-۴) ساعته به پرې تېر شوي وي.

۲ـ د ګوتې د فشار په واسطه د لکو مکمل له منځه تلل، تقریباً تر ۱۲ ساعتونو پورې وي.

۳ـ د ګوتې د فشار په واسطه د لکو خاسف کېدل او بېرته پیداکېدل، (۱۲-۲۴) ساعتونو پورې وي.

۴ـ د ګوتې د فشار په واسطه د لکو ثابت پاتې کېدل او هیڅ تغیر نه کول، نو ۲۴ ساعته به پرې تېر شوي وي(محجور، ۱۳۹۶، ص.۴۵).

دریيم: د مړي کلکېدنه (شخوالی)

۱ـ د مړي د شخوالي رامنځته کېدل، (۲-۴) ساعته به پرې تېر شوي وي.

۲ـ که مړی په مکمل ډول شخ شوی وي، تقریباً (۲۴) ساعته به پرې تېر شوي وي.

۳ـ د شخوالي ثابت پاتې کیدل، تقریباً ۴۸ ساعتو پورې.

۴ـ د شخوالي له منځه تلل، د دریيمې ورځې له پیل څخه.

څلورم: تفسخ (Petrification)

۱ـ د ګېډې په ښکتنۍ برخه کې د شین رنګه لکې پیدا کېدل د اوړي په موسم کې، (۲۴-۴۰) ساعته وروسته له مړینې څخه(محجور، ۱۳۹۶، ص.۴۶).

۲ـ د تفسخي امفزیما پیدا کېدل د اوړي په موسم کې (د مړینې په درېیمه شپه).

۳ـ د تفسخي امفزیما اعظمي کېدل (شدت) وروسته له پنځمې ورځې څخه.

۴ـ د تفسخ پولونو رامنځته کېدل، تقریباً دوه هفتې وروسته له مړینې څخه.

۵ـ د مړي نرمېدل، تقریباً څلور هفتې وروسته له قتل څخه.

٦ـ په ډېرې اسانۍ سره د سر له پوستکي څخه د وېښتانو جلا کېدل، درې هفتې وروسته له مړینې څخه.

۷ـ د پزې او نهایاتو د هډوکو لوڅوالی، تقریباً دوه کاله وروسته له مړینې څخه.

۸ ـ د ټولو هډوکو لوڅېدل (اسکلیټ کېدل)، تقریباً درې کاله وروسته له مړینې څخه.

۹ـ د اسکلیټ د مفاصلو له منځه تلل، تقریباً پنځه کاله وروسته له مړینې څخه.

پنځم: د مړي مومیایي کېدنه

۱ـ د کاهلانو د مومیایي کېدو پیل، (۲-۳) میاشتې.

۲ـ د کاهلانو مکمل مومیایي کېدل، (٦-۱۲) میاشتې.

۳ـ د کوچنیانو مکمل مومیایي کېدل، (٦-۳) میاشتې.

شپږم: د مړي صابوني کېدنه

۱ـ د کاهلانو د صابوني کېدو پیل، (۲-۳) میاشتې.

۲ـ د کاهلانو مکمل صابوني کېدل، تقریباً وروسته له یو کال څخه.

۳ـ د کوچنیانو مکمل صابوني کېدل، ٦ میاشتې(محجور،۱۳۹٦ ، ص.۴۷).

همدارنګه د ویبر د جدول له مخې هم کولای شو، چې د مړینې احتمالي وخت وټاکو، لکه:

① که مړی تود، پوست او د مړینې لکې ونه لري، تقریباً (٦-۳) ساعته به پرې تیر شوي وي.

② که مړی نیمه تود، د مړینې لکې او کلکېدنه رامنځته شوې وي، په دې شرط چې لکې د ګوتې د فشار په واسطه له منځه لاړې شي، نو (٦-۱۲) ساعته به پرې تېر شوي وي.

③ که مړی سوړ شوی وي، د مړي کلکېدنه مکمله شوې وي او هم د قتل لکې د ګوتې د فشار په واسطه له منځه لاړې نه شي، د دې ترڅنګ د مړي تفسخ پیل نه وي کړی، (۲۴-۴۰) ساعتونه به پرې تیر شوي وي.

④ که د مړي کلکېدنه له منځه تللې وي، د ګېډې په ښکتنۍ برخه کې شين رنګه لکې رامنځته شوې وي، نو له (۴۰) ساعتونو زياته موده به پرې تېره شوې وي.

اوس مهال د عدلي طب په اکثرو مجهزو مراکزو کې د مړينې د وخت تعينول د لابراتواري معايناتو له مخې کېږي، په دې ډول چې د وجود د حجروي تغيراتو او انزايمونو له مخې نسبتاً په دقيق ډول د مړينې وخت تعينېږي. له دغو معايناتو څخه ځينې په لاندې ډول دي.

۱ـ مايکروسکوپيک معاينات.

۲ـ د معدې د محتوی معاينات(عزام، ۱۳۷۵، ص.۴۸).

اووم مبحث: د جسد فزيکي معاينات

په دې بحث کې د جسد بېروني حالات تر څېړنې لاندې نيسو.

لومړی مطلب: د جسد خارجي معاينه

د جسد له ظاهري منظرې څخه شروع کېږي، کېدای شي جسد د کاليو يا کفن په واسطه پوښل شوی وي، يا دا چې لوڅ وي، که د لباس په واسطه پوښل شوی وي، نو د لباس ټول خصوصيات يې لکه: تخريبات، سوځېدنه، لکې (د وينې، تشو متيازو، ډکو بولو، رنګونه، د کانګو محتوی يا خاوره او داسې نور) بايد په نظر کې ونيول شي او د لزوم په صورت کې نمونه واخيستل شي، بيا مربوطه شعباتو ته ولېږل شي. په هغه صورت کې چې جسد کالي ولري، ټول کالي يې بايد ووېستل شي (نوم، رنګ او د ټوکر جنسيت يې بايد تشريح شي).

د ټوکر او لباس اهميت يې په لاندې حالاتو کې ډېر ضروري او مهم دی.

۱ـ د تفسخي جسدونو، اسکليټ شوو جسدونو او ټوټه شوو جسدونو په پېژندنه کې او د مړي صدماتو او جروحاتو ته د پاملرنې له مخې جامې ډېرې مهمې دي.

۲ـ په ناريه جروحاتو کې چې فير له ډېر نږدې څخه شوی وي، ډېر مهم دي.

۳ـ يو تعداد بيولوژيکي مشخصات لکه جنس، قد، سن او نور د معيارونو له مخې واضح کېدلای شي او له هر څه نه مخکې دې مقعدي حرارت د ترماميتر په واسطه تعين شي، ترڅو د قتل وخت په تقريبي توګه معلوم شي. وروسته دې د جسد په سطحه کې لکې، د عضلاتو سستوالی يا شخوالی معاينه شي، د جسد بنيه وليدل شي د اتلتيک (Picnic) بنه لري. همداسې دې صدمات او د هغو خصوصيتونه، سوء تشکلات، پخوانۍ عملياتي او غيرعملياتي ندبې، (Tattoo) ، خدايي خالونه (Nevus) وکتل شي، چې موجود دي او کنه؟ او جسد دې له سر څخه د پښې تر تلې پورې په ډېر ځير معاينه شي.

دويم مطلب: د جسد داخلي معاينه

دا هغه وخت اجرا کېږي، چې جسد (Autopsy) شي؛ اما مخکې له (Autopsy) څخه دې له قضايي يا جنايي مقاماتو يا د مړي له خپلوانو څخه تحريري موافقه واخيستل شي.

لومړی: Autopsy

د مړي د داخلي امشاوو د معاينې لهپاره د مړي له څېړې کولو څخه عبارت دی او يا هم دا يو علمي تحقيق دی، چې تر بيولوژيکي مړينې وروسته د مړينې علت، وخت، د هويت تثبيت او نورو اختصاصي خصوصياتو لهپاره په مړي اجراء کيږی (حسن،۱۳۸۹ ، ص.۸۸).

د اتوپسي (Autopsy) شرايط:

① د اټوپسي مجهز اطاق او ځای.

② د اټوپسي ټول مکمل تجهيزات.

③ د لابراتوار مسلکي کارکوونکي.

④ له مقاماتو څخه د تحريري اجازې اخيستل او د پېښې د ځای د مشاهدې کاپي بايد موجود وي او هم د اقاربو موافقه.

اټوپسي بايد له مړينې څخه ۱۲ ساعته وروسته اجرا شي، په ځينو حالاتو کې د علمي او عملي معايناتو لهپاره له ۳۲ ساعتونو مخکې هم اجرا کيدای شي؛ خو په هېڅ صورت له مړينې څخه نيم ساعت مخکې چې د مړينې يقيني علايم معلوم شوي نه وي، اټوپسي جواز نه لري.

درېيم مطلب: لابراتواري معاينات

دا معاينات په دوو برخو وېشل کېږي.

لومړی: طبي معاينات

طبي معاينات په دوو برخو وېشل کېږي.

① پتالوژيکي معاينات (د ناروغيو د علت معلومېدو معاينات).

② Toxicologic examination (تسممي معاينات).

دويم: علمي غيرطبي معاينات

علمي غيرطبي معاينات په دوو برخو وېشل کېږي.

① د گوتو د نښو معاينات (Finger print)، د پښو د پل معاينات.

② د هغو نښو او علايمو معاينات، چې د جسد په پوستکي کې ليدل کېږي.

③ د پڅو صناربه آلاتو نښې چې په جسد کې لیدل کېږي.
④ د هغو جروحو او تخریشاتو معاینه چې د جارحه آلاتو له کبله منځته راغلي وي.
⑤ د الیافو، تارونو او د ویښتانو معاینه چې د جسد په لاسونو یا نورو ځایونو کې په ازاد ډول موجود وي.
⑥ د لرګي پارچې، فلزي پارچې، د ښیښه‌یي او پلاستیکي پارچو معاینات.
⑦ د هغو خټو، شګو او معدني موادو معاینه چې د مړي په کالیو او جرابو کې پیدا شي.
⑧ همداسې تراش شوی رنګ چې د مړي په جسم یا کالیو کې موجود وي او د جسد په څنګ کې که کوم تحریري خط موجود وي، هر اړخیزې معاینې ته باید ولېږل شي (کوشان، ۱۳۹۸، ص.۸۹).

پایله

لکه څرنګه چې په لیکنه کې پرې بحث وشو، د قتل په تثبیت کې عدلي طب مهم رول لري. جرمي حادثې د فاعل د څېرکتیا له امله ډېری وخت د عدلي اورګانونو له څېړنې پرته پاتې کېږي؛ خو که چېرته دولت او کشفي منابع څیرکې او امکانات ولري، نو هېڅ جرمي حادثه نه شي کیدای، چې له کشف او څېړنې پرته پاتې شي.

عدلي طب یو له هغو وسایلو او علومو څخه دی، چې د جرمونو په کشف او په ځانګړي ډول د قتل په تثبیت کې ثابت رول لري. ډېرځلې قتل د جرم د فاعل د څیرکتیا له امله طبیعي ښودل کېږي؛ خو دا عدلي طب دی، چې له طبیعي پرنسیپ سره د جرمي قتل توپیر کوي او کله چې عدلي طب دا نظر څرګند کړي، له همدې ځایه جرم کشف او تر کشف وروسته عدلي مراجع د هغې په رسیده‌ګی پیل کوي، بیا د عدلي طب د همدې نظر په اساس یو مجرم چې په خپل عمل یې د ټولنې نظم له منځه وړی دی، د عدالت منګولو ته راکش کېږي او په نهایت کې هغه حقوقي معقوله وجیبه تطبیق کېږي، چې وایي: هېڅ مجرم باید له مجازاتو پاتې نه شي او هېڅ بېګناه شخص ته باید جزا ورنه کړل شي.

بناءً دې لیکنې موږ ته دا جوته کړه، چې د قتل په تثبیت کې د عدلي طب له وسایلو څخه ډېره استفاده کېږي او د دې وسایلو په وسیله مجرم ډېر په اسانۍ سره موندل کېږي، هېڅ مجرم بې له مجازاتو نه پاتې کېږي او هېڅ بېګناه شخص نه مجازات کیږي، چې دا خپله د عدلي طب رول روښانه کوي.

وړاندیزونه

د قتل په تثبیت کې د عدلي طب رول واضح شو، دا چې په بهتره ډول د جرایمو کچه راټیټه او د مجرمینو مخه ونیول شي، د دې لیکنې په پای کې لاندې وړاندیزونه اړین دي.

۱ ـ په هر ولایت کې د طب عدلي آمریت ته باید پوره امکانات او تخنیکي وسایل په واک کې ورکړل شي.

۲ ـ اړینه ده، چې د مسلکي پرسونل د ظرفیت لوړولو لپاره پام وړ گامونه پورته شي، وخت په وخت ورته ټریننګ، ورکشاپونه، سمینارونه برابر شي.

۳ـ وخت او حالاتو سره د پرسونل د عیارساتلو لپاره باید لایق او پوه اشخاص د لا زیاتو مسلکي زده‌کړو لپاره خارجي هیوادونو ته ولیږل شي، ترڅو تر راتلونکي وروسته نور پرسونل هم په نړیوال معیار وروزي.

۴ ـ ډېره مهمه او د توجو وړ خبره دا ده، چې په دې ساحه کې باید د هر ډول فساد مخه ونیول شي، ترڅو عدالت په ډېر ښه او موثر ډول تطبیق شي او د ولس باور هم متضرر نه شي.

۵ ـ د عامو خلکو د ذهنیت جوړولو لپاره باید د عامه پوهاوي په چوکاټ کې د راډیو، تلویزون او نورو ټولنیزو وسایلو له لارې داسې برنامې ترتیب شي، ترڅو د جرم تر واقع کیدو وروسته خلک د جرم د محل او په خصوصي توگه د قتل په صورت کې د مقتول له جسد څخه د اثارو او علایمو د له منځه وړلو باعث نه شي.

مأخذونه

القرآن

تایب، برکت الله. (کال ۱۳۸۸ هـ ش). فقهي قواعد. لکچر نوټ، د ننګرهار پوهنتون شرعیاتو پوهنځی. ننګرهار. افغانستان.

حسن، محمد الدین. (۱۳۸۹هـ ش). تعلیم القرآن. نشر: تاج کتابخانه. قصه خوانی. پاکستان.

د افغانستان د سترو علماؤو یوه ډله. (۱۴۱۴هـ ق). کابلی تفسیر. جلد ۱. د حرمینو شریفینو د خادم پادشاه فهد د قران کریم د طباعت لهپاره.

ذهبي، امام شمس الدین. (۱۳۷۹ هـ ش). الکبائر یا گناهان کبیره. نشر: خیبر خپرندویه ټولنه. کابل. افغانستان.

سید، سابق. (۱۳۷۴هـ ش). فقه السنه. ژباړه: محمد موسی. نشر: نهمت. کابل. افغانستان.

شریفی، سید مراد. (۱۳۸۸هـ ش). د کابل پوهنتون د قضأ مجله. نشر: د کابل پوهنتون. کابل. افغانستان.

شلتوت، محمود. (۱۳۸۲هـ ش). اسلام آئین زنده گي. نشر: فروشگاه مرکزی خیابان. تهران.

عالمي، احسان الله. (۱۳۹۸هـ ش). عدلي طب. نشر: مومند خپرندویه ټولنه. ننګرهار. افغانستان.

عزام، عبدالله. (۱۳۷۵هـ ش). تارشی جریمه قتل مسلمانان، ژباړه: عبدالاحد. نشر: مکتب الخدمات. بیروت.

کوشان، محمد هارون. (۱۳۹۸هـ ش). عمومیات طب عدلي. نشر: استقلال خپرندویه ټولنه. کابل. افغانستان.

الله یار، محمد ظاهر. (۱۳۸٦هـ ش). عدلي طب. ژباړه: عمران الله ظفرزی. نشر: مومند خپرندویه ټولنه. ننګرهار. افغانستان.

محجور، احمدسیار. (۱۳۹٦هـ ش). کارشناسی عدلی. نشر: مستقبل خپرندویه ټولنه. کابل. افغانستان.

Shahzad, Raja Gul. (2011).Forensic Medicine and Toxicolgy. The Friends Publisher.

په اسلام کې د انفلاسیون کنټرول حل لارې

پوهنمل رحمت الله منګل، شیخ زاید پوهنتون، اقتصاد پوهنځی، مالي اوبانکي څانګه.
برېښنالیک: rahmatmangal86@gmail.com

لنډیز

ټولې هغه پالیسۍ، چې د اسلام سره په ټکر کې نه وي په اسلامي شریعت کې روا ګڼل شوي؛ نو د یو با ثباته اقتصاد لرلو لپاره انفلاسیون په اقتصاد کې یوه ډېره مهمه موضوع ده. د دې څېړنې موخه همدا ده، چې انفلاسیون څه مانا او حل لار یې څه ده؟ د انفلاسیون رامنځته کېدو عوامل څه دي؟ او همدا شان انفلاسیون اقتصاد ته ګټور دی یا زیان اړوونکی؟ عوامل یې څه دي؟ او حللاره یې څه ده؟ موږ دلته په دې څېړنه کې همدغه پوښتنو ته ځواب ویلی او همدې موخې ته د رسېدو لپاره مو کیفي څېړنه تر سره کړه. کیفي څېړنه د څېړنې ستونزه د مختلفو اقتصاد پوهانو له نظره ژوره او په کم وخت کې ښه څېړي او دغه کیفي څېړنه د (document analysis) باندې بنا ده په کوم کې، چې مختلفې منابع کارول کیږي لکه، چاپي اثار، وېبسایټونه، انلاین ډېټابېسونه، د ادارو پالیسۍ، منولونه، کتابونه، مقالې او د اداراتو راپورونه، تر څو مربوطه مالومات د څېړنې لپاره تیار کړي. دغه میتود (Document analysis) ځکه کارول کېږي، چې په دې میتود کې دغه مختلف منابع وڅېړل شي؛ تر څو زموږ د اړتیا وړ مواد تر لاسه کړو. څېړونکو د دې ډول څېړنو لپاره (content analysis) میتود استعمال کړی؛ تر څو له نورو مخکینیو څېړنو څخه مالومات راټول کړي. د دې څېړنې په پایله کې موږ د موخې مطابق هغه ټول لاملونه روښانه کړي، چې له امله یې انفلاسیون رامنځته کیږي او هغه اکثره لارې مو پیدا کړې، چې مختلفو اقتصاد پوهانو د انفلاسیون رامنځته کېدو او حل لارو لپاره یې را پېژندلې. دغه څېړنه کولی شي، د عامو خلکو، سوداګرو او دولتي پالیسي جوړوونکو سره مرسته وکړي، تر څو د انفلاسیون رامنځ ته کېدو عواملو باندې پوه شي، تر څو عام خلک وپوهېږي، چې انفلاسیون ولې رامنځ ته کېږي، سوداګرو او دولتي مربوطه سکټورونو سره مرسته کوي تر څو له کومو هېوادونو سره سوداګري تر سره کړي چې څو سوداګر او ملت زیانمن نه شي.

کلیدي ټکي: انفلاسیون، انفلاسیون ډولونه، انفلاسیون عوامل، اسلام کې یې حل لارې، ډیفلاسیون،

سریزه

کله کله موږ فکر کوو، چې د غربیانو نظریات ټول ناسم دي؛ خو داسې نه ده، ځکه د صنعت، ټکنالوژۍ او په ټوله کې عصري علومو کې ډېرې کشفیات او نوښتونه د نا مسلمو کسانو دي او اکثره اجناسو او خدماتو څخه موږ ګټه پورته کوو ځکه علماؤو روا ګڼلي. دلته په دې څېړنه کې همدې اړخ ته یوه کتنه شوې. د پولي سیاست وسایل اصلاً د انفلاسیون په کنټرول کې عمده رول لوبوي او اکثره وسایل، چې اسلامي بانکي نظام کې ترې ګټه پورته کیږي په غیر اسلامي هېوادونو کې هم له همدغو پالیسیو څخه ګټه لا په خوا پورته شوې ده. د بېلګې په توګه نقده ذخایر، قانوني ذخایر او د دې تر څنګ یوه تر ټولو مهمه وسیله ، چې د درېیمې نړۍ هېوادونه زیاته ګټه ترې پورته کوي، هغه د ډالرو د لیلام له لارې د پیسو عرضې او تقاضا په بېلانس کې ساتل دي. د ډالرو لیلام او په وسیله یې د پیسو د زیاتې عرضې کنټرول څخه په افغانستان کې اوس هم ګټه پورته کیږي او یوازینۍ وسیله ده. د دې تر څنګ انفلاسیون پېژندنه د عامو خلکو، پانګه اچوونکو، خارجي پانګې او پالیسیو جوړونکو لهپاره اړینه موضوع ده، چې باید خبر وي تر څو پانګوال مالومات ولري، چې کوم ځای کې پانګونه وکړي، د خارجي پانګې د جذب له پاره ډېر زیات مهم فکتور دی او د پالیسیو جوړوونکو لهپاره ځکه مهمه ده، چې تر څو د هېواد د با ثباته اقتصاد لهپاره لازم تدابیر ونیسي او مناسبې پرېکړې تر سره کړي؛ تر څو اقتصاد د بې ثباتۍ څخه و ژغورل شي. انفلاسیون اکثره په وروسته پاتې هېوادونو کې رامنځ ته کېږي، چې اصلي علتونه یې د انفلاسیون څخه د خلکو بې خبره اوسېدل او د پالیسیو جوړوونکو سم نه پوهېدل دي. چې له دې امله نور هم زیانمن کېږي دا ستونزه باید حل شي او په دې اړه باید څېړنې تر سره شي، چې لاملونه او حل لارې ئې څه دي؛ نو موږ دلته همدې ته ځواب وایو.

د څېړنې موخې

- انفلاسیون د اقتصادي ثبات لهپاره یو لوی خطر دی باید و پېژندل شي.
- د انفلاسیون کنټرول لهپاره د اسلامي لارو پېژندل؛ تر څو زموږ ټولنه د اسلام له معاصرو اقداماتو با خبره اوسي.

مېتودولوژي

په دې مقاله کې د کیفي څېړنې مېتود څخه ګټه اخستل شوې او ډېټا د مختلفو انګلیسي، دري او پښتو کتابونو او همدا شان له نړیوالو معتبرو انګلیسي مقالو څخه پکې استفاده شوې او د ټاکل شویو اهدافو مطابق، چې پورته ذکر شوي ځای پرځای شوې. دغه څېړنه یوه کیفي څېړنه ده. کیفي څېړنه د څېړنې ستونزه د مختلفو اقتصاد پوهانو له نظره ژوره او په کم وخت کې ښه څېړي او دغه کیفي څېړنه د

(document analysis) باندې بنا ده په کوم کې، چې مختلفې منابع کارول کیږي، لکه: چاپي اثار، ویبسایټونه، انلاین ډیټابیسونه، د ادارو پالیسۍ، منولونه، کتابونه، مقالې او د اداراتو راپورونه؛ تر څو مربوطه مالومات د څېړنې لهپاره تیار کړي. دغه میتود(Document analysis) څکه کارول کیږي، چې په دې میتود کې دغه مختلف منابع و څېړل شي، تر څو زموږ د اړتیا وړ مواد تر لاسه کړي (Baki & Uthman, 2017, P. 250-271).

همدارنګه (Abdul-Baki and Uthman (2017) and Sutrisno and Haron (2020 په نومونو څېړونکو د دې ډول څېړنو لهپاره (content analysis) میتود استعمال کړی تر څو له نورو مخکینیو څېړنو څخه مالومات راټول کړي. لکه څرنګه، چې په دې څېړنه کې موږ هم له مخکینیو څېړنو او کتابونو څخه استفاده کوو او د دې تر څنګ موږ دلته په دې څېړنه کې (document analysis) په اساس کیفي میتود څخه ګټه پورته کوو تر څو د خپلو موخو مطابق ډېټا را ټوله او په سیستماتیک ډول ئې ځای پر ځای کړو (Sutrisno & Haron, 2020, p. 1243-1250).

انفلاسیون

انفلاسیون هغه پروسه ده، چې په هغې کې د قیمتونو عمومي سطحه په جاري ډول لوړیږي او په هغې سره په جاري ډول پیسې خپل ارزښت د لاسه ورکوي (Nasir,2004, p. 510).

او یا د (ګارډنیر اکلي) په وینا : انفلاسیون په عمومي سطحه د قیمتونو په دوامداره توګه لوړوالي څخه عبارت دی . دلته د یادولو وړ خبره دا ده، چې د عمومي سطحې نه مراد د ټولو اشیاوو او خدماتو په قیمتونو کې زیاتوالی نه دی کېدای شي د انفلاسیون په دوران کې هم د ځینو اجناسو په قیمتونو کې نسبي ثبات موجود وي او د څو نورو قیمتونه ښکته روان وي او انفلاسیون دا مانا هم نه لري، چې د اجناسو قیمتونه دې په منظم ډول برابر پر مخ روان وي انفلاسیون په عمومي سطحه د قیمتونو د مسلسل پورته تګ څخه عبارت دی (Simeon, 2014, p. 1-32).

کله، چې تاسې د انفلاسیون نرخ په هکله له خپلو راډیوګانو څخه اورئ، د مثال په توګه: د میاشتني انفلاسیون یو سلنه ده (په کال کې ١٢%) دا یوازې د دې مانا ورکوي، چې د بیو کچه په هغه میاشت کې یوې سلنې ته زیاتوالی موندلی دی او دا کېدای شي موقتي وي یا دایمي؛ خو که چېرې د انفلاسیون نرخ د یوې دوامداره مودې لهپاره لوړ پاتې شي په همدې توګه فریدمن وایي؛ چې د بیو په کچه کې صعودي نوسانات یوه پولي پدیده ده، یوازې په هغه صورت کې، چې دا پروسه دوامداره وي، کله، چې انفلاسیون

د ګړندي او دوامداره زیاتوالي په توګه د بیو په کچه تعریف شي په دې صورت کې زیاتره پول پلوه یا کینزي پلوه اقتصاد پوهان به د فریډمن له دې نظریې سره موافق وي، چې کولی شو پیسې د انفلاسیون عامل وګڼو (شعیبي، ۱۳۹۵، ص ۱۵۲).

ډیفلاسیون

ډیفلاسیون په ملي اقتصاد کې یو له هغو ستونزو څخه دی، چې د توکو تولید او په بازار کې د محصولاتو او اقتصادي اموالو او پیسو د انډول سره نېغ په نېغه اړیکې لري. څومره، چې په ټولنه کې اقتصادي مناسبات، د پیسو دوران او د توکو د تولید پروسه پېچلې کیږي یا د هغو پر وړاندې بیلا بیلې پالیسی غوره کیږي، د ډیفلاسیون ستونزه منځته راځي (شینواری، ۱۳۹۲، ص ۷۴).

ډیفلاسیون د قیمت په عمومي سطحه کې یو ټیټوالی دی. ښایي یو لوستونکی په سطحي توګه فکر وکړي، چې ډیفلاسیون یوازې د انفلاسیون برعکس دی؛ داسې به ښکاري؛ خو په حقیقت کې انفلاسیون یو کاملاً بیل اقتصادي حالت او ډیفلاسیون ځانګړی حالت دی (Stephen, 2012, p. 413).

د انفلاسیون ډولونه

1- تقاضا کش کوونکی انفلاسیون

که چېرې د عرضې لوړېدل د تقاضا سره مساوي نه وي؛ نو د غه په عموم کې د قیمتونو د لوړېدو سبب ګرځي، چې دغه حالت ته تقاضا کش کوونکی انفلاسیون وایي. یا په ساده ډول دغه انفلاسیون هغه مهال رامنځته کېږي کله چې د شیانو تقاضا او خدمات د عرضې څخه لوړ شي او دا ډول انفلاسیون ته د مجموعي تقاضا انفلاسیون هم وایي. موثره تقاضا شیانو ته دلاندې فکتورونو په اساس رامنځته کېږي. د پیسو په عرضه کې زیاتوالی، د حکومت له لوري شیانو ته د تقاضا زیاتېدل، د تولید د مختلفو فکتورونو د عوایدو زیاتیدل، یا په لنډ ډول بې حده زیاته د پیسو عرضه د انفلاسیون حالت منځته راوړي. تقاضا کش کوونکی انفلاسیون د وسایلو کمښت او کارګرانو په کمښت سره هم مشخص کېدای شي (کوټوال، ۱۳۹۴، ص ۶۰ ـ ۶۱).

د مجموعي تقاضا د پورته کېدو وسایل: د پولي علم پوهان، لکه فریډمن او د هغه پیروان په دې عقیده دي، چې انفلاسیون همیشه او په هر ځای کې یوه پولي پېښه ده، د دوی په عقیده کله چې مرکزي بانک په یوه اقتصاد کې د تقاضا څخه زیاتې پیسې چاپ او خپرې کړي؛ نو ځینې شیانو ته تقاضا، (لکه سون توکو ته) زیاتیږي. د پولي اقتصاد کورنۍ عقیده لري کله چې د پیسو عرضه د هغو پیسو څخه علاوه، چې خلک او تصدۍ یې د ځان سره ساتي، زیاتې شي نو ورسره په مجموعي تقاضا کې هم زیاتوالی

رامنځته کوي او دغه اجناس او خدمات د افراطي تقاضا د مصارفو د زياتوالي سبب ګرځي. او دغه د مصارفو زياتوالی قيمتونه پورته خوا ته کشوي.

J.M.Keynes او د هغه همکاران تقاضا کش کوونکی انفلاسيون يا د تقاضا په واسطه رامنځته شوی انفلاسيون يو پولي پيښه نه بولي؛ د دوی په وينا کيدای شي يو يا د يوه څخه ډېر فکتورونه د مجموعي تقاضا زياتوالي ته لار هواره کړي د مثال په ډول داخلي مستهلکين کېدای شي زيات اجناس او خدمات خريداري کړي، سبب يې په شتمنۍ کې ډېروالی؛ همدارنګه کاروبارونه د زياتې ګټې او سود د نرخ د کموالي له امله زياته پانګه اچونه کوي، د خارجي تقاضا زياتوالی د داخلي اجناسو د مجموعي تقاضا په واسطه رامنځ ته شوی (نوشير سروري، ۱۳۹۴، ص ۱۲۳ـ ۱۲۵).

2- د مصارفو څخه راټوکېدونکی انفلاسيون

دغه انفلاسيون هغه مهال رامنځته کېږي، چې کله زياتېدونکي لګښت د توليداتو عمومي قيمتونو څخه لوړ وي، د مصارفو څخه راټوکېدونکی انفلاسيون همدارنګه هغه مهال منځته راځي چې کله د يوه هيواد اقتصاد د استخدام اخيري حالت ته رسېدلی وي، په دې حالت کې بيا هم قيمتونه پورته کېږي. سره د دې، چې د شيانو عرضه ډېره هم وي. همدارنګه د دغه انفلاسيون په پايله کې د مزد مصارف لوړېږي او د هغې سره موازي توليدات زياتوالی نه مومي. او د وارداتي اجناسو قيمتونه هم لوړېږي، په خارج کې د پيسو بې اعتباره کېدل د دې انفلاسيون د لاملونو څخه ګڼل کېږي. دغه ډول انفلاسيون له لاندې لاملونو څخه رامنځته کيږي: په مزد کې زياتوالی، د ګټې زياتوالی، د خامو موادو قيمتونو کې زياتوالی، مالياتو لوړ والی او د وارداتي اجناسو قيمتونو لوړوالی (شعيبي، ۱۳۹۴، ص ۳۵).

3- د ګټې څخه را پيداشوی انفلاسيون

دغه انفلاسيون په حقيقت کې(Cost Push Inflation) په کټګورۍ کې راتلی شي، کله چې توليدوونکي او خرڅوونکي د انحصار له امله ګټه لوړوي، کيدای شي د (Profit Induced Inflation) سبب وګرځي.

4- بوديجوي انفلاسيون

اکثره وختونه کله چې د حکومت په بوديجه کې کسر رامنځته شي، په دې معنی چې عوايد ئې د لګښتونو په پرتله کم شي؛ نو په دې صورت کې حکومت د بوديجې د کسر پوره کولو لهپاره نوي بانک نوټونه چاپوي، چې په دې سره تقاضا زياتيږي او د انفلاسيون د رامنځته کېدو لامل ګرځي. په دې ځای کې پرته له دې چې د شيانو توليد زيات شي؛ بلکې په عمومي ډول قيمتونه پورته کېږي.

5- پولي انفلاسيون

Milton Friedman په دې عقيده دی، چې دا ډول انفلاسيون يوازې د پيسو د تېزې عرضې له امله راپيدا کېږي، بل هيڅ لامل نه لري.

6- څو اړخيز انفلاسيون (Multi Casual Inflation): دغه انفلاسيون يو شمير لاملونه لري، چې اړين يې دادي: د پيسو په عرضه کې زياتوالی، د مزد بې حده زياته تقاضا، د شيانو بې حده زياته تقاضا، د شيانو کمښت او داسې نور. د انفلاسيون يو لامل د انفلاسيون نه شي کيدای، چې په بل کال به هم د دې لامل په وجه انفلاسيون منځته راغلی وي. څرنګه، چې انفلاسيون بيلا بيل لاملونه؛ لري نو د دې له‌پاره د پاليسيو بيلا بيل ډولونو ته اړتيا ده، چې د انفلاسيون سره ورباندې مبارزه وکړی شي (Nasir, 2004, p. 65).

۷- وارداتي انفلا سيون

دغه انفلاسيون هغه انفلاسيون دی، چې د وارداتو تابع وي، کله چې هم د وارداتو په قيمتونو کې زياتوالی راځي؛ نو په واردوونکي هېواد کې د انفلاسيون د راتلو او يا زياتېدو لامل ګرځي، دغه انفلاسيون هغه مهال په يوه هېواد کې شتون ښائي چې کله يو هېواد تر زياتې اندازې په بل هېواد تکيه ولري، چې کله په صادروونکي هېواد کې انفلاسيون رامنځته کيږي؛ نو په واردوونکي هېواد کې هم انفلاسيون رامنځته کېږي، چې دغه انفلاسيون په اصل کې د يوه هېواد څخه بل هېواد ته لېږدول کيږي او يو ښه مثال يې افغانستان دی، چې د وارداتو زياته تکيه يې په پاکستان، چين، ايران او په منځنۍ اسيا ده؛ نو کله چې په پورته هېوادونو کې انفلاسيون راځي، ماليات لوړېږي او يا بل ډول تغير راځي؛ نو په افغانستان مستقيم اغېز کوي.

۸- د بنسټيزو پروژو له امله انفلاسيون

په لنډ ډول داسې ويلی شو، چې دغه انفلاسيون هغه مهال رامنځته کيږي، چې کله هم يو هېواد په پراخ ډول بنسټيزې پروژې په کار واچوي، چې په پايله کې د خلکو عوايد په ډېرې تيزۍ سره لوړېږي او هم مهاله د دې سره بيې هم لوړوالی پيدا کوي.

۹- د توليداتو له امله انفلاسيون

په دې معنی، چې کله د توليد د عواملو قيمتونه لوړ شي؛ نو د اجناسو قيمتونه هم ورسره لوړېږي، دلته درې لاملونه په نښه کوو: 1 : مزد او معاش 2: د سرمايې ګټه 3: پيش بيني. دغه درې واړه عوامل د شرايطو مطابق کولی شي، چې د انفلا سيون د رامنځته کېدو لامل شي (سيد مسعود، ۱۳۹۳، ص ۵۸ـ ۵۹).

د ورکړو له امله انفلاسیون

د پرداخت (ورکړو) له لارې انفلاسیون، چې کله خلک زیات تادیات وکړي، دلته د خلکو مصارف زیاتیږي، همدارنګه دلته زیاتې پیسې د خلکو او دولت له لوري بازار ته عرضه کیږي، د پیسو ارزښت کمیږي او د انفلاسیون د رامنځته کېدو لامل ګرځي .

۱۰- د کنټرول د درجې په اساس انفلاسیون

دا ډول انفلاسیون په دوه ډوله دی:

1- **آزاد انفلاسیون**

په دې انفلاسیون کې د قیمتونو د لوړېدو سطحه د کنټرول څخه وځي.Milton Friedman دغه انفلاسیون په دې ډول تشریح کوي: دا انفلاسیون هغه پروسه ده، چې په هغې کې قیمتونه پرېښودل کیږي، چې لوړ شي او حکومتی ارګانونو او دې ته ورته ادارو له خوا نه کنټرول کیږي.

2- **بند انفلاسیون**

په دې ډول انفلاسیون کې حکومت هڅه کوي، چې قیمتونه کنټرول کړي. حکومت نه پرېږدي، چې قیمتونه لوړ شي (Nasir, 2004, p. 64_65).

د انفلاسیون کنټرول غیر اسلامي حل لارې

د همدغو غیر اسلامي لارو څخه، چې د اسلام سره په ټکر کې نه وي موږ په اسلامي نظام کې هم ترې ګټه پورته کولی شو، لکه: مالي اقدام کې، چې مالیات، مرستې، مصارفو کنټرول او غیر سودي پورونه پکې شامل دي.

پولي سیاست تعریف: د پیسو پالیسي هغه پالیسي ده، چې د یوه هېواد مرکزي بانک په وسیله مخکې وړل کیږي، تر څو د پیسو عرضه او کرېډیټ ورباندې کنټرول کړي (Shahid, 2012, p. 263).

لکه مخکې مو هم ذکر کړه، چې خلک څه ډول د قیمتونو د کنټرول په اړه فکر کوي او له حکومته غوښتنه کوي چې هغه غوښتنې غیر مسلکي دي او هغه غوره لارې نه دي او امکان هم نه لري، چې قیمتونه دې هغسې کنټرول کړي؛ نو اقتصاد پوهان لاندې مختلفې لارې، چې د مرکزي بانک له لوري په لاره اچول کیږي اسلامي او دودیزې لارې دي.

۱- مالي اقدام

مالي اقدام د کینزي انقلاب څخه وروسته اهمیت پیدا کړ، موږ باید په دې پوه شو، چې مالي پالیسي د حکومت د لګښتونو او مالیاتو سره سروکار لري. د دې لهپاره، چې انفلاسیون کنټرول کړی شي، نو حکومت باید غیر انکشافي لګښتونه کم کړي، لکه دانتقالاتو مصارف او په ضمن کې د خیر ښیګڼې تادیات باید کم کړی شي، چې دا په خپله د لګښتونو کمښت او د تقاضا د کموالي سبب ګرځي، په

خاصو مالياتو کې زياتوالی د عمومي مالياتو د بهتروالي لامل ګرځي، چې د هغې په نتيجه کې يو شمېر شيان له خلکو حکومت ته انتقال مومي او په دې سره استهلاکي لګښتونه کموالی کوي؛ خو ډېر سخت پابند مالي اقدامات به د قيمتونو د ډېر تېزوالي مخنيوی وکړي، په هغه صورت کې، چې حکومت غير توليدي مخارج کم کړي.

۲- پیسو اقدام

اکثره وخت د پيسو پاليسي مرکزي بانک سره تړلې وي، نو ټول هغه اقدامات، چې د مرکزي بانک له لورې پورته کېږي د پيسو د عرضې لپاره پولي پاليسي بلل کېږي. هر کله چې مرکزي بانک د سود نرخ زيات کړي په دې صورت کې قرض ورکول ګرانيږي، چې دغه عمل د قرض ورکړې د کمښت سبب ګرځي او ملي عوايد تر تاثير لاندې راولي او د قيمتونو د کچې د ټيټوالي باعث کېږي. که چېرې مرکزي بانک ارزښتمنې پاڼې خرڅوي، او د تجارتي بانکونو د زېرمو کچه زياتوي او يا تجارتي بانکونو ته کرېډيټ ورکوي، په دې صورت کې د پيسو عرضه په يوه هېواد کې کموالی پيدا کوي. سره له دې بيا هم بايد د قيمتونو په کچه او عمومي تقاضا باندې کنټرول صورت ونيسي.

۳- ساختماني اقدام

دغه ټول اقدامات به يا خو مجموعي عرضه زياته کړي يا به عمومي تقاضا کمه کړي او په لاندې ډول ښودل کېږي.

۱- په زراعتي او صنعتي لګښتونو کې زياتوالی

کوم بدلون، چې د يوه هيواد په زراعتي سکتور کې راځي د هغې له امله به د نوموړي هېواد توليدات د غنمو، وريجو او پنبې د زياتوالي لامل وګرځي. هر کله، چې د يوه هېواد زراعت د مېکانيزه کولو په مورد ګامونه پورته کړی شي، يعنې ښه تخمونه استعمال شي او همدارنګه د زراعت د مارکېټنګ مشکلات حل شي او همدارنګه د صنعتي کېدو لپاره ښه ستراتيژي په کار واچول شي، د کورنيو صنايعو څخه حمايت وکړی شي، که چېرې پانګه اچوونکي داسې ماشين ګيري هيواد ته راوړي، چې د خامو موادو اسانتياوې لمنځه يوسي، په داسې حالتونو کې د صنعتي توليداتو ډېرښت منځته راځي، کله چې زراعتي او صنعتي توليداتو کې زياتوالی راځي هغه اضافه شوې تقاضا به پرته له دې، چې قيمتونه پورته شي پوره شوې وي (Heilperin, 2012, p. 160_161).

د انفلاسیون د کنټرول اسلامي لارې

۱- د سود منع کول

په اوسني اقتصادي سیستم کې سود د انفلاسیون یو اړین لامل دی، کله چې صنعتکار په لوړ سود باندې قرض واخلي د دې قرض سره له سوده د واپس کولو په منظور د خپلو تولیداتو نرخ اوچتوي، څرنګه چې په اسلام کې سود حرام دی او بې سوده اسلامي بانکونه شته، چې تولیدونکي ته د مضاربت او مشارکت په بنیاد پانګه ورکړي، نو ځکه د انفلاسیون د دغه عامل مخنیوی کېږي .

۲- د زینتي اجناسو منع

کله چې د شیانو عرضه له تقاضا څخه زیاته شي انفلاسیون منځته راځي، اسلام وسط دین دی او بې فایدې مصارف (اصراف) پکې منع دی. نو دولت ته په کار ده، هغه اجناس، چې انسان ورته اړتیا نه لري د انفلاسیون له امله منع کړي تر څو انفلاسیون راکم کړی شي.

۳- احتکار او انحصار له منځه وړل

احتکار یا د صنعتکار او یا د تولیدوونکو له خوا د نرخ د اوچتولو په خاطر د اړتیا وړ شیان پټول؛ تر څوهمدا اجناس په لوړ نرخ خرڅ کړي، دا د اسلام له نظره جواز نه لري، همدا راز اسلام دا هم منع کوي، چې تولیدونکي د نرخ لوړولو لهپاره (cartel) اتفاق یا اتحاد وکړي، چې ټول به په یوه معین لوړ قیمت شیان پلوري، حکومت باید د دې مخنیوی وکړي؛ تر څو قیمتونه بېرته خپل حالت ته راشي.

۴- د قرض حسنه د نسبت کمول

په اسلامي اقتصادي سیستم کې بانک بې سوده دی او بانک د ګټې او تاوان د شریکولو پر بنیاد ولاړ دی او له خلکو څخه پیسې د ګټې او تاوان د شریکولو پر بنا اخلي او نورو مراجعینو ته یې هم په همدغه بنیاد د مشارکت او مضاربت په ډول ورکوي .

د دې تر څنګ بانک د خپلې بودیجې یوه برخه د قرض حسنه په ډول مراجعینو ته ورکوي، یعنې بې له سوده قرض د انفلاسیون په وخت کې شاید د صنعتکارو له خوا د قرض حسنه غوښتنه زیاته شي، ځکه دوی غواړي ډېره پانګونه وکړي او توکی په لوړه بیه خرڅ کړي په دې وخت کې مرکزي بانک کولی شي نورو بانکونو ته ووایي، چې د قرض حسنه نسبت کم کړي او په دې سره په معاشره کې د پیسو د عرضې اندازه کمېدای شي او د قیمتونو او یا د انفلاسیون د زیاتېدو مخنیوی کېږي.

۵- قانوني زېرمې

دا په اسلامي بانک کې د نورو بانکونو په څېر کېږي، یعنې هر بانک قانوناً باید د خپلو ټولو پیسو څخه یوه ټاکلي فیصدي مرکزي بانک ته د امانت په ډول وسپاري، مرکزي بانک د انفلاسیون په وخت کې دغه د پشتوانې نسبت زیاتولی شي، چې په دې سره د بانکونو سره کمې پیسې پاتې کېږي او ډېرې پیسې نشي عرضه کولی او په دې سره انفلاسیون کمېدای شي.

٦- د ازاد بازار عملیات

په معاصر بانکي سیستم کې مرکزي بانک ((په آزاد مارکیټ کې د دولتي اسنادو(Government Securities) د پلورلو او اخیستلو په وسیله عرضه کنټرولولی شي)) مطلب دا، چې حکومت خلکو ته د یوه ټاکلي وخت لهپاره اسناد ورکوي او په بدل کې پیسې ترې راټولوي او کله، چې وخت پوره شي بیا خلک دغه اسناد بېرته حکومت ته ورکوي او حکومت د دوی پیسې سره له ګټې بېرته دوی ته سپاري، اسلامي مرکزي بانک هم په دغه څېر دولتي اسناد (Government Securities) او سکوک (اسلامي بانډ) مارکېټ ته وړاندې کوي؛ خو دغه ټول به له سود څخه پاک وي؛ نو په دې ډول هم انفلاسیون کنټرولیدی شي.

۷- د نقده ذخایرو نسبت

په اسلامي بانکونو کې هم د نورو بانکونو په څېر هر بانک مکلف دی، چې د ورسپارل شویو پیسو یو نسبت په نقده توګه له ځان سره وساتي؛ تر څو د مراجعینو ورځنۍ تقاضا پوره کړی شي، ځیني مهال بانکونه له ځانه سره کمې نقدې پیسې ساتي او کله داسې هم پېښیږي، چې بانک ټولې پیسې په کار اچولې وي او د مراجعینو کوم، چې له بانک څخه خپلې پیسې وباسي د دوی لهپاره د بانک سره هېڅ روپۍ نه وي، نو بانک په خپله د دې لهپاره قرض اخلي، د انفلاسیون په وخت کې مرکزي بانک د نقدو پیسو د ذخیرې نسبت زیاتولی شي او په دې سره د پیسو عرضه کمیږي؛ ځکه بانکونه مجبوریږي، چې ډېرې پیسې له ځانه سره وساتي او ډېره قرضه نشي ورکولی او دا د انفلاسیون په کموالي کې مرسته کوي (احمدزی، ۱۳۸۸، ص ۵۲ـ).

موندنې

- لکه څرنګه، چې موږ پورته خپلې موخې ذکر کړې او موږ په لومړۍ موخه کې ویلي وو، چې (انفلاسیون د اقتصادي ثبات لهپاره یو لوی خطر دی او باید و پېژندل شي) نو همدې موخې ته په کتو موږ ویلی شو، لکه څرنګه، چې خلک انفلاسیون نه پېژني او د قیمتونو لوړوالی پېژني نو لومړی باید د انفلاسیون له اصطلاح سره بلد شي، د هغه ډولونه و پېژني او دولت ملامت نه کړي.

نو خلک غواړي، چې یوازې قیمتونه کم کړی شي او دوی فکر کوي، چې دولت څه ډول و غواړي په هماغه کچه قیمتونه کمولی شي او موږ دې موخې ته د رسېدو لهپاره مسلکي او قانع کوونکې لارې باید خلکو ته ور وپېژنو خلک په دې قانع کړو، چې دولت په جبري ډول هر وخت نه شي کولی، چې قیمتونه ټیټ یا لوړ کړي؛ ځکه دلته پلورونکي هم ډېر زیات زیان مومي او دولت به د پلورونکو له مقاومت سره مخ شي، چې دا په خپل ذات کې یوه ستره ستونزه ده او تولید ورسره کمېدای شي؛ نو دې موخې ته په کتو موږ په دې څېړنه کې مسلکي او قانع کوونکې حل لارې ور و پېژندې. زموږ دویمه موخه (د انفلاسیون کنټرول اسلامي لارو پېژندل تر څو زموږ ټولنه د اسلام له معاصرو اقداماتو با خبره اوسي) او دا، چې زموږ ټولنه مذهبي ده؛ نو د دوی د لا قانع کولو لهپاره موږ په دې څېړنه کې داسې اسلامي لارې هم ورته په ګوته کړې، چې ښایي، اسلام هم قیمت ته ځانګړی اهمیت ورکړی او قیمت یې تر هغه عرضې او تقاضا قانون ته پرېښودلی! تر څو، چې ټولنې ته زیان و نه رسوي. د دویمې موخې مطابق موږ هغه علتونه په ګوته کړي، چې د هغې له امله قیمتونه لوړیږي. که چېرې د خلکو خبرو ته فکر وکړو نو د دې موخې مطابق که و ګورو خلکو به ویل، چې د خوست په شمول هغه ولایتونه، چې هلته پخوا کلداره وه دوی فکرکاوه، چې د افغانۍ ترویج دا هر څه رامنځته کړل؛ خو داسې نه وه، موږ د دې لاملونو په څرګندولو سره دوی ته دا وښوده، چې اصلي لاملونه دا دي نه د افغانیو ترویج؛ تر څو د خلکو نفرت له افغانیو سره رامنځته نه شي. لکه څرنګه، چې موږ عملا د افغانیو د ترویج په وخت کې ولیدل، چې دولت له کومې ځانګړې پالیسۍ او مېکانیزم څخه استفاده و نه کړه! تر څو افغانۍ په سمه توګه رایجې کړي او قیمتونه کنټرول کړي او بل دا، چې هغه وخت د قیمتونو د لوړوالي یوازینی علت افغانۍ نه وې؛ بلکې وارداتي انفلاسیون یو لوی لامل ؤ نو دولت د مالوماتو د کموالي له امله خلک قانع نه کړل؛ خو په دې څېړنه کې موږ دغه موخه هم په ښه شکل تر لاسه کړه. همدارنګه بله موخه، چې د انفلاسیون د مختلفو ډولونو پېژندنه ده هم په ښه شان واضح شوې ده او د دې تر څنګ د دې په مطالعې سره موږ پوهېدلی شو، چې افغانستان کې کوم ډول انفلاسیون موجود دی، د قیمتونو لوړوالي علت د افغانیو ترویج نه بلکې، وارداتي انفلاسیون، د ګټې زیاتوالي له امله، غلطې پالیسۍ، دولت د بودیجې ناسمه کارونه، ګمرکونو کې فساد، ګمرکونو کې د سم سیستم نه موجودیت، کرونا، د دولت بودیجې کسر، د لارو بندښت او نور هغه لاملونه وو، چې قیمتونه یې لوړ کړل.

نو موږ پوه شوو، چې د انفلاسیون اصلي علتونه څه دي، خلک څه فکر کوي، او د دولت کوم فرایض دي، چې د انفلاسیون په وخت کې تر سره کړي؛ تر څو اقتصاد له ناورین سره مخ نه شي. ځکه لکه څرنګه، چې موږ په پېژندنه کې ذکر کړل، چې قیمت کې بدلون د اقتصادي بدلونونو سبب ګرځي او یو ناوړه اقتصادي حالت رامنځته کولی شي او د دې حل لارو په پېژندلو سره موږ کولی شو د قیمتونو د لوړوالي علتونه وپېژنو او دولت د همدغو حل لارو او علتونو ته په کتو خپلې پالیسۍ برابرې کړي.

مناقشه او پایله

انفلاسیون نن سبا د نړۍ په کچه یوه ډېره د بحث وړ او جدي موضوع ده، په ځانګړي ډول افغانستان کې، چې په هر لحاظ یې خلک وروسته پاتې دي نو په همدې اساس د سواد کچه یې هم ډېره ټیټه ده او اقتصادي علومو په اړه د خلکو پوهه خورا کمه ده. خلک هر وخت له دولته غواړي، چې قیمتونه کنټرول کړي، خو د کنټرول حل لارې او د هغوی لاملونه هغه څه دي، چې خلک پرې نه پوهیږي، چې په پایله کې خلک په دولت نیوکه کوي. نو د دې په خاطر چې دغه ستونزه حل شوې وي، لمړی باید د انفلاسیون علتونه وه پېژندل شي، چې څه لامل دی، چې قیمتونه لوړ شوي. هغه لاملونه، چې د هغې له امله قیمتونه لوړیږي، پورته ښودل شوي، لکه: وارداتي انفلاسیون، وارداتي انفلاسیون په هغو هېوادونو کې وي، چې هغوی زیاته تکیه په وارداتو باندې وي، لکه افغانستان. که موږ اوسمهال و ګورو نو د افغانستان ۹۵ سلنه واردات دي او پنځه سلنه صادرات او همدغه صادراتو اکثره توکي سبزیجات او مېوې دي او دغه ۹۵ سلنه واردات اکثره د ایران او پاکستان له هېوادونو تر سره کیږي او موږ وینو، چې په پاکستان او ایران کې انفلاسیون (د قیمتونو لوړېدل او پیسو ارزښت کمېدل) په دغو هېوادونو کې ډېر زیات دی، نو همدا لامل دی، چې په افغانستان کې هم قیمتونه لوړیږي. نو دلته د حل لار دا ده، چې باید بدیله لار پیدا شي، تر څو دغه ستونزه حل شي او بدیله لار دا ده، چې افغانستان باید د دغو هېوادونو سره راکړه ورکړه د امکان تر حده راکمه کړي خو له دې مخکې اړینه ده، چې داسې هېواد پیدا کړي، چې د دې هېوادونو بدیل وي. د قیمتونو لوړوالي یوازینی علت دا نه دی، په افغانستان باندې په اقتصادي او نورو برخو کې کم باور هم دی، همدغه کم باور او د با ثباته پالیسیو نه شتون هم کولی شي، د نورو هېوادونو سره په سم ډول قراردادونه و نه شي او صادرات او واردات زیانمن کړي، چې له امله یې قیمتونه لوړېدای شي او لکه څرنګه انفلاسیون پېژندنه اړینه ده، تر څو خلک پوه شي، چې قیمتونه د انفلاسیون له امله لوړیږي؛ نو همدې موخې ته په کتو موږ ویلی شو، لکه څرنګه، چې خلک یوازې غواړي قیمتونه کم کړی شي او دوی فکر کوي، چې دولت څه ډول وغواړي په هماغه کچه قیمتونه کمولی شي او موږ دې موخې ته د رسېدو لهپاره مسلکي او قانع کوونکې لارې باید خلکو ته وروپېژنو خلک په دې قانع

کړو، چې دولت په جبري ډول هر وخت نه شي کولی، چې قیمتونه ټیټ یا لوړ کړي؛ ځکه دلته پلورونکي هم ډېر زیات زیان مومي او دولت به د پلورونکو له مقاومت سره مخ شي، چې دا په خپل ذات کې یوه ستره ستونزه ده او تولید ورسره کمېدی شي؛ نو دې موخې ته په کتو موږ په دې څېړنه کې مسلکي او قانع کوونکې حل لارې ور و پېژندې او دا، چې زموږ ټولنه مذهبي ده؛ نو د دوی د لا قانع کولو لهپاره موږ په دې څېړنه کې داسې اسلامي لارې هم ورته په ګوته کړې، چې ښائې اسلام هم قیمت ته ځانګړی اهمیت ورکړی او قیمت یې تر هغه عرضې او تقاضا قانون ته پرېښودلی تر څو، چې ټولنې ته زیان و نه رسوي. د دویمې موخې مطابق موږ هغه علتونه په ګوته کړي، چې د هغې له امله قیمتونه لوړیږي. که چېرې د خلکو خبرو ته فکر و کړو؛ نو د دې موخې مطابق که و ګورو خلکو به ویل، چې د خوست په شمول هغه ولایتونه، چې هلته پخوا کلداره وه دوی فکرکولو، چې افغانۍ ترویج دا هر څه رامنځته کړل خو داسې نه وه موږ د دې علتونو په څرګندولو سره دوی ته دا وښوده، چې اصلي لاملونه ئې دا دي نه د افغانیو ترویج؛ تر څو د خلکو نفرت له افغانیو سره رامنځته نه شي. لکه څرنګه، چې موږ عملا د افغانیو د ترویج پر مهال کې ولیدل، چې دولت له کومې ځانګړې پالیسۍ او مېکانیزم څخه استفاده و نه کړه؛ تر څو افغانۍ په سمه توګه رایجې کړي او قیمتونه کنټرول کړي او بل دا، چې هغه مهال د قیمتونو د لوړوالي یوازینۍ علت افغانۍ نه وې! بلکې وارداتي انفلاسیون یو لوی لامل ؤ، نو دولت د مالوماتو د کموالي له امله خلک قانع نه کړل؛ خو په دې څېړنه کې موږ دغه موخه هم په ښه شکل تر لاسه کړه. همدارنګه بله موخه، چې د انفلاسیون د مختلفو ډولونو پېژندنه ده هم په ښه شان واضح شوې ده او د دې تر څنګ د دې په مطالعې سره موږ پوهېدلی شو، چې افغانستان کې کوم ډول انفلاسیون موجود دی، د قیمتونو لوړوالي علت د افغانیو ترویج نه بلکې، وارداتي انفلاسیون، د ګټې زیاتوالي له امله، غلطې پالیسۍ، دولت د بودیجې ناسمه کارونه، ګمرکونو کې فساد، ګمرکونو کې د سم سیستم نه موجودیت، کرونا، دولت بدیجې کسر، د لارو بندښت او نور هغه لاملونه وو، چې قیمتونه یې لوړ کړل.

نو موږ پوه شوو، چې د قیمتونو د لوړوالي اصلي لاملونه څه دي خلک څه فکر کوي او د دولت کوم فرایض دي، چې د قیمتونو د لوړوالي په وخت کې تر سره کړي؛ تر څو اقتصاد له ناورین سره مخ نه شي؛ ځکه لکه څرنګه، چې موږ په پېژندنه کې ذکر کړل، چې قیمت کې بدلون د اقتصادي بدلونونو سبب ګرځي او یو ناوړه اقتصادي حالت رامنځته کولی شي او د دې حل لارو په پېژندلو سره موږ کولی شو د قیمتونو د لوړوالي علتونه وپېژنو او دولت همدغو حل لارو او علتونو ته په کتو خپلې پالیسۍ برابري کړي.

وړاندیزونه

- دولت باید د انفلاسیون د کنټرول پر مهال کې کوټلي ګامونه پورته کړي، کنه اقتصاد به نور هم په ښکته روان شي.

- حکومت باید اقتصادي حالت ته په کتو خپلې پالیسی تغیر کړي او په خپلو پالیسیو له سره غور وکړي.
- د دې له پاره، چې قیمتونه لوړ نه شي دولت ته په کار ده؛ تر څو ګمرکاتو کې شفافیت رامنځته کړي؛ تر څو د غیرې مستقیمو مالیاتو له امله قیمتونه نور لوړ نه شي.

مأخذونه

احمدزی، زاحدي. (۱۳۸۸ ل). تجارت د اسلام په اقتصادي نظام کې. جلال اباد: نوښت کتاب پلورنځی.

سید مسعود.(۱۳۹۳ ل). پول و کریدیت. کابل: انتشارات لاجورد.

شعیبي، احمد جاوید.(۱۳۹۴ ل). ارزیابي سیاستهای پولي در افغانستان. کابل: انتشارات فرهنګ.

شعیبي، احمد جاوید، ژباړل: کوستر ویم. (۱۳۹۵). اقتصاد پولی. کابل: انتشارات حامد رسالت.

شینواری، عبیدالله.(۱۳۹۲ ل)هـ ش.پول وکریدت.جلال اباد: موسسه نشراتي مومند.

کوټوال، نصیر.(۱۳۹۴ ل)، اقتصادي درسونه. کابل: اکسوس کتاب پلورنځی

منګل، رحمت الله.(۱۴۰۰ ل). د پیسو اقتصاد، لمړی چاپ، مستقبل خپرندویه ټولنه، کابل، افغانستان.

نوشیرسروري، مطیع الله.(۱۳۹۴ ل). مال او پیسې. کابل: اکسوس کتابتون.

Abdul-Baki, Z., & Uthman, A. B. (2017). Exploring the “social failures” of Islamic banks: a historical dialectics analysis. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.

Alagidede, P., Simeon, C., & Adu, G. (2014). A regional analysis of inflation dynamics in Ghana. *International Growth Centre, Working Paper*, 1-32.

Cecchetti Stephen G.(2012). Money Banking and Financial Markets (2nd ed).

Heilperin, Michael.A. (2012). International Monetary Economics. Geneva: Longman, Green and Co.Ltd.

Nasir,M.Saeed.(2004). Money Banking & Finance. Aminpur Bazar,Faisalabad:Kitab Markaz.

Shahid, A. Hamid. (2012). Monetary Economics and Public Finance. Urdu Bazar, Lahore:Ilmi Kitab Khana.

Sutrisno., & Haron, R. (2020). Increasing the role of zakat institutions in poverty reduction through productive zakat programs in Indonesia. *Humanities & Social Sciences Reviews*.

په اسلامي شريعت کې د حدودو د مشروعيت حکمتونه

پوهنمل فخرالدين عزام، شيخ زايد پوهنتون، شرعياتو پوهنځی، اسلامي ثقافت څانګه.
برېښناليک: Fakhruddin.izam123@gmail.com

لنډيز

حدود له هغو تعين شوو جزاګانو څخه عبارت دي، چې د الله جل جلاله د حق له امله واجب شوي وي، لکه: د زنا حد، شرابو حد، غلا حد، قذف حد، قطاع الطريق (لارې شکوونکي) حد او د ردت (له دين څخه اوښتونکي) حد، چې په اسلامي شريعت کې د دې جرمونو له پاره جزاګانې مشخصې او تعين شوې دي، چې تغير او تبديل نه مني. په دې موضوع کې د حد پېژندنه، مشروعيت او حکمتونه يې خلکو ته د دې لهپاره په ډاګه شوي دي؛ تر څو ځانونه ترې وساتي او ټولنه کې امن، ثبات، عدالت او سوکالي رامنځته شي. څرنګه چې دغه يوه کتابتوني څېړنه ده؛ نو پر دې اساس هڅه شوې، چې معلومات لومړي قدم کې له قرآن کريم، ورپسې له نبوي سنتو څخه تر لاسه شي. همدا راز د فقهي مستندو او د اعتبار وړ مأخذونو څخه پکې استفاده شوې ده، د هرې وينا نسبت خپل ويونکي ته شوی دی، د قرآن کريم د اياتونو ژباړې له پاره د کابلي تفسير څخه ګټه اخيستل شوې ده. د حدودو مشروعيت د اسلامي شريعت د پنځه ګونو ضرورياتو ساتنه او حفاظت کوي او د جنايتکار، مجنی عليه او عامې ټولنې لهپاره الهي رحمت او پيرزوينه ده. که حدود په صحيح توګه نافذ شي، ټولنه کې به امن او ثبات قايم او خلک به په حياء او عزت کې ډاډمن، سوکاله او له خوشحاليو ډک ژوند ولري.

کليدي کلمې: اصلاح، جنايتکار، حد، حکمتونه، مشروعيت، منع.

سريزه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله وأصحابه أجمعين، أما بعد:

د حدودو مشروعيت کومه نوې موضوع نه ده؛ بلکې د نن څخه ۱۴۴۵ کاله مخکې ټاکل شوې او تعين کړای شوې جزاګانې دي، چې مشروعيت يې په قرآن کريم او نبوي سنتو سره ثابت دی او په اړه يې د فقهي کتابونو کې فقهاوو بشپړ معلومات او اړوند احکام ذکر کړي دي، په همدې توګه معاصرو علماوو هم ورباندې مستقل کتابونه او رسالې ليکلي دي؛ خو د حدودو د حکمتونو په اړه مستقلې ليکنې نشته؛ بلکې ځينو کتابونو کې په تيت وپرک ډول تر سترګو کېږي؛ بله دا چې بې دينه خلک وخت پر وخت کوښښ کوي، چې ځينې کمزوري مسلمانان چې د اسلام مقدس دين په اړه يې پوهه کمه ده، په مختلفو بهانو او توطئو سره د اسلام مقدس دين د ځينو احکاماتو په اړه شکمن کړي او ذهنونه يې ورخراب کړي او ځينې يې د حدودو په اړه غلط تبليغات کوي؛ نو ما وغوښتل چې په پښتو ژبه د حدودو د مشروعيت حکمتونه راجمع او ترتيب کړم؛ تر څو څرګنده شي، چې ټولنه کې د حدودو پلي کولو ته اړتيا ده او په تطبيق سره يې شته ناخوالې له منځه تللی شي.

موخې

د حد پېژندل

د حدودو مشروعيت څخه د خلکو اگاه کول

د حدودو د مشروعيت حکمتونه په ډاگه کول

کړنلاره او د کار توکي

څرنگه چې دغه يوه کتابتوني څېړنه ده؛ نو پر دې اساس مې هڅه کړې، چې معلومات لومړي قدم کې په قرآن کريم کې پيداکړم، وروسته مې نبوي سنتو ته مراجعه کړې ده؛ لومړی مې کوښښ کړی چې حديث په صحيحينو (صحيح البخاري او صحيح مسلم) کې پيدا کړم، که کوم حديث په صحيحينو کې شتون ونه لري؛ نو بيا مې د سنتو له نورو اصلي مصادرو څخه رانقل کړی دی، همدا راز د فقهې مستندو او د اعتبار وړ مأخذونو ته مې مراجعه کړې ده، د هرې وينا نسبت مې خپل ويونکي ته کړی دی، د قرآن کريم د اياتونو ژباړې له پاره مې د کابلي تفسير څخه گټه اخيستې ده.

د حدودو لغوي پېژندنه

حدود د حد جمع ده، حد د دوو شيانو ترمنځ جداوالي ته ويل کېږي؛ د دې له پاره چې د يو بل سره گډ نشي يا د دې لهپاره چې په يو بل تېری ونه کړي، همدارنگه د هر شي انتهاء ته حد ويل کېږي او اصل د حد منع او د دوو شيانو تر منځ جدايي ته ويل کېږي (ابن منظور، ۱۴۱۴هـ ق، ج۳، ص. ۱۴۰).

د دروازې ساتونکي ته له دې امله حداد ويل کېږي، چې خلک له داخلېدو څخه منع کوي او ټاکلی شوي شرعي حدود هم خلک د اړوندو جرايمو له ارتکاب څخه منع کوي (فيومي، د چاپ کال نه لري، ج۱، ص. ۱۲۴).

د حد اصطلاحي پېژندنه

علماء په اصطلاح کې حد داسې تعريفوي: (عِبَارَةٌ عَنْ عُقُوبَةٍ مُقَدَّرَةٍ وَاجِبَةٍ حَقًّا لِلَّهِ تَعَالَى) (کاساني، ۱۴۰۶ هـ ق، ج۷، ص. ۳۳).

ژباړه: حد له هغې تعين شوې جزا څخه عبارت دی، چې د الله جل جلاله د حق له امله واجب شوې وي.

په پورته تعريف کې له حد څخه تعزيرات او قصاص خارجېږي؛ ځکه چې تعزيرات اندازه کړای شوې جزاگانې نه دي؛ بلکې کله په وهلو سره وي، کله په بند او کله هم په نورو طريقو سره او قصاص که څه هم چې ټاکل شوې جزا ده؛ خو هغه د بنده د حق له امله واجب دی تر دې چې عفوه او صلحه هم په کې کېدلی شي.

حد ته ځکه حد ويل کېږي، چې دا محدود (حد ورکړل شوی شخص) له دغه عمل څخه منع کوي او نور اشخاص يې هم په ليدلو سره ترې منع کېږي، ځکه چې ليدونکي فکر کوي، که چېرې دغه جنايت تر سره کړي؛ نو همدا ډول جزا به ورکول کېږي؛ نو پر دې اساس د جنايت تر سره کولو څخه منع کېږي (کاساني، ۱۴۰٦ هـ ق، جلد۷، ص. ۳۳).

د حدودو مشروعيت

د حدودو مشروعيت له قرآن کريم او نبوي سنتو څخه ثابت دی:

له قرآن کريم څخه د حدودو مشروعيت

په قرآن کريم کې ډېر اياتونه موجود دي، چې د حدودو په مشروعيت باندې دلالت کوي، د زنا حد په اړه الله عزوجل فرمايلي دي: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ﴾ (قرآن کريم، النور، آيت: ۲).

ژباړه: هغه ښځه چې زنا يې کړې وي او هغه سړی چې زنا يې کړې وي پس تاسو (ای قاضيانو او حاکمانو) هر يو له دغو دواړو سل دُرې ووهئ.

د حد قذف په اړه الله تعالی فرمايلي دي: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ (قرانکريم، النور، آيت: ۴).

ژباړه: او هغه کسان چې ولي محصنې ښځې (يا محصن سړی، چې د زنا نسبت ورته وکړي) بيا رانه ولي (د قاضي مخ ته) څلور تنه شاهدان پس تاسو (ای حاکمانو) دغه (قاذفان که اصيلان وي) اتيا دُرې ووهئ.

د قطاع الطرق (حد الحرابة) په اړه يې فرمايلي دي: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۳۳) إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (قرآن کريم، المائدة، آيت: ۳۳-۳۴).

ژباړه: بېشکه هم دا خبره ده، چې جزا د هغو کسانو چې دوی له (دوستانو) د الله او د رسول د ده سره جنګ کوي او دوی په زمکه کې له پاره د فساد (او بد امنۍ غورځولو) کوښښ کوي، چې دوی ووژلی شي يا دې په دار کړل شي يا دې د دوی لاسونه او پښې ردوبدل (ښی لاس او چپه پښه يا چپ لاس او ښۍ پښه) پرې کړل شي يا دې له زمکې څخه وشړلی شي (په حبس سره يا له هغه ځايه بل لرې ځای

ته) دا (ذکر شوې جزا) په دنيا کې دغو (غلو) ته رسوايي ده او دغو (غلو لهپاره) په آخرت کې ډېر لوی عذاب دی. مگر هغه کسان چې توبه وباسي مخکې له دې چې تاسې پر هغوی قادر شئ؛ نو په دې پوه شئ، چې بېشکه الله جل جلاله ښه مغفرت کوونکی ډېر رحم والا دی.

د غلا په اړه یې فرمايلي دي: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (قرآن کريم، المائدة، آيت: ۳۸).

ژباړه: او تاسې د غله (سړي) او غلې (ښځې) لاسونه پرې کړئ، د هغه عمل د جزا لهپاره چې دې دواړو کړی دی د الله جل جلاله له جانبه د تنبيه لهپاره او الله جل جلاله ډېر قوي دی (غالب د احکامو په انفاذ) ښه حکمت والا دی (چې هر کار په تدبير او مصلحت سره کوي).

له نبوي سنتو څخه د حدودو د مشروعيت ثبوت:

گڼ نبوي سنت د حدودو په مشروعيت باندې دلالت کوي، چې يو څو يې دلته د بېلگې په توگه رانقلوو:

۱- (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَزَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ، أَنَّهُمَا قَالَا: إِنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَعْرَابِ أَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنْشُدُكَ اللهَ إِلَّا قَضَيْتَ لِي بِكِتَابِ اللهِ، فَقَالَ الْخَصْمُ الْآخَرُ: وَهُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ نَعَمْ، فَاقْضِ بَيْنَنَا بِكِتَابِ اللهِ وَأْذَنْ لِي، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قُلْ»، قَالَ: إِنَّ ابْنِي كَانَ عَسِيفًا عَلَى هَذَا، فَزَنَى بِامْرَأَتِهِ، وَإِنِّي أُخْبِرْتُ أَنَّ عَلَى ابْنِي الرَّجْمَ، فَافْتَدَيْتُ مِنْهُ بِمِائَةِ شَاةٍ وَوَلِيدَةٍ، فَسَأَلْتُ أَهْلَ الْعِلْمِ، فَأَخْبَرُونِي أَنَّمَا عَلَى ابْنِي جَلْدُ مِائَةٍ، وَتَغْرِيبُ عَامٍ، وَأَنَّ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا الرَّجْمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللهِ، الْوَلِيدَةُ وَالْغَنَمُ رَدٌّ، وَعَلَى ابْنِكَ جَلْدُ مِائَةٍ، وَتَغْرِيبُ عَامٍ، وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ إِلَى امْرَأَةِ هَذَا، فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا»، قَالَ: فَغَدَا عَلَيْهَا، فَاعْتَرَفَتْ، فَأَمَرَ بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُجِمَتْ) (نيسابوري، چاپ کال نه لري، جلد۳، ص. ۱۳۲۴).

ژباړه: د ابو هريره او زيد بن خالد الجهني رضی الله عنهما څخه روايت دی، دواړو ويلي دي: يو بانډه چي سړی رسول الله صلی الله عليه وسلم ته راغی، ويې ويل: ای د الله تعالی رسوله! په الله تعالی درته قسم درکوم چې د الله په کتاب به راته پرېکړه کوې، مقابل لوري چې له ده څخه پوه و وويل: هو، موږ ته د الله تعالی په کتاب فيصله وکړه او ماته اجازه راکړه، رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته وفرمايل: وايه! هغه وويل: زما زوی له ده سره مزدور و، د ده له مېرمن سره يې زنا وکړه، زه خبر شوم چې په زوی مې رجم دی؛ نو سل مېږې او يوه وينځه مې د هغه له لوري ورته ورکړل، بيا مې له علماوو څخه وپوښتل، هغوی خبر راکړ چې زما پر زوی سل دُرې او يو کال جلا وطني ده او د ده پر ښځه رجم دی؛ نو رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته وفرمايل: زما دې پر هغه ذات قسم وي، چې زما روح د هغه په لاس کې دی، چې زه به خامخا ستاسو ترمنځ د الله په کتاب سره فيصله کوم: هغه دا چې وينځه او مېږې به تا ته

واپس کېږي او ستا په زوی سل دُرې او یو کال جلا وطني ده، ای انیسه! د ده ښځې ته سبا وختي ورشه که اعتراف یې وکړ رجم یې کړه، راوي وايي چې (انیس) د سبا پر مهال ورغی او هغې په خپلو کړنو اقرار وکړ؛ نو رسول الله پرې د (رجم) امر وکړ او رجم کړلی شوه.

۲- (عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: " لَمَّا نَزَلَ عُذْرِي، قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَذَكَرَ ذَلِكَ، وَتَلَا الْقُرْآنَ، فَلَمَّا نَزَلَ أَمَرَ بِرَجُلَيْنِ وَامْرَأَةٍ، فَضُرِبُوا حَدَّهُمْ"**)**. (ابن ماجة، چاپ کال نه لري، ج۲، ص. ۸۵۷**)**.

ژباړه: د عائشې رضی الله عنها څخه روایت دی هغې ویلي دي: کله چې زما د پاک لمنی په اړه ایاتونه نازل شول، رسول الله صلی الله علیه وسلم منبر ته وخوت، دغه پېښه یې ذکر کړه او قرآن کریم یې تلاوت کړ، کله چې راکوز شو په دوو سړیو او یوې ښځې یې د (حد پلي کولو) امر وکړ او د حد له کبله دوی ووهل شول.

۳- (عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تُقْطَعُ الْيَدُ إِلَّا فِي رُبُعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا»**)** (ابن ماجة، چاپ کال نه لري، ج۲، ص. ۸۶۲**)**.

ژباړه: د عائشې رضی الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: لاس به د دینار په څلورمه برخه کې او یا له دې څخه په زیات مال کې پرې کېږي.

د حدودو د مشروعیت حکمتونه

هېڅوک دې گمان نه کوي، چې الله جل جلاله حدود مشروع کړي او موږ ته یې د تطبیق او عدم تطبیق ترمنځ اختیار راکړی دی؛ بلکې موږ باید په دې پوه شو، چې الله جل جلاله حدود فرض کړي او د عمل کولو امر یې پرې کړی دی او څوک چې پرې عمل کول پرېږدي کافر، ظالم او فاسق دی.

په دې کې شک نشته چې الله جل جلاله حدود د یو لړ حکمتونو او فوائدو پر اساس مشروع کړي دي، چې ځینې یې په لاندې ډول دي:

۱- د انسانانو د اساسي مصلحتونو ساتل

د حدودو پلي کولو سره د هغو پنځو ضروریاتو ساتنه کېږي، چې فقهاوو پرې اجماع کړې ده، چې هغه د دین، نفس، عقل، نسل او ناموس او د مال ساتنه ده. دا د شرعي مقاصدو لوړه مرتبه او د شریعت د راتلو تر ټولو لوړه موخه ده. که فکر وکړو ټول حدود له دې ضروریاتو څخه تجاوز نه کوي؛ ځکه چې قصاص د نفس ساتنه، د زنا او قذف حدونه د عزتونو او نسل ساتنه، د قطاع الطریقی (لارې شوکونکو)

او غلا حدونه د ټولنې او خلکو د مالونو ساتنه او د شرابو حد د عقلونو ساتنه کوي (سعیدان، چاپ کال نه لري، ج۳، ص. ۲۱).

۲- په اسلامي ټولنه کې د امن ساتنه

هغه ثمره چې په ټوله کې د الله جل جلاله د دین تطبیقولو او په ځانګړې توګه د حدودو په پلي کولو سره حاصلیږي، په داسې توګه د امن لاسته راوړل دي، چې خلک د خپلو مالونو، نفسونو او عزتونو په ساتنه باندې ډاډمن کیږي او د اسلامي ټولنې د امن اهمیت له‌پاره وینو چې شارع یې د ساتنې په موخه یو لړ اساسي قواعد ټاکلي دي. دا له دې امله چې د ټولنې اساسي بنسټونه په امن باندې ولاړ دي، که امن ورک شي؛ نو نه به نفس ثابت پاتې شي، نه به له امن پرته متوازن عقل شتون ولري او نه به عزت خوندي او سالم پاتې شي (مجموعة من المؤلفین، ۱۴۳۲ هـ ق، ج ۱، ص. ۲۷).

امن داسې شرعي غوښتنه ده، چې په قرآن کریم او نبوي سنتو کې یې ذکر راغلی دی:

لومړی: قرآن کریم

۱- د الله جل جلاله دا وینا: ﴿أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ (قرآن کریم، القصص، آیت: ۵۷)

ژباړه: آیا دوی ته مونږ داسې حرم (ځای) نه دی ورکړی چې (له قتل او غارته) په امان دی، دې (حرم) ته (له هر طرفه) د هر څیز میوې راچلولی شوې دي.

۱. د ابراهیم علیه السلام د دعا په اړه د الله جل جلاله دا وینا: ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا آمِنًا﴾ (قرآن کریم، البقرة، آیت: ۱۲۶).

ژباړه: او (یاد کړه اې محمده!) هغه وخت چې ابراهیم علیه السلام وویل اې زما ربه دا ښار (چې کعبه مې پکې ودانه کړې ده) د امن ځای وګرځوه.

دویم: سنت

رسول الله صلي الله علیه وسلم فرمایلي دي: (مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًى فِي جَسَدِهِ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا) (ترمذي، ۱۹۹۸م، ج۴، ص. ۱۵۲).

ژباړه: په تاسې کې چې څوک شپه په خپل کور کې په امن سره سبا کړي، بدني روغتیا ولري او د ورځې خواړه ولري، دا داسې ده لکه ټوله نړۍ چې د هغه په قبضه کې وي.

د استدلال طریقه: هغه غوره شی چې انسان یې په دې دنیا کې ترلاسه کوي امن او صحت دی؛ نو دا په انسان باندې لوی نعمت دی، داسې ستر او عزتمند نعمت دی چې رعایت کول یې واجب دي (رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمیة والإفتاء، چاپ کال نه لري، ج۱۵، ص. ۲۰).

امن د هر چا مقصد او هدف دی، چې یوازې په زور او غلبې سره نشي ترلاسه کېدای؛ بلکې د یوې مهمې کړنې په واسطه ترلاسه کېږي، چې هغه د دین قایمول دي او دا هغه هدف دی، چې په اسلامي شریعت کې یې پر ترلاسه کولو هڅونې شوې دي.

هر کله چې امن دومره لوی اهمیت لري؛ نو د هغو کسانو پر وړاندې سختې جزاګانې راغلې دي، چې د اسلامي ټولنې امن او نظم اخلالوي. د حدودو جزاګانې د هغو کسانو په مخ کې سخته توره وه او اوس هم ده، چې د سرغړونې یا برید کولو جرئت کوي. د حدودو په عملي کولو سره د یوې خوندي ټولنې په ژوند کې لویې اغېزې او لویې ګټې ترلاسه کېږي.

۳- د حدودو په پلي کولو سره د مسلمانانو اصلاح کېږي

بېشکه چې الله جل جلاله خلکو ته د اسلامي شریعت د احکامو تابعداری باندې امر کړی دی، الله تعالی فرمایلي دي: ﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ﴾ (قرآن کریم، آل عمران، آیت: ۳۲)

ژباړه: (ای محمده! دوی ته) ووایه چې تاسې د الله جل جلاله او د رسول (چې محمد صلی الله علیه وسلم دی) اطاعت کوئ پس که دوی (له دې اطاعت څخه) وګرځېدل؛ نو بېشکه الله جل جلاله د کافرانو سره دوستي نه کوي.

امام مالک بن انس رحمه الله فرمایلي دي: د دې امت وروستني نشي اصلاح کېدای؛ مګر په هغه څه سره، چې لومړني پرې اصلاح شوي وو؛ لومړني د دې امت په اسلام سره اصلاح شوي وو او وروستني به هم یوازې په اسلام سره اصلاح کېږي. له دې امله د مسلمانانو علماء او حاکمان د الله تعالی د احکامو په ساتنه کې مهم رول لري، په ځانګړې توګه د جنایاتو او حدودو په پلي کولو او د عقیدو په برابرولو کې، په داسې توګه چې د ټولنې لهپاره ډاډه او سوکاله ژوند تضمینوي. که داسې نه وای؛ نو په مسلمانانو کې به هم د نورو په څېر ویره، ګډوډي،خفګان او سرغړونه رامنځته شوې وای او داسې مرضونه به پکې خپاره شوي وای، چې په پخوانیو خلکو کې به نه وو تېر شوي او دا به د خلکو د عملونو له امله وای په داسې حال کې چې الله جل جلاله ډېرو ته عفوه او بخښنه کوي (رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمیة والإفتاء، چاپ کال نه لري، ج۲۹، ص. ۱۶۷).

۴- د حدودو په پلي کولو سره د فساد او ګډوډۍ مخه نیول کېږي

په دې کې شک نشته، چې د حدودو له پلي کولو څخه مخ اړول به امت په ګډوډۍ، هلاکت او ټولنیز فساد کې ښکیل کړي، او له دې څخه الله جل جلاله خپل بنده ګان په خپلې دې وینا سره وېرولي دي: ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (قرآن کریم، النور، آیت: ۶۳).

ژباړه: پس هغه کسان چې زما د رسول له امر څخه مخالفت کوي، ودې وېرېږي له دې چې وبه رسېږي دوی ته څه فتنه (آفت په دنیا کې) یا به ورسېږي دوی ته دردناک عذاب (په اخرت کې).

نبي علیه السلام هم موږ د الله جل جلاله د شریعت په قایمولو کې له تقصیر (کمي) څخه وېرولي یو او پر موږ د هغه چا منع کول لازم دي، چې د حق او سمې لارې څخه کږېږي او په دې لړ کې نبي علیه السلام ټولنه د کیشتۍ سره مشابه کړې ده فرمایلي یې دي: (مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلاَهَا وَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا فَكَانَ الَّذِى فِى أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ فَمَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ آذَوهُمْ فَقَالُوا لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِى نَصِيبِنَا خَرْقًا فَاسْتَقَيْنَا مِنْهُ وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا فَإِنْ تَرَكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَوْا جَمِيعًا) (بخاري، ۱۴۲۲هـ ق، ج۳، ص. ۱۳۹).

ژباړه: د الله جل جلاله پر حدودو باندې د ولاړ شخص او د هغه چا مثال چې په حدودو د الله تعالی کې واقع کېږي، د هغو خلکو په څېر دی، چې په یوه کښتۍ باندې قرعه کشي وکړي، ځینو ته د کښتۍ پاسنۍ برخه (منزل) ورسېږي او ځینو نورو ته یې لاندینۍ برخه ورسېږي؛ نو کومو ته چې لاندینۍ برخه رسېدلې وي، د اوبو اخیستلو لپاره په پاسنیو خلکو ورتېرېږي او تکلیفوي یې؛ نو هغه (د لاندینۍ برخې والا) ووایي چې موږ به په خپله برخه کې سوری وکړو او د هغې څخه به اوبه ترلاسه کړو؛ تر څو پاسني خلک په تکلیف نه کړو؛ نو که پاسني دوی دې کار ته پرېږدي او کښتۍ سوری کړي؛ نو ټول به سره هلاک شي او که له دې کار څخه یې منع کړل؛ نو ټول به نجات ومومي.

هر کله چې موږ مفسدان (د حق او سمې لار څخه وتوونکي او د جرائمو مرتکبین) د الله تعالی د حدودو په پلي کولو سره له خپلو کرغېړنو کړنو څخه منع کړو؛ نو د ژوند کښتۍ به په بحر کې په ارام، اطمئنان او هر ډول تهدید یا هلاکت څخه په سلامتیا سره روانه وي.

۵- د حدودو پلي کول د جرمونو له ارتکاب څخه مخنیوی کوي

د اصلاح د وسایلو او لارو چارو له کارولو وروسته د شرعي حدودو تطبیق هغه قوت دی، چې د جرم کولو څخه خلک منع کوي او دا هغه منع کوونکې وسیله ده، چې قاضي ترې د اصلاح په موخه کار اخلي؛ نو د مجرم او نورو ټولو خلکو لپاره د جرمونو څخه منع کوونکي او بندوونکي دي، له همدې امله الله تعالی امر کړی دی، چې د حدودو د تطبیق پر مهال دې یوه ډله د مؤمنانو شتون ولري؛ تر څو

له جرمونو څخه مخنیوی وکړي، د دې مقصد ترلاسه کېدو لهپاره په هر جرم کې داسې جزا ټاکل شوې، چې د جرم سره مناسبه وي (سعیدان، چاپ کال نه لري، ج ۱، ص. ۱۹۹).

د بېلګې په توګه غلا د زنا په شان نه ده، چې په جزا کې ورسره برابره شي او د حرابت حد د قذف حد سره برابر نه دی؛ نو موږ وینو چې د غله لاس پرې کول د غلا له جرم سره مناسبه جزا ده او د واده شوي شخص سنګسارول او بې واده په دورو وهل د زنا له جرم سره مناسبه جزا ده (سعیدان، چاپ کال نه لري، ج ۱، ص. ۱۹۹).

په همدې اساس الله جل جلاله داسې فرمایلي دي: ﴿فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ (قرانکریم، العنکبوت، آیت: ۴۰).

ژباړه: پس هر یو له دغو یادو شوو موږ د خپلې ګناه په (سبب) ونیول، پس ځینې د دوی هغه څوک دي، چې موږ پرې سخت (کاڼي وروونکی) باد ولېږه او ځینې له دوی هغه څوک دي، چې چغې ونیول (چې زړونه یې وچاودل) او ځینې له دوی هغه څوک دي، چې موږ دوی (په اوبو کې) غرق کړل او الله جل جلاله نه و، چې پر هغو ظلم وکړي لیکن دوی وو چې په خپلو ځانونو به یې ظلم کاوه (په کفر او معصیت سره).

هغه جزاګانې چې د الله جل جلاله د حقوقو له کبله ټاکل شوې دي، د هغو جزاګانو په نسبت سختې دي چې د بنده ګانو د حقوقو له کبله ټاکل شوې دي، دا له دې امله چې د الله جل جلاله د حقوقو له کبله د جزا ټاکلو اندازه کې په خپله جرم ته نه کتل کېږي؛ بلکې پر ټولنه او د ټولنې پر حقوقو او عامو مصلحتونو باندې د جرم ناوړه اغېزو ته کتل کېږي (رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء، چاپ کال نه لري، ج۵٦، ص. ۲۲۹).

د بېلګې په توګه که د قطاع الطریق حد په نظر کې ونیسو چې په ځمکه کې فساد کوونکي دي، که دوی د خلکو ډارولو لهپاره وتلو باندې اتفاق وکړي؛ نو شریعت به دوی ته یوازې په دې وتلو باندې هماغه جزا ورکوي که څه هم چې هیڅا ته یې زیان نه وي رسولی، ځکه چې هغو اغېزو ته کتل کېږي، چې ټولنې ته د دې کار له امله ور رسېږي، چې د خلکو ډارول دي او د سفر، تجارت او داسې نورو چارو ځنډېدل دي؛ نو جزا به یې همدغه شان سخته وي (رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء، چاپ کال نه لري، ج۵٦، ص. ۲۲۹).

د حدودو په پلي کولو سره هم جنایتکار او هم د جنایتکار پرته نور خلک د جرمونو له ارتکاب څخه منع کېږي:

الف ـ جنایتکار (مجرم)

مجرم سره له دې چې د جرم په تر سره کولو کې جرأت کوونکی دی؛ مګر بې زړه هم دی او دا هغه وخت چې پوه شي، چې د جرم له امله جزا ورکول کېږي او که وپوهېږي، چې جزا نه ورکول کېږي؛ نو بیا ډاروونکی او شریر دی؛ نو له دې امله جزا په بشپړه توګه بندوونکې ده او د مجرم لهپاره د دویم ځل لهپاره له جرم څخه بندوونکې او منع کوونکې ده. که چېرته یې په زړه کې جرم ته د راګرځېدو خیال راځي؛ نو وریادېږي، چې جزا به ورکول شي په همدې اساس د جرم څخه منع کېږي او دا جزا یې د حقې او درستې لارې څخه له کږېدو ژغوري (محیمید، چاپ کال نه لري، ج ۱، ص. ۱۲).

ب ـ د جنایتکار پرته نورو خلکو لهپاره

د حدودو تطبیق د هغو خلکو لهپاره، چې مجرمین نه دي نصیحت دی؛ تر څو اینده لهپاره په کوم جرم کې واقع نه شي. کله چې جنایتکارانو باندې د حدودو قایمول په خپلو سترګو وګوري؛ نو د داسې جرمونو تر سره کولو په اړه به یې د یوازې فکر کولو څخه هم منع کړي او په یاد به لري، چې باید دې ته ورته ګناهونه تر سره نه کړي، تر څو حد پرې تطبیق نشي. (http://www.assakina.com/mohadrat/26524.html).

په همدې توګه د حدودو په قایمولو سره مجنی علیه (پر چا چې جنایت پېښ شوی) د عدل او انصاف احساس کوي او د قهر او غوسې هغه اور یې مړ کېږي، چې مجرم د جرم سرته رسولو په جریان کې بل کړی دی، کله کله چې یو جنایت پر چا واقع شي او په جنایتکار باندې حد قایم شي؛ نو مجنی علیه (پر چا چې جنایت تر سره شوی) ارامېږي او د انتقام اخیستلو کوښښ نه کوي او په دې اړه د ځان سره فکر هم نه کوي، ځکه چې شریعت قایم شو او جنایتکار ته هغه وړ جزا ورکړل شوه، چې د ده د عزت لوټلو، یا مال باندې د تیري کولو او داسې نورو کارونو له امله یې مستحق شوی و (http://www.assakina.com/mohadrat/26524.html).

همدارنګه د حدودو په پلي کولو سره د خلکو ژوند ژغورل کېږي، په دې اړه الله جل جلاله فرمایلي دي: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاأُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (قرآن کریم، البقرة، آیت: ۱۷۹).

ژباړه: او تاسې لهپاره په قصاص کې ژوندون دی ای د عقلونو خاوندانو! د دې لهپاره چې تاسې (له نا حقه وینو څخه) ځان وساتئ.

۶- د حدودو پلي کول د فرد او ټولنې لهپاره رحمت دی

ابن تیمیه رحمه الله وایي: د حدودو مشروعیت د الله جل جلاله له لوري په خپلو بنده ګانو باندې رحمت دی، چې په خپلو بنده ګانو باندې یې د رحمت او هغو سره د احسان کولو له مخې مقرر کړي دي، له همدې امله هغه چا ته پکار دي، چې خلکو ته د هغوی د ګناهونو جزاګانې ورکوي، چې د حدودو په

تطبیقولو سره یې مقصد په هغوی باندې ترحم او ورسره نیکي کول وي، لکه څرنګه چې پلار خپل زوی ته تأدیب ورکول مقصد وي او د طبیب مقصد د خپل مریض علاج کول وي (ابن تیمیة، ۱۴۱۶هـ ق، ج۲۸، ص. ۳۲۹).

د حدودو د تطبیق مقصد د غوسې سړول، د انتقام اخیستل او یوازې د قانون او نظام تطبیقول نه دي، ځکه چې دا د رحیم او رحمان ذات له لوري په خپلو بنده ګانو باندې رحمت دی، دا د پلار له لوري زوی ته د تأدیب ورکولو په درجه کې دي او که چېرته یې د مور په مشوره د هغې د شفقت او ترحم له وجې پرېږدي او تأدیب ورنه کړي؛ نو دا زوی خرابېږي؛ لیکن د ترحم له مخې باید تأدیب ورکول شي؛ تر څو اصلاح یې وشي، په همدې ډول حدود هم د دواړو خواوو لهپاره رحمت او نعمت دی، د ښه وضاحت په موخه یې په جلا جلا توګه ذکر کوو:

الف: د حدودو پلي کول د جنایتکار لهپاره رحمت دی

د الله جل جلاله د قانون مخالفت کوونکو او له حدودو څخه یې تجاوز کوونکو ته وعظ، نصیحت او لارښوونه فایده نه ورکوي، ځکه چې په زړونو یې مهرونه لګېدلي دي او ګناه ورته خوښه او غوره کړای شوې ده؛ نو منع کوونکې او سخته جزا ورته په کار ده، ځکه چې د جرمونو تر سره کول د انسان په ژوند باندې ډېره ستره اغېزه لري، ضرر ورته رسوي او په خپلو جنایتونو باندې پرېښودل یې د هلاکت سبب ګرځي؛ نو جزا ورکول د جنایتکار لهپاره رحمت دی، که چېرته دی په خپلو جنایتونو کې پرېښودل شي هلاکېږي او ضایع کېږي په همدې اساس د جرمونو څخه خلاصول یې اړین دي او ورکړل شوې جزا د هغې دوا په څېر ده، چې مریض کې د شته مرض لهپاره ورکول کېږي. د دې مثال داسې دی، لکه یو څوک چې په یو خبیث مرض باندې اخته شي او نه ښه کېږي؛ مګر د هغه اندام په پرې کولو سره چې مرض ډېروي؛ نو طبیب هغه اندام پرې کوي؛ تر څو چې ژوند یې وژغورل شي، ځکه چې پرې کولو کې یې د نور بدن د سلامتیا امید وي، همدغه شان جنایتکار ته جزا ورکولو کې د هغه د اصلاح او د دنیا او اخرت له عذاب څخه د خلاصون امید دی (ابن تیمیة، ۱۴۱۸ هـ ق، ج۱، ص. ۷۹).

ب: د حدودو پلي کول د اسلامي ټولنې لهپاره رحمت دی

د حدودو پلي کول اسلامي ټولنه له جرمونو پاکوي او داسې پاکه ټولنه یې جوړوي، چې غړي یې په عزت، پاکۍ او هوساینې سره ژوند تېروي، چې اخلاق یې ښکاره نښه او بې حیایي یې د ذلت صفت دی. رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: (إِقَامَةُ حَدٍّ بِأَرْضٍ خَيْرٌ لِأَهْلِهَا مِنْ مَطَرِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً) (نسائي، ۱۴۰۶هـ ق، ج۸، ص. ۷۶).

ژباړه: په ځمکه کې د یوه حد قایمول د دنیاوالو لهپاره د څلوېښتو ورځو باران څخه غوره دی.

۷- د حدودو پلي کول د جنايتکار لهپاره کفاره ده

په جنايتکار باندې د حد قايمول د هغه ځخه د هغې جرم ګناه ختموي چې مرتکب شوی يې دی، رسول الله صلی الله عليه وسلم صحابه كرامو ته فرمايلي دي: (تَعَالَوْا بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لاَ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلاَ تَسْرِقُوا، وَلاَ تَزْنُوا، وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ، وَلاَ تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ، وَلاَ تَعْصُونِي فِي مَعْرُوفٍ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ بِهِ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ لَهُ كَفَّارَةٌ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَسَتَرَهُ اللَّهُ فَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ، إِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ، وَإِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ) (بخاري، ۱۴۲۲هـ ق، ج۵، ص. ۵۵).

ژباړه: راځئ له ما سره په دې بيعت وکړئ، چې د الله سره به هيڅ شی شريک نه نيسئ او نه به غلا کوئ او نه به زنا کوئ او نه به خپل اولاد وژنئ او نه به په داسې تهمت سره راتګ کوئ چې له ځانه يې جوړوئ او نه به په روا چارو کې زما نافرماني کوئ، ستاسې ځخه چا چې پرې وفا وکړه الله تعالی به اجر ورکړي او که له دې ځخه چا کومه ګناه وکړه او دنيا کې جزا ورکړل شوه؛ نو دا به د هغه لهپاره کفاره وي او چا چې له دې ځخه کوم څه وکړل او الله تعالی پرې پرده واچوله؛ نو معامله يې د الله تعالی سره ده، که خوښه يې شوه جزا به ورکړي او که خوښه يې شوه بخښنه به ورته وکړي.

په همدې توګه رسول الله صلی الله عليه وسلم په يو بل حديث کې فرمايلي دي: (وَمَنْ أَتَى مِنْكُمْ حَدًّا، فَأُقِيمَ عَلَيْهِ، فَهُوَ كَفَّارَتُهُ) (نيسابوري، چاپ کال نه لري، ج۳، ص. ۱۳۳۳).

ژباړه: ستاسې ځخه چې څوک حد باندې راتګ وکړي او حد پرې قايم شي؛ نو دا يې کفاره ده.

ابن القيم رحمه الله ويلي دي، دا د الله جل جلاله د پراخه او غوره رحمتونو له جملې ځخه ده، چې دا جزاګانې يې د جنايتکارانو لهپاره کفارې ګرځولې دي په ځانګړې توګه هغه وخت چې د جرمونو ځخه د رجوع او نصوحه توبې سره مل وي؛ نو دا جزاګانې او حدود په دنيا او اخرت دواړو کې د الله جل جلاله رحمت دی (ابن القيم، ۱۴۲۳ هـ ق، ج۲، ص. ۷۳).

۷- د حدودو پلي کول د تقديري جزاګانو د رفع يا تخفيف سبب ګرځي

الله جل جلاله پر هغه چا چې د حدودو مرتکب کېږي، شرعي جزاګانې ټاکلې دي، چې پلي کول يې حتمي دي، که چېرته دا جزاګانې تطبيق شي، تقديري جزاګانې رفع کېږي او يا يې د تخفيف سبب ګرځي، الله عزوجل فرمايلي دي: ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ﴾ (قرآن کريم، يونس، آيت: ۹۸)

ژباړه: نو ولې نه و اهل د يوې (نافرمانې) قريې چې ايمان يې راوړی وای (د عذاب نازلېدو ځخه مخکې) پس ايمان ورته نفع رسولې وای، مګر د يونس عليه السلام قوم چې کله ايمان راوړ (د عذاب د علايمو

په لیدلو) نو موږ له دوی څخه په دې لږ خسیس ژوندون کې عذاب دفع (پورته) کړ او دوی ته موږ د مرګ تر وقت پورې فایده ورسوله.

ابن القیم رحمه الله ویلي دي: (د ګناهونو جزاګانې په دوه ډوله دي: شرعي جزاګانې او تقدیري جزاګانې، کله چې شرعي جزا قائمه شي، تقدیري جزاګانې یا رفع کېږي او یا یې د سپکوالي سبب ګرځي او الله تعالی دواړه ډوله جزاګانې خپل بنده باندې نه راجمع کوي؛ مګر هغه وخت چې یوه له دې دواړو د ګناه د رفع کولو لهپاره بسنه ونه کړي (ابن القیم، ۱۴۱۸ هـ ق، ج ۱، ص. ۱۱۱).

که چېرې موږ هغه جزاګانې پلي نه کړو چې الله جل جلاله واجب کړي دي؛ نو تقدیري جزاګانو ته به واوړي، چې کله به ډېرې سختې وي او کله به اسانې وي؛ خو عامې به وي په داسې حال کې چې شرعي جزاګانې خاص وي (تویجري، چاپ کال نه لري، ج ۱، ص. ۲۹۳۵).

الله تعالی فرمایلي دي: ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (۷۸) كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۷۹) تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ﴾ **(قرآن کریم، المائدة، آیت: ۷۸-۸۰).**

ژباړه: له بني اسرائیلو څخه په هغو کسانو باندې د داود علیه السلام په ژبه سره لعنت کړی شوی دی، چې کافران شوي دي او (په ژبه د) عیسی علیه السلام، دا (لعنت پر دوی) په سبب د دې و، چې نافرماني یې کوله (له احکامو د الله) او وو دوی چې تېرېدل به (له حدودو د الله)، وو دوی چې یو بل به یې له هغه بد عمله چې دوی به کاوه سره نه منع کول، (قسم دی) هغه کار چې دوی به کاوه خامخا بد و، ته به ډېر له دوی وینې چې دوستي به کوي له هغو کسانو سره چې کافران شوي دي. (بیا قسم دی چې) خامخا بد و هغه شی چې پخوا لېږلي وو دوی ته ځانونو د دوی (چې هغه شی موجب و) د دې چې په غضب شو الله پر دی او دوی به تل په عذاب کې وي.

پايله

۱- د حدودو مشروعيت د اسلامي شريعت د پنځه ګونو ضرورياتو ساتنه او حفاظت کوي.

۲- د حدودو مشروعيت د جنايتکار، مجنی عليه او عامې ټولنې لپاره الهي رحمت او پيرزوينه ده.

۳- که حدود په صحيح توګه نافذ شي، ټولنه کې به امن او ثبات قايم او خلک به په حياء او عزت کې ژوند وکړي، سوکاله او له خوشحاليو ډک ژوند ولري.

وړانديزونه

۱- د اسلامي امارت محاکمو ته وړانديز کوم، چې حدود د حنفي فقهې له احکامو سره سم تطبيق کړي، تر څو ټولنه مو له جرمونو څخه پاکه شي.

۲- علماوو او خطيبانو ته وړانديز کوم، چې خلکو ته د منبر له لارې د حدودو د مشروعيت حکمتونه تشريح کړي؛ تر څو خلک پوه شي چې اسلامي شريعت په څومره ښه شان سره د جنايتکارانو اصلاح کوي.

مأخذونه

القرآن الكريم.

(ج: ٣). المصدر. سعيدان، وليد بن راشد. (ب.ت). تحرير القواعد ومجمع الفرائد. (ج: ١). (ب.ن). http://www.assakina.com/mohadrat/26524.html

ابن القيم، ابو عبدالله محمد بن أبي بكر. (١٤٢٣ هـ ق). اعلام الموقعين عن رب العالمين. (ج: ٢). السعودية. دار الجوزي للنشر والتوزيع.

ابن القيم، ابو عبدالله محمد بن أبى بكر. (١٤١٨ هـ ق). الجواب الكافى لمن سأل عن الدواء الشافى أو الداء والدواء. (ج: ١). المغرب. دار المعرفة .

ابن تيمية، تقى الدين ابو العباس. (١٤١٦هـق). مجموع الفتاوى.(ج: ٢٨). السعودية. مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف.

ابن تيمية، تقى الدين ابو العباس. (١٤١٨ هـ ق). السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية. (ج: ١).السعودية. وزارة الشؤن الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد.

ابن ماجة، أبو عبد الله محمد بن يزيد. (ب.ت). سنن ابن ماجه. (ج: ٢). مصر ـ قاهره. دار إحياء الكتب العربية.

ابن منظور، محمد بن مكرم بن على. (١٤١٤ هـ). لسان العرب. (ج: ٣). لبنان ـ بيروت. دار صادر. دريم چاپ.

بخاري، محمد بن اسماعيل.(١٤٢٢هـ). صحيح البخاري. (ج: ٣).لبنان ـ بيروت. دار طوق النجاة.

بخاري، محمد بن اسماعيل.(١٤٢٢هـ). صحيح البخاري. (ج: ٥). لبنان ـ بيروت. دار طوق النجاة.

ترمذي،محمد بن عيسى بن سَوْرة. (١٩٩٨م). سنن الترمذي. (ج: ٤). لبنان ـ بيروت. دار الغرب الإسلامي.

تويجري، محمد بن إبراهيم. (ب.ت). موسوعة فقه القلوب.(ج: ١). مصر ـ القاهرة. بيت الأفكار الدولية.

رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء. (ب.ت). مجلة البحوث الاسلامية. (ج: ١٥). المصدر. موقع شبكة مشكاة الإسلامية. http://www.almeshkat.net/

رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء. (ب.ت). مجلة البحوث الاسلامية. (ج: ٢٩). المصدر. موقع شبكة مشكاة الإسلامية. http://www.almeshkat.net/

رئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء. (ب.ت). مجلة البحوث الاسلامية. (ج: ٥٦). المصدر. موقع شبكة مشكاة الإسلامية. http://www.almeshkat.net/

فيومي، أحمد بن محمد بن علي. (ب.ت). المصباح المنير في غريب الشرح الكبير. (ج: ۱). لبنان ـ بيروت. المكتبة العلمية.

كاساني، علاء الدين أبو بكر بن مسعود بن أحمد الحنفي. (١٤٠٦هـ). بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع. (ج: ٧). لبنان ـ بيروت. دار الكتب العلمية. دويم چاپ.

مجموعة من المؤلفين. (۱۴۳۲ هـ ق). خطب المسجد الحرام. (ج: ۱).موقع مكتبة المسجد النبوي الشريف http://www.mktaba.org

محيميد، ناصر بن ابراهيم. (ب.ت). وظيفة القضاء فى التعامل مع الإرهاب. (ج: ١). السعودية. موقع وزارة الأوقاف السعودية.

نسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب. (١٤٠٦). السنن الصغرى للنسائي. (ج: ٨). سورية ـ حلب. مكتب المطبوعات الإسلامية.دويم چاپ.

نيسابوري، مسلم بن الحجاج أبو الحسن. (ب.ت). صحيح مسلم. (ج: ۳). لبنان ـ بيروت. دار إحياء التراث العربي.

د عمدي قتل په مقابل کې صلحه او د هغې احکام

پوهنمل نقیب الله مشفق، شیخ زاید پوهنتون، شرعیاتو پوهنځی، فقه او قانون څانګه.
برېښنالیک: mushfiqkhosti@gmail.com

لنډیز

په اوسنۍ زمانه کې د ټولنې ډېرى وګړي په ناحقه وژل کېږي او د قاتل د وژنې پر وخت بې ګناه وګړي وژل کېږي، نو له دې امله ما دغه مقاله ولیکله، ترڅو د ټولنې وګړي د انتقام اخیستنې پر ځای د صلحې لار خپله کړي، چې له یوې خوا به قاتل له مرګ څخه وژغورل شي او له بلې خوا به بې ګناه وګړي نه وژل کېږي. قتل د نفس داسې یو فعل دی، چې په هغې سره ژوند له منځه ځي. ځوک چې یو مؤمن په قصد سره ووژني؛ نو د هغه سزا دوزخ دی. اسلامي شریعت د وژل شوي شخص ولي ته د قصاص ښښنه روا کړې ده. د دیت په مقابل کې د قصاص څخه تېرېدل عفوه نه بلکې صلحه ګڼل کېږي.

په قصاص کې په هغه اندازه مال باندې صلحه روا ده، چې طرفین ورباندې رضا شوي وي. که د دوه خواوو ترمنځ جګړه وي او په ټولنه کې داسې ځوک موجود وي، چې د جګړې په اړخونو باندې صلحه منلی شي، نو صلحه کول ورباندې واجب دي.

دغه څېړنه کتابتوني ده، نو د معلوماتو په راټولو کې مې د قرآن کریم، نبوي سنتو او د فقهي له معتبرو کتابونو څخه ګټه اخیستې ده او د آیاتونو د ژباړې لهپاره مې د کابلي تفسیر څخه ګټه اخیستې ده.

ځوک چې یو مؤمن په قصد سره ووژني؛ نو د هغه سزا په دنیا کې قصاص، دیت، د میراث او وصیت څخه محرومیت دی، په اخرت کې یې سزا دوزخ دی. کله چې د قتل جریمه رامنځ ته شي، په نورو مسلمانانو لازمه ده، د قاتل او مقتول د کورنۍ ترمنځ صلحه وکړي.

کلیدي کلمې: بدو کې د ښځو ورکول، د عمدي قتل سزا، صلحه، عمدي قتل، قتل.

سریزه

بسم الله الرحمن الرحیم، الحمد لله رب العالمین والصلاة والسلام علی سید المرسلین و علی اله و اصحابه اجمعین.

لکه څرنګه چې الله تعالی د انسانانو پیدا کوونکی دی، همدارنګه د انسانانو رب هم دی، د خپلو بندګانو پالنه او ساتنه کوي، الله تعالی د انسانانو د پیدایښت سره سم انسانانو ته لارښوونې کړې دي، په ښو کارونو یې ورته امر کړئ او له بدۍ څخه یې منع کړي دي، چې یو یې د بې ګناه مسلمانانو وژل دي، د الله تعالی د امرونو او نواهیو څخه د الله تعالی د غضب او جهنم اور ته د داخلېدلو سبب کېږي، الله تعالی

فرمايي، چې که څوک يو مسلمان په ناحقه مړ کړي؛ لکه د ټولې دنيا انسانان يې چې مړه کړي وي، نو له همدې امله يې د هغه چا قصاص جايز کړی، چې په ناحقه څوک قصداً ووژني، له بله پلوه يې د عفوې او تېريدنې له پاره مسلمانان هڅولي دي او د صلحې گټې يې ورته ښودلې دي.
د عمدي قتل په مقابل کې صلحه يوه داسې موضوع ده، چې په دې اړه ما کومه ځانگړې ليکنه پيدا نه کړه، د قرآن کريم په تفسيرونو کې د قصاص آياتونو لاندې دغې موضوع ته اشاره شوې ده، او همدا رنگه د احاديثو په کتابونو کې د قتل باب لاندې په دغه موضوع باندې په بېلابېلو ځايونو کې بحث شوی، خو ما ځانگړې ليکنه پکې پيدا نه کړه.

د دې له پاره چې د الله تعالی امرونه مو پر ځان عملي کړي وي، له ممنوعاتو مو ځانونه ساتلي وي، د ستونزو او شخړو پېښېدو پر وخت مو د صلحې او خېر خواهۍ لاره خپله کړې وي؛ نو ومې غوښتل چې د عمدي قتل په مقابل کې صلحه او احکام يې په دې مقاله کې راجمع کړم؛ تر څو خلک د قتلونو څخه ځانونه وژغوري او که دغه ډول پېښې رامنځ ته شي په وړاندې يې د مشروع صلحې لاره خپله کړي.

موخې

د دې مقالې په لوستلو سره به لوستونکي وتوانېږي، چې د قتل تاريخچه، اقسام او اړوند احکام وپېژني، له دې ناوړه عمل څخه به ځانونه وساتي، که په ټولنه کې داسې کړنه ترسره شوه؛ مېشت خلک به يې د صلحې له لارې حل را وباسي.

- د عمدي قتل پېژندل
- د عمدي قتل په مقابل کې د صلحې پېژندل
- د عمدي قتل په مقابل کې د صلحې اړوند احکامو پېژندل

کړنلاره او د کار توکي

دغه څېړنه يوه کتابتوني څېړنه ده، نو په دې اساس مې هڅه کړې ده، چې په لومړي قدم کې معلومات په قرآن کريم کې پيداکړم، له دې وروسته مې د نبوي صلی الله عليه وسلم سنتو څخه معلومات را جمع کړي دي، لومړی مې کوښښ کړی، چې حديث په صحيحينو کې پيدا کړم، که کوم حديث په صحيحينو کې شتون نه درلود؛ نو د احاديثو له نورو کتابونو څخه مې را نقل کړی دی، همدا راز د فقهې معتبرو کتابونو ته مې مراجعه کړې ده، د هرې وينا نسبت مې خپل ويونکي ته کړی، د قرآن کريم د اياتونو ژباړې له پاره مې د کابلي تفسير څخه گټه اخيستې ده.

د قتل تاريخچه

ښکاره ده، چې د انسانانو له پيدا ښت سره سم د قتل جرم هم منځته را غلی دی، د بشر لومړنی قاتل قابيل دی، چې د ابليس (شيطان) په غولوونکې لارښوونې سره يې خپل ورور (هابيل) وواژه.

له بله پلوه د دې ناوړه عمل (قتل) حکم په مختلفو دينونو کې په مختلفو طريقو سره يادونه شوې ده، چې مونږ په لنډ ډول داسې يادونه ورځخه کوو.

له هغې زمانې څخه چې دولتونه لا جوړ شوي نه وو او خلکو په قبيلوي شکل ژوند کاوه، په دغه دوره کې هم يو تعداد خلک وو، چې په نورو خلکو باندې يې تيری کاوه، ولې دا يوه طبعي خبره ده، چې کله په يو چا باندې تيری وشي؛ نو هغه د تيري کوونکي څخه د غچ اخيستلو په فکر کې کيږي، چې دغه (غچ اخيستنې) په پخوا وختونو کې کوم اصلاحي اړخ نه درلود، تر دې چې که خپل غچ يې نه اخيسته، نو بيا به د هغه شخصيت له منځه تلو، همدغه مفکوره وه، چې په دغه دوره کې غچ اخيستل ډېر شديد وو، لکه: د ژوندي انسان څخه پوستکي ويستل، د هغه د بدن د غړو پرې کول، په حيواناتو پورې تړل، په اور کې غورځول، ژوندي ښخول، په جوش اوبو او تېلو کې اچول او داسې نور.

د قتل تعريف

قتل يوه عربي کليمه ده قَتَلَ يې ماضي يَقْتُلُ يې مضارع او قَتْلاً يې مصدر دی، چې په پښتو ژبه کې مړه کولو ته وايي.

القتل هو: فعل من العبد تزول به الحياة، أو: هو إزهاق روح آدمي بفعل آدمي آخر (ابومالک، ۲۰۰۳مـ، ج۴، ص.۱۹۲).

ژباړه: قتل د يوه انسان هغه عمل ته ويل کيږي، چې د هغې په سبب ژوند له منځه ځي، يا په بل ډول: د يو انسان په وسيله د بل انسان روح له منځه تللو ته قتل ويل کيږي.

قتل په اصطلاح کې: " هوالفعل المزهق للنفس او المميت" يعنې قتل د نفس له پاره داسې يو فعل دی، چې په هغې سره ژوند له منځه ځي (شريفي، ۱۳۸۸ هـ، ص.۳۴) .

البته پورتنی تعريف د قتل له پاره عام تعريف دی او د قتل د ډولونو په نظر کې نيولو سره يې هر يو جلا تعريف لري.

د قتل منعه او حرمت

الله(جل جلاله) د مائدې په سورت کې فرمايي: ﴿مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ بَعْدَ ذَٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ﴾ (قرآن کریم، المائدة، آیت: ۳۲) .

ژباړه : په دې وجه مونږ بني اسرائيلو ته دا حکم ورکړی و، چې چا يو نفس د بل نفس د بدلې نه بغير يا د ځمکې په مخ د فساد کولو نه بغير وواژه؛ نو لکه ټول خلک يې چې وژلي وي او چا چې د يو نفس ژوند بچ کړ؛ نو لکه د ټولو خلکو ژوند يې چې بچ کړی وي، په حقيقت کې زمونږ پيغمبرانو دوی ته ځرګندې نښې راوړې دي، سره د دې بيا هم په دوی کې ډير خلک د ځمکې په مخ زياتی کوي.

همدا راز الله (جل جلاله) فرمايي: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيراً﴾ (قرآن کريم، الاسراء، آيت: ۳۱).

ژباړه: خپل اولاد د غريبۍ له وېرې مه وژنئ! مونږ هغوی او تاسو ته روزي درکوو، بېشکه د دوی وژل ډېر لوی جرم دی.

له عباده بن صامت څخه روايت دی، چې رسول الله (صلی الله عليه وسلم) فرمايلي دي: (مَنْ قَتَلَ مؤمناً، فاغتَبَطَ بقتله، لم يَقبلِ اللهُ منه صَرْفاً ولا عَدْلاً) (السجستاني، ۱۴۳۰هـ ق، ج٦، ص.۳۲۷) .

ژباړه: رسول الله (صلی الله عليه وسلم) فرمايي: څوک چې يو مسلمان ووژني او د هغې په وژلو خوشاله شي؛ الله (جل جلاله) د هغه نفلي او فرضي عبادتونه نه قبلوي.

همدارنګه رسول الله (صلی الله عليه وسلم) فرمايلي دي چې: (لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا، إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا، لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ القَتْلَ) (البخاري، ۱۴۲۲هـ، ج ۴، ص.۱۳۳) .

ژباړه: هرڅوک چې يوکس په ظلم سره ووژني؛ ګناه يې دآدم (عليه السلام) لومړنی زوی (قابيل) ته هم رسېږي؛ ځکه چې هغه لومړنی کس دی، چې د قتل بنسټ يې ايښی دی.
په ځينو صورتونو کې قتل جواز لري، چې په لنډه توګه يې لاندې يادونه کېږي:
الف- د قصاص قتل چې مسلمان يا ذمي کافر يې وژلی وي

ب- د محصن زنا کوونکي قتل (رجم) چې زنا يې کړې وي

ج- د هغه مسلمان قتل چې د حربي کافرانو سره همکاري کوي، که څه هم په خپله کافر شوی نه وي، مثلاً په جهاد کې چې څوک کفارو ته د مجاهدينو جاسوسي کوي او د مجاهدينو د وسلې په نوعيت او مقدار باندې يې خبروي او داسې نور کارونه ورته کوي.

د- هغه مسلمان چې له کافرانو سره د جنگ په ميدان کې په خپله خوښه ولاړ وي او يا په زور درول شوی وي، مجاهدينو ته يې وژل روا دي او نور کار يې د الله (جل جلاله) سره دی.

هـ- په ځمکه کې د فساد کوونکو قتل لکه قطاع الطريق(لارشو کوونکي) او داسې نور.

و- د مرتد قتل هغه څوک، چې د اسلام څخه واوړي (کافر شي) (وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، ۱۴۰۴هـ، ج۳۲، ص.۳۲۲).

حنفي فقهاوو د قتل جريمه (ناجايز قتل) په پنځو ډولونو وېشلې ده: عمد– شبه عمد- خطاء-د خطاجاري مجرى او په سبب سره قتل. موږ يوازې عمدي قتل په لاندې توگه ترڅېړنې لاندې نيسو(وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، ۱۴۰۴هـ، ج۳۲، ص.۳۲۳) .

عمدي قتل

عمدي قتل د قصدي جرمونو له جملې څخه دی او قصدي جرمونه د هغه جرمونو څخه عبارت دي، چې جنايت کار يو ناروا کار ته په قصدي توگه هڅه وکړي او په دې باندې پوه وي، چې ناروا دی، په عمدي جرمونو کې د عمد عامه معنی همدا ده، مگر عمد په قتل کې خاص مفهوم لري، هغه دا چې ناروا کار ته په قصدي توگه هڅه کول او د هغه نه د خاصې نتيجې انتظار درلودل، که څوک قصداً ناروا کار ته هڅه وکړي، خو هغه نتيجه (قتل) چې په دې کار باندې مرتبه شي، هغه يې مقصود نه وي، نو دا فعل شبه عمد قتل دی او په وضعي قوانينو کې ورته مرگ ته وهل ويل کېږي (عودة، ۱۳۸۴هـ، ص.۱۳۳).

قتل عمد يعنې چې يو کس په قصد او ارادې سره بل څوک قتل کړي، د عمدي قتل په اړه علماوو مختلف تعريفونه کړي دي: مالکي، حنبلي، شافعي فقهاء او د احنافو څخه صاحبين رحمهم الله په دې نظر دي چې: عمدي قتل په څيرې کوونکو او نه څيرې کوونکو وسايلو سره وژلو ته وايي. امام ابوحنيفه رحمة الله عليه فرمايي چې: عمدي قتل هغه دی، چې يو څوک د وژل شوي شخص د وژلو اراده وکړي

او په داسې الې سره یې بدن ته ووهي، چې په هغې سره د بدن اعضاء له بدن څخه جلا کېږي (وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، ۱۴۰۴هـ، ج۱، ص. ۱۰۹).

د عمدي قتل تعریف د هدایې مصنف رحمه الله داسې کړی دی: (فالعمد ما تعمد ضربه بسلاح او ما جرى مجرى) یعنې عمدي قتل دا دی، چې یو کس په اوسپنیزې اسلحې یا د دې په شان بل شي په ذریعه د بل کس د وژلو (قتلولو) کوښښ وکړي او هغه قتل کړي.

همدا راز په حقوقي قاموس کې عمدي قتل داسې تعریف شوی دی: که د فاعل عمل تجاوز وي او د مجنی علیه د وژلو نیت یې هم کړی وي، قتل عمدي ګڼل کېږي (ستانکزی، ۱۳۸۷هـ، ص.۱۱۲).

علامه کاساني د اوسپني د اسلحې مثال کې توره، چاړه، چاقو اود داسې نورو یادونه کړي، د اسلحې په شان یا د دغه رنګ زخمي کوونکو مثال کې یې اور، شیشه او داسې نور ذکر کړي دي (الکاساني، ۱۴۰۶هـ ق، ج۷، ص.۲۳۳).

په هغه پیړۍ کې چې علامه کاساني ژوند کاوه ساینس دومره پرمختګ نه و کړی، نو ځکه یې د ټوپک، بم، توپ، لایزر او داسې نورو اسلحو او انفجاریه موادو څخه یادونه نه ده کړې، خو دغه اسلحې او انفجاریه مواد هم د اوسپنې څخه جوړ شوي، چې د استعمال په نتیجه کې یې د اور نښه هم په ښکاره توګه ښکاري، نو په دې اساس ټولې له اوسپنې جوړې شوې اسلحې چې د استعمال په نتیجه کې یې اور هم تولیدېږي، د اوسپنې او اور د اسلحې له جملې څخه ګڼل کېږي.

په فقه السنه کې عمدي قتل داسې تعریف شوی دی: عمدي قتل هغه دی، چې یو مکلف شخص د یو معصوم الدم (چې شرعاً د قتل وړ نه وي) د وژلو قصد کړی وي او د هغې شي په واسطه د قتل مرتکب شوی وي، چې په غالب ګومان سره د هغې شي په واسطه وژل کیدلی شي، له دې تعریف څخه داسې معلومېږي، چې د عمدي قتل جرم د لاندې ارکانو په تحقق سره صورت نیسي:

۱- قاتل باید عاقل، بالغ او د قتل قصد یې لرلی وي
۲- مقتول باید معصوم الدم انسان وي (د هغه وینه حرامه وي)
۳- هغه آله چې په قتل عمد کې په کار وړل کېږي، هغه باید وژونکې آله وي (سید سابق، ۱۳۹۷هـ، ج۲، ص.۵۱۶).

د عمدي قتل څخه منعه

د عمدي قتل د حراموالي په اړه ډېر آيتونه او احاديث راغلي، چې علماء کرامو را غونډ کړي دي، مگر مونږ په لاندې يو څو آيتونو او احاديثو باندې بسنه کوو.

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ (قرآن کريم، النساء، آيت: ۹۳).

ژباړه: څوک چې يو مؤمن په قصد سره ووژني؛ نو د هغه سزا دوزخ دی، چې په دې (دوزخ) کې به همېشه وي، په ده باندې الله عزوجل په غضب دی، د خپل رحمت څخه يې لرې کړی دی او ډېر لوی عذاب يې ورته تيار کړی دی.

يعني څوک چې يو مسلمان په خطا سره قتل کړي، په هغه باندې الله عزوجل په رحمت سره رجوع کوي او د رحمت د موندلو لاره يې ورته ټاکلې ده، چې کفاره ده، مگر هغه څوک چې دا کار په قصدي توگه وکړي؛ د هغه له پاره يې د رحمت د لاسته راوړلو طريقه نه ده ښودلې، د هغه گناه دومره غټه ده، چې په کفاره باندې نه بښل کېږي، يا په بل عبارت داسې کفاره نشته چې د ذکر شوې گناه سره انډول وي، دا ځکه چې په نوموړي باندې الله عزوجل په عضب دی او د خپل رحمت څخه يې لرې کړی دی او لوی عذاب يې ورته تيار کړی دی (عزيزي، ۱۳۹۵هـ، ج ۳، ص.۱۸۸۶) .

د پورتني آيت د نزول سبب دا سې دی: د مقيس بن خبابه ورور چې هشام بن خبابه نوميده، په بني النجار قبيله کې وژل شوی و، مړی يې پيدا شو، نو نبي کريم(صلی الله عليه وسلم) بني النجار قبيلې ته ذکر شوی مقيس ور واستاوه او يو صحابي يې(چې د فهد د قبيلې څخه و) هم ورسره ولېږه، چې بني النجار ته ووايه چې: يا مقيس ته د ورور قاتل ورکړئ او که قاتل يې درته معلوم نه وي؛ نو د مقتول ديت ورکړئ. بني النجارو وويل چې: موږ قاتل نه پېژنو، خو ديت ورکولو ته تيار يو. مقيس چې د خپل ورور ديت(سل اوښان) ترلاسه کړل او د خپل ملگري په شمول (چې نبي کريم صلی الله عليه وسلم ورسره استولی و) ببرته را ستون شو، نو ذکر شوی صحابي يې شهيد کړ او مکې معظمې ته د ارتداد په حالت کې ببرته وتښتيده او د مشرکانو سره يوځای شو، نوموړی اولنی سړی و، چې د اسلام څخه مرتد شو، د ده څخه پخوا هېڅوک د اسلام څخه نه و مرتد شوی.

همدارنگه په يوحديث کې داسې راغلي: (أن رسولَ اللهِ - صلَّى الله عليه وسلم - قال: "لا يزالُ المؤمِنُ مُعنِقاً صالحاً ما لم يُصِبْ دماً حَراماً، فإذا أصابَ دماً حَراماً بَلَّح) (أبوداود، چاپ کال نه لري، ج۴، ص.۱۰۴) .

ژباړه: همېشه یو مؤمن (په نیکه لاره باندې) ببړه کوونکی نیکي کوونکی روان وي، تر څو یې چې حرامې وینې ته اصابت نه وي کړی، (مؤمن یې نه وي وژلی) نو کله چې حرامې وینې ته اصابت وکړي، (مؤمن ووژني) نوستومانه شي (د خیر په کار کې وړاندې نه شي تللی او توفیق نه شي موندلی).

دلته یو سوال پیداکېږي، چې آیا په عمدي قتل سره سړی کافر کېږي؟

ځواب: د څلور واړو مذهبونو اتفاقي خبره دا ده، چې په قصدي قتل باندې سړی نه کافر کېږي او په دوزخ کې به همیشه پاتې نه شي او توبه یې هم قبلیږي (عزیزي، ۱۳۹۵هـ، ج۳، ص.۱۸۸۷).

د عمدي قتل سزا

د عمدي قتل کوونکي له پاره په اسلامي شریعت کې درې ډوله سزاګانې ټاکل شوې دي، چې عبارت دي له: اصلي سزا، بدلي سزا او تبعي سزا.

د عمدي قتل اصلي سزا(قصاص)

اسلامي امت د قصاص په وجوب اتفاق لري او عقل هم د قصاص په قانونیت حکم کوي؛ ځکه په دې کې عدالت تامینېږي، چې د فاعل سره هم د هغه کړي جنایت په رنګ معامله وشي او په دې کې مصلحت هم دی، ځکه د قصاص د حکم په جاري کولو سره عمومي امن تامینیږي، د وینو د بهیدو مخنیوی کیږي، د نفسونو ساتنه رامنځته کیږي.

د عمدي قتل له پاره د فقهاوو په نزد اتفاقي سزا، قصاص دی او د مشروعیت دلیل یې د الله تعالی دغه قرآني آیت دی: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى ﴾ (قرآن کریم، البقرة، آیت: ۱۷۸).

ژباړه: اې مؤمنانو! د قتل په جرم کې په تاسو قصاص فرض کړی شوی دی، آزاد به د آزاد، غلام به د غلام او ښځه به د ښځې په بدل کې قصاص کیږي.

همدارنګه د دې حکم تاکېد په زیاتو احادیثو کې هم شوی دی، رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فرمايلي دي: (لَا يَحِلُّ دَمُ رَجُلٍ مُسْلِمٍ، يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ، إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ: الثَّيِّبُ الزَّانِي، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ) (أبوداود، چاپ کال نه لري، ج۴، ص.۱۲۶).

د عمدي قتل بدلي سزا

کله چې قصاص ساقط شي، سزا يې ديت او تعزير دی، دا ډول سزا هغه وخت پلې کېږي، چې د مقتول وارثان د قاتل له قصاص څخه تېر شي او له قاتل څخه ديت وغواړي يا په قصاص کې د حق څښتن مجهول او يا ماشوم وي يا قصاص په يو ډول متعذر شي؛ نو د قصاص بدلي سزا قاتل ته ورکول کېږي.

ديت

هغه جنايت چې په نفس او يا کوم چې د هغې په حکم کې دی، اجرا شوی وي، د هغې په بدل کې چې کوم مال لا زمېږي، هغې ته ديت وايي.

د ديت مصدر قرآن او حديث دي.

الله(جل جلاله) فرمايي: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا﴾ (قرآن کريم، النساء، آيت: ۹۲).

ژباړه: دا د يومؤمن کار نه دی، چې بل مؤمن ووژني، مگر دا چې خطايي ورڅخه وشي او څوک چې کوم مؤمن په خطايي سره و وژني، نو د هغه کفاره دا ده؛ چې يو مؤمن له غلامۍ نه آزاد کړي او د وژل شوي وارثانو ته د وينې بيه ورکړي، مگر دا چې هغوی ديت وبښي.

د ديت په مقدار او ډول کې اسلامي فقهاء په درې ډلو وېشل شوي دي.

۱-ابوحنيفه، مالک او پخواني شوافع رحمهم الله په دې نظر دي، چې ديت د اوښانو، سرو او سپينو زرو څخه په يوه کې لازم دی او د دې درې ډولونو څخه هر ډول يې چې ورکړل شي، صحيح دی، چې د اوښانو څخه سل اوښان، د سرو زرو څخه زردنياره اوسپينو زرو څخه لس زره درهمه دی.

تعزير

د عمدي قتل دويمه بدلي سزا تعزير دی، تعذير هغو سزا گانو ته ويل کېږي، چې په شريعت کې ټاکلی حد نه لري، اندازه يې د وخت حاکم ته سپارل شوې ده. دا هغه وخت تحقق مومي چې په قصاص کې د حق څښتن مجهول وي، يا دا چې په ورثه وو کې ماشومان موجود وي، چې ولي يې هم وجود ونه لري او لويانو ته د هغوی د بلوغ له پاره صبر نه کوي، يا اميرالمؤمنين د حکم توشيح نه کوي او يا هم د هغه کسانو څخه چې د قصاص د استيفاء حق لري، ورک شي يا په عمد قتل کې قصاص په يوه نه يوه ډول ساقط يا متعذرشي ، نو بيا تعزير د قصاص څخه د بدلي سزا په بڼه رامنځ ته کېږي.

تبعي سزا

د عمدي قتل له پاره درېیم ډول سزا تبعي سزا ده. تبعي هغه سزا ګاڼې دي، چې مجرم ته د اصلي سزا د ورکولو ترڅنګ د قاضي له حکم پرته ورکول کېږي، چې هغه د مړي د میراث او وصیت څخه محرومتیا ده، چې په لاندې توګه هر یو څخه بېل بېل بحث کېږي .

د میراث څخه محرومتیا

د مقتول د میراث څخه د قاتل حرمان د رسول الله(صلی الله علیه وسلم) د دې حدیث په ذریعه ثابت شوی چې: (**لَيْسَ لِلْقَاتِلِ شَيْءٌ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَارِثٌ فَوَارِثُهُ أَقْرَبُ النَّاسِ إِلَيْهِ، وَلَا يَرِثُ الْقَاتِلُ شَيْئًا**) (أبوداود، چاپ کال نه لري، ج۴، ص.۱۰۴) .

ژباړه: د قاتل له پاره د مقتول په مال کې هېڅ حق نه شته، که د مقتول له ده پرته بل وارث نه وي، نو هغه څوک یې وارث دی، چې ده ته په خپلوی کې نږدې وي او قاتل د مقتول په میراث کې د هېڅ شي حق نه لري.

قتل د یو اصل په حیث د ټولو علماوو په نزد د میراث مانع ګرځي، مګر د صفت له حیثه په کې د مذاهبو ترمنځ اختلاف شته.

امام ابوحنیفه(رحمة الله علیه) وایي، چې قاتل د مقتول د میراث نه محروم دی، که قتل هر رنګه وي، که قتل خطا وي، عمد وي او یا شبه عمد، په دې شرط چې په مباشره توګه واقع شوی وي، نه د تسبب په توګه او هغه عدواني هم وي او دا چې قاتل نه صغیر وي او نه لیونی (زحیلي، چاپ کال نه لري، ج۷، ص.۵۷۱۹) .

د وصیت څخه محرومتیا

د وصیت څخه محرومیت طبعي سزا ده او په دې اړه تشریعي اصل دا حدیث دی، چې رسول الله(صلی الله علیه وسلم) فرمایي: (لَيْسَ لِقَاتِلٍ وَصِيَّةٌ) (البیهقي، ۱۴۲۴هـ، ج٦، ص. ۴٦۰) .

ژباړه: د قاتل له پاره د مقتول په مال کې وصیت صحیح نه دی.

امام ابوحنیفه(رحمة الله علیه) وایي: که قتل په عدواني توګه د عاقل او بالغ شخص له خوا په مباشره توګه واقع شوی و، نو قاتل د مقتول د وصیت څخه محروم دی، خو که د مقتول ورثه وو اجازه ورکړې وي، نو قاتل ته د مقتول وصیت روا دی، مګر امام ابو یوسف(رحمة الله علیه) یې روا نه بولي؛ ځکه چې د ده په نزد د وصیت مانع قتل دی، نه د ورثه وو خوښه.

د عمدي قاتل اخروي مجازات

الله تعالی فرمايي: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ (قرآن کریم، النساء، آیت: ۹۳).

ژباړه: څوک چې يو مؤمن قصداً مړ کړي، نو د هغه سزا دوزخ ده، چې همېشه به په کې پروت وي او د الله تعالی قهر او لعنت به پرې وربېږي او ده (قاتل) ته الله تعالی ډېره لويه سزا مقرره کړې ده.

له دې آیت څخه معلومېږي، چې الله "جل جلاله" د عمدي قتل مجازات قاتل د تل له پاره په جهنم کې ساتل دي او قاتل يې د داسې عذاب وړ ګڼلی، چې بې له الله "جل جلاله" څخه يې مقدار او اندازه هېڅ چا ته معلومه نه ده او قاتل ته الله "جل جلاله" د خپل غضب زيرى ورکړى دى.

په حقیقت کې دا هغه سزاګانې دي، که چېرته د ایمان خاوندان يې واوري او د هغې په اړه فکر وکړي، نو هېڅ کله به د قتل او جنایت په فکر کې نه شي.

د عمدي قتل اصلي جزا قصاص دی، قاضي ته يې د تخفيف او تبدیل صلاحت نه شته.

الله تعالی فرمايي: ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا﴾ (قرآن کریم، الاسراء، آیت: ۳۳).

ژباړه: څوک چې مظلوم وژل شوی وي؛ د هغه وارث ته موږ د بدل اخيستنې حق ورکړی دی.

اسلامي شريعت د وژل شوي شخص ولي ته د قصاص ښښنه روا کړې ده، که وغواړي د دیت او يا بل څه په مقابل کې يې ښښلی شي او په مجرم به هغه څه لازم وي، چې د هغه په مقابل کې عفوه شوې وي او قاضي به ورباندې حکم کوي.

الله تعالی په دې اړه فرمايي: ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾ (قرآن کریم، البقرة، آیت: ۱۷۸).

ژباړه: که د کوم قاتل سره د هغه ديني ورور يو څه ښښنې کولو ته تيار شي؛ نو په ښه وجه دې د وژنې د بدلې په اړه اقدام وشي او پر قاتل باندې لازمه ده، چې په صداقت سره هغه بدله ورکړي. دا ستاسو د رب له خوا اساني او رحمت دی.

په پورتني آیت کې د (عُفِيَ) کلمې په تفسير کې مفسرينو مختلف اقوال را نقل کړي دي، چې يو څو يې دا دي:

۱ - فَيَكُونُ مَعْنَى الْآيَةِ عَلَى هَذَا التَّقْدِيرِ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَثَّ الْأَوْلِيَاءَ إِذَا دَعَوْا إِلَى الصُّلْحِ مِنَ الدَّمِ عَلَى الدِّيَةِ كُلِّهَا أَوْ بَعْضِهَا أَنْ يَرْضَوْا بِهِ وَيَعْفُوا عَنِ الْقَوَدِ (الرازي، ۱۴۲۰هـ، ج۵، ص. ۲۲۶).

ژباړه: نو د آيت معنا به داسې شي چې: الله تعالی د مقتول وارثان دې ته هڅولي دي، چې کله دوی د قصاص په ځای ديت يا ځينې برخې د ديت ته را وبلل شي؛ نو پرې راضي دې شي او له قصاص څخه دې تېر شي.

۲ - قَوْلُهُ: فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَالْعَفْوُ فِيه أَنْ يَقْبَلَ الدِّيَةَ فِي الْعَمْدِ (ابن أبي حاتم، ۱۴۱۹هـ، ج ۱، ص. ۲۹۴).

ژباړه: که د کوم قاتل سره د هغه ديني ورور يو څه ببښنې کولو ته تيار شي، نو عفوه په دې کې دا ده، چې په عمدي قتل کې دې ديت قبول کړي.

۳ - وأبيح لنا القصاص والعفو وأخذ المال بطريق الصلح توسعة وتيسيراً (النسفي، ۱۴۱۹هـ، ج ۱، ص. ۱۵۶) .

ژباړه: زموږ له پاره قصاص، ديت او د صلحې په طريقې مال اخيستل جايز دي، چې دا پراخي او اساني ده.

۴ - روی عن ابن عباس رضی الله عنهما ان هذه الآية نزلت في الصلح عن القصاص علی مال (أبو الفداء، ۱۴۱۹هـ، ج ۱، ص. ۲۸۵).

ژباړه: د ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی، چې دغه آيت د قصاص څخه په مال سره د صلحې په اړه نازل شوی دی.

کله چې مجرم ته د مال په مقابل کې او يا بغير له مال څخه عفوه وشي؛ د امام ابوحنيفه په نزد تعزيري جزا ورباندې نه لازمېږي. د قاتل ببښونکي ته الله تعالی د ثواب ورکولو وعده کړې ده او فرمايي: ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾ (قرآن کريم، الشوری ، آيت: ۴۰) .

ژباړه: څوک چې معافي او صلحه وکړي؛ الله تعالی يې بدله ورکوونکی دی.

د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد عفوه له دې څخه عبارت ده، چې مجاناً وي او د مال په مقابل کې نه وي او د ديت په مقابل کې د قصاص څخه تيريدل عفوه نه بلکه صلحه ګڼل کېږي، ځکه قاتل د ديت په ورکولو هغه وخت مکلف دی، چې په ځان يې ومني (عودة، ۱۳۸۴هـ، ص.۶۵۷).

صلحه

د دې له پاره چې په موضوع باندې ښه پوه شو؛ اړينه بولم چې د صلحې په لغوي او اصطلاحي معنا باندې يو څه بحث وکړم. صلحه يوه عربي کلمه ده، چې په زياتو معناوو سره راغلې ده، لکه: منفعت، وړتيا، ښه والی، استعداد، جوړښت، نيکي، ښېګړه، نعمت، زياتوالی، روغه جوړه، پخلا کيدل، اوربند او د جنګ منع کول.

صلحه په اصطلاح کې په بېلابېلو اعتبارونو سره بېل بېل تعریفونه لري، چې د جنګي صلحې تعریف په لاندې ډول دی.

الصلح: هو رفع الحرب والمخاصمات على شروط، تعرف بشروط الصلح او هو عقد يرفع النزاع.

په اصطلاح کې د جنګ بندول او د شخړو لرې کول او د اختلافاتو ختمول دي، په هغو شرطونو سره، چې د صلحې شرطونه بلل کيږي يا په بل عبارت صلحه هغه تړون ته ويل کيږي، چې شخړه ورباندې ختمېږي.

د حقوقي اصطلاحاتو په قاموس کې (په قصاص کې صلحه) په لاندې توګه تعریف شوې:
هغه صلحه ده، چې د مقتول د وژنې او د قاتل تر منځ صورت مومي (ستانکزی، ۱۳۸۷هـ، ص.۴۴) .

صلحه هم د سزا د اسقاط يو سبب دی، مګر په صلحې سره يې د قصاص او ديت څخه نور جرمونه نه ساقطېږي او په نورو جرمونو اثر نه لري، په دې کې د فقهاوو تر منځ هيڅ خلاف نه شته، چې قصاص په صلحه ساقطېږي که د قصاص صلحه د ديت په اندازه وي يا د دېت نه زياته يا کمه وي صحيح ده، د صلحې په باره کې اصل اجماع او سنت دی.

حضرت عمرو بن شعیب د خپل پلار په سلسله د خپل نيکه څخه روايت کړی دی، چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: (مَنْ قَتَلَ عَمْدًا، دُفِعَ إِلَى أَوْلِيَاءِ الْقَتِيلِ، فَإِنْ شَاءُوا قَتَلُوا، وَإِنْ شَاءُوا أَخَذُوا الدِّيَةَ، وَذَلِكَ ثَلَاثُونَ حِقَّةً وَثَلَاثُونَ جَذَعَةً وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً، وَذَلِكَ عَقْلُ الْعَمْدِ، وَمَا صُولِحُوا عَلَيْهِ، فَهُوَ لَهُمْ، وَذَلِكَ تَشْدِيدُ الْعَقْلِ) (القزويني، چاپ کال نه لري، ج۲، ص. ۸۷۷) .

ژباړه: که چا قصداً څوک ووژل، د ده واک به د وژل شوي شخص اولياوو ته ورکول کېږي، که خوښه يې شوه، چې قتل دې شي؛ نو قتل کولی به شي او که خوښه يې شوه، ديت به ورڅخه واخلي، چې دا دېرش حقې (درې کلنې اوښې)، دېرش جذعې (څلور کلنې اوښې) او څلوېښت خلفې (حاملې اوښې) دي، چې همدغه د عمدي قتل ديت دی او په څه شي باندې چې دوی صلحه وکړه، هغه د دوی له پاره دي او دا ډول ديت تر ټولو سخت ديت دی.

د معاويه رضي الله عنه په دوره کې هدبة بن خشرم يو تن وواژه نو سعيد بن العاص، حسن او حسين رضي الله عنهم د مقتول زوي ته د ديت اووه برابره مال ومنلو چې ويې بښي مګر هغه دا صلحه ونه منله او بالاخره يې وواژه (ابن قدامه، ۱۴۱۵هـ ق، ج۲۵، ص. ۱۴۴).

هرکله چې قصاص مال نه دی؛ نوځکه يې په همغه اندازه مال باندې صلحه روا ده، چې طرفين ورباندې رضا شوي وي، که د صلحې بدله لږه وي اوکه ډېره ، د ديت د جنس څخه وي او که نه، سملاسي وي

او که نه؛ صلحه روا ده، خو که صلحه د قصاص په مقابل کې نه وي، بلکې د دیت په مقابل کې وي، نو دا رواه نه ده، چې صـــلحه د دیت نه زیات مال باندې صـــورت ومومي؛ ځکه چې په دې برخه کې زیاتوالی ربا ګڼل کیږي.

مثلاً : د دیت صلحه په یوسلو شل یعنې د سلو اوښانو څخه زیاته روا نه ده؛ ځکه چې دیت پوره سل اوښان دي او تر سلو زیاتوالی یې ربا ګڼل کیږي (عودة، ۱۳۸۴هـ، ج۲ ص.۶۵۵).

د صلحې حکم

صلحه کول په قرآن، حدیث او اجماع د امت سره ثابت او جایز عمل دی، صلحه که د دوو کسانو، دوو ډلو او یا هم دوو ملتونو ترمنځ وي؛ د صلحې شرعي حکم عام دی.

الله تعالی فرمایي: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (قرآن کریم، الحجرات، آیت: ۱۰).

ژباړه: بېشکه ټول مؤمنان په دین کې سره وروڼه دي، نو اې مؤمنانو مصلحینو! د دوی په منځ کې صلحه وکړئ، او د صلحې کولو په وخت کې د الله څخه ووېرېږئ، د دې له پاره چې الله تعالی په تاسو باندې رحم وکړي.

نبي کریم علیه السلام فرمایيِ: (الصُّلْحُ جَائِزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ، إِلاَّ صُلْحًا حَرَّمَ حَلاَلاً، أَوْ أَحَلَّ حَرَامًا) (القزویني، چاپ کال نه لري، ج ۲، ص. ۷۸۸).

ژباړه: د مسلمانو ترمنځ سلحه کول روا دي، مګر داسې صلحه ناروا ده، چې روا ناروا او ناروا روا وګرځوي.

د صحابه کرامو له زمانې څخه تر دې دمه مسلمانان د شخړه کوونکو ترمنځ صلحې کوي، لنډه دا چې ټول امت په دې متفق دی، چې په مطلق ډول صلحه روا ده.

د صلحې کوونکو شرطونه او احکام

الف- که د دوه خواوو ترمنځ جګړه وي او په ټولنه کې داسې څوک موجود وي، چې د جګړې په اړخونو باندې صلحه منلی شي، نو صلحه کولورباندې واجب دي؛ ځکه الله تعالی فرمایي: ﴿ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ﴾ (قرآن کریم، الحجرات، آیت: ۹) .

ژباړه: د دواړو ډلو ترمنځ صلحه وکړئ.

په ذکر شوي آیت کې د جنګیالیو ترمنځ په صلحه کولو باندې امر شوی دی او امر د وجوب له پاره وي.

ب- که د دوه خواوو ترمنځ جګړه وي او په ټولنه کې داسې څوک موجود وي، چې د جګړې په اړخونو باندې د صلحې د تنفیذ قدرت نه لري، نو صلحه کولورباندې مستحب دي؛ ځکه چې صلحه د خیر او ثواب کار دی او کیدی شي د صلحه کوونکو په سبب جګړه کوونکي له قتل څخه منعه شي.

ج- که د دوو مؤمنانو تر منځ شخړه د مادیاتو او سیاسي قدرت په موخه وي او شخړه د حق په موخه نه وي، نو پر مومنانو مستحب ده، چې دواړو اړخونو ته نصیحت وکړي او د یو اړخ پلوي ونه کړي.

د- صلحه کوونکي باید متقیان او مخلصین وي او په اخلاص سره صلحه کول پیل کړي، ځکه الله تعالی فرمایي: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (قرآن کریم، الحجرات، آیت: ۱۰).

ژباړه: (د صلحې کولو په وخت کې) د الله څخه ووېرېږئ، ددې له پاره چې الله تعالی په تاسو باندې رحم وکړي.

د صلحې دیني ارزښت

د اسلام په مقدس دین کې صلحه خورا زیات ارزښت لري آن تردې، چې د دوو کسانو یا ډلو یا دوو ملتونو ترمنځ په صلحه او روغه جوړه کې که اړتیا ورته پیدا شي، نو اسلام د دې خبرې په روا والي قائل دی، چې د صلحې په وخت کې مصلحین دروغ ووایي، سره له دې چې دروغ لویه ګناه ده، خو د دې له پاره چې د خلکو ترمنځ وینه تویول بند شي، دروغ ویل روا دي او ویونکي ته یې دروغجن نه ویل کېږي.

په دې اړه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: (لیس الکَذابُ الذي یصْلح بینَ الناسِ؛ فینْمي خیراً، أو یقولُ خیراً) (البخاري، ۱۴۲۲هـ، ج۳، ص.۱۸۳) .

ژباړه: هغه شخص دروغ ویونکی نه دی، چې د خلکو ترمنځ صلحه کوي او په خپلو دروغو سره خلکو ته ګټه رسوي او یا د خیر او ښېګړې خبرې کوي.

د صلحې په موخه په بدو کې د ښځو ورکول

په افغاني ټولنه کې دا ډول دود هم ترسترګو کېږي، چې څه وخت د دوو کورنیو یا قبیلو ترمنځ شخړه او جګړه جوړه شي او په هغې کې مړینه رامنځ ته شي، نو د قوم مشران، سپین ږیري او مخور کسان د دواړو کورنیو ترمنځ د شخړې د حل په موخه زیانمنې شوې کورنۍ ته یوه یا څو ښځې د بدو په بدل کې ورکوي.

نو دلته عموما دوه صورتونه رامنځته کېږي:

لومړی - دا، چې په نوموړي کړنلارې سره یقیناً د دواړو لورو ترمنځ د زړه مینه او خپلوي رامنځ ته او دښمني له منځه لاړه شي او د خپلوانو او اقاربو په خبر سره اوسېږي، که ښځه بالغه وي، د هغې خوښې

او رضا په نظر کې نیول شوې وي، مهر ورکول کېږي، او د نکاح د صحت شرطونه په کې پوره وي؛ نو دا صورت يې جايز او روا دی؛ ځکه چې د فتنې د دروازې په تړلو کې لوی مصلحت پروت دی، چې په دې اړه دغه فقهي قاعده هم شتون لري، چې(اذا تعارض مفسدتان روعی أعظمهما ضرراً بارتكاب أخفهما) (وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، ۱۴۰۴هـ، ج۲۸، ص. ۱۸۱).

ژباړه: کله، چې دوه مفسدې سره مخامخ شي، د لوی نه د خلاصون په موخه به وړه عملي کیږي.

دویم - صورت يې دا دی، چې په بدو کې ورکړل شوې ښځې سره په نوموړي کور کې ښه چلند نه کېږي، په درنه سترګه ورته نه کتل کېږي، بلکې د يوې مجرمې په سترګه ورته کتل کېږي او د نوموړې ښځې سره د يوې نوکرې په توګه او د انتقام د اخستنې د يوې وسيلې په حيث چلند کېږي او يا دا چې د نکاح د صحت شرطونه په کې پوره نه وي، نو د نوموړي دود دا ډول د ظلم يو قسم دی او جايز نه دی؛ ځکه چې په نوموړي صورت کې د ښځې اور ته ور تېل وهل دي او په خپله په ارام سره کښېناستل دي او همدارنګه د نکاح د صحت د شرطونو د نه پوره کېدو په صورت کې دغه ښځه پردۍ ده او مقتول د کورنۍ هيڅ ډول اړيکه ورسره جايزه نه ده.

الله تعالی فرمايي: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ﴾ (قرآن کريم، الانعام، آيت: ۱۶۴).

ژباړه: د هيچا په غاړه به د بل شخص د ګناه پيټی نه اچول کېږي.

بل ځای کې الله جل جلاله فرمايلي دي: ﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ﴾ (قرآن کريم، التحريم، آيت: ٦).

ژباړه: اې مومنانو! خپل ځانونه او خپلې کورنۍ د هغې اور څخه وساتئ، چې د سون توکي يې انسانان او ډبرې دي.

بل ځای کې الله جل جلاله فرمايلي دي: ﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ﴾ (قرآن کريم، النساء، آيت: ۱۹).

ژباړه: اې مومنانو! ستاسو له پاره روا نه دي، چې د زور له لارې ځانونه د ښځو وارثان جوړ کړئ، نه دا روا ده، چې هغوی ورېروئ او د مهر څه حصه ورڅخه واخلئ، چې تاسو ورکړې دی، مګر هغه وخت يې رېړولی شئ، چې ښکاره ناکاره چلن کوي.

پايله

د موضوع په پای کې دې پايلې ته ورسيدم چې:

د انسانانو وژنه يوه داسې جريمه ده، چې د انسانانو د پيدايښت څخه پيل شوې ده، تر دې دمه جريان لري او کيدای شي، چې په راتلونکې کې به هم موجوده وي.

عمدي قتل دې ته وایي، چې یو کس په اوسپنیزې اسلحې یا د دې په شان بل شي په ذریعه د بل کس د وژلو (قتلولو) کوښښ وکړي او هغه قتل کړي.

څوک چې یو مؤمن په قصد سره ووژني؛ نو د هغه سزا په دنیا کې قصاص، دیت، د میراث او وصیت څخه محرومیت دی، په اخرت کې یې سزا دوزخ دی، چې په دوزخ کې به همېشه وي، په ده باندې الله عزوجل په غضب دی، د خپل رحمت څخه یې لرې کړی دی او ډېر لوی عذاب یې ورته تیار کړی دی.

د انسانانو د وژنې ګراف را ټیټیدو له پاره تر ټولو غوره لاره قصاص قایمول دي.

صلحه د جنګ بندول او دشخړو لرې کول او د اختلافاتو ختمول دي، په هغو شرطونو سره، چې د صلحې شرطونه بلل کیږي.

د مسلمانو ترمنځ سلحه کول روا دي، مګر داسې صلحه ناروا ده، چې روا ناروا او ناروا روا وګرځوي.

د قصاص صلحه په هغه اندازه مال باندې روا ده، چې طرفین ورباندې رضا شوي وي، که د صلحې بدله لږه وي اوکه ډېره، د دیت د جنس څخه وي او که نه، سملاسي وي او که نه، خو که صلحه د قصاص په مقابل کې نه وي، بلکې د دیت په مقابل کې وي، نو د دیت څخه په زیات مال باندې صلحه ناروا ده.

که د دوه خواوو ترمنځ جګړه وي، د سیمې په نورو مسلمانانو باندې یې ترمنځ صلحه کول واجب دي.

د خلکو ترمنځ د وینې تویولو د بندېدو په موخه دروغ ویل روا دي او ویونکي ته یې دروغجن نه ویل کیږي.

د بدو له منځه وړلو له پاره د مقتول وارثانو ته جینۍ په نکاح ورکول په هغه صورت کې روا دي، چې د نکاح د صحت ټول شرطونه په کې پوره شي او د جینۍ له پاره د ژوند کولو کوم ښکاره زیان موجود نه وي.

وړاندیزونه

۱- د دیني علومو له استادانو څخه مې هیله دا ده، چې خپل محصلین د قتل په احکامو او جزا باندې پوره وپوهوي.

۲- علماوو او خطیبانو ته وړاندیز کوم، چې خلکو ته د منبر له لارې د قتل بدي او په مقابل کې یې د صلحې او عفوې ښېګڼې پوره بیان کړي.

۳– له حکومت خاصتاً له قاضیانو څخه مې هیله دا ده، چې د عمدي قتل د ثبوت ورسته زرترزره قصاص جاري کړي؛ تر څو په ملک کې قتلونه بند شي.

اخځلیکونه

قرآن کريم

ابن أبي حاتم، أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر التميمي.(۱۴۱۹هـ). تفسير القرآن العظيم لابن أبي حاتم. (ط.۳). سعودي: مكتبة نزار مصطفى الباز.

ابن قدامه، شـمس الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن محمد بن أحمد.(۱۴۱۵هـــق). الشرح الكبير.(ط.۱). القاهرة:هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان.

أبو الفداء، إسماعيل حقي بن مصطفى الإستانبولي الحنفي الخلوتي.(۱۴۱۹هـــ). روح البيان.(د.ط). بيروت: دارالفكر.

ابو مالک، كمال بن السيد سالم.(۲۰۰۳م). صحيح فقه السنة و ادلته و توزيح مذاهب الائمة.(د.ط). القاهرة: مکتبه التوفيقية.

البخاري، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة.(۱۴۲۲ هــق). صحيح البخاري.(ط.۱). لبنان: دار طوق النجاة.

البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخراساني.(۱۴۲۴هــ). السنن الكبرى.(ط.۳). بيروت: دار الكتب العلمية.

الرازي، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسـن بن الحسـين الملقب بفخر الدين.(۱۴۲۰هـــ). مفاتيح الغيب.(ط. ۳). بيروت: دار إحياء التراث العربي.

ستانکزی، نصرالله. (۱۳۸۷هـ ل). د حقوقي اصطلاحاتو قاموس.(ط.۱)، کابل: عدلیې وزارت.

سجستاني، ابوداود سليمان بن اشعث.(۱۴۳۰هـ ق). سنن أبي داود.(ط.۱). القاهرة: دار الرسالة العالمية.

السيد سابق.(۱۳۹۷هـ ق). فقه السنة.(ط۳). بيروت: دار الكتاب العربي.

شريفي، سيد مراد.(اسد/ ۱۳۸۸هـ). قضاءمجله،(دوه دېرشمه ګڼه).

عزيز، سلطان عزيز.(۱۳۹۵هـ ل). عزيز التفاسير.(ط.۴). کابل: رشیدیه کتابخانه.

عوده، عبدالقادر.(۱۳۸۴ هـ). داسلام جنائي تشريع او وضعي قوانين.(ط.۲).کابل: پیغام نشراتي مرکز.

الكاساني، عـــلاء الدين أبو بكر بن مسـعود بن أحمد الحنفي. (۱۴۰۶ ق). بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع .(ط.۲). بيروت: دار الكتب العلمية.

النسـفي، أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين.(۱۴۱۹هـــ). تفسـير النسـفي.(ط.۱). بيروت: دار الكلم الطيب.

وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية.(۱۴۰۴هـ ق). الموسوعة الفقهية الكويتية.(ط.۲). کویټ: دارالسلام.

د لرغونو اثارو په بيارغونه کې د نويو مېتودونو کارونه

پوهنمل گل رحمن مشفق، ننگرهار پوهنتون، ښوونې او روزنې پوهنځی، تاريخ څانگه.
برېښناليک: moshfiqgulrhman123@gmail.com

لنډيز

نن ورځ د نوې ټکنالوژۍ کارونه په مختلفو علومو کې تر سترگو کېږي، چې لرغونپوهنه هم له دې مسيره وروسته پاتې نه ده، نوموړي علم ته د نوې تکنالوژۍ داخلېدل د لرغونو اثارو، تاريخي او فرهنگي ميراثونو په درک او ساتنه کې ښې پايلې له ځانه سره لرلي دي او د لرغونو ميراثونو د بقاء په برخه کې يې اسانتياوې رامنځته کړې دي. په ساحوي څېړنو کې د لرغونو اثارو موندل ممکن له خطر سره مواجه شي او يا هم تر موندل کېدو ترمخه زيانمن شوي وي، چې د بيارغونې لهپاره يې لرغونپوهان لاس په کار کېږي ترڅو وکولای شي له مخاطراتو يې وژغوري. لرغونپوهان د دې کار د اسانتيا لهپاره په دغه برخه کې اوس مهال له نويو مېتودونو او وسايلو څخه استفاده کوي. د لرغونو اثارو رغونه د پخوانيو مېتودونو په واسطه د دې علم د متخصصينو لهپاره پېچلې پروسې لرې ترڅنگ يې د لرغونو اثارو رغونه د پخوانيو مېتودونو په واسطه تل د خطر سره مواجه کېږي او بشري قوه هم پکې تر ډېره حده زياته مصرفيږي له بله پلوه د يوه لرغوني اثر رغول ممکن ډېر وخت ته اړتيا ولري. پورته موارد هغه ستونزې دي چې د دې موضوع د څېړلو لهپاره يې لاره هواره کړې ده. د څېړنې ماهيت او منځپانگې ته په کتو نوموړې څېړنه له مختلفو زاويو د ارزښت وړ بلل کېږي او هغه دا چې په کُلي توگه نوې تکنالوژيکي وسايل د ټولنو د تاريخي بقاء په برخه کې اسانتياوې رامنځته کړې دي. د دې ترڅنگ د لرغونو اثارو بيارغونه د نويو تکنالوژيکي وسايلو په واسطه ټولو هغو ځايونو او موزيمونو ته ښکلا وربخښلې ده، چې نوموړي اثار پکې ساتل کېږي. د دې څېړنې څخه موخه داده چې د لرغونو اثارو په بيارغونه کې د نويو مېتودونو اهميت او کارونه روښانه کـړي . نوموړې څېړنه په کېفي مېتود او د تشريحـي – توصيفي تگلارې څخه په گټه اخيستنې ترسره شوې، د موادو د راټولولو لهپاره اسنادي تگلاره په کار اچول شوې ده. د څېړنې موندنې ښايي چې REXCAN[4] هغه عصري ماشين او درلودونکی د يو عصري سافټ وير دی، چې د لرغونو اثارو اسکليټي برخې په ډېر عالي کېفيت سره ترسيموي او بيا يې د رغونې لهپاره قالب بندي(Termoframing) کوي.

کليدي کلمې: بيارغونه، تکنالوژي، ټرموفريمينگ، رکس کن ۴، لرغوني اثار.

پېلیزه

اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ العَالَمِيْنَ وَالصَّلاَةُ وَالسَّلَامُ عَلىَ اَشْرَفِ ٱللأَنْبِياءِ وَالْمُرْسَلِيْنَ سَيِّدِناَ وَمَوْلَنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اَلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِيْنَ, اَمَّا بَعْدُ! وَكَذَلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَى أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا «الکهف، ۲۱.

په عمومي توګه لرغون پوهان د خپل مسلک د غوښتنې په اساس زيات وخت د کار په ساحه او علمي مسافرتونو کې ترسره کوي او د خپلو پلټنو په جريان کې داسې ځايونو ته ځي چېرته چې لرغوني اثار او نښې نښانې تر سترګو کېږي، دوی په سيمه کې تر لازمو او معينو معلوماتو وروسته خپل تحقيق او څېړنه پيل کوي. لرغونپوهان وړاندې له خپل علمي فعاليت څخه چې، د لرغونو ځايونو پلټنه ده بايد د کيندنې د ځای په رابطه زيات او کافي معلومات ولري او دا معلومات، لکه: په نظر کې د نيول شوې ځای لرغونی نوم څه دی؟ د کومو خلکو د اوسېدو ځای و؟ او په دې ډول نورې پوښتنې چې د کيندنې او سپړنې تر عملي کېدو وروسته بشپړيږي. لرغوني پلټنې په هغه ځايونو کې صورت نيسي چېرته، چې لرغوني اثار او علائم موجود وي او دا ځايونه مختلف شکلونه لري، لکه: هديرې، سمڅې، د لرغونو ښارونو کنډوالې، کلې، جبې، غونډۍ او په لسګونو داسې نور شکلونه لري. لرغونپوه له ټاکلو ځايونو څخه د کيندنو په لړ کې لرغوني اثار او علائم په لاس راوړي او هغه د خپلې مطالعې لاندې نيسي، بيا يې په امتحاني کيندنو پيل کوي. کوم اثار، چې مخکې له پلټنوڅخه لاس ته راځي لکه: کودړې، د تيږو لوښې، مخکني وسايل او الات، چې په خواره واره ډول د دغې ځای په شاوخوا کې پيداکيږي او لرغونپوه په دې توانوي چې په نظر کې نيول شوی ځای په واقعيت کې يو لرغونی ټاټوبی دی. په يو ځای کې د لرغونو اثارو ترلاسه کېدو وروسته ، لرغونپوه بايد په دې پوه شي چې دا تيږې او يا لوښې له بل ځای څخه راوړل شوي او دلته ځای پر ځای شوي دي او که د دې ځا ی خپل دي، چې د دې ځای د ورانېدو په صورت کې او يا هم د يو مړي سره د دفن کېدو پر مهال کېښودل شوي دي او که يا؟ د لرغونپوه دا ستونزه د امتحاني څاه کېندلو وروسته له ځای څخه د موثقه اثارو او علائمو په لاس راوړو سره حل کيږي. د امتحاني څاه کيندل د لرغون کيندنې د ځانګړې اصولو له مخې په مختلفو شکلو صورت نيسي. خاورين توکي او اثار د لرغونپوهنې په علم کې خورا د ارزښت وړ ګڼل کېږي. نه يوازې دا چې، د تاريخي اثارو رغونه د کلتوري ميراثونو په ساتنه کې مرسته کوي، بلکې د دې ترڅنګ د موزيمونو او د هغو ځايونو په ښکلا کې ونډه لري، چېرته چې نوموړي اثار ساتل کېږي. په ساحوي څېړنو کې د لرغونو اثارو سپړنه او رغونه د پخوانيو مېتودونو په واسطه د دې علم د متخصصينو لهٔپاره پېچلې پروسې لري، ترڅنګ يې د لرغونو اثارو سپړنه تل د خطر سره مواجه کېږي او بشري قوه هم يکې تر ډېره حده زياته مصرفېږي له بله پلوه د

يوه لرغوني اثر سپړل او رغول ممکن ډېر وخت ته اړتيا ولري. پورته موارد هغه ستونزې دي، چې د دې موضوع د څېړلو لەپاره يې لاره هواره کړې ده. د څېړنې ماهيت او منځپانگې ته په کتو نوموړې څېړنه له مختلفو زاويو د ارزښت وړ بلل کيږي او هغه دا چې په کُلي توگه نوې تکنالوژيکي وسايل د ټولنو د تاريخي بقاء په برخه کې اسانتياوې رامينځته کړي دي. د دې ترڅنگ د لرغونو اثارو بيارغونه د نويو تکنالوژيکي وسايلو په واسطه ټولو هغو ځايونو او موزيمونو ته ښکلا وربخښلې چې نوموړي اثار پکې ساتل کيږي. د لرغونو اثارو ساتنه او سپړنه د لرغونپوهنې په تاريخ کې اوږده مخينه لري لکه د اروپا په ختيځو هېوادونو کې د ورکو لوښو بيارغونه د زرو په وسيله چې، د ۸۰ کالو په اوږدو کې د لرغونو اثارو په بيا رغونه کې کوم تغييرات نه ترسترگو کېده ليکن د ۱۸م پېړۍ په لومړيو کې د نويو تکنالوژيکي وسايلو رامينځته کېدل د دې باعث شول، چې د لرغونو اثارو په بيا رغونه کې د گچو پرته له نورو عصري موادو او وسايلو څخه کار واخېستل شي(Moghimi et al., 2016). نن ورځ د لرغونو لوښو په بيا رغونه کې د هغه د لرغونتوب او ارزښت له مخې په مختلفو لارو مداخله ترسره کيږي، چې يو له دغو کړنو څخه د لوښو په ترميم کې د ورکو شويو ټوټو بيارغونه ده چې په عام ډول د رنگ لرونکو يا غير رنگ لرونکو موادو سره په ترکيب کې رغول کيږي او په دغه کار کې له عامه پروسو څخه استفاده کيږي، چې نوموړی کار تل د خطرونو سره مل وي (Fischer, 2000). د لرغونو اثارو ترميم او بيارغونه د لرغونپوهنې د متخصصينو له خوا په لمسي ډول ترسره کېده اما نن ورځ په دغه برخه کې پرمختگونه تر سترگو کيږي(Forte, 2014). عصري وسايل او پرمختگونه د لرغونپوهانو په کار کې د ښو پايلو باعث گرځېدلي دي. د ۱۹۹۳ م له پيل راهېسې د ټرونډيم پوهنتون د لرغون پېژندنې ځانگې استادانو په يوه څېړنه کې د اوبو لاندې لرغونو اثارو په راسپړنه کې د نويو او تکنالوژيکي وسايلو څخه د گټې اخيستنې په پار لاس په کار شوي ول چې بلاخره يې د Remote vehicle په نوم يوه اله يې جوړه کړه چې د 30m ژور انځور اخېستو توان يې درلوده (Jasinski et al., 1995). د (Photogrammetry) کارونه په لرغونپوهنه کې هم ځانگړی اهميت لري چې په وسيله يې لرغونپوهان کولای شي د ميداني څېړنو لەپاره سيمه مشخصه کړي دغه راز د اثارو په راسپړنه کې د دې مېتود کارول هم د ارزښت وړ گڼل کيږي؛ ځکه چې نوموړی کار د بيا ترميم لەپاره لاره هواره وي (Mikrut et al., 2018).

د څېړنې موخه

په عمومي توگه د دې څېړنې څخه موخه دا ده، چې د لرغونو اثارو په بيارغونه کې د نويو مېتودونو د اهميت او کارونې په برخه کې د رکس کن ۴ رول روښانه کړي.

د څېړنې ارزښت

د لرغونو اثارو رغونه د پخوانیو مېتودونو په واسطه د دې علم د متخصصینو لهپاره پېچلې پروسې له څانه سره لرلې دي، ترڅنګ يې د لرغونو اثارو رغونه د پخوانيو مېتودونو په واسطه له خطر سره مل وه او بشري قوه هم پکې تر ډېره حده زياته مصرفېدله، له بله پلوه د يوه لرغوني اثر رغول ممکن ډېر وخت ته اړتيا ولري. پورته موارد هغه ستونزې دي چې د دې موضوع د څېړلو لهپاره يې لاره هواره کړې ده. د څېړنې ماهيت او منځپانګې ته په کتو نوموړې څېړنه له مختلفو زاويو د ارزښت وړ بلل کېږي او هغه دا چې په کُلي توګه نوې تکنالوژيکي وسايل د ټولنو د تاريخي بقاء په برخه کې اسانتياوې رامينځته کړې دي. د دې ترڅنګ د لرغونو اثارو بيارغونه د نويو تکنالوژيکي وسايلو په واسطه ټولو هغو ځايونو او موزيمونو ته ښکلا وربخښلې ده، چې نوموړي اثار پکې ساتل کېږي.

د څېړنې توکي او تګلاره

توصيفي(تشريحي) څېړنې عموماً په ټولنيزو او طبيعي علومو کې تر ډېره حده ترسترګو کېږي، چې په نوموړو څېړنو کې څېړونکي معمولاً په متحولونو باندې تمرکز نه کوي يوازې هغه څه چې پېښ شوي او يا پېښېږي په اړه يې معلومات راټولوي او بشپړوي يې. په توصيفي(تشريحي) څېړنو کې د يو شي د پېښېدو تکرار او د خلکو اوليت او خوښوالي برخې راسپړل کېږي. يادو مواردو ته په کتو د دې څېړنې کړنلاره موخو ته په کتو توصيفي(تشريحي)او ماهيت ته په کتو کيفي ده. په نوموړې څېړنه کې د څېړنې په پار پخوانيو اثارو ته کتنه شوې ده، چې په پايله کې د څېړنې Gap په نښه شوی، چې د نويو مېتودونو څخه د REXCAN4 رول د لرغونو اثارو په کارونه کې څېړل شوی. دغه راز د موضوع په مخينه کې د اسنادې تګلارې څخه په استفادې ډېرى منابع سپړل شوي ترڅو د نوموړې څېړنې ستونزه په نښه او د څېړلو لهپاره يې زمينه برابره شي.

د لرغونو اثارو د بيارغونې تاريخي مخينه

د لرغونو اثارو بيا جوړونه د لرغونو اثارو زياته برخه په مستقل او يا هم ويجاړ شوي ډول د لرغونپوهانو لاس ته رسېږي دا ډول مواد او اثار که له ډېرې څخه جوړ شوي وي او که له فلز او يا عضوي موادو څخه بيا هم بيا جوړولو ته اړتيا لري لرغونپوهان او د لرغونو اثارو د بيا جوړولو متخصيصين له خپلو خاصو علمي مېتودونو څخه په ګټې اخيستنې سره دا اړتيا لرې کوي او نوموړي پوهان زيار باسي، چې لرغونی (شی) په هماغه شکل چې پخوايې درلود (د کار اخستنې په اولو وختونو کې) د بيا جوړونې هڅې تر سره کړي. د لرغونو اثارو بيا جوړونه Repapering په دوه ډوله تر سره کيږي، لومړی د لرغوني اثر (شی) بيا جوړونه په تيوريکي ډول (ګرافيکي عددي او نور) دويم د لرغوني اثر بيا جوړول په طبيعي

ډول یا د اثر مادي جوړښت (د هغه شي له پارچو او ټوټو څخه) معمولاً د لرغونو اثارو تیوریکي بیا جوړونه د علمي څېړنو په منظور تر سره کیږي په داسې حال کې چې د لرغوني اثر طبیعي بیاجوړونه د موزیمي ننداریې (نمایش موزیم) په منظور تر سره کیږي، چې د لرغونو اثارو د بیا جوړونې دواړه ډولونه ځانه خپل خاص پر نسیپونه او میتودونه لري . د لرغوني اثر بیا جوړونه د علمي څېړنو د ښه بري او له هغو څخه د منطقي پایلو د تر لاسه کیدو په نیت د لرغوني اثر بیا جوړول ضروري دي، دویم دا چې د موزیمونو مینه‌وال هغه اثار چې په پخوانۍ څیره او شکل ویني د زیاتي پاملرنې وړ یې ګرځي، نسبت هغه اثر ته چې ټوټې یې اېښودل شوې وي. د لرغوني اثارو تیوریکي بیا جوړونه په لرغونو اثارو کې د هغو پدیدو بیا راپیدا کول دي، چې په تخنیکي، تکنالوژیکي او وظیفوي لحاظ یې مطالعه او څېړنه زیات ارزښت لري. د تیوریکي بیا جوړونې د کار نتیجه کیدای شي د حساب، فورمول، شکل، چارت، انځورونو، او حتا کلماتو د توضیح په څېر وړاندې شي، په هغه صورت کې چې د تیوریکي بیاجوړونې د کار په نتیجو پوره باوري واوسو کېدای شي له نوموړي اثر څخه د ارزښتمنې منبع په توګه د لرغونو اثارو د څېړنې لپاره ګټه پورته کړو . د لرغونو اثارو تیوریکي او ګرافیکي بیا جوړونه په عمده ډول د لرغونپوهانو ډلې ته ضروري او لازمي ده، چې د لرغونو اثارو په هکله علمي څېړنې تر سره کوي. د لرغونو اثارو طبیعي بیا جوړونه د دود په ډول پنځوس فیصده د هغو پارچو ضرورت او موجودیت لازموي چې لرغونی (شی) ورڅخه جوړوو، که چېرې یو لرغونی خاورین لوښی په نظر کې ونیسو او وغواړو چې د طبیعي بیا جوړونې په ډول یې جوړ کړو په هغه صورت کې ضروري ده، چې د نوموړي خاورین لوښي لږ تر لږه په سلو کې پنځوس پارچې یا ټوټوې وجود ولري چې وکړای شو په طبیعي ډول هغه خاورین لوښی بیا جوړ کړو چې په پخوا زمانو کې د انسانانو د ګټې اخستنې لپاره موجود و، د لرغونو اثارو دا ډول بیا جوړونه د موزیمي ننداړو لپاره ضروري او ډاډمنه طریقه ده. د مجهزو لابراتوارونو شتون د لرغونو اثارو د بیا رغونې لپاره اړین دي. تر هر څه وړاندې د ترمیم او بیا جوړونې لابراتوار باید داسې ځای کې موقعیت ولري. چې لازمه روښنایي، هوا، د تحویې وسایل، او منظم بریښنایي مصون سیستم ولري. په لابراتوار کې باید د الماریو بیلابیل ډولونه موجود وي لکه شیښه یې الماری، فلزي الماری، د لرګیو الماری چې د لرغونو اثارو د ساتنې او پالنې لازم شرایط برابر کړای شي. د دې تر څنګ ځیني مخصوصې الماری چې د کېمیاوي موادو د ساتنې لپاره ترې کار اخېستل کیږي، چې په یادو الماریو کې د کېمیاوي او رادیو اکتیفي موادو د ساتنې په منظور لاندې وسایلو ته اړتیا بریښي: مخصوص کیمیاوي لوښي په بیلابیلو اندازو چې ځیني یې د ښیښې ځیني یې فلزي وي. عطر لرونکي پنبه، ململ، د اندازه کولو وسایل، لکه: طبي ترازو، ډول ډول وزنونه، درجه لرونکي بیلابیل لوښي، ترمامیترونه، زنګ

لرونکې ساعت او نور په همدې ترتیب لیدنیز وسایل ،میکروسکوپ، ذره بین، او د هغې ډولونه او نور د لرغونو اثارو د پاکیدو لهپاره کلک او نرم فلزي، پلاستیکي، مومي، برسونه، ډول ډول رنګونو ځینې د جراحۍ چړې او د هغو ډول ډول سیټونه، د فلز پریکولو قینچې او دا ډول نور وسایل. په لابراتوار کې باید ځینې کیمیاوي مواد هم موجود وي لکه مصنوعي کنډرې (صمغ مصنوعي)پولي بیتل میتا کریلایت، پولي وینل بوتیرال، پولي وینل اسکاک او نور عضوي محلولونه لکه اسیتون، ګیستون، ستیرایت، بنزول، او نور انتي سیپټکونه: خالص سپرایت، فورمالین، تیمول او نور. تیزابونه لکه: د ګوګړو تیزاب، د مالګې، سرکې، لیمو تیزابونه او نور. قلوي ګانې: سودیم هایدرواکساید، پوتاسیم هایدرواکساید او نور د نرمیدلو وسایل: ګلسیرین، د رسم غوړي، پارافین، طبیعي موم او توره چونه (اهاک)هم باید موجود وي تر ټولو مهمه خبره د اور وژلو وسیله او خطر زنګ باید حتما موجود وي چې کار کوونکي د لازم امنیت په لرلو سره خپلې هڅې تر سره کړي، په لابراتوارونو کې یاد شوی شیان او یو زیات شمېر نور مواد چې دلته یې یادونه نه ده شوې باید موجود وي چې د لرغونو اثارو د بیاجوړونو پورسه په ښه ډول پر مخ ولاړه شي، خو ددې تر څنګ باید لرغونپوه سره د ځینو کیمیاوي او مصنوعي موادو او وسایل وي چې په ساحه کې د سیمو د سپړلو او څېړلو پر وخت ورڅخه ګټه واخلي او له هغوو څخه لومړنۍ او عاجلې مرستې پوره کړي (salaamtolana.org).

نمونه اخېستنه یا Sampling

د تکنالوژیکي وسایلو او تخنیکونو د صنعت په جوړښت او تولید کې د نویو مېتودونو کارونه نه یوازې دا چې کاري اسانتیاوې رامنځ ته کړي؛ بلکې د لرغونو اثارو د جوړښت په برخه کې یې هم کیفیت بې ساری دی. له دې ډلې څخه یو هم Sampling یا نمونه اخېستنه ده چې د ۱۹۹۰ ز کال راهیسې د تکنالوژۍ په برخه کې کارول کېږي. نوموړی مېتود د امریکایي، الماني او جاپاني شرکتونو په همکارۍ رامنځ ته شوی چې پدې برخه کې نوموړیو هېوادونو تر ټولو ستره سرمایه ګذاري کړې ده. نمونه اخېستنه عبارت له هغه مېتود څخه ده، چې پرمټ یې د لرغونو اثارو فزیکي موډل جوړیږي. موډل جوړونکي (طراحان) کولای شي له دې مېتود څخه په ګټه اخېستنې د یو اثر واقعي موډل جوړکړي چې نن ورځ د دې مېتود څخه ګټه اخېستنه کم رنګه ده ځکه دې مېتود خپل ځای عصري مېتودونو او وسایلو ته پرېښودلی دی. په دې مېتود کې د لرغونو اثارو د ټوټو جوړول د طبقو په شکل جوړیږي چې د لرغونپوهانو او طراحانو په اند ممکن د موډل په شکل کې واقعیت کم رنګه او پېکه وي بنآ پدې مېتود کې محدویتونه ډېر ترسترګو کېږي ددې ترڅنګ کاري وخت ته هم پکې ډېره اړتیا برېښي او هغه څوک کې موډل جوړوي د ستړیا احساس کوي(King & Tansey, 2002).

(۱)گڼه شکل: درنگ په واسطه نمونه اخېستنه

موجي ترسيم (SLT) Stereo lithography

موجي ترسيم يا حکاکي ترسيم د لرغونو اثارو د بيا رغونې په برخه کې د ډېرو متنوع ترينه سافټ ويرونو په ډله کې رازځي. د نوموړي سافټ وير په وسيله لرغونپوهان کولای شي د يوه لرغوني اثر موجي انځور ترسيم کړي . نوموړی سافت وير انځور د G, Code په شکل ترسيموي G, Code د SLT سافت وير هغه برخه ده چې انځور ته کېفيت ورکوي او د کېفيت په ښه والي او لوړ والي کې يې مرسته کوي(Graphics & Reality, 2013)

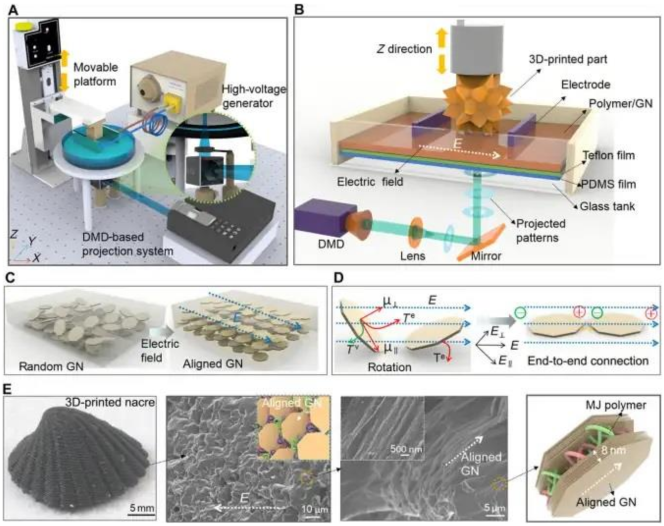

(۲) گڼه شکل: موجي ترسيم

رکس کن ۴ Rexcan

د لرغونو اثارو د ورکو شویو ټوټو د بیا رغولو لەپاره اوس مهال د نړۍ ډېرى هېوادونه له دې وسیلې څخه کار اخلي چې پرمټ یې د موندل شویو اثارو ورکې شوې ټوټې جوړوي . نوموړې دستګاه دوه برخې لري چې یوه یې لیزري او بله یې سیستم دی. دغه دستګاه په دوه ډلو « دقیق او متوسط» باندې وېشل کېږي. عموماً دقیق رکس کن د صنعتي توکو د بیا ترمیم لەپاره کارول کېږي او متوسط رکس کن بیا د خاورینو لوښو د ورکو شویو ټوټو د ترمیم لەپاره کارول کېږي. متوسط رکس کن تر ډېره حده په لرغونو لوښو کې هغه ساحه سکن کوي کوم چې له خطر سره مواجه شوي وي. رکس کن۴ د لومړي ځل لەپاره په ۲۰۱۰ ز کال کې د جنوبی کوریا په هېواد کې جوړ شو . نوموړې دستګاه د مختلفو برخو څخه جوړه شوې او په هره برخه کې یې مختلف مواد شامل دي چې د اثر په بیا رغولو کې ترې ګټه اخېستل کېږي. هغه برخې او مواد چې په دې دستګاه کې کارول شوي عبارت دي له:

۱. ABS (Acrylonitrile butadiene styrene)
۲. PLA (PolyLactic acid or Polylactide)
۳. PC (Polycarbonate)
٤. HPS (High Impact Polystyrene)

د لرغونو اثارو په مستند جوړونه کې د رکس کن ۴ کارونه

نن ورځ د نوېو تکنالوژیکي وسایلو په شتون کې د لرغون پوهانو څېړنې او سپړنې تر ډېره حده اسانه شوي دي. په دغه برخه کې یو له پرمختللو وسایلو څخه رکس کن ۴ اسکنر دی، چې درې ضلعې لري. د رکس کن۴ اسکنر د لرغونو ټوټو د اندازه ګیرۍ لەپاره کارول کېږي، چې د خپلو نوري شعاوو په وسیله د یوې لرغونې ټوټې مستند لرغونپوه ته په لاس ورکوي ترڅو په پایله کې یې لرغونپوه وکولای شي د لرغونې ټوټې ورکه شوې برخه بیا ترمیم کړي. د رکس کن۴ په واسطه د یوې لرغونې ټوټې مستند کول مختلفې پروسې او پړاوونه لري، چې په لومړي پړاو کې لرغونپوه د رکس کن ۴ شعاوو په واسطه د لرغونې اثر هره برخه سکن کوي او تر سکن کولو وروسته په دوهم پړاو کې ترلاسه شوي اطلاعات سیستم ته ورکول کېږي چې په عامه اصطلاح کې ورته سافټ ویر ویل کېږي. په درېیم پړاو کې ټاکل شوی سافټ ویر د لرغونې ټوټې پاتې برخې په موجې شکل ترسیموي چې پایله یې د رکس کن۴ چاپ ګر په واسطه چې د رکس کن ۴ سکنر سره وصل وي ترلاسه کېږي او په وروستي پړاو کې لرغونپوه د ترلاسه شوې پایلې له مخې د ورکو شویو برخو په بیا ترمیم باندې لاس په کار کېږي، چې نوموړې تکنالوژیکي وسیله د لرغونو اثارو په بیا رغونه او مستند جوړونه کې یو له پرمختللو مېتودونو څخه شمېرل کېږي او

لرغونپوهان کولای شي په ډېرې اسانۍ سره د لرغونو اثارو ورکې شوې برخې د همدې سیستم په وسیله بیاځلې ترمیم کړي (Karasik & Smilansky, 2008).

(۳) ګڼه شکل: د ریکس کن ۴ اسکنر نمونه

جدول- ۱: د رکس کن ۴ په واسطه د لرغونو ټوټو د ورکو شویو برخو د ترلاسه کولو پړاوونه

دSLTفایل ایجاد	د ورکوو شویو ټوټو موډل جوړونه
د چاپ ګر په وسیله یې وروستی موډل ترلاسه کول	د مختلفو طبقو جوړونه
د ځانګړو قطعو جوړونه	وروستی فایل

پايله

بشر د تاريخ په اوږدو کې د پوهې په لټه کې وه ترڅو کمال ته ورسيږي. له همدې امله په ټولو علمي ډګرونو کې ټکنالوژي رامنځته شوه، چې په بېلابېلو برخو کې د انسان د ژوند د سوکالۍ او پرمختګ لامل شوه. په اروپا کې د صنعتي انقلاب څخه وروسته، يوازينۍ پديده چې د ټولنيز ژوند په هر اړخيزه وده کې (په سياسي، ټولنيز، کلتوري او اقتصادي برخو کې) لوی رول ولوبوه او د خدماتو پروسې ګړندۍ کړي، ټکنالوژي وه. ټکنالوژي د پرمختګ يو له بنسټيزو وسيلو څخه ده چې د ټولنيز ژوند په هر اړخيزه وده او پرمختګ کې مهم رول لوبولی دی، ټولنيز ژوند د ټولنيزو اړتياو پر بنسټ جوړيږي. که موږ د انسانانو د ټولنيز ژوند ژوره مطالعه وکړو، وبه وينو چې ټولنه له خلکو جوړه ده او دا خلک د کلتور، سياست او ټولنيز چلند په ډګر کې يو لړ ټړونونه لري چې له امله يې بشپړ ټولنيز امنيت او سوکالي ترلاسه کوي. که موږ په لنډه توګه د انسان د ټولنيز ژوند ماضي مطالعه کړو، موږ به وګورو چې بشري ژوند له ابتدا څخه (د غارونو د اوسيدونکو له وخت څخه تر اوسه پورې) ډېری بدلونونه مشاهده کړي دي. خو په ژوند کې تر ټولو بنسټيز بدلون له صنعتي انقلاب وروسته د ټکنالوژۍ راڅرګنديدل دي چې د بشر په ژوندانه کې يې اسانتياوي رامنځته کړې دي. چې په نوموړې څېړنه کې موږ د ټکنالوژۍ په برخه کې يو له هغو عصري وسايلو او مېتودونو څخه يادونه وکړه چې نن ورځ يې د لرغون پوهنې په برخه کې د دې علم د متخصصينو لەپاره اسانتياوې رامنځته کړي.

وړانديزونه

۱. د لرغونپوهنې د علم متخصصينو، استادانو او د يادې څانګې محصلينو ته مو وړانديز دی چې په ياده برخه کې وروستۍ برخې، لکه: د قالب بندۍ پروسه (Termoframing) باندې علمي مقالې او مونوګرافونه وليکي.

۲. پوهنتونونو او لوړوزده کړو مؤسسو ته مو وړانديز دی چې د لرغونو اثارو د ساتنې او اهميت په برخه کې سمينارونه او نړيوال کنفراسنونه داير کړي ترڅو پرمټ يې د لرغونو اثارو د بقاء او ارزښت انځور خپور شي.

مأخذونه

Antlej, K., & Eriˇ, M. (2011). *Combining 3D technologies in the field of cultural heritage : three case studies*. 1–4.

Fischer, A. (2000). Multi-level models for reverse engineering and rapid prototyping in remote CAD systems. *CAD Computer Aided Design*, *32*(1), 27–38. https://doi.org/10.1016/S0010-4485(99)00081-0

Forte, M. (2014). 3D Archaeology: New Perspectives and Challenges—The Example of Çatalhöyük. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, *2*(1), 1–29. https://doi.org/10.5325/jeasmedarcherstu.2.1.0001

Graphics, I., & Reality, A. (2013). *IMAGE-BASED MODELING TECHNIQUES FOR ARCHITECTURAL HERITAGE 3D DIGITALIZATION : LIMITS AND POTENTIALITIES*. *XL*(September), 2–6.

Jasinski, M. E., Sortland, B., & Soreide, F. (1995). Applications of remotely controlled equipment in Norwegian marine archaeology. *Oceans Conference Record (IEEE)*, *2*, 566–572. https://doi.org/10.1109/oceans.1995.526818

Manufacturing Aeronautical Structural.

King, D., & Tansey, T. (2002). Alternative materials for rapid tooling. *Journal of Materials Processing Technology*, *121*(2–3), 313–317. https://doi.org/10.1016/S0924-0136(01)01145-1

Mikrut, S., Strus, A., Papuci-Wladyka, E., Puntos, J. K., & Glowienka, E. (2018). The Use of Photogrammetry in Archaeology and Multimedia Open-Air Performance in the Castle Square of Kato Paphos. *Proceedings - 2018 Baltic Geodetic Congress, BGC-Geomatics 2018*, 353–358. https://doi.org/10.1109/BGC-Geomatics.2018.00073

Moghimi, M., Stone, R., Rotshtein, P., & Cooke, N. (2016). The Sense of embodiment in Virtual Reality. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, *25*(2), 81–107. https://doi.org/10.1162/PRES

Scopigno, R., Callieri, M., Cignoni, P., Corsini, M., Dellepiane, M., Ponchio, F., & Ranzuglia, G. (2011). 3D models for cultural heritage: Beyond plain visualization. *Computer*, *44*(7), 48–55. https://doi.org/10.1109/MC.2011.196.

د افغانستان په پرمختګ کې د جغرافیایي موقعیت اغېز

پوهنیار نظیرګل صدیقي، شیخ زاید پوهنتون، ټولنیزو علومو پوهنځی، تاریخ او جغرافیې څانګه.
برېښنالیک: Nazirgul.sidiqi@gmail.com

لنډیز

ګران هېواد افغانستان ځانګـــړی جغرافیایي موقعیت لري، چې د درېیو اقتصادي، کلتوري او جیو پولیتیکل برخو څخه یې یادونه کولای شـو، په سـویل او ختیځ کې سـویلي آسـیا، په شـمال کې مرکزي آسیا او په لویدیځ کې د ایران موقعیت افغانستان لهپاره د ډېرو فرصتونو زمینه برابرويِ؛ خو د ډاډمنـــو ترانسپورټي لارو او اړینو ارتباطي اړیکو د نشتوالي له امله په کمه اندازه توانیدلی چې د خپل موقعیت څخه اســتفاده وکړي، که څه هم له یو بل سره کلتوري اړیکې لري. له بلې خوا افغانســتان په یوه ځانګړي جغرافیایي موقعیت کې د ســوداګرۍ او ترانزیټ په برخه کې له ډېرو اقتصادي فرصتونو برخمن دی، چې د هېواد د پرمختګ، ودانولو او ودې لهپاره ترې ګټه اخیستلای شي. که څه هم په تېرو څو کلونو کې له دغه و ضعیت او فرصــتونو څخه د ګټې اخیســتنې هڅې رواني دي، خو نتیجه یې نه ده ورکړې. د افغانسـتان دغه جغرافیایي موقعیت په اقتصـادي او سیاسي ډګرونو کې د افغانستان لهپاره کوم فرصتونه او ظرفیتونه برابر کړي، په دې مقاله کې تر بحث لاندې نیول شـوي او هڅه شـوې چې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت تر ټولو مهمې ځانګړتیاوې په ګوته شي چې د افغانستان د پرمختګ لهپاره ګټور ثابت کیدای شي.

کلیدي ټکي: انرژي، پرمختګ، جغرافیایي موقعیت، جنوبي اسیا، د ورېښمو لار، سیمه ایزه همغږي، منځنۍ اسیا.

سریزه

بســـم الله الرحمن الرحیم الحمدلله رب العالمین والصـــلواة والســـلام علی ســـیدالمرســـلین وعلی آله واصــحابه اجمعین! قال الله تعالی﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾ ﴿١٥﴾ سوره الملک، سپاره ۲۹)

ژباړه: همغه ذات دی چې ستاسو لهپاره یې ځمکه مسخره کړې ده، نو د هغې په پراخوالي کې سفر وکړئ او د الله له رزق څخه وخورئ او د هغه لوري ته بیا راپاڅېدل دي.

د افغانستان اهمیت له جغرافیایي موقعیت څخه څرګندېږي. پـــه حقیقت کې افغانستان د منځنۍ آسیا، لوېدیځې او جنوبي آسـیا د څلور لورې، د براعظمګي او سـمندري قدرتونو پوله او په سـیمه کې د قوي مخالفو قوتونو کور دی (تانین، ۲۰۰۴). د افغانسـتان جغرافیایي موقعیت د منځنۍ آسـیا او سوېلي آسیا د هېوادونو تر منځ د پل حیثیت لري. په شمال کې یې د منځنۍ آسیا د ګازو، برېښنا،

تېلو او نورو خامو موادو د انرژۍ بډایه هېوادونه لکه: ترکمنستان، تاجکستان، ازبکستان، قزاقستان او قرغزستان او په سوېل او ختيځ کې يې دوه هېوادونه پاکستان او هند هغه هېوادونه دي، چې انرژۍ او خامو موادو ته يې سخته اړتيا ده. دغه وضعيت افغانستان ته ځانګړی جيو پوليټيکل، جيو اقتصادی او جيوستراتيژيک اهميت ورکړی دی. دغه حالت که له يو لوري د افغانستان د پرمختګ او هوساينې لهپاره پکاريږي، نوله بل پلوه يې دغه هېواد د تاريخ په اوږدو کې د نړيوالو سياليو په ډګر هم بدل کړی او د دې خاورې خلک يې له لازمې سولې او آرامۍ څخه بې برخې کړې دي. د اتلسمې پيړۍ تر پايه پورې، دا هيواد د وخت د دوو سترو استعماري قدرتونو، انګلستان او فرانسې لهپاره د هند (برصغير) ته د ننوتلو دروازه وه. په نولسمه پيړۍ کې دغه هېواد د روسيې او انګلستان د دوو قدرتونو تر منځ د يوه حايل په توګه و. په شلمه پيړۍ کې او د سړې جګړې له پيل سره يې د امريکا او شوروي اتحاد لهپاره د نيابتي جګړې ډګر شو او اوس په ۲۱مه پيړۍ کې لا هم د سيمې او نړۍ د هېوادونو ترمنځ د سيالۍ ډګر دی. په ځانګړې توګه روسيه او متحده ايالات. (عارض،۲۰۱۲).
په تېرو څو کلونو کې په افغانستان کې د نړيوالې ټولنې له حضور او دغه هېواد ته د نړۍ د پام په اړولو سره د افغانستان تير حکومت هڅه کړې، چې له دغه و ضعيت څخه په استفادې سره خپلې اړيکې پراخې کړي او په سيمه کې خپلې اقتصادي او سياسي اړيکې پياوړې کړيِ؛ خو د مختلفو عواملو له کبله، دا هڅې په کمه اندازه بريالۍ شوي دي، خو د دغو هڅو ناکامي په سيمه کې د افغانستان جغرافيايي اهميت نه کموي. جغرافيايي فرصتونه او ظرفيتونه لا هم د دې هېواد لهپاره خوندي دي. د افغانستان دغه جغرافيايي موقعيت څه ګټې لري او افغانستان ته يې کوم فرصتونه او ظرفيتونه برابر کړي دي په دې ليکنه کې څېړل شوي دي. په دې مقاله کې لومړی د افغانستان جغرافيايي موقعيت او اهميت څېړل شوی او بيا يې هغه ظرفيتونه او فرصتونه څېړلي چې د هېواد د پرمختګ لهپاره ګټور ثابت کيدای شي.

د څېړنې موخې

- د افغانستان جغرافيايي موقعيت پېژندل
- د افغانستان په پرمختګ کې د جغرافيايي موقعيت اهميت پېژندل
- د افغانستان جغرافيايي موقعيت او په پرمختګ کې د هغې له اغېزو سره اشنا کېدل

د څېړنې کړنلاره او مواد

د څېړنې تګلاره کتابتوني ده او د موضوع په تړاو له بېلا بېلو سرچينو څخه ګټه اخيستل شوې ده او په دې اړه د مو ضوع اړوند معلوماتو تر مطالعې وروسته بيا د افغانستان جغرافيايي موقعيت او په

پرمختګ کې رول روښانه شوی او دا یې په ډاګه کړې، چې د افغانستان جغرافیایي موقعیت په پرمختګ کې څه رول لري.

د افغانستان جغرافیایي موقعیت

افغانستان په شمال کې له تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان سره ګډه پوله لري. ایران د افغانستان په لویدیځ کې موقعیت لري او پاکستان یې سویل او ختیځ کې موقعیت لري او په شمال ختیځ کې یې چین هیواد پروت دی. افغانستان له خپلو ګاونډیانو سره ټولټال ۵۵۱۴ کیلومتره ګډه پوله لري. دغه هېواد له خپلو شمالي ګاونډیو سره ۲۳۸۴ کیلومتره ګډه پوله لري، نږدې ۹۶ کیلومتره د چین له سینکیانګ ایالتونو سره، ۹۴۵ کیلومتره له ایران سره او ۲۲۴۰ کیلومتره له پاکستان او جمو کشمیر سره مشترکه پوله لري (رحیمي، ۲۰۱۱).

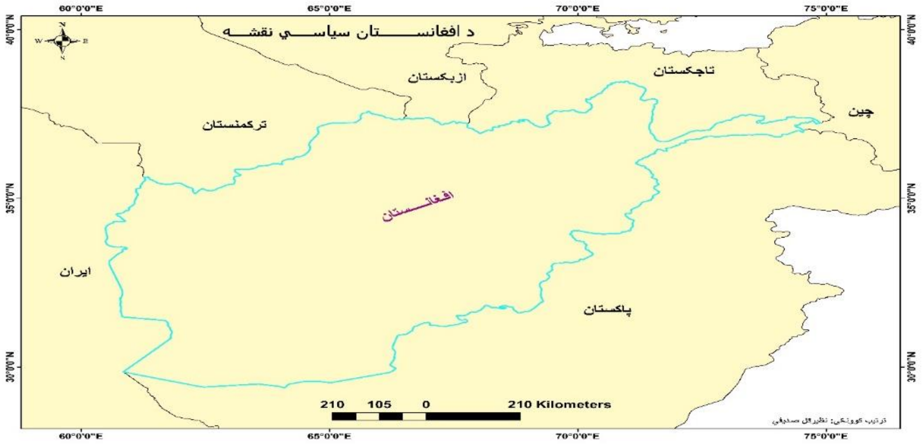

شکل: ۱- افغانستان نقشه

د افغانستان د جغرافیایي او جیو پولیټیکي موقعیت ارزښت

د جغرافیایي موقیعت له پلوه افغانستان د اسیا په مرکز کې د دې وچې د لویو سیمو په منځ کې د څلور لارې حیثیت لري. د خپل اوږد تاریخ په اوږدو کې په افغانستان باندې په مکرر ډول بریدونه شوي او د نړۍ زبرځواکونه یې نیولو ته هڅولي دي. (غبار، ۱۳۹۰).

افغانستان د نړۍ په څلورو خورا نفوس لرونکو سیمو کې موقعیت لري او په نړۍ کې د معدني زیرمو بډایه هیواد دی منځنۍ، سویلي آسیا، مرکزي او شمالي آسیا، منځني ختیځ او لرې ختیځ سره د نښلولو د یو پل په توګه موقعیت لري (بینا، ۱۳۸۷).

افغانستان د یوه حساس جغرافیایي موقعیت په توګه چې مرکزي آسیا له جنوبي آسیا سره نښلوي او تل د نړۍ په دې برخه کې د خپلو موخو د ترلاسه کولو لهپاره د نړۍ د قدرتونو د توجه مرکز ګرځیدلی دی.

افغانستان له لرغوني زماني راهیسې د جیو پولیتیکل او جیوستراتیژیک له نظره په سیمه کې ځانګړی اهمیت لري او په دې هېواد کې ډېرې تاریخي پېښې رامنځ ته شوې دي. له لرغوني زمانې څخه تر ۱۸۰۰ میلادي کال پورې د هند د دروازې په توګه تل له شمال او لویدیځ څخه پرې بریدونه شوي دي؛ ځکه چې دا د هند خاورې ته د رسېدو لهپاره تر ټولو مناسبه لاره ګڼل کېده. ډېرو واکمنانو په دې لاره کې هند ته د رسېدو لهپاره پر افغانستان برید کړی، وروستی امپراطوری چې غوښتل یې له همدې لارې پر هند برید وکړي او انګرېزان له هنده وباسي، هغه فرانسوی ناپلیون بوناپارټ ؤ، چې د افغانستان د هغه وخت پاچا شاه زمان له خوا ناپلیون سره ودرید!! (غیاشی، ۱۳۸۳). ددې سربېره روسانو هم دا پلان درلود، چې له هندوکش څخه په تېریدو د هند خاورې یا ګرمو اوبو ته ورسیږي. پر افغانستان د شوروي اتحاد یرغل د همدې پلان یوه برخه وه، نو په دې اساس ناپلیون وروستنی امپراتور نه دی، چې له دې لارې یې غوښتل هند ته ننوځي.

د افغانستان ستراتیژیک او جیو-اقتصادي موقعیت

د افغانستان ستراتیژیک موقعیت د منځنۍ آسیا او سویلي آسیا تر منځ د نښلونکې اړیکې په توګه دغه هېواد ته دا فرصت برابر کړی چې په سیمه کې د سترو اقتصادي پروژو په بریالیتوب کې خورا مهم رول ولوبوي (رحیمي، حسین، ۲۰۱۳)

سره له دې چې د افغانستان موقعیت یو ستونزمن موقعیت ګڼل کېږي، خو د سیمې له مهمو هېوادونو سره د ګاونډیتوب او د منځنۍ آسیا او د فارس خلیج په سیمو کې د تېلو او ګازو له کشف وروسته د دغه هېواد جغرافیایي موقعیت دغه هېواد ته په نړدېوالي کې یو مهم ستراتیژیک موقعیت ورکړی دی. دغه راز دغه ستراتیژیک موقعیت په ۱۹مه پېړۍ کې د روسېې او برتانیې د امپراطورۍ او د شلمې پېړۍ د سړې جګړې پر مهال افغانستان د دوو امپراتوریو په منځ کې د یوه حایل زون په توګه منل شوی ؤ. په دې پېړۍ کې دغه ځانګړی جغرافیایي موقعیت هم په سیمه کې د لوېدیځ او په ځانګړې توګه د امریکا د مستقیم او اوږدمهاله شتون د جدي پاملرنې لامل شوی، څو په سیمه کې د لوېدیځ د جیوستراتیژیکو ګټو د تعقیب لهپاره ترې ګټه واخیستل شي (رحیمی، ۱۳۹۰).

افغانستان د هند د برصغیر، منځنۍ آسیا او د فارس خلیج ترمنځ د ارتباطي پل په توګه د خپل ستراتیژیک موقعیت له امله ستر جیو پولیتیکل او اقتصادي اهمیت لري. د نړیوالې ټولنې د ځینو غړو نظر دا دی چې د نړۍ د امنیت او ثبات زیاتره ستونزې له منځني ختیځ او د افغانستان له

شاوخوا سیمې څخه سرچینه اخلي، له همدې امله د افغانستان امنیت او ثبات نه یوازې د افغانستان د خلکو بلکې د ټولې نړۍ له‌پاره حیاتي اهمیت لري. د چین او روسیې د فدراسیون په څېر، نور هیوادونه د منځنۍ اسیا او د کسپین سمندرګي سیمې د انرژۍ لویو زیرمو ته عملي لاس رسی نه لري او هڅه کوي چې د بازار د اقتصاد د اړیکو په چوکاټ کې له دغو زیرمو څخه ګټه پورته کړي. افغانستان د انرژۍ د منابعو د لېږد د زیربنا د جوړولو له‌پاره یو له خورا مهمو انتخابونو څخه کېدای شي (بینا، ۱۳۸۷).

په وچه کې د راګیر هېواد په توګه د افغانستان موقعیت

د مشهورو تیوریو په منځ کې چې د نړۍ د نابرابرۍ په لاملونه بحث کوي، یوه هم د جغرافیې تیوري ده. دا نظریه وایي چې د بډایه او بې وزلو هېوادونو تر منځ لوی واټن د دوی د جغرافیایي توپیرونو له امله دی. د نړۍ ډېرې بې وزلې سیمې لکه په افریقا، مرکزي امریکا او جنوبي آسیا کې بې وزله هېوادونه معمولاً د سرطان د کرښې او د مدارینو په منځ کې پراته دي. له بلې خوا، بډایه هېوادونه په ډېرو معتدلو عرض البلدونو کې موقعیت لري. د بې وزلۍ او شتمنۍ دا ځایي غلظت جغرافیې فرضیې ته یو ظاهري او سطحي شکل ورکوي، کوم چې د ډېرى ساینس پوهانو او ټولنیزو علومو کارپوهانو د نظریاتو او نظرونو د پېل ټکی دی. مګر د دې نظرونو کثرت د دې فرضیې غلطیو ته تاوان نه ورکوي (اجموګلو او نور، ۲۰۱۴).

د هغو عواملو سربېره چې یو هېواد یې په وچه پورې تړلی دی، ډېرى افریقایي هېوادونه ناکام شوي او افغانستان هم په وچه پورې تړلی هیواد دی؛ خو موږ باید په دې ټکي ډېر ټینګار ونه کړو. د مثال په توګه، په یاد ولرئ چې سویس هم په وچه کې راګیر هېواد دی، مګر اوس د نړۍ یو له خورا صنعتي هېوادونو له جملې څخه دی، په ۲۰۰۲ کې د صنعت له وجې په دې هېواد کې د سړي سر عاید یې ترټولو لوړ ؤ، چې د جاپان په پرتله ۲۴٪ ډېر ؤ. دا هېواد په هغه کال کې په دویم ځای کې ؤ، د امریکا په پرتله ۲،۲ ځله، د چین په پرتله ۲۴ ځله او د هند په پرتله ۱۵۶ ځله ډېر ؤ (شر، ۱۳۹۰).

د کتاب لیکوالان ولې ملتونه ناکامیږي؟ دوی د ډېرو دلایلو په ورکولو سره ثابته کړه، چې د جغرافیې او پرمختګ ترمنځ هېڅ اړیکه شتون نلري. د دوی په وینا تاریخ ښایی دا ثابته کړي، چې د جغرافیاوي اقلیم او اقتصادي وضعیت ترمنځ هېڅ ساده یا باثباته اړیکه شتون نلري.

له دې ټولو سره سره، افغانستان باید د خپلې ملي ستراتیژۍ په جوړولو کې د وچې کلابندۍ او هغه کړکېچونه په پام کې ونیسي- چې د افغانستان د جغرافیې له امله د ګاونډیو هېوادونو پر ملي ګټو اغېز کوي. په بل عبارت، د افغانستان د محاصرې ګواښ هغه وخت حل کېدای شي، چې نورې اسانتیاوې چې د افغانستان جیوپولیټیک د هیواد سیاسي تصمیم نیونکو ته ورکړي دي، وکارول

شي. د افغانستان ترانزیتي لار او د ګاونډیو هېوادونو له ګډو اقتصادي ګټو سره اړیکه به یې دا ګواښ له منځه یوسي (رحیمي، ۲۰۱۰). که افغانستان په ځینو مواردو کې په وچه کې راګیر وي، د افغانستان په ګټه تمامېدای شي. افغانستان د خپل وضعیت له مخې کولای شي دغه ځانګړنه په یوه فرصت بدله کړي. هغه څه چې په دې مقاله کې به ترې یادونه وشي افغانستان به سم مدیریت او هوښیار سیاست سره وکولای شي له خپل موقعیت څخه په غوره توګه د سیمې او نړۍ له هېوادونو سره د اړیکو د پراختیا لپاره کار واخلي او له دې لارې به ډېره ګټه ترلاسه کړي.

افغانستان هغه هیواد دی، چې د غریبو هېوادونو انرژي یې له بډایه هېوادونو سره تړلې ده

د افغانستان جیو-اقتصادي، جیو-ستراتیژیک او جیو-سیاسي موقعیت له تاریخي پلوه خورا مهم دی. د ورېښمو په لرغونې لارې کې موقعیت، جنوبي اسیا او د مهمو ګاونډیو هېوادونو په منځ کې یې موقعیت هغه عوامل دي چې د دولت له خوا له فرصتونو څخه د ګټې اخیستنې پر بنسټ د هېواد لپاره ګټه او تاوان لري. د افغانستان یوه مهمه ګټه د منځنۍ اسیا او جنوبي اسیا ترمنځ د ټرانزیټ او ترانسپورتي مرکز په توګه کارول دي (رحیم، ۲۰۱۵).

یو له هغو فکتورونو څخه چې انرژي ته لاسرسی کې شکیل دي د هر هېواد جیو پولیټیکل مسئله ده. افغانستان د خپل جیوپولیټیک موقعیت له مخې د سیمې د هېوادونو ترمنځ د انرژۍ په لېږد کې رغنده رول لوبولای شي. افغانستان د منځنۍ اسیا له هېوادونو سره د ګاونډیتوب له امله، چې په سیمه او نړۍ کې د انرژۍ د یوې مهمې سرچینې په توګه بلل کیږي، د سیمې د اقتصاد په وده کې مهم رول لري. څرنګه چې د منځنۍ اسیا هېوادونه په وچه کې پراته دي، له دې سیمې څخه د نورو هېوادونو د مصرفي بازارونو ته د تېلو او ګازو لېږد د بېلابېلو پایپ لاینونو جوړولو ته اړتیا لري، د افغانستان جیو پولیټیک موقعیت د منځنۍ اسیا د انرژۍ د لېږدولو لپاره د سوېلي اسیا د لارې د اسانتیا وړتیا لري او پدې سره به د انرژۍ د تبادلې (ټرانزیټ) سکتور کې د محور په توګه راڅرګند شي (علیرضا، ۱۳۹۰).

افغانستان د منځنۍ اسیا او سویلي اسیا تر منځ د تر ټولو لنډې او ارزانه ترانزیتي لارې په توګه د دغو دوو سیمو ترمنځ د سوداګرۍ د بشپړتیا د امکاناتو په پرانیستلو او په دې توګه په ټوله سیمه کې د نوې سوداګرۍ په رامنځته کولو کې مهم رول لوبوي (تنیوال، ۱۳۹۱: ۵) د بدیلو لارو په پرتله، افغانستان کولای شي د منځنۍ او جنوبي اسیا تر منځ لنډ او خورا اقتصادي سړکونه، د اورګاډي پټلۍ او د ګاز او بریښنا د لیږد لینونه چمتو کړي (سروش، ۲۰۱۴).

له افغانستان څخه د ګازو او تېلو د نل لیکې انتقال د هېواد په سیاسي او اقتصادي مسایلو کې ژورې او مثبتې پایلې لري. له افغانستان څخه نورو هېوادونو ته د ګازو او تېلو د نل لیکې تېرېدو د ګاونډیو هېوادونو ترمنځ اړیکې پیاوړې کړې، ثبات او سوله یې راوستې ده (علیرضا، ۱۳۹۰).

د ګازو د انرژۍ د لېږد يوه پروژه چې له افغانستانه تېرېږي او د سيمې هېوادونه سره نښلوي د تاپي نل ليکه ده. TAPI د ترکمنستان، افغانستان، پاکستان او هند د هېوادونو د نومونو له لومړيو تورو څخه اخيستل شوی او د افغانستان له لارې پاکستان او له پاکستان څخه هند ته د ترکمنستان د ګازو د ليږد د پروژې نوم دی. دا پروژه چې تړون يې په ۲۰۱۰م کال کې د څلورو هېوادونو د استازو له خوا په اسلام اباد کې لاسليک شوی و، عملي کار يې د ۲۰۱۵ کال د ډسمبر په ۱۳ مه د افغانستان د ولسمشر، د ترکمنستان د ولسمشر، د پاکستان د لومړي وزير او مرستيالانو په حضور کې پرانيستل شو. د ترکمنستان په مروه ښار کې په دغه قرارداد کې ترکمنستان د ګازو عرضه کوونکی يا پلورونکی، پاکستان او هند د ګازو عمده کاروونکي او پېرودونکي دي او افغانستان د ګازو د پايپ لاين د ترانزيتي هېواد او د دغې پروژې کوچنی کاروونکی دی. د افغانستان لپاره د دې پروژې مستقيمې اقتصادي ګټې، د هغه څه له مخې چې تر اوسه ويل شوي، د دې ګاز د ۱۶٪ د تادياتو په بدل کې کارول او د ترانزيټ حق په توګه د کال څلورسوه (۴۰۰) مليون ډالر ترلاسه کول دي. د افغانستان لپاره د دې پروژې د نورو اقتصادي ګټو تر څنګ کولای شو په هېواد کې دننه د دې پروژې د عملي کار په ترڅ کې د دغه هېواد اتباعو ته د کار پيدا کولو يادونه وکړو. له بلې خوا، د دې پروژې پلي کول د پاکستان پاليسۍ او صادقانه فعاليت ته اړتيا لري. اوس چې الحمدالله په افغانستان کې امنيت تامين شوی، نو ددې پروژې پلي کيدل هم شوني دي. نو که پاکستان غواړي چې دغه ګاز وکاروي، بايد په افغانستان کې د اسلامي امارت حکومت په رسميت وپېژنی او له دې دولت سره صادقانه چلند وکړي او دا هغه ستره ګټه ده چې د افغانستان اسلامي امارت ترې ګټه پورته کولای شي (آريا، ۲۰۱۴). همدا ډول بله پروژه، چې په تېرو څو کلونو کې په لاره اچول شوې او د افغانستان د اقتصادي رول لپاره يې شرايط برابر کړي، د کاسا (۱۰۰۰) برېښنا پروژه ده. CASA-1000، د سيمه ييز بريښنا بازار يو مهم زيربنا په توګه، له قرغزستان او تاجکستان څخه پاکستان ته د ديارلسوه (۱۳۰۰) ميګاواټو ليږد ظرفيت سره، په سيمه کې د بريښنا د پيرودلو او پلور ليږد پيل کولو لپاره خورا مناسب پليټ فارم چمتو کوي. د افغانستان له لارې له منځنۍ آسيا څخه جنوبي آسيا ته د برېښنايي انرژۍ په لېږدولو سره به د منځنۍ آسيا او جنوبي آسيا هېوادونو ګډې اقتصادي ګټې په سيمه ييزه سوداګرۍ کې برابرې شي. د افغانستان رول په سيمه کې د برېښنايي انرژۍ د ترانزيت په برخه کې د يوه اغېزمن هېواد په توګه رامنځته شوی او په ورته وخت کې په دې پروژه کې د برېښنايي انرژۍ د ترانزيت له لارې د عايداتو شتون او لاسته راوړل به د ثبات د ټينګښت لپاره يو عامل وي(safi,2011) .

که دا پروژه په راتلونکو څو کلنو کې پلې شي، افغانستان به د يوه ترانزيتي هېواد په توګه په کال کې له ۴۵ تر ۶۵ ميليونه ډالره عايد ترلاسه کړي. افغانستان به پاکستان ته د هر کيلو واټ ساعت برېښنا په بدل کې ۱.۲۵۵ سنټه ترلاسه کوي. له بلې خوا، د CASA 1000 بريښنا ليږد کولای شي له افغانستان

سره د تېلو د واردولو له امله د مالي فشـــار په مقابل کې مرســـته وکړي او خدمات هم بنـــه کړي. افغانستان به له دې پروژې ۳۰۰ میګاواټه برېښنا په ټیټه بیه پیري (خبرگزاری صدای افغان،۱۳۹۴).

له همدې امله، افغانسـتان چې د دغو دوه سـیمو ترمنځ موقعیت لري، د دې وړتیا لري چې په سـیمه کې د انرژۍ یو مهم بازار شي. د افغانسـتان دغه رول که له یوې خوا د دغو دوو سـیمو له اقتصـادي ودې او د دوی ترمنځ د همکاریو په پراخولو کې مرســـته کولای شي، له بلې خوا کولای شي د افغانسـتان لهپاره سـترې اقتصـادي او سـیاسـي ګټې ولري؛ ځکه چې د پورتنیو دوو پروژو یو تر ټولو مهم کاروونکي پاکسـتان دی او د دې پروژو پلي کول په افغانسـتان کې د اسـلامي امارت سره ښـه روابطو ته اړتیا لري، نو که پاکســـتان غواړي له دې پروژو ګټه پورته کړي، باید په افغانســـتان کې د دې ښــه امنیت څخه په اســـتفادې له افغان حکومت سره همکاري وکړي. او دا د ګټو تر څنګ د اقتصادي اړخه تر ټولو ستره ګټه ده، چې د افغانستان اسلامي امارت ترې ګټه پورته کولای شي.

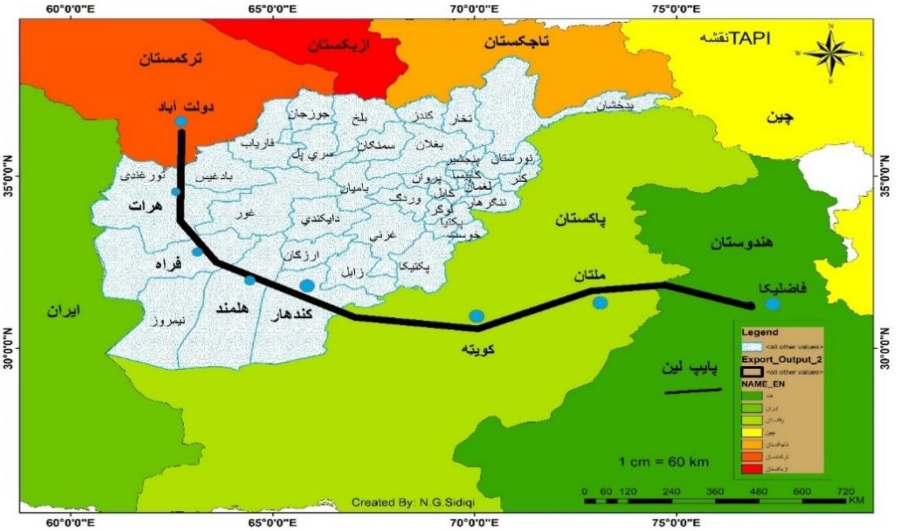

شکل: ۲- د ټاپي (TAPI) نقشه

د افغانستان اوبه د پرمختګ یوه بله سرچینه ده

اوبه یوه بله طبیعي سرچینه ده چې د هېوادونو په اقتصـــادي ځواک او اړیکو کې ډېره اغېزمنه تمامیدای شي. هـــــایدروپولیتیک یو له هغو فکتورونو څخه دی چې په نړیوال سـیسـتم کې به په راتلونکي کې خورا مهم رول ولوبوي او په ځانګړې توګه به د هیوادونو ترمینځ د نوي سـیاسـي - سـیمه ایزو

کټګوریو لامل شي. په راتلونکي کې، هغه هېوادونه چې دا زېرمې لري، په نړیوال سیسټم کې به یو ستراتیژیک موقعیت ولري (رحیمي، ۲۰۱۱).

په افغانستان کې د ډېرو سیندونو د سرچینو موقعیت چې په پای کې ګاونډیو هېوادونو ته بهېږي، د دې جیوپولیټیک کوډونو په کارولو سره د اړیکو په پراختیا کې د افغانستان لپاره یو مهم فرصت برابر کړی دی. د دې کوډونو سمه ګټه اخیستنه او د مناسبې هایدروپولیټیک پالیسي پلي کول او د افغانستان لپاره به د سولې او دوستۍ لاره هواره کړي، او هم له دې کوډونو سمه اقتصادي ګټه پورته کړي. د هغو سرحدي سیمو پراختیا، چې د دغو سیندونو په لاره کې دي، د همدې تګلارې لومړۍ پایله به شي (رحیمي، ۱۳۹۱).
په تېرو څو کلونو کې افغانستان هڅه کړې چې د هېواد پر سیندونو د بندونو په جوړولو سره خپلې اوبه مدیریت کړي او د دغو اوبو د ضایع کېدو مخه ونیسي. خو د هېواد د اوبو دغه مدیریت د افغانستان د ګاونډیو هېوادونو لپاره د اوبو د اهمیت له امله د ځینو هېوادونو غبرګونونه راپارولي دي. کله چې په هرات ولایت کې د سلما بند کار پیل شو، د ایران د "هفت صبح" ورځپاڼې سرلیک و؛ د افغانستان تر ټولو ستره زیربنایي پروژه، ایا د مشهد ښار ته د اوبو رسولو بحران به رامنځ ته شي؟ هغه خپله اندېښنه څرګنده کړه.

څو کاله وړاندې یو شمېر نورو ایراني ورځپاڼو هم په دې اړه اندېښنه ښودلې وه؛ د ۱۳۹۲ کال د لیندۍ په ٦ مه، شرق ورځپاڼې په یو راپور کې د نورو سرلیکونو لکه "افغانان مشهد وچوي؟" تر سرلیک لاندې "د ایران په ختیځ کې وچکالۍ" یوه مقاله خپره کړه. دا په رسنیو کې منعکس شوې، دا د سلما بند انتقاد کوي. د ۱۳۹۲ لمریز کال د لیندۍ په ۲۵مه د جام جم ورځپاڼې په یوه راپور کې چې په اسلامي شورا کې د مشهد او کلات د خلکو د استازي امیرحسین غازي زاده د وینا له مخې «هریرود به مشهدیانو پورې وتړل شي» د دوستي بند په اړه لیکي: "له شاوخوا دوه نیمو کلونو راهیسې د بهرنیو چارو وزارت له خوا له افغان لوري سره خبرې اترې او مکتوبونه شوي، چې تر اوسه یې کومه پایله نه ده لرلې. افغانستان اوبه نه لري. له همدې امله، دا امکان نلري چې هغه به د سلما بند خلاص نه کړي. که څه هم، د استخراج په صورت کې باید ایران او ترکمنستان تاوان ورکړي، خو د هیرمند پیښې ته په پام سره فکر کوو چې دا تاوان به ناشونی وي." غازي زاده په سمه توګه د هیرمند بند ته اشاره کوي چې په افغانستان کې د سیستان د اوبو د بډایه کولو لپاره کارول کېده او له هغه وروسته موږ هیڅکله د اوبو په مسئله کې له افغان لوري سره خبرې اترې ونه کړې. (هفت صبح، ۱۳۹۵).
دغه راز پخواني ولسمشر- محمد اشرف غني چې د سلواغې په ۲۰مه یې په یوه خبري غونډه کې خبرې کولې، د اوبو مسئلې ته اشاره وکړه او د افغانستان د اوبو پر مدیریت یې ټینګار وکړ او ویې

ویل: له چین پرته مـــورږ د ټولو ګاونډیانو د اوبو سرچینه یو. خو موږ پخپله له دوو بنسـټیزو شـیانو څورېږو، یا سـیلاب یا وچکالي. افغانسـتان په تېرو ۲۵ کلونو کې یوه درجه ګرم شـوی دی. موږ او تاسو طبیعي بندونه درلودل، د افغانسـتان غرونه زموږ لپاره بندونه وو چې، زمونږ لپاره واوره ذخیره کوي. او زموږ د اوبو لګولو سیسـټم چمتو کوي. اوس واوره په یوه شـیبه د واورې یا د باران په بڼه راځي. له همدې امله په دې بندونو کې د ذخیره کولو پرته موږ نشـو کولای خپل زراعت ته وده ورکړو. له همدې امله د اوبو مدیریت د افغانستان لپاره یو له مهمو مسئلو څخه دی (قانی، ۱۳۹۶).

نو ځکه ویلای شـو چې نن ورځ د اوبو مسـئله د هېوادونو لپاره تر ټولو مهمه مسْله ده. البته د دې مطلب دا نه دی، چې د افغانسـتان د اوبو مدیریت د افغانسـتان او ګاونډیانو ترمنځ شـخړې زیاتوي؛ بلکې د افغانســتان د اوبو مدیریت د افغانســتان ګاونډیان دې ته اړ باسي چې د امتیازاتو د ترلاســه کولو لپاره د اوبو په برخه کې خپلې همکارۍ زیاتې کړي. د اوبو په برخه کې له افغانســـتان سره اقتصـــادي، سـیاسي او حتی فرهنګي اړیکې پراخوي او له افغانســـتان سره په هره ممکنه توګه د همکارۍ هڅې کوي. په دې توګه افغانستان کولای شي د خپلو اوبو په سم مدیریت او له ګاونډیو هېوادونو سره د رغنده ډیپلوماسۍ له لارې په افغانستان کې د سولې، ودانولو، بیارغونې او پراختیا او د سیمې له هېوادونو سره د ګټورو او دوستانه اړیکو په پراخولو کې له دې منابعو کار واخلي.

د ورېښمو لار هم د افغانستان په پرمختګ کې بې اغېزې نه ده

په سـیمه کې د افغانســتان مرکزیت د دې لامل شـوی چې دغه هېواد له ګاونډیو هېوادونو سره د پراخو همکاریو په زمینه کې مهم رول ولوبوي، یو وخت دا سیمه چې اوس مهال د افغانستان په نوم یادېږي، د اړیکو د ټینګښـت په برخه کې د اړیکو نقطه وه. نړیوال اقتصـاد، چې اصـلي بېلګه یې د ورېښـمو لار ده، چې د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د سـوداګریزو اړیکو د اصـلي لارې په توګه کارول کېده (بینا، ۱۳۸۷).

د چین د ورېښـمو لرغونې لار، چې څه دپاسه دوه زره کاله پخوا کارول کېده، اوس هم په نړۍ کې ډېره مشـهوره ده. د ورېښـمو لار د چین او د اروپا، آسـیا او افریقا د هېوادونو ترمنځ د پله په توګه د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د مادي او کلتوري تبادلې په برخه کې مهم رول لوبولی دی. دغه سـړک په پخوانیو وختونو کې د منځنۍ آسیا له لارې له جنوبي، لوېدیځې آسیا او اروپا او افریقا سره د چین د ځمکنۍ سـوداګرۍ لاره وه. په دې وروسـتیو کلونو کې د ورېښـمو د لارې مفکوره بیا راژوندۍ شـوې او لویـدیځو او ختیځو مفکرینو د هغې د بیا پیـل او پراخولو پلانونـه وړانـدې کړي دي (احمدی، ۱۳۹۵).

په تېرو څو کلونو کې د ورېښـــمو لارې د بیا پیلولو لپاره دوه پلانونه، یو د امریکا متحده ایالاتو او بل د چین د حکومت له خوا وړاندې شـــوي دي. د امریکا د متحدو ایالتونو پلان د لومړي ځل لپاره د دغـــه هېواد د بهرنیو چارو د وزیرې هیلري کلنټن له خوا په ۲۰۱۱ کال کې څرګند شو او د چین دغه پـــلان د لومړي ځل لپاره د چین د ولسي جمهوریت د مشـــر له خوا بیان شو. شي جین

پینګ په ۲۰۱۳ کال کې د امریکا لخوا وړاندې شوی پلان د ورېښمو د نوي سړک پروژې اصلي جوړونکي "فریډریک ستار" د پراخو مطالعاتو پراساس دی. د ورېښمو د نوې لارې د امریکا پلان د روسیې زیربناوې (سړکونه، ریل پټلۍ او د انرژۍ د لېږد لین) د منځنۍ اسیا له هېوادونو او بیا افغانستان، پاکستان او هند سره نښلوي. د ایران په لرې ساتلو او جیو پولیټیکل او جیوستراتیژیک اهمیت په نظر کې نیولو سره، دا پلان هڅه کوي چې یو څه په سیمه کې د ایران رول کم کړي او ختیځ ته د لاسرسي لهپاره نوې لارې رامینځته کړي. په عین وخت کې د چین د ورېښمو د نوي سړک پلان چې په دوه ډوله ځمکنۍ او سمندري لارې لري موخه یې داده چې ختیځه آسیا له مرکزي آسیا، مرکزي آسیا له لویدیځې آسیا او لویدیځه آسیا له مدیترانې او ختیځې اروپا سره ونښلوي او پدې سره به جنوبي چین سمندر د مدیترانې سمندر سره وصل شي (احمدی، ۱۳۹۵).

دا باید په پام کې ونیول شي چې "د ورېښمو د نوې لارې اقتصادي کمربند یوازې یو سړک نه دی، دا یو اقتصادي، سیاسي، امنیتي او جیو پولیټیکل پلان دی چې د پرانیستې او څو قطبي پروسې سره په لاره کې نږدې ټول هېوادونه شامل دي. د دې پلان عملي کول په پروژه کې د فعالو هېوادونو د ودې او سوکالۍ لهپاره یو عامل دی. (تورابي، ۲۰۱۵). د امریکا د بهرنیو چارو پخوانۍ وزیرې هیلري کلنټن د ورېښمو د لارې اهمیت په لاندې ډول څرګند کړ: «د ورېښمو نوې پروژې د سیمه ییزې همکارۍ د رامنځته کولو، د سیاسي انعطاف د رامنځته کولو، د اقتصادي ودې د ښه کولو، د سوداګرۍ د تنوع او د پانګونې د وړاندیز لهپاره د پلان یوه وسیله ده. د ترانسپورت، کانونو او انرژۍ سکتورونه دي. دا ټول د منځنۍ آسیا جمهوریتونو ته یو بې ساری تاریخي فرصت وړاندې کوي، چې په نړیوال اقتصاد کې مهم لوبغاړي شي. د پایلې په توګه، په لویه او کوچنۍ کچه کې ډېری دوه اړخیزې او څو اړخیزې پروژې شتون لري چې موخه یې د ورېښمو د لرغوني سړک په څېر د سوداګرۍ او تبادلې سیستم بیارغونه ده (فیډرونکو او همکاران، ۲۰۱۳).

د افغانستان د بهرنۍ تګلاره یو له مهمو موخو څخه دا ده، چې د دوامداره ګډ پرمختګ لهپاره د سیمه ییزو اقتصادي انحصارونو په رامینځته کولو سره د دولتونو ترمنځ د شخړو کمول ... سیمه کولای شي د ورېښمو لارې له بشپړ ظرفیت څخه د افغانستان د سوداګرۍ او ټرانسپورټ په سیمه ایز مرکز بدلولو سره ګټه پورته کړي (حیدري، ۲۰۱۵).

افغانستان چې د ورېښمو د نوې لارې په زړه کې دی، کولای شي یو ځل بیا د سوداګرۍ او کلتور په ډګر کې خپل ویاړلی تاریخي مقام ترلاسه کړي او د دغه لارې په تیریدو سره د ارتباطي عنصر په توګه بدل شي. لکه څنګه چې دا ترانسپورتي پروژې د افغانستان لهپاره مهمې دي، د منځنۍ آسیا او نړۍ لهپاره هم مهمې دي. د ترانسپورت زیربناوې او د انرژۍ سرچینې د هر اقتصاد لهپاره اصلي او

حیاتي فاکتور دي. د منځنۍ آسیا لهپاره، د افغانستان له لارې ترانزیت یو حیاتي شریان دی چې په وچه کې تړلي هیوادونه له مهمو نړیوالو بازارونو سره نښلوي (اسیا پراختیایي بانک، ۲۰۱۱).

د ورېښمو لارې په کارولو سره افغانستان کولای شي لرې ختیځ او اروپایي هېوادونو سره صادرات او واردات وکړي او هم به په وارداتو کې د عاید کمښت هم وګورو. د ورېښمو لارې اړوند پروژو په کارولو سره چینایي او افغان پانګوال کولای شي په دواړو هېوادونو کې پانګونه وکړي. همدارنګه د واخان دهلیز د ورېښمو د لارې یوه له مهمو دروازو څخه ده چې له دې لارې به بهرنیو هېوادونو ته د افغانستان صادرات او واردات کېدل. د دغه دهلیز بیا احیا کول به د هیواد وارداتي لګښتونو کې د پام وړ کموالی راولي او حتی د دې دهلیز بیا احیا کول به له همدې لارې چین ته د عینک د مسو کان خام مواد انتقال کړي. نو د دغه سړک اقتصادي اهمیت نه یوازې افغانستان بلکې چین ته هم ګټه رسوي (afghanistan and silk roadchina،1393).

د افغانستان د ورېښمو د نوې پروژې پـــه پلي کېدو سره به یو ځل بیا د اقتصاد په ډګر کې خپل تاریخي ځای بېرته ترلاسه او په سیمه کې د ټرانزیټ او سوداګرۍ په یو مهم مرکز بدل شي. د دغه سړک په جوړېدو سره به له یوې خوا د منځنۍ آسیا او جنوبي آسیا د هېوادونو ترمنځ سوداګریزې او ترانسپورتي اړیکې نورې هم پراخې شي او له بلې خوا به له لوېدیځې آسیا او په پای کې له اروپا سره د لېرې ختیځ سوداګریزې اړیکې پیاوړې شي. د دې لارې په بیا راتللو سره به یې افغانستان د سیمې اقتصـــادي شریانونه فعال کړي او له دې لارې کولای شي د سیمې د هېوادونو ګټې د افغانســـتان له ګټو سره ونښـــلوي او دغه هېوادونه همکارۍ او ســـیمه ییز ادغام ته چمتو کړي. د ورېښمو د نوې لارې لهپاره یو له اساسي شرطونو څخه په افغانستان کې د امنیت شتون دی. لله الحمد چې، د اسلامي امارت په راتګ سره په افغانستان کې سرتاسري امنیت شتون لري، نو دواړه هېوادونه چین او افغانستان باید ددغې پروژې اهمیت ته په کتو شپه او ورځ کار وکړي.

د افغانستان جغرافیه او سیمهییز ادغام

همکاري او همغږي د ټولنیز ژوند په تاریخ کې د بېلابېلو انساني ټولنو د جوړښت بنسټ ګرځېدلی، چې د ارسطو، افلاطون، اګوستنت، ابن خلدون او هیګل په لیکنو کې لیدل کېږي. همغږي هغه حالت ته ویل کیږي، چې په هغه کې ډلې، سازمانونه، بنسټونه یا هیوادونه د اجتماعي ګټو د ساتلو لهپاره له یو بل سره پراخه همکاري کوي او د یو ډول یووالي په لور حرکت کوي. په معاصره نړۍ کې د هماهنګۍ بریالۍ بېلګې، په اروپا کې د هماهنګۍ بهیر او په پای کې د اروپایی اتحادیې جوړېدل او د جنوب ختیځې آســـیا هېوادونو (آســـیان) ترمنځ همغږي د دې لامل شـــوې، چې کارپوهان او سیاستوال دې تجربې ته په کتو سره په دغه هماهنګۍ په نسبي توګه بریالي وګڼي. د زیاتو ګټو او مناسبو همکاریو د ترلاسه کولو لهپاره د مطلوبې تجربې په توګه، د هېوادونو ترمنځ په اړیکو کې د نسبي امنیت تضمین کولو سره، په ځانګړې توګه د سیمه ییزم په بڼه. په دې اساس، ۲۱مه پېړۍ په نړۍ کې د دغـــو متقابلو ګټو او تجربو په پام کې نیولو سره د دولتونو له خوا د سیمه

ییزو او بیا انسجام پېړی ګټل کېږي (زری، ۲۰۱۳). د تاریخ په اوږدو کې د افغانستان جغرافیایي موقعیت د دغه هېواد خلکو ته ډېر فرصتونه او ننګوني راوړې دي. له یوې خوا دغه هېواد له څو پېړیو راهیسې اروپا او آسیا د وریښمو د لرغوني لارې په توګه سره نښلولي او له بلې خوا بېلا بېلو براعظمونو (وچو) ته د سوداګریزو توکو او افکارو د لېږد لەپاره د یوه پل په توګه اغېزمن شوی دی. (رحیمی، ۲۰۱۳). له بلې خوا د افغانستان مهم ستراتیژیک موقعیت په تاریخي دورو کې د سیمه ییزو او غیر سیمه ییزو قدرتونو تر منځ د سیالۍ ډګر ګرځېدلی، چې د خپل جغرافیایي موقعیت او تر یوه حده یې د بډایتوب له امله د سیمې او نړۍ د هېوادونو ترمنځ د سیالۍ ډګر ګرځېدلی دی. د طبیعي زیرمو او تر یوې اندازې پورې په افغانستان کې د فعالې سیمه ییزې ډیپلوماسۍ نشتوالی د دغو سیالیو انګیزه وه. که څه هم د پورته یادو سیالیو کچه بدله شوې، د شوروي اتحاد له ړنګېدو او په ګاونډیو سیمو کې د نویو اقتصادي قدرتونو راڅرګندېدل (په ختیځ کې چین او جاپان، په جنوبي آسیا کې هند، د روسیې فدراسیون او تر یوه حده په منځنۍ آسیا کې قزاقستان، ترکیه، ایران او متحده عربي امارات. په منځني ختیځ کې) ننګوني او فرصتونه دوی د سیمه ایزو همکاریو په وړاندې نوي نظرونه راوړي دي. د ۴۰ کلنې جګړې وروسته په افغانستان کې د طالبانو دولت د سیمه ییزو ګټو د همغږۍ لەپاره نوی ابعاد اضافه کړی دی (بینا، ۱۳۸۷).

افغانستان د انرژۍ د یوه پل په توګه - د انرژۍ بډایه هېوادونه د انرژۍ له اړتیا لرونکو هېوادونو سره نښلوي - کولای شي په افغانستان کې د سیمه ییزې ادغام او امنیت د سیمې د هېوادونو د همکارۍ په جلبولو کې اغېزمن رول ولوبوي. د افغانستان جغرافیایي موقعیت د ګاونډیو او سیمه ییزو هېوادونو باثباته اقتصادي ثبات او سیاسي پرمختګ د دغه هېواد له پرمختګ او ثبات سره تړلی دی. افغانستان کولی شي د امنیت او ښې حکومتوالۍ د پیاوړتیا، د بهرنۍ مستقیمې پانګې اچونې د فرصتونو په برابرولو، د ترانسپورټي شبکو په جوړولو او پراختیا او د سیمه ایز ادغام لەپاره د اقتصادي او ټولنیزو زیربناوو په جوړولو سره اغیزمن رول ولوبوي. دغه هېواد کولای شي د ګاونډیو هېوادونو له پولو سره د مخابراتي شبکو په نښلولو، د برېښنایي انرژۍ د وېش اسانتیاوو ته د لاسرسي او د شانګهای د همکاریو سازمانونو، سارک او ایکو سازمانونو د فعالیتونو د نښلولو لەپاره له جغرافیایي موقعیت څخه په استفادې سره خپله په وچه کې راګیر والی له منځه یوسي (رحیمی، ۲۰۱۳).

په حقیقت کې د افغانستان او د منځنۍ آسیا د جمهوریتونو په څېر په وچه کې د راګیر هېوادونو لەپاره سیمه ییز ادغام اړین دی. د سیمه ییز انسجام زیاتوالی نه یوازې د سیمه ییزو هېوادونو ترمنځ سوداګري او اړیکه زیاتوي، بلکې له بهرني بازار سره د دې سیمې د اړیکو په ټینګولو سره د نړیوال اقتصاد په کچه له سیمه ییز بازار څخه بهر هم انسجام پراخېږي (شفا، ۲۰۱۵).

د هغه څه له مخې چې ویل شوي، افغانستان کولای شي له خپل جیوپولیټیک او جیوستراتیژیک موقعیت څخه په استفادې د سیمې د اقتصادي او سیاسي انسجام لپاره مهم او کلیدي رول ولوبوي. له دې و ضعیت څخه د ښې ګټې اخیستنې لپاره افغانستان ته لازمه ده، چې د سیمې له هېوادونو سره په بېلابېلو برخو کې خپلې اړیکې پیاوړې کړي، د هېوادونو له فرصتونو او اقتصادي اړتیاوو څخه په استفادې سره د شخړو د کمولو او اقتصادي او سیاسي همکاریو د زیاتولو لپاره هڅې وکړي. له دغو هیوادونو سره په دې توګه، افغانستان کولای شي، چې د خپل تاریخي جغرافیایي موقعیت څخه ګټې اخیستنې په توګه په سیمه کې د سوداګریزې لارې په توګه یو هېواد جوړ کړي او د خپلو اتباعو لپاره یو غوره اقتصادي او سیاسي شرایط برابر کړي.

پایله

هغه څه چې افغانستان یې مهم کړی د دغه هېواد جغرافیه ده. افغانستان د سیمې په درېیو کلتوري، اقتصادي او جیو پولیټیک برخو کې یو ځانګړی جیوپولیټیک، جیو اقتصادي او جیوستراتیژیک موقعیت لري. دغه جغرافیایي موقعیت د دې هېواد لپاره په اقتصادي او سیاسي ډګرونو کې مهم فرصتونه او ظرفیتونه برابروي، چې په سمه او سالم مدیریت سره کولای شي په سیاسي او اقتصادي برخو کې د هېواد روښانه راتلونکی رامنځته کړي او د هېواد د علمي سوکالۍ او هر اړخیزې پرمختیا لامل شي. د دې فرصتونو او وړتیاوو څخه خورا مهم په لنډ ډول لاندې تشریح شوي:

افغانستان چې د منځنۍ آسیا د انرژۍ له بډایه هېوادونو او د جنوبي آسیا د انرژۍ له بې وزلو هېوادونو څخه دی، د یوه پل په توګه چې دغه دوه سیمې سره نښلوي، د ترانزیت، سوداګرۍ او ټرانسپورټ په برخه کې د یو مهم رول د لوبولو لوړ ظرفیت لري. که څه هم دغه هېواد د خپل معاصر تاریخ په اوږدو کې له دغه موقعیت څخه سمه ګټه نه ده پورته کړې، خو په تېرو څو کلونو کې د افغان حکومت او د سیمې د هېوادونو هڅې په ډېرو برخو په تېره بیا د ګازو او برېښنا د تولید په برخه کې د همکارۍ پراخې شوې دي. د انرژۍ د لیږد پروژې کولای شي د دې احتمالي ظرفیت لوړ کړي د دې ډول همکاریو روښانه بېلګې د افغانستان له لارې پاکستان او هند ته د ترکمنستان د ګازو د انتقال د لین پروژه (TAPI) او د (CASA-1000) په نوم له قرغزستان او تاجکستان څخه پاکستان ته د ۱۳۰۰ میګاواټه برېښنا د لېږد پروژه ده. د لومړي ځل لپاره به دا پروژې افغانستان، پاکستان، هند، ترکمنستان، تاجکستان، قرغزستان او د سیمې ټول هېوادونه د لویو ګټو د شریکولو په حالت کې راولي. د ګټو دغه شریکول د سیمې هېوادونه دې ته اړ باسي چې په بېلابېلو برخو کې په ځانګړې توګه د امنیت د تامین او په سیمه کې له ترهګرۍ او افراطیت سره د مبارزې په برخه کې د یو لړ ملي ګټو پر وړاندې همکاري وکړي. د افغانستان له ګټو سره د سیمې د هېوادونو د ګټو

نښلول د دغه هېواد لهپاره په اقتصادي او سیاسي ډګر کې اغېزمن تمامېدای شي او افغانستان ته د پرمختګ په لور لار هواروي.

یو بل ظرفیت او فرصت چې د افغانستان جغرافیې د دې هېواد لهپاره رامنځته کړی، د اوبو سرچینې دي. په افغانستان کې د ډېرو سیندونو د سرچینو موقعیت چې ګاونډیو هیوادونو ته بهیږي یو فرصت دی چې پــــه ښکاره او د پام وړ په سیمه ییزو اړیکو کې د افغانستان د معاملې ځواک زیاتوي. افغانســتان د دې تر څنګ چې کولای شي له دې منابعو څخه د خپل هېواد د اقتصــادي څرخ په بدلولو کې ګټه پورته کړي، په ســیمه ییزه برخه کې کولای شي له دې منابعو څخه د ګاونډیو هېوادونو د نفوذ د مخنیوي لهپاره ګټه پورته کړي. البته، د دې موخې لهپاره د دې سرچینې کارول پیاوړې او هوښیارې ډیپلوماسۍ ته اړتیا لري. له همدې امله افغانستان د خپلو اوبو په سم مدیریت او له ګاونډیو هېوادونو سره د رغنده ډیپلوماسۍ له لارې کـــــولای شي چې له دې زېرمو څخه په افغانستان د ودانولو، بیارغونې او پرمختګ او د سیمې له هېوادونو سره د ګټورو او دوستانه اړیکو په پراخولو کې کار واخلي.

د وریښـــمو نوې لار چې په تېرو څو کلونو کې په لاره اچول شـــوې، یو بل فرصـــت دی چې په اقتصادي او سیاسي برخو کې او په ټولیز ډول د افغانستان د پرمختګ لهپاره اغېزمن تمامېدای شي. دا لاره چې د افغانســتان د جغرافیې زړه دی، له یوې خوا د ســیمې هېوادونه د ځمکې له لارې سره نښــلوي، له بلې خوا ختیځ او منځنۍ اسـیا له لویدیځې اسـیا او په پای کې له اروپا سره نښــلوي. له همدې امله که له یوې خوا دغه لار په ســیمه کې د افغانســتان له لارې د ســوداګریزو توکو د لېږد رالېږد بهیر اسانه کوي او افغانستان ته اقتصادي ګټه رسوي، له بلې خوا د سیمې او نړۍ بازارونو ته د افغاني توکو صادرات ګړندي کوي. دا کولای شي په افغانستان کې د پرمختګ دغه بهیر لا نور هم چټک کړي.

هغه څه چې ویل شــوي په نهایت کې به د ســیمه ییز همغږۍ لامل شي. دا همغږي په اقتصــادي، ســیاسي، کلتوري او نورو برخو کې ښکاره کیدی شي. دا همغږي یو له اړتیا او په ورته وخت کې د افغانستان له هیلو څخه ده، لکه څنګه چې د افغانستان په اړه د سیمه ییزو همکاریو په ستراتیژۍ کې کرښه شوې ده. له همدې امله افغانستان کولای شي په سیمه ییز ادغام سره د پرمختګ لهپاره کلک او دوامداره ګامونه پورته کړي.

وړاندیزونه

۱- د افغاستان جغرافیايي مو قعیت او پرمختګ کې رول باندې دې علمي کنفرانسونه او سمینارونه ترتیب شي؛ تر څو د مسلک اړوند مینه وال او دولت د یادې موضوع په اهمیت پوهه شي.

۲- د دې مو ضوع په اړه نورې فرعي څېړنې ترسره شي؛ تر څو دولت او د ټولنې نور وګړي د افغاستان جغرافیايي موقعیت په اهمیت او پرمختګ کې یې له رول څخه خبر شي.

۳- د افغانستان جغرافیايي موقعیت او په پرمختګ کې د رول په اړه د اسلامي امارت توجو راجلب شي، چې د یو ځانګړې متخصص ټیم په واسطه د دې مو ضوع په اړه د ټول افغانستان لهپاره یو جامع پلان ترتیب کړي؛ تر څو د یاد جغرافیاوې موقعیت څخه سالمه استفاده ترسره شي..

۴- اسلامي امارت دې د افغانستان له جغرافیايي موقعیت څخه ساتنه او په اقتصادي برخه کې ترې اعظمي استفاده وکړي.

مأخذونه

احمدي، میرهارون. (۱۳۹۶). جغرافیای فزیکي افغانستان، کابل: انتشارات نویسا.

امیراحمدیان، بهرام، صالحی دولت آبادی، روح‌الله، (۱۳۹۵)، ابتکار (جاده ابریشم) جدید (اهداف، موانع و چالش‌ها)، فصلنامه مطالعات

آریا، سلطان احمد، (۱۳۹٤)، تاپی؛ برد، برد یا باخت، باد؟ روزنامه ماندګار، سال هفتم، شماره ۱۷۱۰، چهار شنبه، ۷ دلو ۱۳۹٤.

بی‌نا، (۱۳۸۷)، استراتیژی همکاری‌های منطقه‌ای- ۱۳۷۸-۱۳۹۲، کابل: دارالانشای استراتیژی انکشاف ملی افغانستان.

ترابی، قاسم و صانعی، راضیه، (۱۳۹۵)،
موانع تحقق ابرپروژه جاده ابریشم از چشم انداز نظریه همگرایي، فصلنامه تخصصی علوم انسانی، سال دوازدهم، شماره سي وپنجم، تابستان ۱۳۹۵.

تڼیوال، محمد ظریف. (۱۳۹۱). د افغانستان عمومي جغرافیه، جلال اباد: مومند خپرندویه ټولنه.

رحیمی، حسین، (۱۳۹۳)، افغانستان و سازمان‌های همکاری منطقه‌ای، سیاست خارجی افغانستان در سپهر همکاری های منطقه‌ای، زیر نظر: دکتور فرامرز تمنا، کابل: مرکز مطالعات استراتیژیک وزارت امور خارجه.

رحیمی، سردار محمد، (۱۳۹۱)، ژئوپلیتیک افغانستان در قرن بیستم، کابل: انتشارات سعید.

روابط بین الملل، سال نهم، شماره ۳۶، زمستان ۱۳۹۵.

زارعی، بهادر، شاهدوست، حسن، زینی‌وند، علی، (۱۳۹۳)، فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی منطقه‌ای در خلیج فارس، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دورة ٤٦، شمارة ٤، زمستان ۱۳۹۳.

سروش، حسن، (۱۳۹۳)، موقعیت ژئوایکونومیک افغانستان و اهمیت آن برای اقتصاد بین آسیایی مرکزی و آسیای جنوبی، سیاست خارجی افغانستان در سپهر همکاری‌های منطقه‌ای، زیر نظر: دکتور فرامرز تمنا، کابل: مرکز مطالعات استراتیژیک وزارت امور خارجه.

شاران، تیمور، (۱۳۹۰)، نگاهی به پس منظر توسعه اقتصادی در کشورهای توسعه یافته، فصلنامه مطالعات استراتیژیک، شماره بیست و پنجم و بیست ششم.

طنین، ظاهر، (۱۳۸٤)، افغانستان در قرن بیستم، تهران: محمد ابراهیم شریعتی افغانستانی.

عارض، جیلاني. (۲۰۱۲). جغرافیای طبعي افغانستان،بنګاه: انتشارات میوند.

عجم اوغلو، دارون و رابینسون، جمیزای، (۱۳۹٤)، چرا ملت های شکست می خورند؟ ترجمه: محسن میردامادی و محمد حسین نعیمی‌پور، تهران: انتشارات روزنه.

علیرضایی، محمد حنیف، (۱۳۹۰)، افغانستان و اهمیت انرژی، فصلنامه مطالعات استراتیژیک، شماره بیست و پنجم و بیست ششم.

غبار، میر غلام محمد، (۱۳۸۸)، افغانستان در میسر تاریخ، پیشاور: دارالسلام کتب خانه.

غیاثی، انجینیر توریالی، (۱۳۸۳)، ما و جامعه مدنی، مشهد: کانون فرهنگی میهن.

Asian Development Bank, 30 September 2011, Afghanistan and the Modern Silk Road, Available at :https://www.adb.org/features/afghanistan-and-modern-silk-road- Fedorenko, Vladimir, (2013), The New Silk Road in Central Asia, Rethinking Institute Washington DC, Available at :http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2013/11/Fedorenko-The-New-Silk-Road.pdf

Haidari, M.Ashraf, (2 September 2015), The Silk Road through Afghanistan, Available at :http://foreignpolicy.com/2015/09/02/the-silk-road-through-afghanistan.

Heal, Adam,(2015) ESCAP, United Nations, Afghanistan and central Asia: Straitening Trade and Economic Ties, Availableat :http://www.unescap.org/sites/default/files/Afghanistan%20and%20Central%20Asia-Strengthening%20Trade%20and%20Economic%20Ties.pdf

http://8am.af/1393/10/30/afghanistan-and-a-big-dream-to-revive-the-silk-road-china

Rahim, Shoaib Ahmad, (2015), How can Afghanistan retake its position as a transit and transport hub between Central Asia and South Asia? The Silk Road through Afghanistan, 6th Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan, Kabul, 3-4 September 2015. Available at :http://www.pajhwok.com/en/opinions/how-can-afghanistan-retake-its-position-transit-and-transport-hub-between-central-and-south-
www.avapress.com/vdcf0xdyew6d0va.igiw.html

www.7sobh.com/id/101344

www.8am.af/1396/01/21/ashraf-qani-afghanistan-middle-east

www.mew.gov.af/fa/article/61451

د اسلامي شریعت په رڼا کې د ګناهونو د بښنې لاملونه

پوهنیار محمد اسحاق شهزاد، پکتیکا لوړو زده کړو مؤسسه، ښوونې او روزنې پوهنځی، اسلامي ثقافت څانګه.

برېښنالیک: ishaqshahzad821@gmail.com

لنډیز

څرګنده ده چې له انبیاوو (علیهم السلام) پرته نور ټول انسانان په ګناهونو کې ښکېل دي؛ نو د اخروي عذاب څخه د بچاو او ژغورنې په پار اسلامي شریعت کې داسې لاملونه او اسباب موجود دي، چې الله تعالی پرې خپلو بنده ګانو ته بښنه کوي او دا یې پر دوی ډېره زیاته مهرباني او ستر رحم دی، چې داسې فرصتونه یې ورته برابر کړي دي، ترڅو دوی پرې د الله تعالی له لوري د بښنې مستحق شي، دغه لاملونه عبارت دی له: توبې، استغفار ، حدود، مصیبتونه، کفارې او نېکو اعمالو څخه؛ نو بریالی شخص هغه دی، چې له هغو فرصتونو څخه ګټه پورته کړي، کوم چې دده په اختیار کې دي؛ ترڅو د جهنم له اور څخه پرې ځان وژغوري او جنت ته د داخلېدلو لامل یې شي پته دې نه وي، چې په دې ټولو کې مهم لامل یې توبه ده، په دې سره الله تعالی خپل بنده ته تېر ستر او واړه ګناهونه بښې؛ نو باید مسلمان له ګناه څخه وروسته سمدستي توبه وباسي؛ځکه انسان په دې نه پوهیږي چې مرګ ورته څه وخت راځي او د دې تر څنګ استغفار ویل، نېک اعمال کول خپل روزمره عادت وګرځوي او په هغو مصیبتونو صبر وکړي چې پر ده راځي، چې دا ټول یې د ګناه د بښنې له سترو لاملونو څخه دي.

کلیدي کلمې: اسلامي شریعت، استغفار، بښنه،توبه، ګناهونه، لاملونه.

سریزه

بسم الله الرّحمن الرّحیم الحمد لله رب العالمین والعاقبة للمتقیین والصلاة والسلام على أشرف الأنبیاء والمرسلین محمد وآله وصحبه أجمیعین أما بعد:

په دې کې هیڅ شک نشته، چې د بنده حقیقي کامیابي په دې کې ده، چې خپل ځان له ګناهونو څخه پاک کړي، په دې اړه الله تعالی فرمایلي دي: ﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا ﴾ (قرآن کریم، الشمس، ایت: ۹-۱۰).

ژباړه: په رښتیا سره بری هغه چا تر لاسه کړ، چې نفس یې پاک کړ او هغه څوک ناکام شو چې دغه(نفس یې په ګناهونو کې)پټ کړ.

او همدا راز هغه څوک باید د الله تعالی له رحمت او مهربانۍ څخه نا امیده نه شي، چې پر خپل ځان يې ظلم کړی وي او گناهونه يې ترسره کړي وي؛ ځکه هغه ذات ټول گناهونه ښني، الله تعالی فرمایلي دي: ﴿ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴾ (قرآن کریم، الزمر، ایت: ۵۳).

ژباړه: اې پيغمبره صلی الله علیه وسلم! زما هغو (مؤمنو) بنده گانو ته، چې پر خپلو ځانونو يې تېرى کړى دى، ووایه: د الله تعالی د رحمت څخه مه نا هیلي کېږئ؛ په يقيني ډول الله تعالی ټولې گناوې ښني، هغه ښه ښونکی او مهربان دی.

الله تعالی په دې عالم ؤ، چې د بشرــ په طبعيت کې نيمگړتيا، نقصان او د گناهونو ترسره کول موجود دي؛ نو په دې لار کې يې د خپلو بنده گانو د گناهونو ښنې لپاره ښلا ښل لاملونه ښودلي دي، چې دغه چاره يې پر دوی خورا زيات رحم او مهرباني ده؛ ترڅو دوی د الله تعالی په وړاندې له گناه څخه پاک ودريږي او هغه ذات يې په خپل فضل او مهربانۍ سره جنت ته داخل کړي.

د څېړنې موخې

۱- د دې څېړنې څخه زما موخه دا ده، چې هر مسلمان د اسلامي شريعت د نصوصو په رڼا کې د گناهونو د ښنې له لاملونو اړوند اگاه شي.
۲- د دې اړينې موضوع په روښانه کولو سره خپل ديني مسؤوليت اداء کول.
۳- په همدې ډول په دې امت باندې د اسلامي شريعت مهرباني او ترحم په داسې توگه رابرسېره کول، چې دوی ته يې د گناهونو څخه د ښنې اسانه لارې چارې منځ ته راوړې دي.
۴- له گناهونو څخه د ښنې لارې چارې د اسلامي شريعت له معتبرو مصادرو او مراجعو څخه راجمع کول او په يوه علمي مقاله کې يې ټولنې ته وړاندې کول.

کړنلاره او توکي

د دې موضوع په ليکنه کې مې له لاندې کړنلارې او مېتود څخه گټه اخيستې ده.

- د موضوع اړوند مې اصلي مصادرو او مراجعو ته رجوع کړې ده.
- اړونده موضوع مې د معتمدو شرعي نصوصو څخه بيان کړې ده.
- د موضوع د استناد لپاره مې لومړی قرآني نصوصو ته او له هغې وروسته نبوي سنتو ته مراجعه کړې ده.
- هڅه مې کړې ده، چې احاديث په لومړي قدم کې له صحيحينو څخه رانقل کړم.
- د موادو په ترتيب او څېړنه کې مې هڅه کړې ده، چې د مسئلې حقيقت او واقعيت راڅرگند کړم او په دې اړه له افراط او تفريط څخه ډډه وکړم.
- د څېړنې بڼه تحقيقي او مېتود يې کتابتوني دی.

۱- توبه ويستل

د توبې پېژندنه: رښتينې توبه دې ته وايي چې بنده په موجوده(حاضر)وخت کې له ګناه څخه منع شي او په تېر شويو کړنو پښيمانه شي او دا عزم او قصد وکړي، چې په راتلونکي کې به ترې نه هم داسې(د ګناه) کړنه نه ترسره کېږي او که چېرته حق د شخص پورې تړاو درلود؛ نو هغه ته به يې يوه طريقه باندې وسپاري(ابن کثير، ۱۴۰۱هـ، ج ۴، ص: ۳۹۲) .

د توبې شروط: علماوو د توبې د صحت لپاره ځانګړي شروط ټاکلي دي؛ نو که چېرته ګناه داسې وي چې يوازې د الله تعالی له حق سره يې تړاو درلود؛ نو درې شروط لري:

أ- په موجوده وخت کې له ګناه څخه منع کېدل.
ب- په ګناه او مخالفت پښېمانتيا.
ج- دا قصد کول چې په راتلونکي کې به د دې په څېر کومې ګناه ته نه راګرځي.
خو که چېرته ګناه داسې وه، چې د بنده له حق سره يې اړيکه درلوده؛ نو شروط يې څلور دي، درې پورتني او څلورم دا چې: د بنده له حق څخه به ځان خلاصوي(يعنې د بنده حق به ورسپاري) (الزحيلي، د نشر کال نه لري، ج ۷، ص: ۵۵۴۰).

د توبې حکم:علماء وايي: توبه له هرې وړې او سترې ګناه څخه فورا واجب ده او تاخير يې جايز نه دی(الهرري، ۱۴۲۱هـ، ج ۲۹، ص: ۴۷۷) .

ځکه انسان په دې نه پوهېږي چې مرګ ورته کله راځي.

په توبې سره د ګناه ببنه: د قرآنکريم او نبوي سنتو له ډېرو نصوصو څخه په څرګنده توګه معلومېږي، چې په توبې سره ټول پخواني ستر او کوچني ګناهونه ببنل کېږي؛ بلکې الله تعالی په توبه ويستلو باندې امر کړی دی او په بنده باندې يې د هغې(توبې) مثبتې اغېزې او ښېګنې واضح کړې دي، چې دغه نصوص په لاندې ډول دي:

الله تعالی فرمايي:

أ- ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ... ﴾ (قرآن کريم، التحريم، ايت: ۸).

ژباړه: اې مؤمنانو! الله ته توبه وباسئ خالصه توبه کېدای شي، چې الله ستاسې بدۍ درڅخه ايسته کړي او تاسې داسې جنتونو ته ننباسي چې لاندې به يې ويالې بهيږي.

ب-﴿....وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (قرآن کریم، النور، ایت: ۳۱).
ژباړه: اې مؤمنانو! تاسې ټول په ګډه سره الله تعالی ته توبه وباسئ، ښايي چې برى درپه برخه شي.
ج- ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ (قرآن کریم، طه، ایت: ۸۲).
ژباړه: البته چا چې توبه وویستله، ایمان یې راوړ او ښه عمل یې وکړ بیا سم روان شو؛ د هغه لپاره زه ډېر بښونکی یم.
او رسول الله (صلی الله علیه وسلم) هم په خپلو ویناوو کې د هغه چا د بښنې څرګندونه کړې ده څوک، چې الله تعالی ته توبه وباسي په دې اړوند د ابو هریره (رضي الله عنه) نه روایت دی، چې رسول الله(صلی الله علیه وسلم) فرمایلي دي:(**مَنْ تابَ قبلَ أنْ تطْلُعَ الشمسُ مِنْ مَغْرِبِها ، تابَ اللهُ عليْهِ**) (النیسابوري، ۱۴۱۸هـ، ج ۴، ص: ۲۷۰۳).

ژباړه: چا چې توبه وویستله مخکې له دې، چې لمر د لویدیځ له لورې راوخیژي؛ نو الله تعالی به یې توبه قبوله کړي.

امام ابن رجب(رحمه الله) وروسته د ځینو هغو دلائلو له ذکر کولو، چې د توبې امر په کې موجود دی او د ګناهونو د بښنې لامل جوړېږي، وايي: د دې نصوصو ظاهر په دې دلالت کوي، چې چا الله تعالی ته رښتینې توبه وویسته او په اړه یې د توبې شروط پوره وي؛ نو د نوموړي اړوند دا یقین او بروسه کیدای شي، چې الله تعالی یې توبه قبلوي لکه څرنګه چې د کافر د اسلام د قبلیدو اړوند دا یقین کیدای شي، چې اسلام یې د الله تعالی په وړاندې قبول دی، کله چې په درست او صحیح ډول اسلام راوړي، چې دا د جمهورو علماوو وینا ده او د ابن عبدالبر(رحمه الله)وینا په دې دلالت کوي چې دا اجماع ده. (ابن رجب، ۱۴۲۴هـ، ج ۱، ص: ۳۹۴).

بلکې د توبه ویستونکو اړوند د الله تعالی رحمت او مهرباني ډېره زیاته او پوره ده؛ تر دې چې په دې اړوند الله تعالی یوازې د دوی ګناهونه نه بښي؛ بلکې ګناهونه ورته په نېکیو او حسناتو بدلوي الله تعالی فرمایلي دي: ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (قرآن کریم، الفرقان، ایت: ۷۰).

ژباړه: مګر دا چې چا (له دغو ګناهونو څخه وروسته) توبه ویستلې وي، ایمان یې راوړی وي او غوره عمل یې کړی وي؛ د دغسې خلکو بدۍ به الله تعالی په نېکیو بدلې کړي او الله ښه بښونکی او خورا زیات مهربان دی.

په همدې ډول په دې امت باندې د اسلامي شریعت اسانتیا، مهرباني او شفقت له ورایه ترسترګو کېږي، پداسې توګه چې توبه ویستل په کې کوم داسې سخت کار نه غواړي، چې د بنده نفس په کې له منځه

ولاړ شي او یا د مباحو (روا) چـــارو او شیانو څخه منع شي؛ بلکې توبه هغه وخت قبلیږي، چې ګناهګار یوازې کړې ګناه پریږدي، د هغې اړوند پښــیماني څرګنده کړي او دا قصـــد وکړي چې دوباره به هغې ګناه ته نه ورګرځي؛ خوپه دې اړوند که مونږ د پخوانیو امتونو څخه د موسـی (علیه السـلام) قوم ته نظر واچوو نو لیدل کیږي، چې الله تعالی هغوی په توبه کې د ځانونو په وژنه باندې مامور کړي ؤ الله تعالی فرمایي: ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَـــى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَـــكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴾ (قرآن کریم، البقر، ایت: ۵۴).

ژباړه: او (یاد کړئ) کله چې موسی علیه السـلام (له دې نعمت سره درسـتون شـو؛ نو) خپل قوم ته یې وویل: "اې خلکو، تاسـې په خدایی سره د خوسـکي په نیولو پر خپل ځان سـخت ظلم کړی دی؛ نو تاسې د خپل خالق په وړاندې توبه وباسئ او په خپلو کې سره ووژنئ په همدې کار کې ستاسې د خالق په وړاندې ستاسـې ښه توب دی، په هغه وخت کې سـتاسـې خالق توبه درڅخه قبوله کړه هغه ښه توبه قبلوونکی او د رحمت څښتن دی).

امام ابن جریر طبري (رحمه الله) د دې ایت د تفسـیر لاندې لیکي: کله چې موسـی (علیه السـلام) خپل قوم بني اسرئیلوته وویل: اې زما قومــــه! تاسـو پرخپلو ځانونو ظلم کړی دی او د دوی پر خپلو ځانونو ظلم دا ؤ، چې داســې کړنې یې پرې ترسره کړې، چې هغه ورته نه وې پکار؛ نو په نتیجه کې یې دوی د الله تعالی له لوري د جزاء مستحق وګرځیدل، په همدې ډول هرڅوک چې داسې کړنه ترسره کړي، چې د الله تعالی له لوري د جزاء وړ وي؛ نو دغه شـخص پر خپل ځان ظالم دی، ځکه خپل نفس یې د الله تعالی د جزاء مســتحق کړ او هغه کړنه چې دوی (بني اسرائیلو) ترسره کړې وه او د هغې له کبله یې پر خپلو ځانونو ظلم کړی ؤ هغه د دوی ارتداد ؤ، چې خوســکی یې د معبود په توګه نیولی ؤ او دا هغه وخت ؤ چې موسی (علیه السلام) له دوی څخه جدا شوی ؤ؛ نو بیا موسی (علیه السلام) دوی ته د خپلې ګناه څخه د راګرځېدو امر وکړ؛ تر څو الله تعالی ته له خپل ارتداد څخه توبه وباسي او اوامرو ته یې تسلیم شي؛ نو په دې لار کې یې دوی ته خبر ورکړ چې د دوی د ګناه څخه توبه ویستل د خپلو ځانونو وژل دي (الطبري، ۱۴۲۴هـ ،ج۲، ص: ۷۲).

۲-استغفار ویل (ښښنه غوښتل)

د اســـتغفار پېژندنه: له الله تعالی څخه د بنده د ښښـــنې غوښـــتنه ده، ترڅو یې تېرې تېروتنې او ګناهونه ورته وبښي، او د جهنم له اور څخه یې وساتي.

د استغفار او توبې ترمنځ توپیر

أ- توبه یوازې د توبه ویستونکي د خپل ځان لپاره وي؛ خو استغفار (ښښـنه غوښـتل) د بنده د خپل ځان او د نورو لپاره هم کېدای شي.

ب- په توبه کې په تېرو بدو کړنو پښېمانتیا وي او دا قصد پکې موجود وي، چې په راتلونکي کې به هم له دغو چارو څخه منع کېږي؛ خو اســتغفار په تېر وخت کې چې کومې تیروتنې شــوې وي د هغې د بښنې غوښتنه ده؛ نو په دې کې په راتلونکي وخت کې د نه کولو عزم لازم(واجب) نه وي (الکشمیري، ۱۴۲۶هـ، ج ٦، ص: ۲۱۸).

په همدې اساس أبو الحسن مبارکفوري (رحمه الله) وایي: توبه په تېرو بدو چارو باندې پښېمانتیا ده او دا عزم او قصــد کول دي، چې په راتلونکي وخت کې به یې هم نه ترسره کوي، خو اســتغفار د تیرو (بدو)چارو د بښـنې غوښتنه ده؛ نو په دې کې د نه ترسره کولو عزم په راتلونکي وخت کې لازم(واجب) نه وي. (المبارکفوري، ۱۴۰۴هـ، ج ۸، ص: ۳).

ج- توبه کې چې کله د هغې شروط موجود شي د بنده تېر، موجوده او راتلونکی ټول اصــلاح کېږي؛ نوپه دې اساس د پښېمانتیا په شرط سره یې تېر اصلاح کېږي او د ګناه پرېښودلو شرط سره یې موجوده او بېرته نه راګرځېدو شرط سره یې راتلونکی اصلاح کېږي؛ خو استغفار بیا داسې نه دی؛ بلکې په دې سره د تېر د اصلاح اراده کېږي؛ نو دا هغه وخت ګټه رسوي چې یوازې پښېمانتیا او په تېرو کړنو باندې د عذاب څخه وېره ورسره ملګرې شي، چې دا په حقیقت کې یو ډول دعا ده؛ نو په دې کې هغه څه شرط دي کوم څه چې په دعا کې شرط دي،لکه: د زړه حضور، رښتنې غوښتنه او الله تعالی ته عاجزي کول.

په استغفار ویلو سره د ګناهونو بښنه: مسلمان ته پکار دي، چې همیشه استغفار ووایي او د الله تعالی څخه د خپلو کړو ګناهونو بښـنه وغواړي او ترڅنګ یې په تېرو بدو کړنو پښیمانتیا څرګنده کړي، د زړه له غفلت څخه ځان وژغوري، په خپله غوښـتنه کې رښـتینې اوسي او الله تعالی ته خپله عاجزي وړاندې کړي.

په قرآنکریم کې د استغفار ویلو او د ګناهونو څخه د بښـنې غوښـتلو ته هڅونه شوې او دا یې هغه چاره بللې، چې الله تعالی پرې د خپلو بنده ګانو ګناهونه معاف کوي الله تعالی فرمایلي دي:

أ-﴿ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَــةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَــهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْــتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾ (قرآن کریم،آل عمران، ایت: ۱۳۵).

ژباړه: او کوم کسان چې داسې دي، چې کله کومه د شرم ناروا چاره ور څخه صادرېږي یا کله د کومې ګناه په کولو هغوی پر خپل ځان ظلم کوي؛ نو ورسره جوخت الله تعالی ور یادېږي او له هغه څخه د خپلو ګناهونو بښـنه غواړي؛ ځکه چې له الله تعالی پرته بل څوك د ګناهونو بښـونکی دی؟ او هغوی له پوهې او ادراك سره پر خپلو (بدو) کړنو ټینګار نه کوي.

ب- ﴿....وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (قرآن کریم، البقرة، ایت: ۱۹۹).

ژباړه: او له الله تعالی څخه ښښنه وغواړئ په یقیني توګه هغه ښښونکی او رحم کوونکی دی.

ج- ﴿ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴾ (قرآن کریم، النساء، ایت: ۱۱۰).

ژباړه: که څوك بد عمل وکــــړي یا پر خپل ځان ظلم وکړي او له هغه وروسته له الله تعالی څخه ښښنه وغواړي؛ نو الله تعالی به ښښونکی او رحم کوونکی ومومي.

د- ﴿ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾ (قرآن کریم، النمل، ایت: ۴۶).

ژباړه: ولې له الله تعالی څخه ښښنه نه غواړئ؟ ښایي چې پر تاسې رحم وشي.

په همدې ډول په نبوي احادیثو کې هم استغفار او له ګناه څخه ښښنې غوښتلو ته هڅونه شوې او دغه کړنه یې د الله تعالی له لوري د ښښــنې لامل ګڼلي ده، په دې اړوند د ابو هریره(رضي الله عنه) نه روایت دی، چې رسول الله (صلی الله علیه وسلم)فرمایلي دي: (لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَذَهَبَ اللَّهُ بِكُمْ، وَلَجَاءَ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ، فَيَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ، فَيَغْفِرُ لَهُمْ) (النیسابوري، ۱۴۱۸هـ، ج۴، ص: ۲۱۰۶).

ژباړه: که چیرته تاسو ګناه نه کوئ؛ نو تاسو به الله تعالی بوځي او داسې قوم به راولي، چې ګناه به کوي او د الله تعالی نه به یې ښښنه غواړي او هغه به ورته ښښنه کوي.

او په یو حدیث قدسي کې راځي، چې الله تعالی فرمایي(....یا ابنَ آدمَ لو بلغت ذنوبُكَ عَنانَ السَّــماءِ ثمَّ استغفرتَني غفرتُ لَكَ، ولا أبالي)

(الترمذي، د نشر کال نه لري، ج۵ ، ص: ۵۴۸).

ژباړه:اې انسانه! که ستا ګناهونه د اسمان تر کنارو ورسېږي او بیا له ما ښښنه وغواړې؛ نو ښښنه به درته وکړم او پر ما یې څه باک نشته(یعني ماته کومه لویه خبره نه ده).

لکه څرنګه چې اســتغفار ګناهونه ښښــي، په همدې ډول د الله تعالی د عذابونو مخنیوی هم کوي، الله تعالی فرمایلي دي: ﴿...وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴾ (قرآن کریم، الأنفال، ایت: ۳۳).

ژباړه: او نه د الله دا عادت دی چې خلك ښښنه غوښتونکي وي او هغه ورته سزا ورکړي.

الله تعالی ددې خبر ورکړی دی، چې هغه ښښــنه غوښــتونکي(اســتغفار ویونکي) ته عذاب نه ورکوي؛ ځکه اســتغفار هغه ګناه له منځه وړي کومه چې د عذاب ســبب ده؛ نو عذاب هم ورسره له منځه ځي(ابن تیمیة، ۱۴۲۳هـ ، ج۸ ، ص: ۱۶۳).

دا د الله تعالی مهرباني او رحمت دی چې شريعت يې په داسې توګه اسانه کړی، چې هغه پاک ذات کله خپلو بنده ګانو ته د طاعتونو او نېکو اعمالو امرکولو په دې پوهه او عالم ؤ، چې د بشريت په طبيعت کې د دغو اعمالو په ترسره کولو کې کمی، نيمګړتيا او نقصان شته؛ نو په شريعت کې يې ورته داسې اسانتيا رامنځته کړه، چې د عباداتو له ترسره کولو وروسته يې ورته استغفار ويل مشروع کړي دي؛ ځکه په دې(استغفار ويلو) سره د الله تعالی څخه د عباداتو په ترسراوي کې د کمي او نقصان د بښنې غوښتنه ده؛ له دې کبله د لمانځه او ځينو نورو عبادتونو وروسته استغفار ويل مشروع شوي .

د لمانځه څخه وروسته د استغفار ويلو اړوند دغه حديث موجود دی:

عن ثَوْبَان رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إِذَا انْصَرَفَ مِن صَلَاتِهِ اسْتَغْفَرَ ثَلَاثًا...) (النيسابوري، ۱۴۱۸هـ ، ج ۱، ص: ۴۱۴).

ژباړه: د ثوبان (رضي الله عنه)څخه روايت دی فرمايي: رسول الله (صلی الله عليه وسلم) و، چې کله به يې د لمانځه څخه سلام وګرځاوه، درې ځله په يې استغفار ويل.

نو د بنده لپاره مناسبه دا ده چې کله د يو عبادت څخه فارغ شي په هغې کې د کمي او نقصان له کبله دې استغفار ووايي او د الله تعالی شکر دې وباسي؛ چې ده ته يې د اداء کولو توان(توفيق) ورکړ (السعدي، ۱۴۲۰هـ ، ص: ۹۲).

۳- حدود

د حد پېژندنه: د(شريعت)له لوري ټاکل شوې جزاء ده، چې د الله تعالی د حق له کبله پلي کېږي.

نو له دې کبله قصاص او تعزير ته حد نه ويل کېږي؛ ځکه قصاص د بنده حق دی او د تعزير جزاء ټاکلې نه ده (البابرتي، ۱۳۸۹هـ ، ج ۱، ص: ۴۱۴) . لکه: د زنا حد، د قذف حد، د غلا حد د شرابو حد وغيره...

په حدودو سره د ګناه بښنه: شرعي حدود د بنده نه هغه ګناه ساقطوي، چې له کبله يې په ده باندې حد جاري شوی دی او په اخرت کې يې د الله تعالی له عذاب څخه ژغوري، په دې اړوند لاندې حديث موجود دی:

(عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه –وكان شهد بدرا، وهو أحد النقباء ليلة العقبة– قال إِنَّ رَسولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلَّمَ قَالَ، وحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِن أصْحَابِهِ: بَايِعُونِي علَى أنْ لا تُشْرِكُوا باللَّهِ شيئًا، ولَا تَسْرِقُوا، ولَا تَزْنُوا، ولَا تَقْتُلُوا أوْلَادَكُمْ، ولَا تَأْتُوا ببُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بيْنَ أيْدِيكُمْ وأَرْجُلِكُمْ، ولَا تَعْصُوا في مَعروفٍ، فمَن وفَى مِنكُم فأجْرُهُ علَى

اللَّهِ، ومَن أصَابَ مِن ذلكَ شيئًا فَعُوقِبَ في الدُّنْيَا فَهو كَفَّارَةٌ له، ومَن أصَابَ مِن ذلكَ شيئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهو إلى اللَّهِ، إنْ شَاءَ عَفَا عنْه وإنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ علَى ذلكَ) (البخاري، ۱۴۲۱هـ، ج۱، ص: ۱۲).

ژباړه: د عباده بن صامت رضي الله عنه نه روایت دی(نوموړي د بدر په غزاء کې شرکت کړی ؤ او د عقبې د بیعت په شپه یو له مشرانو څخه ؤ)، فرمایي: چې بیشکه رسول الله(صلی الله علیه وسلم) په داسې حال کې چې یو شمېر صحابه یې چاپېر ولاړ ؤ، وفرمایل: ماسره بیعت وکړئ،چې د الله تعالی سره به هیڅ شی نه شریکوئ، غلا به نه کوئ، زنا به نه کوئ، خپل بچیان به نه وژنئ او په داسې دروغو به راتګ نه کوئ، چې تاسو(د خپلو پښو او لاسونو ترمنځ)له ځانه جوړ کړي وي او په نېکو چارو کې به نافرماني نه کوئ؛ نو چا چې (په دغو مذکورو چارو کې په وعده) پوره والی وکړ؛ نو اجر یې په الله تعالی دی او څوک چې له دغو چارو څخه د کوم شي ترسره کوونکی شو او په دنیا کې د هغې اړوند مجازات شو(جزاء یې ورکړل شوه)؛ نو دا د ده لپاره د ګناه بښوونکی دی او څوک چې له دغو څخه کوم شی تر سره کړي او بیا الله تعالی پرې پرده واچوي؛ نو نوموړی الله تعالی ته سپارل شوی،که د هغه خوښه وه بښنه به ورته وکړي او که خوښه یې وه جزاء به ورکړي؛ نو مونږ ورسره په دغو چارو بیعت وکړ.

دغه حدیث په دې څرګند دلیل دی، چې حدود د ګناهونو بښوونکي او د هغې لپاره کفاره ده چې دا د سفیان ثوري او امام أحمد(رحمهما الله) نظر دی او امام شافعي (رحمه الله)وایي: په دې باب کې چې حد د ګناه لپاره کفاره ده ما د عباده بن صامت (رضي الله عنه) له حدیث څخه پرته، چې هغه له دغه (حدیث)څخه ډېر ښه وي نه دي اورېدلي(ابن رجب، ۱۴۲۲هـ، ج۱، ص: ۷۹).

د علماو ترمنځ په دې مسئله کې اختلاف دی چې آیا حدود په خپل ذات کې د ګناهونو لپاره کفاره او بښوونکي دي؟ او که نه باید توبه ورسره ملګرې شي؟ ځینو ویلي دي چې:حد په یوازې توګه د ګناه د بښنې لپاره بسنه نه کوي؛ بلکې ترڅنګ یې توبې ته ضرورت دی خو زیاتو علماوو دې ته ترجیح ورکړې ده، چې په بنده باندې د حد پلي کول په خپل ذات کې د ګناه لپاره کفاره ده، د پورته حدیث(د عباده بن صامت رضي الله عنه حدیث) له کبله او په همدې توګه دا چې په یو بنده باندې حد پلی کېږي؛ نو له دې کبله وي چې نوموړی ګنهګار دی، خو که بیا مونږ ووایو چې په اخرت کې به هم ورته عذاب ورکول کېږي؛ نو د ده په حق کې دوه جزاګانې جمع شوې او د دنیا جزاء د اخرت له جزاء سره یو ځای کېدل لازم نه دي؛ بلکې دلیل په دې دلالت کوي چې د دنیا جزاء داخرت جزاء ساقطوي (ابن رجب، ۱۴۲۲هـ، ج۱، ص: ۸۰)، او په دې سره د الله تعالی د رحم ستر والی تر سترګو کېږي، چې جزاګانې یې مشروع کړې دي؛ تر څو د بنده ګانو ګناهونه پرې وبښي او هم د ټولنې او ګناهګار لپاره د اصلاح سبب وګرځي.

په همدې ډول امام کاساني حنفي(رحمه الله)وايي: **أنه شرع للزجر المحض ليس فيه معنى تكفير الذنب، بخلاف الحدود فإن معنى الزجر فيها يشوبه معنى التكفير للذنب** (الکاساني، ۱۴۲۷-۱۴۲۸هـ، ج۷، ص: ۶۴).

ژباړه: دغه(تعزير) يوازې د رټنې لپاره مشروع شوی دی خو حدود داسې نه دي؛ بلکې په دې کې د رټنې ترڅنګ د ګناه د ببنښنې معنی هم شريکه ده.

۴-کفارې

د کفارې پېژندنه: کفارې هغه ځانګړې مقصودي کړنې دي، چې شريعت د مشخصې ګناه او يا مخالفت په صورت کې غوښتې وي (المطرفي، ۱۴۲۹هـ، ص: ۳۱)، تر څو د کړي مخالفت يا ګناه لپاره يې د ببنښنې لامل شي.

لکه: د رمضان په ورځ کې د جماع کولو کفاره، د ظهار کفاره، د قسم کفاره، د خطا قتل(وژلو) کفاره .

په کفارو سره د ګناه ببنښنه : دغه مشخصې کفارې د هغو ګناهونو ببنښونکې او له منځه وړونکې دي ،چې له امله يې په ده کفاره لازمه شوې ده په دې اړوند که مونږ په قرآنکريم کې د خطا قتل(وژنې)کفارې ته نظر واچوو؛ نو علت يې دا بيان شوی چې دغه کفاره د قاتل لپاره د الله تعالی له لوري داسې توبه ده، چې ګناه يې پرې ببښل کېږي الله تعالی فرمايي: ﴿ **وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا** ﴾ (قرآن کريم، النساء، ايت: ۹۲).

ژباړه: دا د يو مؤمن کار نه دی، چې بل مؤمن ووژني؛ مګر دا چې خطا ورڅخه وشي او څوك چې کوم مؤمن په خطايي سره ووژني؛ نو د هغه کفاره د يو مؤمن مريي ازادول او د وژل شوي وارثانو ته د وينو بيه ورکول دي؛ مګر دا چې د وژل شوي وارثان قاتل وبښي، خو که هغه وژل شوی مسلمان له کوم داسې قوم څخه ؤ چې له هغه سره ستاسې دښمني وي؛ نو د هغه کفاره د يو مؤمن غلام ازادول دي او که هغه وژل شوی مومن د کوم يو داسې نامسلمان قوم وګړی ؤ، چې له هغه سره ستاسې تړون ؤ؛ نو د هغه وارثانو ته به د وينو بيه ورکول او د يو مؤمن غلام ازادول وي؛ نو که څوك غلام و نه لري، پر له پسې دې دوه مياشتې روژه ونيسي، دا پر دې ګناه باندې الله تعالی ته د توبې ايستلو طريقه ده او الله د علم او پوهې خاوند دی.

د﴿ **تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ** ﴾ معنی دا ده: يعنې کومې کفارې، چې الله تعالی په قاتل باندې واجب کړې دي؛ دا د الله تعالی له لوري د خپلو بنده ګانو لپاره توبه ده او پر دوی يې رحمت دی او په همدې ډول دا د هغې

ګناه بښــنه ده ،چې کېدای شي له دوی څخه د څه کمي او یا د ځان نه ژغورنې په نتیجه کې منځ ته راغلي وي لکه څرنګه چې د خطا قاتل څخه واقع کېږي (السعدي، ۱۴۲۰هـ ، ص: ۱۹۲).

امام بغوي (رحمه الله) ددې ایت ﴿ **تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ** ﴾ تفســیر کې وایي:الله تعالی دغه(کفاره) د خطا قاتل لپاره توبه ګرځولې ده او هغه په هغه څا عالم دی، چې په خطا یې قتل کړی وي او په هغه څه حکیم او پوهه دی چې ستاسو ترمنځ پرې فیصلې کوي (البغوي، ۱۴۱۷هـ ،ج۲، ص: ۷۲].

۵- مصیبتونه: کوم مصیبتونه چې مومن ته رسیږي، که هغه مرضونه وي یا نفسي-او مالي افتونه وي او یا هم غم او خپګان وي دا ټول یې د ګناهونو د بښنې لاملونه دي؛ نو مسلمان ته پکار دي، چې د مصیبت په وخت کې صـبر، اسـتقامت او حوصـلې نه کار واخلي، الله تعالی فرمایلي دي: ﴿ **الَّذِينَ إِذَا أَصَـابَتْهُمْ مُصِــيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ * أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَــلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ** ﴾ (قرآن کریم، البقرة، ایت: ۱۵۶-۱۵۷).

ژباړه: هغه کسان چې کله ورته کوم مصیبت ورسیږي؛ نو ووایي: موږ د الله تعالی یوو او د هغه لوري ته ور ګرځېدونکي یو، دا هم هغه کســان دي چې د دوی د رب له خوا پرې بښــنه او رحمت دی او همدا کسان د سمې لارې موندونکي دي.

په دې اړوند چې په مســلمان باندې مصــیبتونه د هغه د ګناهونو رژوونکي دي لاندې احادیث موجود دي:

أ- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضــي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُــولُ اللهِ صَــلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَــلَّمَ :(مَا يَزَالُ البَلاَءُ بِالمُؤْمِنِ وَالمُؤْمِنَةِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَمَالِهِ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ) (الترمذي، د نشر تاریخ نه لري، ج۴، ص: ۶۰۲).

ژباړه: د ابو هریره (رضي الله عنه) څخه روایت دی، فرمایي چې رســول الله(صــلی الله علیه وســلم) فرمایلي دي:همیشه به په مؤمن سړي اومؤمنې ښځې باندې ازمېښت او مصیبت د هغه په نفس، بچي او مال کې موجود وي، تر دې چې د الله تعالی سره یې ملاقات وشي او په ده باندې هېڅ ګناه نه وي موجوده.

ب- عن عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: مَا مِنْ مُصِيبَةٍ تُصِيبُ الْمُسْلِمَ إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا عَنْهُ، حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا (البخاري، ۱۴۲۱هـ ج۷، ص: ۱۱۴).

ژباړه: د نبي کریم صـلی الله علیه وسـلم بي بي عائشي-(رضي الله عنها) څخه روایت دی فرمایي: چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: هېڅ مصیبت مسلمان ته نه رسیږي؛ مګر دا چې الله تعالی پرې د هغه ګناهونه بښي، تردې چې د اغزي څخه وردرېږي.

ج- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ، وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: مَا يُصِيبُ المُسْلِمَ، مِنْ نَصَبٍ وَلاَ وَصَبٍ، وَلاَ هَمٍّ وَلاَ حُزْنٍ وَلاَ أَذًى وَلاَ غَمٍّ، حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا، إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا مِنْ خَطَايَاهُ. (البخاري، ۱۴۲۱هـ، ج۷، ص: ۱۱۴).

ژباړه: ابو سعيد خدري او ابو هريره (رضي الله عنهما) د نبي (صلى الله عليه وسلم) څخه روايت کوي فرمايي: نه رسيږي يو مسلمان ته هيڅ ستړتيا، مرض (درد)، خپګان، تر دې چې اغزي څخه وردرېږي؛ مګر الله تعالى پرې د هغه ګناهونه ببښي.

د- عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ – رَضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُ – قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ ٱللَّهِ، كَيْفَ ٱلصَّلَاحُ بَعْدَ هَذِهِ ٱلْآيَةِ: ﴿ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ ﴾ (قرآن کريم، النساء، ايت: ۱۲۳) ، فَكُلُّ سُوءٍ عَمِلْنَاهُ جُزِينَا بِهِ؟ قَالَ: غَفَرَ ٱللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ- قَالَهُ ثَلَاثًا- يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْتَ تَمْرَضُ، أَلَسْتَ تَحْزَنُ، أَلَسْتَ تَنْصَبُ، أَلَسْتَ تُصِيبُكَ ٱللَّأْوَاءُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَهُوَ مَا تُجْزَوْنَ بِهِ فِي ٱلدُّنْيَا (الحاكم، ۱۴۱۸هـ ،ج۳، ص: ۷۸).

ژباړه: د ابو بکر صديق رضي الله تعالى عنه څخه روايت دی فرمايي:ما وويل اې د الله تعالى رسوله! څه ډول به سلامتيا وي(د بنده لپاره) وروسته لدې ايت څخه؟ ژباړه:(هر څوک چې بدي وکړي د هغې سزا به ورکړل شي)؛ نو هره بده کړنه چې مونږ ترسره کوو بدله به يې ګورو رسول الله (صلى الله عليه وسلم) درې ځله وويل اې ابوبکره! الله تعالى دې درته ببښنه وکړي آيا ته نه مريضيږي؟آيا ته نه غمجن کيږي؟آيا ته نه ستړی کيږي؟آيا تا ته سختی نه رسيږي؟ ما وويل هو ولې نه؛ نو هغه(صلى الله عليه وسلم)وويل: په دې سره تاسو ته په دنيا کې سزا درکول کيږي.

٦-نيک (غوره) اعمال

د غوره عمل پيژندنه: غوره(صالح) اعمال د بنده هغه وينا،کړنه او نيت دی، چې د الله تعالى ر ضا په کې موجوده وي. (العزي، ۱۴۳۲هـ، ج۲، ص: ۱٦۳).

د غوره عمل شروط: غوره(صالح) عمل هغه دی، چې لاندې درې شرطونه په کې موجود شي:

أ- يوازې د الله تعالى د رضا لپاره به وي ځکه الله تعالى فرمايلي دي: ﴿ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴾ (قرآن کريم، البينة، ايت: ۵).

ژباړه: او هغو ته پرته له دې بل هيڅ حکم نه ؤ ورکړل شوی چې: د الله بندګي وکړئ، خپل دين د هغه لپاره په خالص ګرځولو سره په يوه لار شئ، لمونځ قائم کړئ او زکات ورکړئ همدا ډېر زيات سم صحيح دين دی.

ب- عمل به د هغه څه موافق وي چې رســول الله صــلى الله عليه وســلم مونږ ته راوړي دي ځکه الله تعالى فرمايي: ﴿...وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (قرآن کريم، الحشر، ايت: ۷).

ژباړه :څه چې پيغمبر (صـلى الله عليه وسـلم) تاسـې ته درکوي، هغه واخلئ او له څه شي څخه چې تاسې منع کوي، له هغه څخه منع شئ د الله تعالى څخه ووېرېږئ، الله تعالى سـخت سـزا ورکوونکى دى.

ج- د عمل تر سره کوونکى به يې مؤمن وي ځکه الله تعال فرمايلي دي﴿ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ (قرآن کريم، النحل، ايت: ۹۷).

ژباړه :هر څوك چې ښـه عمل وکړي که هغه نارينه وي او که ښـځه په دې شرط چې مؤمن وي؛ پر هغه به موږ په دنيا کې سـپېڅلى ژوند تېر کړو او (په اخرت کې به) دغسـې خلکو ته د هغو اجر له ډېرو ښـو عملونو سره سم ورکړو.

نو کله چې له دغو شرطونه څخه يو يې له منځه ولاړ شي عمل باطلېږي(التويجري، ۱۴۳۱هـ، ص: ۴۱۱).

په نېکو اعمالو سره د ګناه ښنه:د شرعي نصـوصـو له پلټنې څخه وروسته داسې معلومېږي، چې نېک او غوره اعمال د مســلمان د ګناهونو د ببښــنې لاملونه دي، په دې اړوند الله تعالى فرمايلي دي: ﴿ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ ﴾ (قرآن کريم، هود، ايت: ۱۱۴).

ژباړه: او لمـــونځ د ورځې په دواړو خواوو کې او څه د شـپې په سـاعتونو کې قائم کړه په حقيقت کې نېکۍ بدۍ له منځه وړي، دا د هغو خلکو لپاره يوه يادونه ده چې د الله تعالى په ياد لرونکي دي.

ددې ايت په سبب نزول کې د شريعت دغه اسـانتيا په ډاګه راڅرګندېږي، چې نيکۍ ګناه له منځه وړي په دې اړوند د عبد الله بن مسعود (رضي الله عنه) نه روايت دى، چې يو سړي يوه ښځه ښکل کړه؛ نو نبي کريم صلى الله عليه وسلم تـــه راغى اوپه دې اړوند يې هغه ته خبر ورکړ؛ نو الله تعالى دغه ايت نازل کړ: ﴿ وَأَقِمِ الصَّـلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَـنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـيِّئَاتِ ﴾ (قرآن کريم، هود، ايت: ۱۱۴). نو سـړي وويل: اې د الله رسـوله! دا يوازې زما لپاره دى، هغه صــلى الله عليه وسـلم وويل:(لِجَمِيعِ أُمَّتِي كُلِّهِمْ) (البخاري، ۱۴۲۱هـ، ج ۱، ص: ۱۱۱).

ژباړه: زما د ټول امت لپاره دى.

او أبو ذر رضي الله عنه وایي: ما ته رســول الله صــلى الله علیه وســلم وویل :(**اتَّقِ اللهَ حيثما كُنْتَ، وأتبِعِ السيِّئةَ الحَسَنةَ تَمْحُها، وخالِقِ الناسَ بخُلُقٍ حسَنٍ**) (ابن حنبل، ۱۴۱۴هـ ، ج ۳۵، ص: ۲۸۴).

ژباړه: هر چیرې چې یي د الله تعالی څخه ویریږه او بدۍ پسې نیکي ترسره کړه؛ تر څو له منځه یې یوسي او د خلکو سره په ښو اخلاقو تعامل کوه.

په همدې ډول که مونږ د قرآنکریم او نبوي سنتو په نصوصو کې نظر واچوو، ډېر داسې عبادتونه به په نظر راشي؛ چې هغه د ګناهونو د ښښنې لامل جوړیږي لکه: لمونځ، حج، وغیره...

د عثمان بن عفان (رضي الله عنه) څخه روایت دی فرمایي:چې رسـول الله (صـلى الله علیه وسلم)فرمایلي دي:(**مَن تَوَضَّأَ فأحْسَنَ الوُضُوءَ خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِن جَسَدِهِ، حتَّى تَخْرُجَ مِن تَحْتِ أَظْفَارِهِ**) (النیسابوري، ۱۴۱۸هـ ، ج ۱، ص: ۲۱٦).

ژباړه: چا چې په ښې طريقې سره اودس وکړ؛ نو له بدن څخه به یې ګناهونه ووځي تردې چې د نوکانو له لاندې څخه یې بهر شي.

او د ابو هریره (رضي الله عنه)څخه روایت دی فرمایي، چې بیشـکه رسـول الله صـلى الله علیه وسـلم فرمایلي دي:(**العُمْرَةُ إلى العُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِما بيْنَهُما، والحَجُّ المَبْرُورُ ليسَ له جَزاءٌ إلَّا الجَنَّةُ**) (البخاري، ۱۴۲۱هـ ، ج۳، ص: ۲).

ژباړه: یوه عمره کول تر بلې عمرې پورې د هغو ګناهونو ښښــنه کوي، چې د دوی ترمنځ دي او یو قبول شوی حج د دې بدله جنت دی.

او همدا راز د ابو هریره (رضي الله عنه) نه روایت دی فرمایي، چې بېشـکه رسـول الله صــلى الله علیه وسـلم فرمایلي دي: (**مَن قالَ: سُبْحانَ اللَّهِ وبِحَمْدِهِ، في يَومٍ مِائَةَ مَرَّةٍ؛ حُطَّتْ خَطاياهُ وإنْ كانَتْ مِثْلَ زَبَدِ البَحْرِ**) (البخاري، ۱۴۲۱هـ ، ج۸ ، ص: ۸٦).

ژباړه: چا چې **-(سُـبْحانَ اللَّهِ وبِحَمْدِهِ)**– پاکي، ثنا او صـفت الله تعالی لره دي- په ورځ کې سـل ځله وویل؛ نو ګناهونه به یې پرې لرې شي که څه هم د بحر د زګ په اندازه وي.

یادونه:دکتور وهبه الزحیلي (رحمه الله) ددې ایت: ﴿ **وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـــيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ** ﴾ (قرآن کریم، هود، ایت: ۱۱۴)، تفسـیر لاندې وایي: چې ﴿ **الْحَسَنَاتِ** ﴾ ټول غوره اعمال دي او ﴿ **السَّيِّئَاتِ** ﴾ کوچني ګناهونه دي،کوم چې لوی ګناهونه(کبائر)

دي؛ نو ددې د بښنې لپاره حدود(ټاکلی جزاء) او یا توبه ده ځکه الله تعالی فرمایي: ﴿ إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴾ (قرآن کریم، النساء، ایت: ۳۱).

ژباړه: که تاسې له هغو سترو ګناهونو څخه ډډه وکړئ، چې تاسې ورڅخه منع شوي یاست؛ نو وړې وړې ګناوې به مو له حسابه وغورځوو او تاسې به د عزت ځای ته ننباسو.

نوموړی(دکتور) بیا وایي: چې د دغه ایت مدلول په هغه حدیث سره لا نور هم قوي کېږي،کوم چې امام مسلم رحمه الله د أبو هریره (رضي الله عنه) څخه رانقل کړی دی، چې هغه له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي: (**الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمْعَةِ، وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ، مُكَفِّرَاتٌ مَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتَنَبَ الْكَبَائِرَ**) (الزحیلي، ۱۴۲۲هـ، ج۲، ص: ۱۰۸۱).

ژباړه: پنځه وخته لمونځونه او یو د جمعې لمونځ تر بلې جمعې پورې او یو رمضان تر بل رمضان پورې د ګناهونو بښنه کوي کله، چې یې څښتن له سترو ګناهونو څخه ځان وساتي.

پایله

له پورته څېړنې څخه لاندې پایلې په لاس راځي:

۱: د اسلامي شریعت په نصوصو کې د بنده ګانو د ګناهونو څخه د بښنې ځینې لاملونه راغلي دي؛ نو مسلمان ته پکار دي، چې هغه لاملونه په نظر کې ونیسي؛ ترڅو په اخرت کې یې له اور څخه د خلاصون ذریعه شي.

۲- توبه ویستل، استغفار ویل، حدود، مصیبتونه، کفارې او نېک اعمال هغه څه دي، چې الله تعالی پرې د خپلو بنده ګانو ګناهونه بښي .

۳- اسلامي شریعت خپل پیروان د ګناه څخه د بښنې په لار کې په داسې څه نه دي مکلف کړي، چې ددوی له توان نه پورته وي.

۴: د ګناهونو څخه د بښنې اړوند تر ټولو مهمترینه لار توبه ده، چې په دې سره الله تعالی د خپل بنده ټول ستر او کوچني ګناهونه بښي.

۵: اسلامي شریعت په دې ټینګار کړی دی، چې د بنده ګانو په حقوقو کې د توبې ترڅنګ حق باید دهغه څښتن ته وسپارل شي .

۶: اسلامي شریعت پر خپلو پیروانو د شفقت او مهرباني خاطر په داسې توګه راچپور کړی، چې دوی ته یې د جهنم له اور څخه د ژغورنې اسانې لارې چارې ښودلې دي.

وړانديزونه

۱- ټولو مسلمانانو ته مې وړانديز دا دی، چې ژبه يې بايد همېشه په استغفار ويلو ګويا وي او ترڅنګ يې په کړو ګناهونو پښيماني ښکاره کړي او په راتلونکي کې ترې نه ځان وساتي .

۲- د پوهنتونونو استادانو ته مې دا وړانديز دی، چې بايد محصلين د ګناه څخه د بښنې په لاملونو د اسلامي شريعت په رڼا کې آګاه کړي؛ تر څو اخروي ژوند يې له نيکمرغيو څخه ډک شي.

۳- د مساجدو امامانو ته مې دا وړانديز دی، چې عوامو ته د ګناه په بدو پايلو او ورڅخه د بښنې لارې چارې د اسلامي شريعت په رڼا کې څرګندې کړي.

۴- د اسلامي ټولنې هر وګړی بايد له هر ډول ګناهونو څخه ځان وژغوري او د ترسره کولو په صورت کې يې الله تعالی ته رښتينې توبه وباسي.

اخځليکونه

قرآن کريم

: ابن رجب، أبو الفرج عبدالرحمن بن شهاب الدين البغدادي(۱۴۲۲هـ). فتح الباري شرح صحيح البخاري. السعوديه-الدمام: دار ابن الجوزي.

ابن تيمية، أحمد بن عبدالحليم بن عبدالسلام (۱۴۲۳هـ). مجموع فتاوى ابن تيمية. الرياض: مطابع الحكومة.

ابن حنبل، أحمد بن محمد الشيباني (۱۴۱۴هـ). مسند الإمام أحمد بن حنبل، بيروت: دار الرسالة.

ابن رجب، أبو الفرج عبدالرحمن بن شهاب الدين ،(۱۴۲۴هـ). جامع العلوم والحكم. بيروت: دار الرسالة.

ابن كثير ،أبو الفدء إسماعيل بن عمر الدمشقي(۱۴۰۱هـ). تفسير القرآن العظيم. بيروت دار الفكر.

البابرتي،أكمل الدين محمد بن محمد بن محمود (۱۳۸۹هـ). العناية شرح الهداية. مصر: شركة مكتبة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده.

البخاري، أبو عبدالله محمد بن اسماعيل البخاري الجعفي. (۱۴۲۱هـ). صحيح البخاري. الرياض: دار السلام .

البغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود (۱۴۱۷هـ). معالم التنزيل. السعودية- الرياض: دار الطيبة.

الترمذي،أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة (ب ت). سنن الترمذي. الرياض: دار السلام.

التويجري، محمد بن إبراهيم (١٤٣١هـ).مختصر الفقه الإسلامي في ضوء الكتاب والسنة.ط:١١، السعودية: دار أصداء المجتمع.
الحاكم،أبو عبدالله محمد بن عبدالله النيسابوري. (١٤١٨هـ). المستدرک على الصحيحين. بيروت: دار المعرفة.
دار ابن الجوزي.
الزحيلي، وهبة بن مصطفى (١٤٢٢هـ). التفسير الوسيط للزحيلي.ط:١، دمشق: دار الفكر.
الزحيلي، وهبة بن مصطفى(ب ت). الفقه الإسلامي وأدلته.ط:۴، سورية-دمشق:دار الفكر.
السعدي، عبدالرحمن بن ناصر(١٤٢٠هـ). تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان. بيروت:مؤسسة الرسالة.
الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير (١٤٢۴هـ). جامع البيان عن تأويل القرآن. الرياض: دار الكتب.
العزي، نجم الدين محمد بن محمد الشافعي. (١٤٣٢هـ).حسن التنبه لما ورد في التشبه. ط:١ سورية: دار النوادر.
الكاساني، علاءالدين أبوبكر بن مسعود(١٤٢٧-١٤٢٨هـ).بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع.ط: ١، مصر: مطبعة الجمالية.
الكشميري، محمد أنور شاه الديوبندي (١٤٢٦هـ)فيض الباري على صحيح البخاري.ط:١ ،بيروت: دار الكتب العلمية.
المباركفوري، أبوالحسن عبيدالله بن محمد عبدالسلام(١۴٠۴هـ). مرعاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح. بنارس- الهند: إدارة البحوث العلمية والدعوة والإفتاء.
المطرفي، رجاء بن عابد(١٤٢٩هـ). الكفارات في الفقه الإسلامي،ط:١ ،المدينة المنورة: مكتبة الملك فهد الوطنية.
النيسابوري، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري(١٤١٨هـ). صحيح مسلم. القاهرة: دار الحديث.
الهرري، محمد الأمين بن عبدالله الشافعي (١٤٢١هـ). تفسير حدائق الروح والريحان.ط:١. بيروت- لبنان: دار الطوق.

تاثیر ادبیات بالای جامعه در افغانستان

هدایت الله سلیم، محصل پوهنتون شیخ زاید، پوهنځی زبان و ادبیات، دیپارتمت پارسی دری صنف سوم.

ایمیل آدرس: hedaytullahsaleem@gmail.com

چکیده

هر زمانی که برای انسان‌ها پیغمبر عالم یا هرکسی دیگر که بـــه عنوان راهنما مردم آمده اند یگانه کار شـان دعوت به سـوی خداوند متعال اسـت قسـمت بزرگ از این مسـوولیت را ادبیات به عهده دارد. ادبیات اشکار کردن احساسات پنهان انسانی و به در آوردن انسان در آفاق زیبا و بی منتهاست. ادبیات در واقع همچـــون کشتی‌یی است که انسان را بـــه میانهٔ امواج سیل آسای افکار بشری می‌برد و انسان با صادقانه ترین بیان از روح خود که به سوی کمال و هدف دور- بسیار دور- امتداد یافته سخن می گوید. انســان در مســیر حرکت تکاملی‌اش که نیاز به قدرت دارد تا مراحل بحرانی معنویاتش را پشــت سر بگذارد و بر توان حرکتش بیفزاید و ادبیات قادر اسـت که در روح انسـان این سرود الهی را بـــه نوا در آورد سرودی که بر سرعت حرکت و زیبایی آفاق و آرامش و اسـتقرار روح می‌افزاید. همچنین ادبیات یکی از عرصه تاثیر گذار در اجتماع است. که ادبیات می‌تواند ملتی را جهت دهد و به انقلاب بکشانده و به سـنگر مبارزه سـوق دهد یا برعکس از مبارزه، حرکت و فعالیت به مفاره‌های تنهایی و عزلت بکشاند. ادیب موفق با ابداعات هدفمند ادبی‌اش می‌توانـــد ملتی را به حرکت بیاورد و به خیزش وادار سازد. جامعه‌ای که در آن ادبیات مثل مفسـده‌ای شرم آور به گوشه کنار زندگی اجتماعی و خصوصی آدمی رانده می‌شود، جامعه‌ای است محکوم به توحش معنوی و حتی آزادی خود را به خطر می‌اندازد. وقتی‌که ادبیات در یک جامعه حضور نداشته باشد آن جامعه بیروح می‌باشد؛ یعنی ادبیات در کل روح یک جامعه اســت اگر نباشــد جامعه روبه فوت می‌رود و تنها جســم‌اش باقی می‌ماند. وقتی‌که ادبیات نباشد احساسات و عواطف یک ملت خاموش شده و صفات ناپسندیده جامعه جای اخلاق پسندیده را می‌گیرد و اخلاق مردم زیبایی و آراسته‌گی خود را از دست می‌دهد.

واژه‌ها کلیدی: ادبیات، افغانستان، تأثیر ادبیات، جامعه و روح و روان.

۱.مقدمه

الحمدالله رب العلمین والصلات والسلام علی سیدالمرسلین و خاتم النبین محمد و علی آله و صحبه اجمعین و من تبعهم با حسان الی یوم الدین.

در دنیای امروز یگانـــه چیزی که ما را به شناخت کلیت انسانی‌مان رهنمون می‌کند، در ادبیات نهفته است. این نگرش وحدت بخش، این کلام کلیت بخش نه در فلسفه پیدا می‌شود و نه در تاریخ، نه در هنر و نـــه بی گمان در علوم اجتماعی. ادبیات از طریق متونی که به دست ما رسیده، ما را به گذشته می‌برد و پیوند می‌دهد با کسانی که در روزگاران سپری شده سوداها به سر پخته‌اند، لذت‌ها برده‌اند و رؤیاها پرورانده‌اند، و همین متون امروز به ما امکان می‌دهد که لذت ببریم و رؤیاهای خودمان را بپرورانیم. این احساس اشتراک در تجربه جمعی انسانی در درازنای زمان و مکان والاترین دستاورد ادبیات است و هیچ‌چیز به اندازه ادبیات در نوشتن این احساس برای هر نسل مؤثر نیست.

یکی از تاثیرات سودمند ادبیات در سطح زبان تحقیق می‌یابد؛ جامعه‌أی که ادبیات مکتوب ندارد، در قیاس با جامعه‌أی که مهم‌ترین ابزار ارتباطی آن کلمات در متون ادبی پرورده شـده و تکامل یافته حرف‌هایش را با دقت کم‌تر، غنای کم‌تر و و ضوح کم‌تر بیان می‌کند. جامعۀای بی‌خبر از خواندن که از ادبیات بوی نبرده، همچون جامعۀای از گنگ دچار زبان‌پریشـــی اســت و به سـبب زبان ناپخته و ابتدایی‌اش مشکلات بزرگ را در برقراری ارتباط خواهد داشت. این در مورد افزار نیز صدق می‌کند. که هرگز نمی‌خواند، یا کم می‌خواند یا فقط پرت و پلا می‌خواند، بی‌گمان اختلالی در بیان دارد، این آدم بسیار حرف می‌زند، اما اندک می‌گوید، زیرا واژه‌گانش برای بیان آن‌چه در دل دارد بسنده نیست.

۲. هدف تحقیق

هدف اصـلی تحقیق حاضر مبنی بر این اسـت که ادبیات چه اسـت؟ بالای جامعه چه تاثیرات دارند؟، بالای روح و روان مردم چقدر تاثیرات داشـــته؟، اگر داشـــته چه بوده می‌تواند؟ و اگر ادبیات وجود نمی‌داشت چه رخُ می‌داد؟

۳. میتود و روش تحقیق

جمع کردن مواد این مقاله به شکل کتابخانی و ساحوی بوده، از کتاب‌ها و مقاله‌های دست اول استفاده شـده اسـت و همچنان با چندین تن اسـتادان به شـکل مصـاحبه زمینه را مسـاعد نمودیم تا در رابطه به مو ضوع مورد نظر، نظریات و اقول شـــان را جمع آوری و نظریات هر کدام شـــان را در متن جابجا نمودیم.

۴. اهمیت تحقیق

ادبیات یگانه چیزی است که انسان را به اخلاق نیکو وادار می‌سازد هدف اصلی از این تحقیق مبنی بر این است که تأثیر ادبیات بالای جامعه در افغانستان چه است؟ ادبیات کدام پیام و رسالت‌شان را برای مردم رسانده و آگاهی حاصل شود، که چقدر تاثیر خاص بر اخلاق و کردار مردم و اجتماع دارد.

۵.ادبیات: به هر اثر نوشته شده، ادب یا ادبیات می گویند، از این واژه برای سخنی که از میزان سخنان عادی برتر و والاتر بوده و دارای کلمات زیباتر است استفاده می‌شود. مردم، سخنان برتر و والاتر را در ذهن و زبان خود، ضبط و برای هم‌دیگر نقل می کنند و از خواندن و شنیدن آن‌ها دگرگون گشته و برای احساس غم، شادی یا لذّت نیز استفاده می کنند.

واژه ادبیات در فرهنگ‌ها و لغت نامه‌ها جمع ادبیه و منسوب به ادب خوانده شده و عبارت از دانش‌های است که متعلق به ادب می‌باشد که علوم و آثار ادبی را شامل می‌شود. این کلمه در برابر واژه یونانی لیتر‌اه به معنای تمام آثار ادبی یک ملت، یک کشور و یا یک دوره است که در آن شاخه‌های مانند: ادبیات شفاهی و مکتوب، مختصات ادبی، داستان‌ها، سرودها و روایات مرتبط با رسوم و آداب مردمان و بالآخره ادبیات تطبیقی با همه شاخه‌ها و ریشه‌های خود شامل می‌باشد. به اصطلاح دیگر: ادبیات یک اثر هنری خلاق خوانده شده است؛ اثری که هنرمند به آن می‌پردازد و تنها یک فرضیه، یک تصور و یا یک نظام فکری خاص نیست، برای اینکه فرضیه‌ها، انگارها، تصورات و نظام‌های فکری متنوع به ساخت آن راه یافته و آن را شکل می‌دهیم. (abankelas.ir/، آقای محمد رابع حسنی ندوی) یکی از متفکرین اسلامی در اثر خویش ادبیات از نظر اسلام چنین بیان می‌دارد، ادبیات زنده‌گی را به نمایش می‌گذارد و آن را به تصویر می‌کشد و برای خواننده و شنونده تصویرهای را عرضه می‌کند که جلوهای رنگارنگ در آن بازتاب یافته است. در ادبیات زیبایی‌های جهان هستی و حیات و اشکال متنوع آن ظاهر می‌شود؛ تا جایی که اگر نگاه مستقیم و زنده‌گی برای ما مساعد نگردد، می‌شود آن را در آیینه ادب، با و ضاحت تمام به نظاره گرفت.(شریفی، ۹ص) در یک تعریف کلی ادبیات به تمام محصولات ذوقی و فکری یک ملت گفته می‌شود؛ که بصورت مکتوب یا به صورت نقل قول ادبیات شفاهی به ثبت رسده باشد؛ اما اروپایان معمولاً در فرهنگ‌هایشان ادبیات را این‌گونه تعریف کرده اند. ادبیات دانشی است که شامل مجموعه آثار مکتوب یک ملت و یا یک مملکت و یا یک زبان مشخص می‌شود؛ امروزه در ادبیات هر ملت، علاوه بر آثار مکتوب آثار غیر مکتوب نیز به چشم می‌خورد که آنها را ادبیات شفاهی می‌گوییم. آثار منظوم در زمینه دانش‌های از قبیل طب، ریا ضی، نجوم و فلسفه... نمی‌توانیم آنها را جزء آثار ادبی به شمار آوردم و نمی‌توانیم ادبیات گفت.

چون در آنها احساس، عواطف و تخیل وجود ندارد. طبق آنچه گفته شد به نظر می‌رسد علمی‌ترین تعریفی که از ادبیات می‌توان ارایه داد این است که بگوییم ادبیات عبارت است از مجموعهٔی آثار مکتوب و نامکتوب یک ملت که عواطف و احساسات آدمی را تحت تاثیر قرار دهد. در نتیجهٔ می‌توان گفت ادبیات هر دوره نماینده و حیات و فراز و نشیب‌های اجتماعی آن دوره بوده است و همراه با تحولات اجتماعی در زمان‌های مختلف تغییر می‌یابد و در هر عصر معنی و مفهوم خاص خود را پیدا می‌کند. (دکتر علی پور دریایی: www.com.civilica). «هر جامعه ادبیات را نظر به داشته‌های فرهنگی، هنری، اجتماعی و ادبی که دارند تعریف می‌کند؛ ادبیات یک ساحه بسیار گسترده را در بردارد. به همین خاطر نمی‌توانیم تعریف واحد به ادبیات داشته باشیم. پس باید گفت که ادبیات تمامی داشته‌های هنری، فرهنگی، ادبی، اجتماعی و... یک ملت یا یک جامعه را در خود منعکس می‌دهد. به طور کوتاه می‌توان گفت که تمام خُلق‌ها و تمامی رفتارهای پسندیده یک جامعهٔ چه به شکل کتبی و چه به شکل شفاهی باشد و مورد ستایش و ارزش روان باشد. ادبیات گفته می‌تواند.» (نورالله شاداب، مصاحبه خصوصي، ۲۰/۲/۱۴۰۳ شنبه ساعت ۸:۳۰ قبل از ظهر.) « در واقع می‌توان گفت که کاری نهایی ادبیات در واقع آرمان‌گرایی است؛ آرمان‌گرایی از گذشته‌ها تا به امروز یک تصور نسبتاً غلط در قسمت آرمان‌گرایی که از ادبیات وام می‌گریم وجود دارد. چون آرمان‌گرایی ادبیات تنها خلق آفرینش آثار ادبی نیست؛ بلکه پُسته زرین و پُسته واقعی با خواندن ادبیات تاثیر پذیر، فهم واقعی، درک شناختی و معرفتی از ادبیات برسیم با آرمان‌گرایی و آرمان‌های انسانی خود تبدیل به یک آثر هنری شویم، چون هنر خلقیت ادبیات در ملکه و ذهن هر انسان وجود ندارد؛ ممکن است که صدها کس ادبیات بخواند؛ ولی هیچ‌گاه نتواند شعر، هنر، داستان، رومان، پارچه شعری یا هنری... را خلق کند. ولی با دانستن ادبیات می‌توانیم آرمان‌گرایی را از ادبیات وام بگریم با وام گرفتن آرمان‌گرایی خود را تبدیل با یک آثر هنری برازنده، شاخص و برجسته سازیم، و در جامعه خود تقدیم می‌شویم. بهترین و حد عظمی کار ادبیات این است که فرد را تبدیل به یک اثر برجسته و مدبیر کند؛ وقتی‌که آرمان‌گرایی در وجودی انسان نمو کند از دیدن، برخورد، تعامل، تفاهم و از گفتگو آن به عنوان یک اثر هنری لذت برده می‌شود» (کاکا خان شاهزاده، مصاحبه خصوصی، ۱۷/۲/۱۴۰۳ پنجشنبه ساعت ۹ قبل از ظهر) «پس گفته می‌توانیم که ادبیات مجموعهٔ از آثار هنری و ذوقی و چکیده از غرایز معنوی ملت هاست، و تمدن هر ملت به نسبت عظمت و وسعت ادبیات‌اش شناخته می‌شود، و به طوری کلی ادبیات تابع زمان و مکان و نمائنده آداب و رسوم و تمدن مردم آن کشور است. ادبیات ابتدا از شعر آغاز شد و وقتی شعر شاعری به اوج خود رسید، تازه نوشته‌های نثری نیز آغاز شد.»

٦. تأثیر ادبیات بالای جامعه

ادبیات شاخه هنر است که در آن به وسیله ایجاد هنر را بیان و زبان را شکل می‌دهد مانند: ادبیات هنری، آموزشی و مستند در ادبیات به مقایسه با موسیقی ایجاد صحنه یا نمایش آثار از اهمیت بس فراوانی برخوردار است به گونه دیگر ادبیات مجتمع آثار مطبوع است که به عرصهٔها مسایل گوناگون علوم به این یا آن رسته ویژه اختصاص یافته باشد. مانند ادبیات تخنیکی، مجموعه ادبیات اختصاصی، ادبیات در باره تاریخ، ادبیات گسترده در باره محیط زیست؛ امروز در عصری که رشته‌های گوناگون علوم بـــا هم در ارتباط و مکمل یک دیگر اند، کار شناس علمی مطبوع در عرصهٔها گوناگون برکنار باشد. ادبیات مجموعه متن‌های است که آثار ماندگار و برجسته پیشینیان این یا آن تبار یا ملت را تشکیل می‌دهد. ادب و ادبیات آن گونه سخنانی است که از میزان سخنان عامیانه برتر بوده و مردم آن سخنان را در میان خود حفظ و نقل کرده اند، از خواندن و شنیدن آنها دگرگون گشته، احساس غم و شادی کرده لذت برده اند. به صورت معمول متن‌های ادبی به دو بخش تقسیم می‌شود. این گروه بندی در سخن شناسی، زبان پارسی و ادبیات جهانی سنت دیرینه دارد. سخنوران و دانشمندان رشتهٔ ادبیات از دیرباز کوشیده اند خط فا ضل میان این دو گروه را از نگاه تعریف و تمایز ارائه دارند. اداب عبارت است از رفتار پسندیده به هنجارهای جامعه- خصلت خوش، روش هنری، فضل و معرفت. ادبیات دانشی است که با تسلط بر آن شخص درست و نادرست، خوب و بد را تشخیص دهد. پیشینیان آنرا شامل علوم صرف، نحو، لغت، اشتقاق، معانی، عروض، بیان، بدیع، قافیه و بهره یافتن از هر دانشی بقدر نیاز دانسته اند (رحمت الله روند- Jawedn.com.s).

ادبیات ایده‌ها خیالی، افکار و خرد را می‌آفریند. و قواعد اساسی حکم بر طبیعت انسان و همچنین ساختار جهان را بررسی می‌کند. ادبای دانا در قدیم فهمیده بودند که اساساً امور خیر اساس در انسان خود را از طریق ارزش‌ها و نظام دینی که با آن ساختارهای در جامعه ایجاد کرده است، تجلی می‌کند تا بشر در تاریکی و تباهی، دست و پا نزند و به تحقیق و تحلیل آینده برای بهبود جامعه بپردازد. ادبیات هم برای قلب و هم برای روح مردم تسکین است، از این رو می‌تواند ابزار قدرتمندی برای تغییر باشد. (علی غفاری، cilica.com).

جامعه بدون ادبیات، یا جامعهٔ که در آن ادبیات مثل مفسده‌ای شرم آور به گوشه کنار زندگی اجتماعی و خصوصی آدمی رانده می‌شود و به کشتی انزوا طلب بدل گردد، جامعه‌ای است محکوم به توحش معنوی و حت آزادی خود را به خطر می‌اندازد. ادبیات یکی از اساسی ترین و ضروری ترین فعالیت‌های ذهنی است، فعالیت بی بدیل برای شکل گیری شهروندان در جامعه‌ی دموکراتیک مدرن،

جامعه مرکب از افراد آزاد. مردان و زنان همهٔ ملت‌ها در هر کجا که هستند در اصل برابرند و تنها بی‌عدالتی است که در میان آنان بذر، تبعیض، ترس و استعمار می‌پروراند. همه چیز بهتر از ادبیات به ما نمی‌آموزد که تفاوت‌ها را که تجلی قدرت آفزایش چند وجهی آدمی است بزرگ بداریم. مطالعهٔی ادبیات خوب بی‌گمان لذت بخش است؛ اما در عین حال به ما می‌آموزد که چه هستیم و چگونه ایم، با وحدت انسانی‌مان و با نقص‌های انسانی‌مان، با اعمال‌مان، رویاهامان و اوهام مان، به تنهایی مان و با روابطی که ما را به هم می‌پیوندد، در تصویر اجتماعی‌مان و در خلوت وجدانمان. زندگی در پرتو ادبیات بهتر شناخته و بهتر زیسته می‌شوند. در دنیای امروز یگانه چیزی که ما را به شناخت کلیت انسانی رهنمون می‌کند در ا دبیات نهفته است. این نگرش وحدت بخش این کلام کلیت بخش نه در فلاسفه یافت می‌شود، نه در تاریخ، نه در هنر، نه در علوم اجتماعی... جامعهٔای بی‌خبر از دانش که از ادبیات بویی نبرده، همچون جامعهٔ ای از کروگنگ‌ها دچار زبان پریشی است و به سبب زبان ناپخته و ابتدایی‌اش مشکلات عظیم در برقراری ارتباط خواهد داشت. اما مسئله تنها محدودیت کلامی نیست. محدودیت فکر و تخیل نیز در میان است. مسئله فقر و تفکر نیز هست، چرا که افکار و مفاهیم که ما به واسطه آنها به رمز و راز وضعیت خود پی می‌بریم، جدا از کلمات وجود ندارد. ما سخن گفتن درست، پرمغز، سنجیده و زیرکانه را از ادبیات خوب می‌آموزیم. در دنیای بی‌سواد و بی‌بهره از ادبیات، عشق و تمنا چیزی متفاوت با آنچه مایه‌یی ار ضای حیوانات می‌شود نخواهد بود، و هرگز نمی‌تواند از حد ارضای غرایز بدوی فراتر برود (عبدالله کوثری، /Faryad.blogta.com).

ادبیات یکی از عرصه‌های تأثیر گزار در اجتماع است. ادبیات می‌تواند ملتی را جهت دهد و به انقلاب بکشاند و به سنگر مبارزه سوق دهد و یا برعکس از مبارزه، حرکت و فعایت به مفاره‌های تنهایی و عزلت بکشاند. ادیب موفق با ابداعات هدفمند ادبی اش می‌تواند ملتی را به حرکت بیاورد و به خیزش وادار سازد و یا در خواب سنگین فرو گرداند. ادباء همواره در تاریخ بشر، ملت‌ها را رهبری کرده اند و تمدن‌ها را بنیاد نهاده اند و حتا توانسته اند حرکت‌های فکری و اجتماعی را سمت دهند. از همین رو یکی از رازهای موفقیت جریان‌های فکری و گسترش سریع آنها در میان اقشار مختلف جامعه وجود ادبیات بلند و حضور ادباء بزرگ در لایه‌های جامعه بوده است (دکتور عبدالصبور فخری، /www.gaheez.af.).

«ادبیات بالای به جامعه یک تأثیر والا دارد دست آوردهای که در ادبیات وجود دارد؛ تمام افرادی جامعه از محتوای آن استفاده می‌کند و از آن بهره می‌برد و بخاطر آراستن اخلاق پسندیدهٔی مردم جامعه تأثیر دارند. توسط ادبیات اخلاق ناپسند جامعه مردم عوض می‌شود و به اخلاق و صفات

شایسته تبدیل می‌شود. از این محتویات و شاهکاری‌ها جامعه استفاده می کند. تأثیرات بالای جامعه نشان می‌دهد.» (صالح محمد صالح، مصاحبه خصوصي، تاریخ .۲۰/۲/۱۴۰۳ یکشنبه ساعت ۱۱ قبل ازظهر). « در طول تاریخ وقتی که ما به ادبیات پارسی نگاه می‌اندازیم و آثار ادبی آن را بررسی می کنیم؛ هر کدام شان گنجینه‌های از فرهنگ، هویت، میراث فکری و فرهنگی ما است. وقتی که از این میراث‌ها بهرمند شویم... یکی از هدف‌های بزرگ و یا حجم بزرگ از ادبیات پارسی ما ادبیات متاحد است. این همان ادبیات است که ارزش‌ها و آرمان‌های انسانی را ترویج می‌دهد. در واقع برای خواننده ادبیات هم احساس و عاطفه ایجاد می کند. و احساسات آنها را تحریک می کند؛ که از این آموزه‌ها و ارزش‌ها بهرمند می‌شوند یعنی همه ادبیات ما انسانیت را ترویج می کند پس اگر به ادبیات آشنایی داشته باشیم آزادی و استقلال تمدن، فرهنگ ما در تمام عرصه‌های بالا میرود و ما شاهد یک جامعه آزاد، همه پذیر، انسان محور و انسان دوست خواهیم بود.» (محمد رضایی، مصاحبه خصوصي، تاریخ ۱۷/۲/۱۴۰۳ پنجشنبه ساعت ۱۰ قبل از ظهر). « هر جامعه حیثیت یک سکه را دارند که از دو روی ساخته شده باطن و ظاهر جامعه که ادبیات در آنجا ریشه و پایگاه ندارند یا به حاشیه رفته آنها کمتر درگیر اخلاق است؛ ولی عیب کار نیسبت به تأثیر ادبیات بالای جامعه از گذشته بسیار قدیم تا اکنون یک روی کرد نیسبتاً خام است. چون ما در مضمون تاریخ ادبیات در دیگر شاخه های شان کوشش نمودیم که ادبیات را از نظر تاریخی نگاه کنیم؛ در کشوری مثل افغانستان که سال‌ها درگیر جنگ است ممکن است تاریخ نویسی یک مقدار جان دارانه نوشته شده باشد. می‌توانیم همان تصویر واقعی جامعه خود را از دل ادبیات بیرون کشید و با خواندن ادبیات می‌توان ساختارهای خود را بشناسیم. یک تصویر واقعی از جامعه خود بسازیم. در طول تاریخ جوامع که کمتر درگیر کشمکش بودند یگانه حرف اولی شان شعر و هنر است مخصوصاً ادبیات پارسی که مشحون از اخلاق عشق عرفان معنویت... بوده. ولی مشخصاً تأثیر ادبیات بالای جامعه در افغانستان درروزگاری کشمکش‌های که پدر پسری خود را می کشت وقتی که این خشنودها را می‌بینیم که جامعه و ما از نظر نبودی احساس عاطفه و رویۀ پاک یک مقدار دورتر به حاشیه گذاشته شده است. اگر بخواهیم که جامعۀ ما در افغانستان ملبس به لباس اخلاق؛ احساس عاطفه باشده یقیناً که این خود همان ادبیات است نه چیز دیگر. یگانه پدیدۀ که فریاد می کشد نسبت به تبلیغ، عاطفه و احساس ادبیات است. اگر واقعاً به ادبیات چنگ زده شود بدون شک که جامعه سر شار از عاطفه و احساس محبت می‌شود؛ ادبیات همیشه در کوشش این است که انسان‌ها بدون شک که یک قدم نزدیک‌تر به سوی آدم شدن می‌روند.» (کاکا خان شاهزاده، مصاحبه خصوصی، ۱۷/۲/۱۴۰۳ پنجشنبه ساعت ۹ قبل از ظهر) تاثیر ادبیات بالای جامعه یک تاثیر اصلاحی است و جامعه را

به طرف شگوفایی، نیک‌بختی و به همدیگر پذیری سوق می‌دهد. تمامی غنامندی و ارزش‌های که در یک زبان نهفته است برای جامعه بیان می‌کند. چیزی که در این عرصه بسیار مهم است؛ غنامندی ادبیات است که خودشان از جامعه غنامند می‌شود. در این صورت در خدمت جامعه است. اکثر شان در شروع بشکل کتبی می‌آید و ماندگاری پیدا می‌کند، به همین علت تاثیرشان فوق‌العاده است. حتا امروز بعضی از جوامع والا در دنیا بر اساس ادبیات با قدامت که شهرت جهانی پیداکرده است. از آن جمله غرب خصوصاً یونان باستان است در متون کلاسیک بسیار ادبیات غنی و گسترده داشته حتا نمایش نویسی ادبیات دراماتیک یا تمثیلی بسیار شکل پیشرفته بوده امروز هم در این عرصه بسیار کاری زیاد می‌کند در شرق هم گونه‌های بسیار زیاد داریم. مثلاً: هند، جاپان، چین و به صورت قاطعانه باید گفت که سر زمین آریانای بزرگ نمونه‌های بسیار خوب از آثار قدیمی و کلاسیک ادبی وجود دارد. به همین خاطر می‌توان گفت که ادبیات بسیار دامنهٔ گسترده دارد و به خاطر شناسایی تمامی مفاهیم و ارزش‌های چه تاریخی و چه فرهنگی باشد؟ ادبیات تلاش می‌کند؛ تا این مسایل را برای مردم به معرفی بگیرد.

ادبیات در حقیقت بالای جامعه در افغانستان هم تأثیرات محدود به جغرافیه خود را داشته؛ و همچنان ما ادبیات را در جامعه افغانستان از منظر همان آرزش‌های که داریم آن را مطرح می‌کنیم. در کُل دیده می‌شود؛ که ادبیات در جامعه افغانستان حثیت یک پُل را به خود گرفته و منحیث یک پُل ارتباطی میان نسلی که در کلاسیک بوده یا دارا به نیاکان ما وصل می‌سازد؛ ادبیات است که تمام داشته‌های نیاکان را در خطه دارد. و نمونه‌های ادبیات: حماسی، غنائی، نمایشی و تعلیمی را به شکل ادبی بیان شده در ادبیات انعکاس یافته. ادبیات مسوولیت بسیار بزرگ دارد و در حقیقت آیینهٔ یی برای جامعه است. چون تمام داشته‌ها و ارزش‌ها که نیاکان ما در ایجاد آن نقش بارز دارند، دوباره برای ما به معرفی می‌گیرد. همچنان به نسل‌های آینده نشان می‌دهد که واقعاً در این سر زمین پهناور و تاریخی بزرگانی بودند که شمع ادبیات هنر، فرهنگ را همیشه به دوش گذشته و ستاره‌های تاب ناک در این عرصه بوده اند که در حقیقت یک درس انگیزش برای ما و دیگران می‌دهد؛ تا ما با این انگیزهٔ جزم و پُرشور و روح عالی به پیش برویم و ادبیات را بهترین راهنما برای زنده‌گی خود بدانیم و نقش و قدم که بزرگان ما برداشته‌ها را تعقیب نماییم. این در حقیقت همان مؤرثیت فرهنگی بزرگان و نیاکان ماست که باید به نسل آینده انتقال گردد. این وظیفه ادبیات در افغانستان می‌تواند باشد(نورالله شاداب، مصاحبه خصوصي، ۲۰/۲/۱۴۰۳ شنبه ساعت ۸:۳۰ قبل از ظهر).

در نتیجه می‌توان گفت که زنده گی هیچ ملتی جدا از ادبیات نیست ادبیات نزد اشخاص و ملل به عنوان غذا و چاشنی زندگی مطرح بوده است و مردم از دیر زمان با رمز جاذبه ادبیات ذاتاً جذب زیبایی برخودار است و مردم را به سوی خود جذب می‌کند و با زنده‌گی عجین می‌شود. پایگاه والایی برخوردار است که نمی‌توان آنها را از زنده‌گی مردم تفکیک کرد.(hawzah,net/fa/magazine).

پس باید گفت که ادبیات می‌تواند ما را از حفره‌های روان خویش آگاه سازد. ادبیات، یک جهان دیگر را پیش روی ما قرار می‌دهد؛ جهانی که در ساحت تخیل می‌تواند تلخ‌ترین و شیرین‌ترین وقایع را به تصویر کشیده و ما را با آنها آشنا سازد تا از احساس بی‌پناهی مان در مواجهه با مصائب جهان حقیقی بکاهد. ادبیات، تصویرما در آینهٔ تخیل است که به سوی ما دست دراز کرده است!

۷. تاثیر ادبیات بالای روح و روان انسان

در تخیل، همه چیز ممکن است. بسیاری از ما نسبت به لذت غوطه ور شدن در دنیای تخیل آگاهی دآریم؛ دنیایی که همه چیز در آن پرشور و البته منسجم تر از آن چیزی است که در دنیای واقعی تجربه می‌کنیم. ادبیات زاهدان تخیل است و فراتر از دیگر هنرها، قدرت زایندگی دارد. مهم‌ترین کاربرد ادبیات در راستای اهداف درمانی، مطالعه به قصد رهایی و فاصله گرفتن از روزمرگ است. پناه آوردن به ادبیات می‌تواند راهکاری در جهت خارج ساختن ما رزکار زار دغدغه‌های روزمره به حساب آید؛ به نحوی که بتوانیم با شهامت و انگیزهٔ دو چند به میدان مقابله با دغدغه‌های مذکور بازگردیم. بطور مثال مطالعهٔی زمان یکی از اصلی‌ترین روش‌های تحمیل نظم به زندگی‌های نامنظم و پُر فراز و نشیب ما محسوب می‌شود. زیرا ما هم‌زمان با مطالعه، در حال زیستن هستیم؛ خواه از آن آگاه باشیم یا خیر. بنابر این ادبیات یک منبع حیاتی برای بازخوانی زنده‌گی ما محسوب می‌شود که سرشار از نکات ظریف، انسانی و در راستای حل و فصل تنازعات فردی است. از همین رو، بسیاری از داستان- به خصوص داستان‌ها کلاسیک- برکنار آمدن با درگیری‌های درونی انسان یا شرایط دشوار پیرامون او متمرکز هستند (مجید صادق حسینی، Nikaram.com). زندگی هیچ ملتی جدا از ادبیات نیست؛ ادبیات نزد اشخاص وملل، به عنوان غذای روح مطرح است و مردم از دیر زمان با آن زیسته اند و انس داشته اند، هم‌اکنون نیز این حالت وجود دارد. دامنه گسترده ادبیات و شاخ‌ها و برگ‌های آن به حدی است که هر قوم، ملتی و هر شخصی را با فرهنگ‌های مختلفی که دارند، به نوعی آن را دربر می‌گیرد. مردم ذاتاً جذب زیبایی‌های هنری می‌شوند. کاملاً هنر، نوعی شناخت زیبایی، به کارگیری زیبایی، خلق و پدید آوردن زیبایی در آثار هنری است. حس جمال طلب و زیبایی دوست در سرشت انسان به ودیعت نهاده شده است. خداوند متعال نیز، خالق زیبایی و جمال را دوست دارد. ادبیات به شکلی

مفاهیم ذهنی و احساس‌های درونی و اندیشه‌های بشری است، در قالب نافذ و گیرا و چون از زیبایی برخوردار است مردم را به سوی خود جذب می‌کند و با زندگی عجین می‌شود. از مجموعهٔ آنچه فرهنگ ملل و ادبیات را تشکیل می‌دهد، یک سرای از شعرها، داستان‌ها و مثال از چنان جایگاه و پایگاه والایی برخوردار است که نمی‌توان آنها را از زندگی مردم تفکیک کرد. مردم با ادبیات خود شان زندگی می‌کنند و ادبیات سایهٔ بر ذهن و زندگی آنها می‌افکند و از همین رهگذر است که ادبیات مردمی شکل می‌گیرد. اگر این گونه آثار ادبی، پیوند با اندیشه‌ها و باورهای مکتوبی هم داشته باشد فراگیرتر خواهد بود زیرا حس دینی و معتقدات مذهبی فراگیر ترین عنصری است که مردم را به یک‌دیگر پیوند می‌دهد و عامل ارتباط و هم‌بستگی و وحدت میان انسان‌هاست. ترجمه آثار ادبی به زبان‌های دیگر، نشانهٔ وجود روح و پیام خاصی در آنهاست که مردم دیگر هم آن محتوا را با فطرت خویش مأنوس می‌یابند. این مرز شکنی در ادبیات، علاوه بر جنبه محتوایی و غنای آن جنبه بیان زیبایی هم دارد که زمین و زمان را درمی‌نورد و یک اثر ادبی خوب متعلق به همه جهان می‌شود نه کشور یا زبان خاص. و به همین دلیل در قرون مختلف ماندگار می‌شود و به زبان‌های دیگر نیز ترجمه می‌شود. (جواد محدثی، Srahim.blogfa.com)

در واقع ادبیات برخاسته از روح و روان انسان است. چنان که استاد بهار می‌گوید: شعر آن است که از دل بجوشد و بر دل بنشیند. ادبیات چیزی نیست جز تراوشی روحی انسان چیزی که از روح بر می‌خیزد بر روح‌های دیگر تأثیرات خود را دارد. چنانچه که ادبیات و شعر هر دو شان خاستگاه الهی دارند و هر دو شان یکجا بوجود آمده که نوعی از الهام است. پس ادبیات بالای روح روان انسان تأثیرات عمیق دارد. ادبیات چیزی نیست جز انسان سازی همیشه فریاد و شکایت از فقر، جنگ، بدبختی، تنگ دستی... برای کسان می‌کند که عامل این کارها است. در کل ادبیات مردم را بسوی انسانیت و همدیگر پذیری دعوت می‌کند. یکی از بزرگ‌ترین رسالت ادبیات انسان سازی است. تاثیر مهم دیگر آن که روح و روان انسان را آرام می‌کند و اضطراب را از بین می‌برد. (محمد رضایی، مصاحبه خصوصي، تاریخ ۱۷/۲/۱۴۰۳ پنجشنبه ساعت ۱۰ قبل از ظهر).

۸. جامعه در نبود ادبیات

وقتی‌که ادبیات در یک جامعه وجود نداشته باشد جامعه بیروح شده و روبه افول می‌رود تنها جسم‌اش باقی می‌ماند. وقتی‌که ادبیات نباشد احساسات و عواطف یک ملت خاموش می‌شود همچنان صفات ناپسند جامعه جای اخلاق پسندیده را می‌گیرد اخلاق مردم زیبایی و آراسته‌گی خود را از دست می‌دهد. و دیگر این که ادبیات زادهٔ زبان است به همین خاطر است اگر ادبیات نباشد، زبان به حالت

رکود می‌رود و زبان شـــکل معیاری و هنری خود را از دســـت می‌دهد و بی ارزش می‌شـــود. در نبود ادبیات جامعه دیگر هویت فرهنگی ندارد.(نورالله شاداب، مصاحبه خصوصي، ۲۰/۲/۱۴۰۳ شنبه ساعت ۸:۳۰ قبل از ظهر) در یک جامعه نبود ادبیات به این معنا ست که در آن جامعه انسان در عصر-شکارگر است؛ که از اخلاق، عواطف، درک تعامل و گفتگو آگاه نیست. چون یگانه چیزی که در ادبیات وجود دارد و آن را ترویج می‌کند خُلق گفتگو، معنا و حرف است ادبیات تعامل جنگ گفتگوها اند نه جنگ اسلحه و صلاح. جنگی تعقل، تدبر، احساس و عواطف است. در جامعه افغانی وقتی‌که پدر پسر-خود را می‌کُشـت به معنایی این اسـت که ما از احسـاس و عاطفه فاصـله گرفته‌ایم اصـلاً از ادبیات آگاهی نداریم. نبود ادبیات یک فاصـــله جبران نا پذیر اســـت که در آن قرار داریم و آن را در جامعه تجربه می‌کنیم. اگر در این حوزه توجه نگردد. ممکن است این بی‌احساسی و بی‌عاطفه‌گی در میان جامعه از سـوی دیگر روح و روان جامعه ما را از هم پراگنده می‌کند. (کاکا خان شـاهزاده، مصـاحبه خصـوصـی، ۱۷/۲/۱۴۰۳ پنجشنبه ساعت ۹ قبل از ظهر.) ادبیات جلوۀ از زبان است؛ اما سخن بالاتر از سخن عادی اند: از طرف دیگر بیان نیات انسان یا بیان مافی‌الضمیر انسـان اسـت. ولی در کُل نمی‌توانیم جامعه را تصـور کنیم که در آن جامعه ادبیات وجود نداشـته باشـد. در معنای خاص مثلاً شـعر رومان خوانده نشوده و کسی نتواند متن ادبی بنویسد هیچ کس نتواند همین احساسات و عواطف درونی خود را به نابودی رو به رو خواهد کرد.

۹. عوامل کم رنگ بودن ادبیات

در قسمت کم‌رنگ شـدن ادبیات خصـوصـاً در کشـور ما عوامل گوناگون دخیل اسـت. از جمله نبودن امنیت و آرامش وقتی‌که امنیت نباشـد و انسـان آزادی معنوی نداشـته؛ هیچ‌گاه نمی‌تواند احسـاسـات درونی و عواطف خود را بیان کند و این ســبب می‌شــود که هیچ اثر ادبی خلق نگردد. عامل دیگر اقتصـاد اسـت که در آمدها مردم رو به کثرت می‌رود. همه مردم تلاش می‌کند که راهی بروند که از آن تأمین معیشت خود را کند. همین جاست که ادبیات رونق نمی‌گیرد و باعث رکود آن می‌شود، تا ادبیات یک ملت سـقوط کند. عامل دیگر بیسـوادی یا ضعف در قسـمت زبان آموزی اسـت. در فلسـفۀ قرن بیســتم انیشــتاین می‌گوید؛ محدودۀ جهان من محدودۀ زبان من اســت یعنی به هر اندازه که زبان من گسترده و بزرگ اسـت به همان اندازه جهان من هم بزرگ اسـت و هر کس که از زبان بهرمند نباشـد و ســوادی کافی از زبان خود نداشــته باشــد نمی‌تواند به ادبیات عادت بگیرد و از ادبیات خود بهره ببرد چون ادبیات از گذشـته دور تا امروز در تحول و در تطول‌ها بوده و نیاز به یک دانش زبانی داریم تا از

ادبیات بهره‌مند شـویم و اسـتفاده اعظمی نمایم (محمد رضـایی، مصـاحبه خصـوصي، تاریخ ۱۷/۲/۱۴۰۳ پنجشنبه ساعت ۱۰ قبل از ظهر).

۱۰. نتیجه گیری

در این تحقیق باید ا ضافه کرد که قبل از این همه‌یی تحقیقات که درباره تاثیر ادبیات انجام داده شـده بود روی کتاب‌ها و دیگر نوشته استوار بود؛ اما ما شیوه یی دیگر را امتحان کردیم؛ بنابر این جمع آوری را از دو شیوه انجام دادیم. یکی از کتاب‌ها معتبر، مقاله‌های بین‌المللی و دیگر از راه مصاحبه و گفتگو با اسـتادان معاصر پوهنتون های معتبر در مورد مو ضوع ذیل پُرسـیدیم، و نظریات شـان را جمع آوری کرده و در قالب نثر در آوردیم.

آدامی فطرتاً طوری خلق شــده اســت که در هر زمان و در مکان احتیاج به تربیت و ادب دارد. از زمان حضرت آدم تا حضـرت خاتم‌النبین و مرتبت، همــواره تشویش انسان بر این است که باید تعلیم، تربیت و ادب را بگیرد. به همین اســاس گفته می‌توانیم که زندگی هیچ ملتی جدا از ادبیات نیســت. ادبیات نزد اشـخاص و ملل، به عنوان غذای روح و چاشنی زندگی مطرح بوده است و مردم از دیرزمان با آن می‌زیســته اند و انس داشــته اند. دامنه ادبیات به حدی گســترده اســت که هر قوم و ملتی و هر شـخصی را با فرهنگ‌های مختلفی که دارند، به نوعی در بر می‌گیرد. نگاهی به فرهنگ مکتوب ملت‌ها (کتاب)، شـعرها و سرودها، دیوان‌های اشـعار، امثال و حکم و ضرب المثل‌ها، داسـتان‌ها وافسـانه‌ها، نقاشی‌ها، خوشنویسی‌ها ، خطاطی‌ها و هنرهای گوناگونی که به کلام و سخن و نوشته مربوط می‌شود، گستردگی دامنه ادبیات را نشان می‌دهد.

سرچشمه‌ها

القران کریم.

شریفی، محمد فاضل.(۱۳۸۸). ادبیات کودک در افغانستان. نشرات اکادمی علوم.

تاثیر ادبیات بر جامعه «ادبیات اجتماعی» علی غفاری .cilica.com.

جواد محدثی، /Srahim.blogfa.com.

دکتور عبدالصبور فخری، ادبیات چیست؟ /www.gaheez.af.

دکتر علی پور دریایی، ادبیات چگونه زندگی ما را بهبود می بخشد، www.com.civilica.

رحمانی، آرش. چرا مطالعه ادبیات برای جامعه ضروری است؟/Arashrahmani.blogfa.com/post/1 .

رحمت الله روند، ژانویه/۲۰۱۷/۲۳ Jawedn.com.s.

ماریوبارگاس یوسا، «چرا ادبیات؟» برگردانیده عبدالله کوثری، /Faryad.blogta.com

مجید صادق حسینی، ادبیات و تاثیر آن بر سلامت روان، /.Nikaram.com.

علی آبان، ادبیات چیست؟ ویکی پدیا، دانشنامه آزاد.

مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد په وړاندې د برېښنايي حکومتوالۍ رول

پوهنمل عبدالرحیم احمدي، شیخ زاید پوهنتون، کمپیوټر ساینس پوهنځی، معلوماتي ټکنالوژۍ څانګه.
پوهنیار عبدالروف خاموش، شیخ زاید پوهنتون، کمپیوټرساینس پوهنځی، معلوماتي سیستمونو څانګه.
برېښنالیک: abdurahim.ahmadi@gmail.com
برېښنالیک: raufkhamosh@gmail.com

لنډیز

د نننۍ عصري ټکنالوژۍ په وخت کې د هېوادونو ترمنځ د برښنايي خدماتو په برخه کې سیالي رامنځ ته شوې ده، تر څو یو له بل څخه ښه خدمات وړاندې کړي او خپل هېوادونه د نورو له محتاجۍ څخه خلاص او ازادې برنامې پر مخ یوسي. برښنايي حکومتوالي د مخابراتي او معلوماتي ټکنالوژۍ پر مټ د یوه هېواد په بېلابېلو سکتورونو کې عامه خدمات وړاندې کوي او د بشر ژوند ته یې ګڼ شمېر اسانتیاوې برابرې کړې دي. د عامه خدماتو وړاندې کول بغیر له برښنايي حکومتوالۍ څخه په بېلا بېلو ډولونو فساد ته زمینه برابروي. د دغه څېړنې عمده هدف په افغانستان کې د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ دندې ارزیابي کول دی. په یاده څېړنه کې د مختلط څېړنیز میتود څخه کار اخیستل شوی او د نمونې اخیستنې لهپاره تصادفي او قضاوتي میتودونه کارول شوي دي. د څېړنې پایلې په ګوته کوي چې د مالیاتي خدماتو په برخه کې د بانکي حساب په پرانستلو کې (Taxpayer Identification Numbers) TIN کارول، مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارول، د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرول او د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم اړوند برخه کې په زیاته اندازه د فساد مخه نیولې ده. د یادو پایلو پر بنسټ د هېواد مالي ادارو ته د فساد د مخنیوي او غوره عامه خدماتو وړاندې کولو په پار لازمې سپارښتنې شوې دي.

کلیدي ټکي: برېښنايي حکومتوالي، برښنايي خدمات، فساد، معلوماتي سېستمونه، TIN

پېژندنه

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِیمِ، الحمدلله رب العالمین والصلوة والسلام علی سیدالمرسلین و علی اله و اصحابه اجمعین. د برښنايي حکومتوالۍ کارول په نننۍ عصر کې د پرمختللو او پرمختلونکو هېوادونو د پرمختګ وسیله ګڼل کېږي، چې پرمټ یې یو له بله سره د عامه، اقتصادي، تعلیمي، مخابراتي، امنیتي او داسې نورو خدماتو په وړاندې کولو کې یو له بله سره سیالي کوي. همدا برښنايي حکومتوالي ده، چې د عامو ولسونو لاسرسی حکومتي چارواکو او مسؤلینو ته رسوي تر څو د دوی غوښتنې او اړتیاوې په پام کې

ونيول شي. له بله اړخه حکومتي اداري هم د خپلو خدماتو د کيفيت لوړولو او د عام ولس رضايت او اعتبار ترلاسه کولو په پار د برښنايي حکومتوالی عملي کولو ته اولیت ورکوي، ترڅو د دولتي کارونو په سرته رسولو کې شفافيت رامنځته شي، کیفيت يې لوړ شي او اړوند برخو کې د فساد مخه ونيول شي.

د افغانستان په مالياتي او نورو ډېرو خدماتو کې هم د برښنايي حکومتوالۍ کارولو ته ډېر ارزښت ورکړل شوی دی او په دې برخه کې د پام وړ لاسته راوړنې ترلاسه شوي دي. دولتي ادرې په خپلو اداري مراحلو کې تر ډېره بريده مخابراتي او معلوماتي ټکنالوژي کاروي، ولې ځينې دولتي اداري د عام ولس لخوا د عامه خدماتو په وړاندې کولو کې په فساد تورنې شوي دي او له خدماتو څخه يې خوښ نه دي.

د څېړنې پايلې د ماليې وزارت لپاره د برښنايي حکومتوالۍ له لارې د فساد په مخنيوي کې د اوږد مهاله او لنډ مهاله پلانونو او تصميم نيولو لپاره موثقه سرچينه کيدلی شي. همدارنګه د څېړنې پايلې په عملي کيدو سره به په افغانستان کې د فساد د مخنيوي او دولتي کارونو کې د شفافيت راوستلو او کيفيت لوړولو پاليسيو ته غنا وروبخښل شي. په دې توګه به افغانستان هم د خپلو سيالو هېوادونو سره د برښنايي حکومتوالۍ خدماتو په وړاندې کولو کې د سيالۍ ډګر د سرليکې خواته ځان ورسوي.

1-1 د څېړنې مسئله

فساد په افغانستان کې يوه سنجيده، پلان شوې او پيچلې مسئله ده. د اسيا فونډېشن لخوا په ۲۰۱۷ عيسوي کال ترسره شوي سروې کې ۸۳,۷٪ سلنه ګډونوال فساد ته په افغانستان کې د يوه غټ مشکل په توګه ګوري. په ياد کال کې د فساد معلومولو محلي سروې کې د ۷۲٪ سلنه ګډونوالو لخوا په دې اخرو کلونو کې د هېواد د پرمختګ پر وړاندې فساد ډېره جدي ستونزه بلل شوې ده. سر بېره پر دې د انتيګريټې واچ ۲۰۱۸ ميلادي کال راپور تر ډېره په هېواد کې په فساد او خپلولۍ پاللو ټينګار کړی دی، همدا راز د فساد پراختيا د عامو خلکو په باور باندې ډېر منفي تاثير لري، چې د فساد محلي سروې زياته برخه يعنې ۷۳٪ سلنه ګډونوال د هېواد په محلي ادارو او عامه خدماتو باندې بې باوره شوي دي. له بله اړخه د فساد ضد سرچينې 4U له ادرسه په ۲۰۱۸ عيسوي کال کې افغانستان د ۱۸۰ هېوادونو ترمنځ ۱۷۲ يا اتم نمبر په فساد ککړ هېواد بلل شوی دی. همدارنګه په همدغه وخت کې نړيوال بانک هم افغانستان د نړۍ په لسو فساد ککړو هېوادونو کې شمار کړی دی [۱۰]. خو په ۲۰۱۹ عيسوي کال د شفافيت نړيوالې فساد پيژندونکې اداري د راپور له مخې افغانستان په فساد کې د يو سلو اتياوو هېوادونو له منځ څخه ۱۷۳ يا په فساد ککړ اووم هېواد بللی دی [۹]. سر بېره پر دې افغانستان د اداري فساد پر وړاندې د ډېرو سختو

ننګونو سره مخ دی [۸]. د سیګار ۲۰۲۰ عیسوي کال د جنوري میاشتې راپور په ګوته کوي، چې که افغانستان د خارجي مرستندویانو کومکونه غواړي اوس هم د فساد سره د مبارزې د سروې اړتیا شته [۱۱]. ددې لهپاره چې یادې ستونزې ته حل پیدا شوی وي، نو یوې څېړنې ته اړتیا ده، چې په افغانستان کې د برښنايي حکومتوالۍ رول د فساد پر وړاندې وځېړل شي. تر څو په راتلونکي کې د برښنايي حکومتوالۍ په مرسته شفافې او لوړ کیفیت لرونکي دولتي ادارې ولرو او پر مټ یې افغاني ټولنې او سیمې ته غوره خدمات وړاندې شي.

۱-۲ د څېړنې موخې

د دې څېړنې عمده موخه د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد په وړاندې د برښنایي حکومتوالۍ دندې ارزیابي کول دي، چې د یادې څېړنې په سروې کې د ګډونوالو نظرونه د برښنایي حکومتوالۍ رول د فساد په وړاندې تر عنوان لاندې راټول شوي دي او په لاندې فرعي موخو تمرکز کوي:

- د مالیاتي خدماتو په برخه کې د برښنايي حکومتوالۍ رول د فساد په وړاندې ارزیابي کول.
- د مالیاتي خدماتو په برخه کې د برښنايي حکومتوالۍ پرمټ د فساد د مخنیوي په پار لازمې سپارښتنې کول.

۱-۳ د څېړنې پوښتنې

یادې څېړنې عمده پوښتنه په مالیاتي خدماتو کې د فساد په وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ په اړه ده، چې ایا برښنايي حکومتوالي د فساد په وړاندې موثره تمامیدلای شي؟ چې په لاندې فرعي پوښتنو باندې مشتمله ده.

- ایا د مالیاتي خدماتو په برخه کې برښنايي حکومتوالي د فساد سره د مبارزې پر وړاندې رول لوبولی شي؟
- څنګه کولی شو د برښنايي حکومتوالۍ په کارولو سره په مالیاتو کې فساد له منځه یوسو؟

۱-٤ د څېړنې ارزښت

تر اوسه په هېواد کې د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ د رول په اړه ډېرې کمې څېړنې ترسره شوې دي او یاده څېړنه به په دې برخه کې نورو څېړنو ته لاره پرانیزي. د دغه څېړنې لاسته راوړنې د مالیې وزرات لهپاره خورا مهمې دي، چې پر بنسټ به یې د برښنایي خدماتو په پلانونو، پالیسیو او لوایحو کې لازم او د پام وړ اصلاحات راولي. همدارنګه د یادې څېړنې پایلې به حکومت وهڅوي چې ټول مؤسسات او شخصي شرکتونو ته د TIN (Taxpayer Identification Numbers) استعمال جبري کړي، تر څو یو خوا د دولت په عوایدو کې زیاتوالی راشي او بل طرف د دوه ګونو دندو تشخیص

اسان شي. سر بېره پر دې ماليې وزارت اړوند اداري لګه مستوفيتونه او نور به ددې څېړنې لاسته راوړنې د يوه لارښود په توګه وکاروي تر څو د مالياتي خدماتو په وړاندې کولو کې د عام ولس رضايت، ننګه او ملاتړ ترلاسه کړي.

۵-۱ د څېړنې اړتيا

څرنګه چې دا وروستي څو لسيزې برښنايي حکومتوالۍ ډېر چټک پرمختګ کړی دی او د هېوادونو تر منځ رقابتونه رامنځ ته شوېدي، د دې لهپاره چې هېواد مو په برښنايي حکومتوالۍ د پرمختګ څخه برخمن شي نو دې څېړنې ته ضرورت ليدل کيږي تر څو د مالياتي خدماتو برخه کې هم اړوند خدمات رامنځ ته او چټک شي. دا څېړنه به د ليکوال سره په علمي ترفيع کې د يوه علمي اثر په ډول و کارول شي او داسې نور...

تېرو ليکنو او څېړنو ته کتنه

۱-۲ برښنايي حکومتوالي

برښنايي حکومت د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوژۍ ګډ کارول دي، چې د حکومت کړنې او خدمات چټک کوي[۱]، [۱۲]. په ځانګړي ډول، برښنايي حکومت د برښنايي ټکنالوژۍ له داسې کارولو څخه عبارت دی، چې د حکومت اداري کارونو پرمخ وړلو کې موثريت، اغېزمنتوب او د خدماتو په وړاندې کولو کې پرمختګ رامنځ ته کړي [۱۲]. همدارنګه برښنايي حکومت هغه حکومتي اداره په ګوته کوي، چې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوژۍ څخه په ګټه اخيستنې په کارونو کې موثريت لټوي. د نورو سره معلومات شريکوي او په اغېزمنه توګه خلکو ته خدمات وړاندې کوي [۱]. په عام ډول له محلي معلومات او خدمات په ډيجيټل يا د انټرنېټ په واسطه ښاريانو، شرکتونو او د حکومت نورو ادارو سره شريکول له برښنايي حکومتوالۍ څخه عبارت دي، چې د معلوماتي ټکنالوژۍ او انټرنېټ د کارولو څخه په استفادې دولتي خدمات ښاريانو، شرکتونو او نورو دولتي ادارو ته چټک کوي او مشتريان يې دولتي خدماتو ته څلورويشت ساعته ټوله اونۍ لاس رسی لري [۲]، [۱۳]. د مخابراتي او معلوماتي ټکنالوژۍ کارولو په بې ساري ډول په دولتي خدماتو، صنعتي ادارو جوړښتونو، د معلوماتو په شريکولو کې موثريت او کيفيت ته په کتو تغييرات رامنځ ته کړي دي [۱٤]. په همدې ترتيب ويلای شو چې د ټکنالوژۍ پر مټ د ښو خدماتو، ښې حکومتوالۍ، د ښاريانو او تجارتي شرکتونو تر منځ د موثرو او اغيزناکو اړيکو جوړول، د انټرنيټ څخه په ګټه اخيستنې د کارونو تر سره کول او ښاريانو ته د معلوماتو او خدماتي کړنو ليږل له برښنايي حکومت څخه عبارت دي [۳].

۲-۲ افغانستان کې فساد

که څه هم په نړۍ کې د خدماتي شرکتونو او نورو ادارو په وړاندې فساد يو د پام وړ خطر بلل کيږي، چې اقتصادي پرمختګ کمزوری کوي او د موثرې پانګونې لهپاره خنډ او مانع ګرځي [٤]. د نړۍ زيات

هېوادونه دا دوه لسيزې بېلابېل ډوله برښنايي خدمات د مخابراتي او معلوماتي ټکنالوژۍ څخه په ګټې اخيستنې پيل کړي دي، تر څو په خپلو داخلي کارونو او خدماتو کې پرمختګ او همدارنګه د نړيوالو تجارانو سره خپلې اړيکې غښتلې کړي [۵]. له بله اړخه د نړيوال بانک لخوا فساد د اقتصادي او ټولنيز پرمختګ په مقابل کې يو عمده او لوی خنډ بلل شوی دی [٦]. همدارنګه شاهين يوسف زاده او زاهيقينګ ضيا خپله ليکنه کې فساد په افغانستان کې د غټو ستونزو په سرليکه کې ياد کړی دی. نوموړي زياتوي چې افغانستان په زياته کچه له فساد څخه اغېزمن شوی هم دی [۷].

يوناما زياتوي چې په افغانستان کې زياتو بنسټونو په عين وخت کې د فساد پر وړاندې مبارزه کړې ده، چې دغه مبارزه د کوم چوکاټ يا واحد فريم ورک په نظر کې نيولو پرته د فساد پر وړاندې تر سره شوې ده. افغانستان کې د فساد پر ضد بنسټونه د مالي ستونزو او اداري کارمندانو د پوره وړتيا نه درلودلو له امله د پرمختللي فساد پر وړاندې دومره پراخ تدابير نشي نيولای، تر څو په مکمله توګه د فساد مخنيوی وکړي. همدارنګه مهم بنسټونه ازاد او مستقل هم نه بلل کيږي، ځکه چې د ولسمشر د صلاحيتونو لاندې خپل کارونه پر مخ وړي. د دې نيمګړتياوو تر څنګ بيا هم په دې نږدې تيرو کلونو کې د فساد پر وړاندې ځينې مهم اقدامات ترسره شوي دي، چې د هغوی له ډلې څخه يو د جزا قانون او دويم د افغانستان د فساد ضد ستراتيژي تصويب کول يادولی شو [۱۰]. روڼتيا او عامه کنټرول د اداري فساد سره د مبارزې بنسټيز اصول دي. دواړه اصول د برښنايي حکومتوالۍ اغېزناک فعاليت په ګوته کوي، کوم چې په ۲۱مه پيړۍ کې د خلکو او دولت ترمنځ د شفاف او حساب ورکوونکي برښنايي مواصلاتو معرفي کولوسره د اداري فساد او بيوروکراسۍ پر وړاندې د مبارزې لهپاره نوي ميکانيزمونه وړاندې کوي[۳].

۳-۲ د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ رول:

د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ رول د نمونې په ډول د قزاقستان هېواد له تجربو څخه استدلال کيږي، چې ياد هېواد د برښنايي حکومتوالۍ په عملي کېدو سره د پراخ زيان او اداري فساد کمولو کې د پام وړ لاسته راوړنې لري. د څېړنې پايلې په دې ټينګار کوي، چې برښنايي حکومتوالي د يوې مهمې وسيلې په صفت د فساد په کمولو کې اغېزناک رول لوبوي[۳]. همدارنګه د برښنايي حکومتوالۍ عملي کېدو او فساد تر منځ اړيکې د بنګله دېش هېواد اړوند د يوې علمي څېړنې نتايج ښيي، چې برښنايي حکومتوالي کولای شي په يوه هېواد کې د فساد کچه راټيټه کړي [۱]. همدا راز د جنوبي کوريا په هېواد کې د تر سره شوې څېړنې پايلې دا په ډاګه کوي، چې که څه هم د فساد پر وړاندې نور عوامل لکه علم، رواج، سياسي ثبات او اقتصادي پرمختګ اغېزې لري خو تر ټولو مهم يې د فساد ضد وسيلې په توګه د برښنايي حکومتوالۍ په کار اچونه معرفي شوې ده [٦]. دا چې برښنايي حکومتوالي د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوژۍ په مرسته عامه خدمات وړاندې کوي او په اړوند برخو کې د فساد مخنيوی هم کوي، چې نمونه يې د څېړنې موخو ته په کتو په لاندې برخه کې په لنډ ډول ليکل شوې ده:

٤-٢ د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول

مالیاتي خدمات چې په یوه هېواد کې د اړوند مالیې وزارت او مستوفیتونو مربوط کیږي، د یوه هېواد عایداتو په مدیریت او پرمختګ کې مهم رول لوبوي. یاد ارګانونه د مالیاتو راټولولو لهپاره ځانګړي او مجهز کمپیوټري معلوماتي سېستمونه کاروي، چې پر مټ یې د مالیاتو راټولیدل ښه اداره کېږي. همدا راز د یادو ادارو لخوا د مامورینو لهپاره ځانګړی میکانیزم کارول کیږي تر څو د ټولو دولتي او خصوصي سکتورونو مامورینو څخه د مالیاتي قوانینو او لوایحو پر بنسټ مالیه د دولت خزانې ته جمع شي او اړوند برخو کې د فساد مخه ونیول شي [١٥].
خو که د پورته خدماتو وړاندې کولو لهپاره په یوه هېواد کې د برښنایي حکومتوالۍ پالیسي شتون ونه لري، شاید له یادو خدماتو د هېواد وګړي، خصوصي او دولتي سکتورونه څه ډول چې لازمه وي ګټه پورته نه کړي. یو مامور به په عین وخت کې زیاتې رسمي دندې ترسره کوي او مالیه به د یوې دندې دولت ته سپاري. همدارنګه د قوانینو خلاف خپل سري مالیات به د دولتي ارګانونو لخوا راټولیږي او د دولت خزانې ته به هم نه جمع کېږي، چې فساد ته پراخه زمینه برابروي [١٧]. پورته ستونزو ته هغه وخت د پای ټکی ایښودل کېږي، چې په یوه هېواد کې د برښنایي حکومتوالۍ عملي کېدو له مخې د مالیې وزارت او مستؤفیتونو له ویب سایټونو د مالیې اړوند قوانین او لوایحو ته د عامو وګړیو، خصوصي او دولتي سکتورونو لاسرسی شتون ولري. د خرڅولو او اخیستلو او همدارنګه رسمي وخت کې که یو مامور ډېرې دندې ترسره کوي باید د TIN له لارې یې د دولت خزانې ته هغومره مالیه هم جمع شي. همدارنګه اړوندو ادارو کې د مالیاتي معلوماتي سیستم کارولو لهپاره باید داسې پالیسي شتون ولري، چې له مخې یې په غیر قانوني توګه څوک د چا څخه مالیه نه ترلاسه او نه ورڅخه تېر شي [١٦].

د څېړنې کړنلاره

د څېړنې ټوله کړنلاره په لاندې ١- شکل کې ښودل کېږي، چې مخکنۍ برخې یې وړاندې تشریح شوې او پاتې برخې به یې په ترتیب سره په لاندې برخو کې وښودل شي.

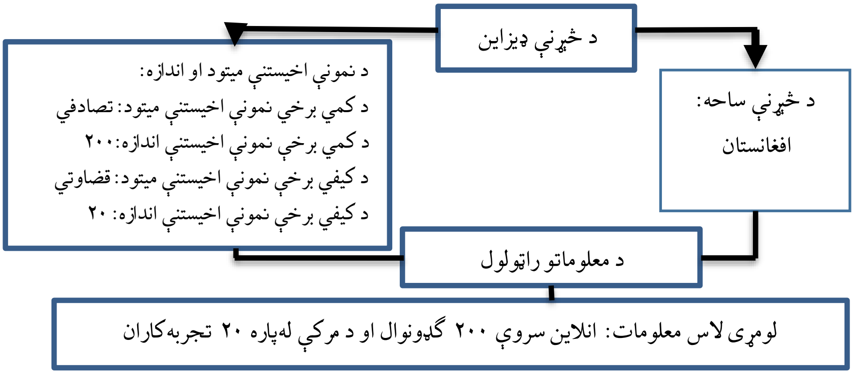

۱- شکل (د څېړنې کړنلاره)

۳-۱ د څېړنې ډيزاين

ياده څېړنه د ډيزاين په برخه کې د څېړنې ساحه او د نمونې اخيستولو ميتود او اندازه په بر کې نيسي چې په لاندې برخو کې تشريح شوي دي.

۳-۲ د څېړنې ساحه

د يادې څېړنې ساحه په ملي سطح ده، چې ټول هېواد افغانستان په بر کې نيسي. ياده ساحه د انټرنيټ پر مټ د ګوګل فارم سروې له لارې تر پوښتنې لاندې نيول شوې ده. همدارنګه د څېړنې اهدافو ته په کتو د مالياتي برخې او برښنايي حکومتوالی ماهرانو او تجربه کارانو سره مخامخ، سکايپ او تليفون له لارې مرکې ترسره شوي دي.

۳-۳ د نمونې اخيستنې ميتود او اندازه

ياده څېړنه کې د کمي برخې اړوند تصادفي يا (Randomize) نمونې اخيستنې ميتود کارول شوی، چې ټول ۲۰۰ ګډونوال په تصادفي توګه د انلاين سروې له لارې د څېرونکي لخوا غوره شوي دي. همدارنګه د کيفي برخې اړوند له قضاوتي يا (Judgmental) چې د (Purposive) نمونې اخيستلو په نوم هم يادېږي، کار اخيستل شوی دی. د دغه ميتود له لارې څېرونکي د څېړنې اهدافو ته په کتو د هېواد په بېلابېلو سيمو کې د مالياتي سيستم او برښنايي حکومتوالی له تجربه کارانو سره مخامخ، سکايپ او تليفون له لارې مرکې ترسره او د ريکارډر په ذريعه يې ريکار کړي دي.

٣-٤ ډاټا راټول

په دې څېړنه کې د لومړي لاس ډاټا څخه کار اخیستل شوی، چې د معلوماتو راټولولو په اوله برخه کې د ګډونوالو د پروفایل اړوند د جنسیت، عمر، تعلیمي سویه چې له دولسم څخه پورته په نظر کې نیول شوي شامل دي. دویمه برخه کې د مالیاتي خدماتو اړوند د فساد پر وړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول ته په کتو د بانکي حساب په پرانېستلو کې د TIN کارول، په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارول، د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرول او د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم فرعي مواردو په اړه معلومات راټول شوي دي.

٣-٥ د لومړي لاس ډاټا

د یادې څېړنې موخو ترلاسه کولو لەپاره د لومړي لاس ډاټا ډېره اړینه وه، چې له مخې یې څېړونکي په دې وتوانیدل، تر څو د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول ارزیابي کړي. د کمي برخې لومړي لاس ډاټا د ګوګل فارم سروې له لارې د هېواد له ګوټ ګوټ څخه ۲۰۰ ګډونوالو په پوره حوصله، د دوی په رضایت له څېړونکي سره شریکه کړې ده. همداراز د هېواد له بېلابېلو سیمو ۲۰ تجربه کارانو له څېړونکي سره د نیمه جوړښت لرونکو یا Semistructure مرکو له لارې د دوی د تجربو او مهارتونو له مخې معلومات شریک کړي دي.

٣-٦ پایلې

د یادې څېړنې پایلې د څېړنې موخو او ډاټا ته په کتو په دوو برخو کې ارایه شوي دي، چې یوه یې د کمي برخې پایلې دي او بله برخه یې د کیفي برخې پایلې دي. یادو پایلو باندې په ترتیب سره د کمي برخې د معلوماتو په تحلیل کې له (Descriptive statistics) میتود څخه کار اخیستل شوی دی، چې پایلې یې د SPSS په مرسته د شمېر، سلنې، اوسط او ګرافونو له لارې خلاصه شوې دي. همدارنګه د کیفي برخې پایلې (Qualitative Content Analysis) له مخې چې د اندازه ګیرۍ واحد یې خبره وه تحلیل او خلاصه یې د پراګرافونو په ډول وړاندې شوې ده.

٣-٧ مناقشه

په دې برخه کې د څېړنې پایلې د یوې لنډې مفاهمې په توګه تر بحث لاندې نیول شوې دي.

٣-٨ خلاصه او سپارښتنې

یاده برخه کې د څېړنې پایلې د یوې خلاصې په توګه وړاندې او د څېړنې پایلو ته په کتو ګران هېواد افغانستان کې د ښې برښنایي حکومتوالۍ پلي کیدو په پار لازمې سپارښتنې شوي دي.

د څېړنې پایلې

د څېړنې په دې برخه کې د ګډونوالو لخوا د ځواب شوو کمي او کیفي برخو تحلیل او ارزونه ده، چې په دواړو کمي او کیفي برخو کې خلاصه کیږي.

د کمي برخې پایلې: د څېړنې اړوند کمي برخې پایلې په لاندې برخو کې تشریح او خلاصه شوې دي:

۱-٤ د ګډونوالو پروفایل

د دې څېړنې ګډونوال د عمر له لحاظه ترټولو زیات شمېر ۱۲۳ تنه د ۲۱ څخه تر ۳۰ کلونو، تر منځ عمر لرونکي دي، چې د ټولو ګډونوالو ٦۱،٥٪ سلنه کیږي، ورپسې ٤۷ تنه ګډونوال د ۳۱ څخه تر ٤۰ کلونو تر منځ عمر لرونکي دي، چې د ټولو ګډونوالو ۲۳،٥٪ سلنه حسابیږي او ۲۷ تنه د ۱۸ څخه تر ۲۰ کلونو تر منځ عمر لرونکي دي، چې د ټولو ګډونوالو ۱۳،٥٪ سلنه کیږي، همدارنګه ډېر کم شمېر چې شمېر یې ۳ تنه کیږي د ٤۱ څخه تر ٥۰ کلونو، تر منځ عمر لرونکي ګډونوال دي، چې د ټولو ګډونوالو له جملې څخه ۱،٥٪ سلنه جوړوي. که څه هم د یادو عمرونو لرونکو ګډونوالو شمېر او سلنه یو تربله توپیر لري، خو له ٥۰ کلونو زیات عمر لرونکو کسانو په دې څېړنه کې ګډون ندی کړی. سر بېره پر دې، په یاده څېړنه کې ګډونوال تر ډېره د ماستري په کچه لوړې زده کړې لري، چې شمېر یې ۷٥ تنه او د ټولو ګډونوالو ۳۷،٥٪ سلنه جوړوي. ورپسې د لیسانس تر کچې لوړو زده کړو لرونکي دي، چې شمېر یې ۷۲ تنه کیږي او د ټولو ګډونوالو له جملې څخه ۳٦،۰٪ سلنه حساب شوي دي. همدارنګه ۳۹ تنه ګډونوال دولسم پاسان دي، چې د ټولو ګډونوالو له جملې څخه یې ۱۹،٥٪ برخه نیولې او په کم شمېر ګډونوال د دوکتورا لوړې زده کړې لري، چې شمېر یې ۱٤ تنه دي او د ټولو ګډونوالو ۷،۰٪ سلنه حسابیږي. د ګډونوالو پروفایل په اړه خلاصه په لاندې ۱- جدول کې د شمېر او سلنې له مخې وړاندې شوې ده:

۱- جدول (د ګډونوالو پروفایل)

عمومي شاخصونه	فرعي شاخصونه	شمېر	سلنه
	د ۱۸ تر ۲۰ کلونو تر منځ	27	13.5
	د ۲۱ تر ۳۰ کلونو تر منځ	123	61.5

عمر	د ۳۱ تر ٤٠ کلونو تر منځ	47	23.5
	د ٤١ تر ٥٠ کلونو تر منځ	3	1.5
	له ٥٠ کلونو زیات	0	0.0
زده کړې	دولسم پاس	39	19.5
	لیسانس	72	36.0
	ماستر	75	37.5
	دوکتورا	14	7.0

٤-٢ د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برېښنایي حکومتوالۍ رول

د مالیاتو په برخه کې د برېښنايي حکومتوالۍ خدمات د هېواد په پرمختګ کې مهم رول لري او افغانستان چې د برېښنايي حکومتوالۍ پرمټ په ډېر لږ وخت کې د مالیاتي خداماتو وړاندې کولو جوګه شو اړوند برخه کې یې د فساد پر وړاندې مثبت رول لوبولی، چې په لاندې برخو کې تشریح شوې دي:

٤-٢-١ د بانکي حساب په پرانیستلو کې د TIN کارول

د ځېړنې موندنې په ګوته کوي، چې ترټولو زیات ګډونوال، چې شمېر یې ۹۹او د ټولو ګډونوالو ٤۹,٥٪ سلنه جوړوي، په دې فکر دي چې د بانکي حساب په پرانستلو کې د TIN کارول اړوند برخه کې په زیاته اندازه د فساد مخه نیولې ده. همدار راز ٥٥ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ٢٧,٥٪ سلنه کیږي په دې اند دي، چې د بانکي حساب په پرانیستولو کې په حتمي توګه د TIN کارولو اړوند برخه کې په بې ساري توګه د فساد مخه نیولې ده. سر بېره پر دې، ۳۱ ګډونوال چې د ټولو ګډونوالو ١٥,٥٪ سلنه کیږي په دې باور دي، چې د بانکي حساب په پرانېستلو کې د TIN کارولو اړوند برخه کې په متوسطه اندازه د فساد مخه نیولې ده. همدارنګه، ١١ ګډونوال چې د ټولو ګډونوالو ٥,٥٪ سلنه کیږي په دې فکر دي چې د بانکي حساب په پرانیستلو کې د TIN کارولو په اړوند برخه کې په کمه اندازه د فساد مخه نیولې ده. خو په ډېر لږ شمېر ګډونوالو، چې شمېر یې ٤ او د ټولو ګډونوالو ٢,٠٪ سلنه جوړوي په دې ټینګار کړی، چې د بانکي حساب پرانېستلو د TIN کارول اړوند برخه کې هیڅ د فساد مخه نیولې نه ده.

له بله اړخه، د څېړنې د کیفي برخې پایلې په ډاګه کوي، چې د بانکي حساب په پرانیستو کې د TIN کارول د برقي حکومتوالی بنسټ دی، چې له مخې یې د هر مامور څخه د هېواد د مالیاتو پالیسیو سره سمه مالیه اجرا کیږي. بله مهمه خبره پکې دا ده چې دولت ډېر په اسانی سره توانیدلی شی، چې د مامورینو په اړه که له یوې څخه زیاتې دندې ولري شواهد پیدا او دوهم معاش پرې وځنډوي. دې کار په اړوند برخه کې تر ډېره د فساد مخه نیولې او شفافیت هم رامنځ ته شوی دی. د پورته احصایوي پایلو خلاصه د شمېر او سلنې له مخې په ۲-جدول او ۲-شکل کې ښودل شوې ده:

۲- جدول (د بانکي حساب په پرانستلو کې د TIN کارول)

د اندازه کولو واحد	شمېر	سلنه
هیڅ نه	4	2.0
په کمه اندازه	11	5.5
په متوسطه توګه	31	15.5
په زیاته اندازه	99	49.5
په بې ساري توګه	55	27.5
ټول	200	100

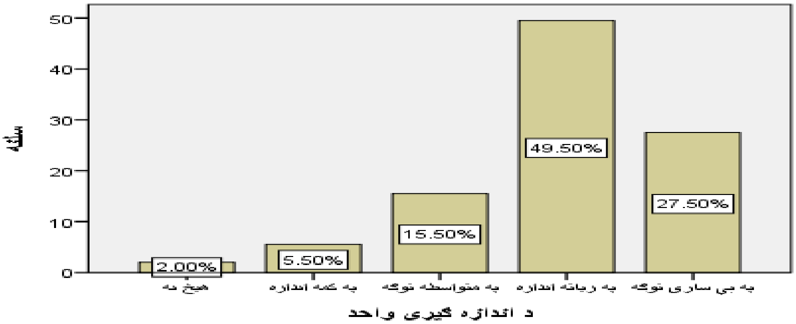

۲- شکل (د بانکي حساب په پرانستلو کې د TIN کارول)

۲-۲-٤ په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارول

د څېړنې موندنې په ګوته کوي، چې ۸۷ ګډونوال چې د ټولو ګډونوالو ٤٣,٥٪ سلنه جوړوي، په دې باور دي، چې د هېواد په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارول اړوند برخه کې په زیاته اندازه د فساد مخه نیولې ده. د دې ترڅنګ ٦٣ ګډونوال چې د ټولو ګډونوالو ٣١,٥٪ سلنه حسابیږي په دې ټینګار کوي، چې د هېواد په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارول په اړوند برخه کې په بې ساري توګه د فساد مخه نیولې ده. سربېره پر دې، ٤١ ګډونوال چې د ټولو ګډونوالو ٢٠,٥٪ سلنه کیږي، دوی په دې فکر دي، چې د هېواد په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارولو په متوسطه توګه د فساد مخه نیولې ده. علاوه پر دې، ۸ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ٤,٠٪ سلنه جوړوي، دوی په دې ټینګار کوي، چې د هېواد په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارول اړوند برخه کې په کمه اندازه د فساد مخه نیولې او شفافیت رامنځته شوی دی. مګر یواځې ۱ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ٠,٥٪ سلنه جوړوي، په دې خیال دی چې د هېواد په مستوفیتونو کې د معلوماتي سېستمونو کارولو د فساد مخه هیڅ نیولې نه ده. له بله اړخه، د څېړنې کیفي برخې پایلې دا په ګوته کوي، چې معلوماتي سېستمونه د هېواد مستوفیتونو اړوند مالیاتو په اړه ریکارډ ساتلو کې مهم رول لوبولی دی او اړوند برخه کې تر ډېره د فساد مخه هم نیول شوې ده، چې پر مټ یې په منظم ډول له شرکتونو، دوکانونو او داسې نورو کاروباریانو مالیه د یوه سیستم له مخې راټولیږي او د دولت خزانې یعنې بیت المال ته جمع کیږي. د پورته احصایوي پایلو خلاصه د شمېر او سلنې له لورې په ۳-جدول او ۳-شکل کې ښودل شوې ده:

۳- جدول (مستوفیتونو کې د معلوماتي سیستمونو کارول)

د اندازه کولو واحد	شمېر	سلنه
هیڅ نه	1	0.5
په کمه اندازه	8	4.0
په متوسطه توګه	41	20.5
په زیاته اندازه	87	43.5
په بې ساري توګه	63	31.5
ټول	200	100

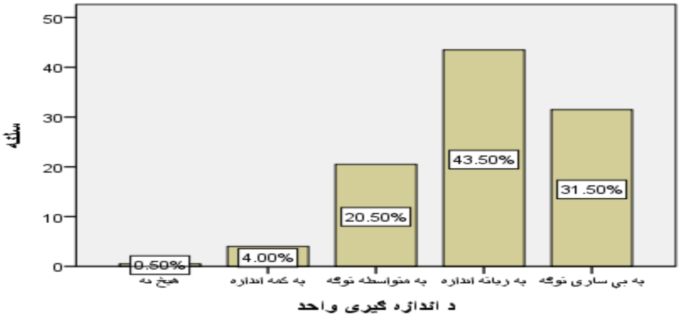

۳- شکل (مستوفيتونو کې د معلوماتي سيستمونو کارول)

۳-۲-٤ د ماليې وزارت ويب سايټ څخه د قوانينو خپرول

د څېړنې موندنې ښيي، چې ۹۳ ګډونوال چې د ټولو ګډونوالو ٤٦,٥٪ سلنه کيږي، په دې ټينګار کوي، چې د ماليې وزارت له ويب سايټ څخه د قوانينو او لايحو خپرولو په اړوند برخه کې په زياته اندازه د فساد مخه نيولې ده. د دې ترڅنګ ۵۲ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ۲٦,۰٪ سلنه کيږي، په دې نظر دي چې د ماليې وزارت له ويب سايټ څخه د قوانينو او لوايحو خپرولو په اړوند برخه کې په بې ساري توګه د فساد مخه نيولې ده. همدا رنګه ۳٦ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ۱۸,۰٪ سلنه جوړوي، په دې باور دي، چې د ماليې وزارت ويب سايټ له طريقه د قوانينو او لوايحو خپرولو په اړوند برخه کې په متوسطه توګه د فساد مخه نيولې ده. سر بېره پر دې ۱۸ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ۹,۰٪ سلنه حسابيږي، په دې تمرکز لري، چې د ماليې وزارت ويب سايټ له لارې قوانينو او لوايحو خپرولو اړوند برخه کې په کمه اندازه د فساد مخه نيولې ده. يواځې ۱ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ۰,۵٪ سلنه جوړوي، تصور کوي، چې د ماليې وزارت له ويب سايټ څخه د قوانينو او لوايحو خپرولو په اړوند برخه کې هيڅ د فساد مخه نيولې نه ده. له بله اړخه د څېړنې کيفي برخې پايلې دا په ډاګه کوي، چې د دولتي ادارو له ويب سايټونو د قوانينو او لوايحو په اړه تازه معلومات خپرول د برښنايي حکومتوالۍ ابتدايي حالت دی. د ماليې وزارت د ويب سايټ له لوري د ماليې په اړه د قوانينو او لوايحو څخه د کاروباريانو، شرکتونو، مامورينو او داسې نورو... خبرولو په اړوند برخه کې د فساد مخنيوی کړی دی. د پورته ذکر شويو احصايوي پايلو خلاصه د شمېر او سلنې له مخې په لاندې۴-جدول او ۴-شکل کې ښودل شوې ده:

۴- جدول (د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرول)

د اندازه کولو واحد	شمېر	سلنه
هیڅ نه	1	0.5
په کمه اندازه	18	9.0
په متوسطه توګه	36	18.0
په زیاته اندازه	93	46.5
په بې ساري توګه	52	26.0
ټول	200	100

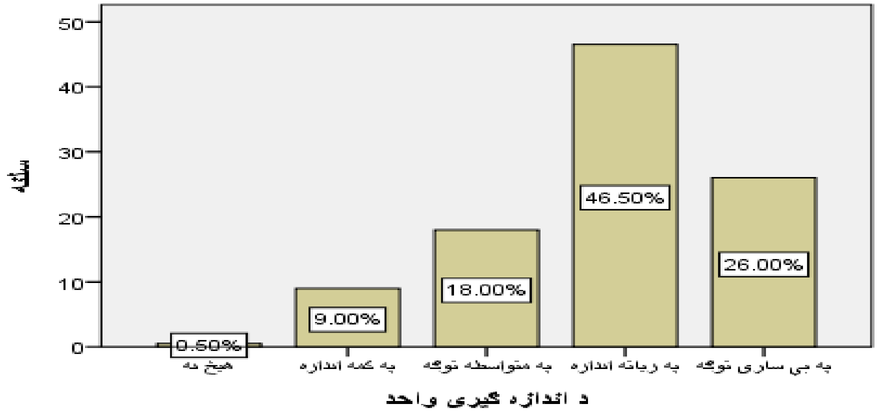

۴- شکل (د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرول)

٤-٢-٤ د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم

د څېړنې موندنې په ګوته کوي، چې تر ټولو زیات ګډونوال، چې شمېر یې ۱۰۳ او د ټولو ګډونوالو ۵۱,۵٪ کېږي، په دې اند دي، چې د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم په اړوند برخه کې په زیاته اندازه د فساد مخه نیولې ده. د دې ترڅنګ ٦١ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ۳۰,۵٪ سلنه جوړوي، په دې نظر دي، چې د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم اړوند برخه کې په بې ساري توګه د فساد مخه نیولې ده. سر بېره پر دې ۲۷ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ۱۳,۵٪ سلنه کیږي، دوی په دې باور دي چې د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم په اړوند برخه کې په متوسطه توګه د فساد مخه نیولې ده. سر بېره پر دې ۸ ګډونوال، چې د ټولو ګډونوالو ٤,۰٪ سلنه کیږي، په دې فکر دي چې د مالیې

وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم په اړوند برخه کې په کمه اندازه د فساد مخه نیولې ده. مگر یواځې ۱ گډونوال، چې د ټولو گډونوالو یواځې ۰٫۵٪ سلنه جوړوي، په دې نظر دی، چې د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم په اړوند برخه کې د فساد هیڅ مخه نیولې نه ده. له بله اړخه د څېړنې کیفي برخې پایلې په ډاگه کوي، چې افغانستان کې کمپیوټري مالیاتي سېستمونه د برښنايي حکومتوالۍ پرمختللی پړاو دی، چې په اړوند برخه کې یې گڼ شمېر سهولتونه رامنځ ته کړي او په بې ساري کچه یې د فساد مخه نیولې ده. د پورته احصایوي پایلو خلاصه د شمېر او سلنې له مخې په لاندې ۵-جدول او ۵- شکل کې ښودل شوې ده.

۵- جدول (د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم)

د اندازه کولو واحد	شمېر	سلنه
هیڅ نه	1	0.5
په کمه اندازه	8	4.0
په متوسطه توگه	27	13.5
په زیاته اندازه	103	51.5
په بې ساري توگه	61	30.5
ټول	200	100

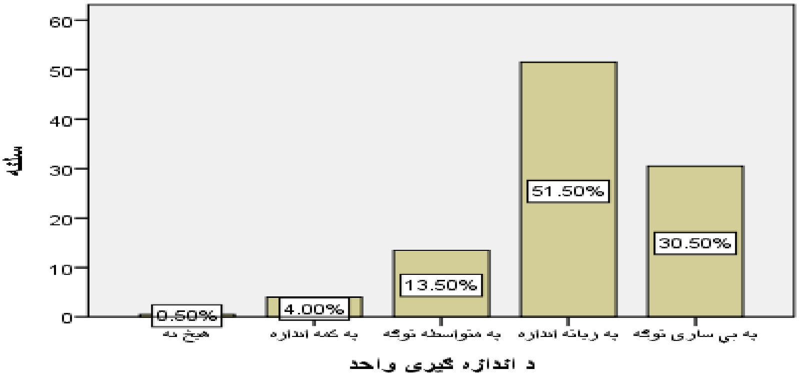

۵-شکل (د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم)

٤-٢-٥ د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پروړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول مقایسوي پایلې

د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول په اړه د څېړنې مقایسوي پایلې د اوسط له مخې ښيي، چې په لومړۍ کټګورۍ کې تر ټولو زیات د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم کارولو د فساد مخه نیولې ده او اوسط یې ٤,٠٨ دي. ورپسې دوهمه کټګورۍ کې مستوفیتونو کې د معلوماتي سیستمونو کارولو د فساد مخه نیولې ده، چې اوسط یې ٤,٠٢ دی. همدارنګه درېیمه کټګورۍ کې د بانکي حساب په پرانېستلو کې د TIN کارول په زیاته اندازه د فساد مخه نیولې ده، چې اوسط یې ٣,٩٥ حساب شوی او په څلورمه کټګورۍ کې د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرولو د فساد مخه نیولې چې اوسط یې ٣,٨٨ دی.

له بله اړخه د کیفي برخې موندنې د پورته پایلو ملاتړ کوي او زیاتوي، چې په اړوند برخو کې یې د فساد مخه نیولې او شفافیت رامنځ ته شوی دی. د یادو مقایسوي پایلو خلاصه د شمېر او اوسط له مخې په ٦-جدول کې ښودل شوي ده.

٦-جدول (د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پروړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول مقایسوي پایلې)

د مالیاتي خدماتو په برخه کې د فساد پروړاندې د برښنایي حکومتوالۍ رول	شمېر	اوسط
د بانکي حساب په پرانستلو کې د TIN کارول	200	3.95
مستوفیتونو کې د معلوماتي سیستمونو کارول	200	4.02
د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرول	200	3.88
د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم کارول	200	4.08

٣-٤ د کیفي برخې پایلې

د څېړنې اړوند کیفي برخې پایلې په لاندې برخو کې خلاصه شوي دي:

٤-٣-١ د مالياتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برېښنايې حکومتوالۍ رول

د مالیاتو په برخه کې د برښنايي حکومتوالۍ خدمات د هېواد په پرمختګ کې مهم رول لري، او ګران هېواد افغانستان چې د برښنايي حکومتوالۍ پرمټ په ډېر لږ وخت کې د مالياتي خدماتو وړاندې کولو جوګه شو په اړوند برخه کې یې د فساد پر وړاندې مثبت رول لوبولی، چې په لاندې برخو کې تشریح شوي دي.

٤-٣-٢ د بانکي حساب په پرانېستلو کې د TIN کارول

د ځېړنې موندنې ښايي، چې "د دولتي، نيمه دولتي او خصوصي سکتور څخه د معاشاتو په برخه کې د مالیې راټولول کولای شي دولت په مالي برخه کې حمايه کړي" (١٦ تجربه کارانو ویلي)." ياده برخه کې شفافیت هغه وخت رامنځ ته کېدای شي، چې د بانکي حساب په پرانيستو کې TIN وکارول شي او له مخې يې له هر مامور څخه د هېواد د مالیاتو پالیسیو سره سمه مالیه اجرا شي" (١٨ تجربه کارانو ویلي). "په دې وسیله به دولت ډېر په اسانۍ سره وتوانيږي، چې د مامورينو په اړه که له يوې څخه زياتې دندې ولري شواهد پيدا او دوهم معاش پرې وځنډوي، چې دې کار په اړوند برخه کې تر ډېره د فساد مخه نيولې او شفافيت هم رامنځ ته شوی دی" (١٧ تجربه کارانو ويلي).

٤-٣-٣ مستوفيتونو کې د معلوماتي سيستمونو کارول

د ځېړنې پایلې څرګندوي، چې "د برښنايي حکومتوالۍ خدمات اکثره د معلوماتي سېستمونو پر مټ وړاندې کيږي" (١٧ تجربه کارانو ويلي). همدا راز "معلوماتي سيستمونو د هېواد مستوفيتونو اړوند مالياتو په اړه ريکارډ ساتلو کې مهم رول لوبولی دی" (١٩ تجربه کارانو ويلي). "د يادو سيستمونو په بنسټ د يوه ميکانيزم له لارې په منظم ډول له شرکتونو، دوکانونو او داسې نورو کاروباريانو ماليه راټوليږي او د دولت خزانې يعنې بيت المال ته جمع کيږي" (١٦ تجربه کارانو ويلي). نو ويلي شو "چې د معلوماتي سيستمونو کارول ياده برخه کې تر ډېره د فساد مخه نيولې ده او شفافيت رامنځ ته شوي دی " (١٩ تجربه کارانو ويلي).

٤-٣-٤ د ماليې وزارت ويب سايټ څخه د قوانينو خپرول

د ځېړنې موندنې ښايي "د دولتي ادرو له ويب سايټونو د قوانينو او لوايحو په اړه تازه معلومات خپرول د برښنايي حکومتوالۍ لومړنی حالت دی" (١٧ تجربه کارانو ويلي). " د ماليې وزارت ويب سايټ له لوري د ماليې په اړه قوانينو او لوايحو څخه د کاروباريانو، شرکتونو، مامورينو او داسې نورو... اړوند برخه

کې د خبراوي په موخه خدمات وړاندې کیږي" (۱۸ تجربه کارانو ویلي). د ۲۰ تجربه کارانو څرګندونې په نښه کوي چې "د مالیې وزارت ویب سایټ څخه د قوانینو خپرولو په اړوند برخه کې یو څه د فساد مخنیوی کړی دی، ځکه له دوی څخه څوک د قانون خلاف مالیه نشي اخېستلی او نه د مالیې ورکولو انکار کولای شي".

۵-۳-٤ د مالیې وزارت کمپیوټري مالیاتي سیستم

د څېړنې موندنې ښايې چې "د برښنايي حکومتوالۍ عملي کیدو ته د وزارتونو په کچه د خدماتو وړاندې کیدو په پار د کمپیوټري معلوماتي سیستمونو کارول اړین دي" (۱٦ تجربه کارانو ویلي). "په افغانستان کې د وزارت په سطحه د کمپیوټري مالیاتي سیستمونو کارول د برښنايي حکومتوالۍ پرمختللی پړاو دی، چې پر مټ یې د ټول ملک لهپاره مالیاتي چارو کې تنظیمات او ګڼ شمېر سهولتونه رامنځ ته شوي دي" (۱۷ تجربه کارانو ویلي). "یاد خدمت په اړوند برخه کې په بې ساري توګه د فساد مخ نیوی کړی دی" (۲۰ تجربه کارانو ویلي).

مناقشه او نتیجه ګیري

۵-۱ مناقشه

د نوموړې څېړنېزې رسالې منځپانګې ته په کتو سره دې پایلې ته رسېږو، چې د یوه هېواد د مالیاتي خدماتو په برخه کې د برښنايي حکومتوالۍ عملي کول او پر مټ یې خدمات وړاندې کول د هغه هېواد د پرمختګ سبب ګرځي. که څه هم په تېرو کلونو کې پرمختګ ته په کتو، د هېواد په مالیاتي برخو کې د برښنايي حکومتوالۍ څه سېستمونه رامنځ ته شوي دي، چې پر مټ یې هېوادوالو ته خدمات وړاندې کیږي. دا څېړنه چې د مالیاتي خمدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ رول ارزیابي کولو باندې تمرکز کوي په دوه ډوله پایلو مشتمله ده، چې یوه یې د کمي برخې پایلې او دوهمه یې د کیفي برخې پایلې دي. خوشبختانه ویلی شو، چې یادې پایلې یو د بل ننګه او ملاتړ لري. د څېړنې میتود ته په کتو د کمي برخې پایلې د کیفي برخې په پایلو حمایه شوي دي. د څېړنې اړوند تیرو اثارو ته په کتو برښنايي حکومتوالي د فساد په وړاندې په مختلفو برخو کې مثبت رول لرلای دی، چې د یادې څېړنې پایلې نورې هم حمایه او د څېړنې ارزښت په ګوته کوي [۴]. د دې تر څنګ د تیرو اثارو نورې څېړنې هم ورته نظر لري چې برښنايي حکومتوالي د فساد په وړاندې مثبت رول لرلای دی او د یادې څېړنې د پایلو ننګه او ملاتړ کوي [۲] او [۱۸].

۵-۲ نتيجه ګيري او خلاصه

په مخکني جدول کې د کمي برخې پايلو مقايسه د اوسط له مخې ترسره شوې ده، مقايسوي پايلې چې د فرعي برخې اړوند په پام کې نيول شوې د اوسطونو دوباره اوسط نيولو له مخې ښودل کېږي. د مالياتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې برښنايي حکومتوالۍ رول لوبولی، چې اوسط يې **۳,۹۸۲۵** دی. د يادې پايلې خلاصه د اوسط له مخې په لاندې ۵-۱ جدول کې ښودل شوې ده.

۵-۱ جدول (د څېړنې خلاصه او نتيجه ګيری)

دمالياتي خدماتو په برخه کې د فساد پر وړاندې د برښنايي حکومتوالۍ رول	اوسط
د مالياتي خدماتو په برخه کې د فساد پروړاندې د برښنايي حکومتوالۍ رول	3.9825

بايد يادونه وکړو چې پورته ۵-۱ جدول کې پايلې د کيفي برخې پايلو په واسطه په عمومي او فرعي برخو کې حمايه شوي او تائيدوي يې. دا چې د معلوماتي او ارتباطي ټکنالوژۍ په مرسته د خدماتو وړاندې کول له برښنايي حکومتوالۍ څخه عبارت دي، د څېړنې پايلې په ډاګه کوي چې که څه هم د مالياتي خدماتو په برخه کې د برښنايي حکومتوالۍ خدمات لا تر اوسه په ابتدايي حالت کې دي، خو د فساد پر وړاندې يې مهم رول لوبولی دی. پايله ښايي، چې د مالياتي خدماتو په برخه کې د بانکي حساب په پرانيستلو کې د TIN کارول، مستوفيتونو کې د معلوماتي سيستمونو کارول، د ماليې وزارت ويب سايټ څخه د قوانينو خپرول او د ماليې وزارت کمپيوټري مالياتي سيستم کارول خدماتو په اړوند فرعي برخو کې په زياته اندازه د فساد مخه نيولې ده.

۵-۳ وړانديزونه

۱. برښنايي حکومتوالي په ګران هېواد افغانستان کې تر اوسه نوې ده، ياده څېړنه به د برښنايي حکومتوالۍ په برخه کې نورو څېړنو ته دروازه پرانيزي، تر څو ياده برخه کې په راتلونکي کې نورې څېړنې هم ترسره شي.

۲. د يادې څېړنې موندنې د ماليې وزارت لپاره د برښنايي حکومتوالۍ په اساس د مالياتي خدماتو په وړاندې کولو کې خورا مهمې ثابتيدلی شي، چې له مخې به يې اړوند برخه کې شفافيت او پرمختګ رامنځ ته شي.

۳. د مالیې وزارت ته وړاندیز کیږي تر څو په ټولو موسساتو او شخصي شرکتونو کې د TIN پروسه جبري کړي، په دې سره به د مالیاتو په راټولولو کې زیاتوالی راشي او بل طرف به د دوه ګوونو وظیفو مخنیوی شوی وي او بې کاره هېوادوالو ته به د کار زمینه مساعده شوي وي.

٤. همدا راز د دې څېړنې موندنو په بنسټ د افغانستان لوړو زده کړو وزارت کمپیوټر ساینس پوهنځي کریکولم کې د اړتیا په بنسټ وړاندیز کیږي، چې یاد کریکولم کې د اوسني وخت اړتیاوو او غوښتنو ته په کتو د برېښنایي حکومتوالۍ په نوم مضمون ور اضافه او ځای پر ځای شي. ترڅو له پوهنځي څخه فارغیدونکي محصلین د دې توانایې ولري، چې د برښنایي حکومتوالۍ په برخه کې خپله مسلکي وړتیا ښکاره او اړوند برخه کې د هېواد پرمختګ ته غنا وروبخښي.

۵. سر بېره پر دې، په هېواد کې ټولو وزارتونو ته سپارښتنه کېږي، چې خپل اړوند ویب سایټونه د برېښنایي حکومتوالۍ په پرټالونو بدل کړي، تر څو هېوادوال وکولای شي د اړوندو وزارتونو خدماتو ته له هره ځایه په هر وخت کې لاسرسی ولري او له ورتللو پرته خپل کارونه پر مخ یوسي.

٦. د مالیې وزارت ته وړاندیز کېږي، چې د هېواد په کچه د ګمرکونو یو ګډ انلاین سیستم چې کنترول یې هم له یاد وزارت څخه ترسره کېږي، ایجاد کړي. په دې نوښت سره به د ګمراکاتو له لارې د مالیاتو راټولیدو کې شفافیت زیات او فساد به د صفر کچې ته ښکته شی.

۴-۵ مأخذونه

1. Seo JW, Mehedi HM. E-government efforts against corruption in Bangladesh: What we have done and what we have to do. Governance and Development. 2016:141.
2. Ojha A, Palvia S, Gupta MP. A model for impact of e-government on corruption: Exploring theoretical foundations. Critical thinking in e-governance. 2008:160-70.
3. Sheryazdanova GR, Abdina AK, Abdildina HS, Kakimzhanova MK, Sadykova TM, Gappasova AG. Development of electronic government in Kazakhstan as a tool to combat corruption. Indian Journal of Science and Technology. 2016 Feb;9(5):1-7.
4. Abu–Shanab EA, Harb YA, Al–Zoubi SY. E–government as an anti–corruption tool: citizens perceptions. International Journal of Electronic Governance. 2013 Jan 1;6(3):232-48.
5. Park CH, Kim K. E-government as an anti-corruption tool: Panel data analysis across countries. International Review of Administrative Sciences. 2020 Dec;86(4):691-707.

6. Iqbal MS, Seo JW. E-governance as an anti corruption tool: Korean cases. 한국지역정보화학회지. 2008 Jun;11(2):51-78.
7. Yusufzada S, Xia Z. Public administration in Afghanistan: challenges and way forward. Open journal of social sciences. 2019 Jun 3;7(6):142-60.
8. Bashardost Z, Ahmadi J. The Main Challenges of Public Management in Afghanistan and the Possible Solutions. Journal of Social and Political Sciences. 2019 Nov 7;2(4):865-75.
9. Bjelica J. Afghanistan’s Anti-Corruption Institutions: Too many, and with too few results. Afghanistan Analysts Network. 2019 May 20.
10. Bak M. Corruption in Afghanistan and the role of development assistance. Transparency International.; 2022.
11. SPECIAL INSPECTOR GENERAL FOR AFGHANISTAN RECONSTRUCTION ARLINGTON VA. Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, USAID's Afghanistan Development Assistance for Legal Access and Transparency Program: Audit of Costs Incurred by Checchi and Company Consulting Inc.
12. Teo TS, Srivastava SC, Jiang LI. Trust and electronic government success: An empirical study. Journal of management information systems. 2008 Dec 1;25(3):99-132.
13. Von Haldenwang C. Electronic government (e-government) and development. The European journal of development research. 2004 Jun 1;16:417-32.
14. Galloway L, Mochrie R. The use of ICT in rural firms: a policy-orientated literature review. info. 2005 Jun 1;7(3):33-46.
15. Talab HR, Maki MI, Mohammed YN, Flayyih HH, Ibrahim AM. The role of e-Government on corruption and its impact on the financial performance of the government: An empirical analysis on the Iraqi government. Journal of Engineering and Applied Sciences. 2019;14(4):1349-56.
16. Ramaswamy M, Selian AN. The role of E-government in combating corruption in transition countries. Issues in Information Systems. 2009;10(2):66-75.
17. Ntulo G, Otike J. E–government: Its role, importance and challenges. School of Information Sciences. MoiUniversity. 2013;1:16.
18. Iqbal MS, Seo JW. E-governance as an anti corruption tool: Korean cases. 한국지역정보화학회지. 2008 Jun;11(2):51-78.

The Role of E-Governance as Anti-Corruption Tools in Financial Services

Senior Teaching Assistant Abdul Rahim Ahmadi Shaikh Zayed University, Computer Science Faculty, Information Technology Department.
Email: abdurahim.ahmadi@gmail.com
Teaching Assistant Abdurauf Khamosh Shaikh Zayed University, Computer Science Faculty, Information Systems Department.
Email: raufkhamosh@gmail.com.

Abstract

In today's modern technological landscape, competition has arisen between countries in the field of electronic services, aimed at providing better services than one another and making their nations less reliant on external assistance. Electronic governance offers public services across different sectors of a country, leveraging communication and information technology, and has significantly facilitated human life. The unavailability of e-governance opens the door to various forms of corruption. This study's primary objective is to evaluate the role of e-governance in combating corruption within the tax services sector in Afghanistan. A mixed research method was employed, utilizing both random and judgmental sampling techniques. The research findings indicate that the use of Taxpayer Identification Numbers (TIN) for opening bank accounts, the implementation of information systems in government offices, the publication of laws on the Ministry of Finance's website, and the computerized tax system of the Ministry of Finance have all contributed to reducing corruption in the relevant sector. Based on these findings, necessary recommendations have been made to the country's financial organizations to further prevent corruption and enhance public service delivery.

Keywords: Electronic Government, Electronic Services, Corruption, Information Systems, TIN.

The influence of literature on society in Afghanistan

Hedayatullah Salim student of Shaikh Zayed University, Language and Literature Faculty, Persian-Dari Department.
Email: hedayatullahsalim@gmail.com

Abstract

Whenever for humans, the prophet of the world or anyone else who came as a guide to the people, their only task was to call to the oneness of God Almighty, literature bears a large part of this responsibility. Literature is to reveal the hidden human feelings and bring people to beautiful and boundless horizons. Literature, in fact, is still a ship that takes a person to the middle of the flood waves of human thoughts, and a person speaks with the most honest expression of his soul, which is stretched towards perfection and a far-far-away goal. Man is on the path of his evolutionary movement, which needs strength to overcome the critical stages of his spirituality and increase his power of movement, and literature is capable of reviving this divine hymn in the human soul, a hymn that praises the speed of movement and the beauty of horizons and peace and the settlement adds to the spirit. Also, literature is one of the influential fields in society. that literature can direct a nation and lead it to revolution and lead it to the stronghold of struggle, or on the contrary, it can lead it from struggle, movement and action to loneliness and seclusion. A successful writer with his purposeful literary innovations can move a nation and force it to rise or drown it in a deep sleep. A society in which literature, like a shameful corruptor, is pushed to the corner of a person's social and private life and becomes a vessel of isolationism, is a society condemned to spiritual brutality and even endangers its freedom. When a society does not have literature, that society is like soulless, literature is the soul of a society as a whole, if it is not, the society will die and only its body will remain. When there is no literature, the feelings and emotions of a nation are silenced, and the undesirable traits of the society take the place of the good morals, and the morals of the people lose their beauty and elegance.

Keywords: literature, influence of literature, society, Afghanistan and spirit.

Means of Forgiveness of Sins in the Light of Islamic Shariah

Teaching Assistant Muhammad Ishaq Shahzad, Paktika Higher Education Institute, Faculty of Education, Department of Islamic Culture.

Email: ishaqshahzad821@gmail.com

Abstract

It is clear that all human beings, except the prophets (peace be upon them), are sinful. Therefore, in order to avoid the punishment of the hereafter and to attain salvation, Islam has provided means and opportunities for forgiveness, through which Allah, the Almighty, showers his mercy and forgiveness upon his servants, and enables them to become worthy of his forgiveness. These means include: repentance, seeking forgiveness, prescribed punishments, Calamites, compensation for sin and performing good deeds. The successful person is the one who takes advantage of these opportunities and saves himself from the fire of hell, and becomes worthy of entering paradise. It is evident that repentance is the most important of these means, through which Allah, the Almighty, forgives the sins of his servants and shows them his great mercy. Therefore, a Muslim should repent immediately after committing a sin, because one does not know when death will come, and should make seeking forgiveness, performing good deeds, and persevering through hardships a part of their daily routine, as these are all means of seeking forgiveness.

Keywords: Islamic Shariah, Seeking Forgiveness, Forgiveness, Repentance, Sins, Means.

Afghanistan's geographical location and its role in development

Teaching Assistant Nazir Gul Sidiqi Shaikh Zayed University, Social Science Faculty, Department of History and Geography.

Email: nazirgul.sidiqi@gmail.com

Abstract

The dear country of Afghanistan has a special geographical location. The country is located between three economic, cultural and geopolitical divisions of the region, South Asia to the south and east, Central Asia to the north and Iran to the west. Afghanistan, which lies between these three regions, although these regions, especially Central Asia and South Asia, can open many opportunities for each other, but due to the lack of reliable transportation routes and necessary communication routes, they Very few have been able to do profitable and constructive business, although they have cultural ties with each other. On the other hand, Afghanistan enjoys many economic opportunities in terms of trade and transit in a special geographical location and can use it for the development, construction and growth of the country. Although efforts have been made to take advantage of this situation and opportunities in the past few years, but it has not yielded results. This geographical location of Afghanistan has provided opportunities and capacities for Afghanistan in the economic and political fields. It can be effective for development.

Key words: Geographical location, development, Central Asia, South Asia, Energy, Silk Road, Regional coordination.

Utilization of New Methods in The Restoration of Ancient Antiquities

Senior Teaching Assistant Gulrahman Mushfiq, Nangarhar University, Education Faculty, History Department.
Email: moshfiqgulrhman123@gmail.com

Abstract

Today, the use of new technology in various disciplines is visible, and the discipline of archeology is not left behind in this direction, the inclusion of new technology in the science of archeology has had a good result in the survival and understanding of ancient and cultural artifacts, and in the field of survival of ancient objects from It has provided more facilities In field research, the origin of ancient artifacts may be faced with dangers or they may have been damaged before their discovery, for this purpose archaeologists do their best to prevent the ancient artifacts from perils . Archaeologists use modern methods and tools for this work. The importance of the present research is to show the use of modern methods and tools in the reconstruction of ancient monuments. The current research was launched on a qualitative basis and using a descriptive method, which determines the role of Rexcan 4 in the reconstruction of ancient artifacts, the findings of the research indicate that Rexcan 4 has a strong software that the skeletal figure draws the ancient artifacts with excellent quality and is prepared for molding.

Keywords: Anciant antiquities, Rexcan[4], Restoration, Technology, Termoframing.

Peace and rules against deliberate murder

Senior Teaching Assistant Naqibullah Mushfiq, Shaikh Zayed University, Faculty of Sharia, Department of Fiqa and Law.
E-mail: Mushfiqkhosti@gmail.com

Abstract

In these times many members of the community are being killed unjustly and innocent people are killed during the murder of the killer, So I rote this article. So, the people take the path of peace instead of revenge, on the one hand the killer will be saved from death in the other hand innocent people will not be killed.

Assassination is an act for the soul, which abolishes life. Whoever kills a believer intentionally; so, his punishment is hell. Islamic Sharia has allowed the guardian of the deceased person to forgive him. passing Qisas against the debt is not considered forgiveness but peace. In Qasas permissible to settle for the same amount of property, which the parties have agreed on, then it is not permissible to accept reconciliation on the sides of the war, so it is obligatory for them to reconcile. This research is a library, so I have used Holy Quran, hadith and fiqa in gathering information and I have used Kabuli Tafsir. Whoever kills a believer intentionally; So, his punishment in this world is qisas, diyat, deprivation of inheritance and will, his punishment in the Hereafter is Hell. When a murder fine occurs, it is obligatory on other Muslims to make peace between the family of the killer and the victim.

Key words: giving women in bad, Intentional murder, intentional murder Caesar, murder, peace.

The wisdom of the legitimacy of hudud in Islamic law

Senior Teaching Assistant Fakhruddin Izam, Shaikh Zayed University, Faculty of Sharia, Department of Islamic culture.

E-mail: fakhruddin.izam123@gmail.com

Abstract

Limits are one of those prescribed penalties that are obligatory due to Allah's rights, such as; the limits of adultery, wine, theft, false accusation, robbery and the limit of rejection (deviation from religion), for all the mentioned crimes punishments are specified and determined in the Islamic law, which are not changeable. In this article, the identification of limits, legitimacy and wisdom have been explained to the people to so that they would protect themselves from the crimes to have peace, stability, justice and prosperity in the society. As this is a library study, therefore, an attempt has been made to firstly get information from the Holy Quran and then from the *Sunnah* of the Prophet. Furthermore, authentic and reliable sources of jurisprudence have been taken into consideration and each saying has its relevance to its speaker. For the interpretation of Quranic verses *Kabli* commentary has been utilized. The legitimacy of the limits protects and preserves the five essentials of the Islamic Shari'ah and is a divine mercy and blessing for the criminal, the victim and the general community. If the limits are accurately enforced, there will be peace and stability in the society and people will have a safe, prosperous and happy life with dignity and respect.

Key Words: Criminal, Legitimacy, Limit, Prohibition, Reform, Wisdom.

Controlling of Inflation in Islamic System

Senior Teaching Assistant Rahmatullah Mangal, Shaikh Zayed University, Faculty of Economics, Department of Banking and Finance.
Email: rahmatmangal86@gmail.com

Abstract

All those policies, which do not contradicted with Islam, are considered permissible in Shari'ah. In order to have a stable economy, inflation is a very important issue in the economy. The purpose of this research is to find out what are the causes of inflation? And is inflation beneficial or harmful to the economy? What are the factors? And what are the Islamic solutions to the Inflation? We have answered the same questions in this research and to achieve this goal we have done qualitative research. This research is qualitative research. Qualitative research examines the research problem from the point of view of various economists in depth and in a short time. Institutional policies, approvals, books, articles and institutional reports to prepare relevant information for research. This method (Document analysis) is used because in this method, these different sources can be analyzed in order to get the materials we need. Researchers have used the method of content analysis for this type of research to collect information from other previous studies. As a result of this research, we have clarified all the causes due to which inflation occurs and we have found most of the ways that various economists have identified for the occurrence of inflation and solutions. This study can help the general public, businessmen and government policy makers to understand the causes of inflation, so that the general public can understand why inflation occurs, businessmen and government related sectors. It helps to do business with any countries so that the businessmen and the nation are not harmed.

Key words: inflation, factors of inflation, deflation, solutions in Islam, types of inflation.

The role of Forensic medicine in determining of homicide

Senior Teaching Assistant Pasoon Miakhil, Shaikh Zayed University, Law and political science Faculty, Department of Law.

Email addres: pasoonwafamiakhil@yahoo.com

Abstract

Determining the cause and manner of death with accuracy is essential in legal and medical contexts. Forensic medicine plays a vital role in differentiating between natural death and homicide, a challenging task due to the potential absence of witnesses or clear signs of foul play. This study explores the importance of forensic medicine in determining homicide. Homicides are generally classified into five categories: willful homicide, quasi-intentional murder, accidental murder, equivalent to accident, and indirect murder. Forensic medicine, through the meticulous collection of trace evidence and toxicological analysis of bodily fluids and tissue during crime scene investigation, provides compelling evidence that supports a natural death or suggests homicide. This information is critical for law enforcement as it helps to identify suspects, reconstruct events leading to death, and ultimately ensures that justice prevails. This comprehensive approach ensures that even the most meticulously concealed crimes can be highlighted, ensuring that no crime remains buried.

Keywords: The killing stage, Symptoms of murder, Determination of time of murder, Abandonment of the body, Forensic Medicine.

Examining Freedom of Speech Through a Secular-Liberal Lens

S.T.A Dr. Ahmad Javid Shakib, Shaikh Zayed University, Faculty of Journalism and Public Relations, Department of Journalism.
Email: javid.shakib@gmail.com

Abstract

Freedom of speech and opinion is regarded as one of the fundamental human rights. Islam acknowledges the freedom of speech for all individuals. In the contemporary era, this right is enshrined in Article 19 of the United Nations Universal Declaration of Human Rights. Despite international support for freedom of expression, totalitarian and authoritarian regimes continue to challenge this principle. The Western considered that, she is committed to freedom of speech and media from a secular liberal perspective, but there are criticisms regarding its impartiality and fairness. This paper aims to investigate whether Western secular liberals truly for the freedom of all people in a neutral and non-discriminatory manner or if their claims of freedom of expression are, in fact, biased and discriminatory. To assess the neutrality and non-discrimination of Western liberalism's approach to freedom of expression, the author examines two significant international cases from the 21st century: the first one is the "war on terrorism" and the second one is Palestinian genocide by Israel. This analysis includes a review of books, academic articles, and media coverage related to both cases. The findings of the analysis reveal a dualistic approach in Western media regarding the "war on terror" and the Palestinian genocide, suggesting that Western liberal media often undermines the principles of freedom of speech. Rather than being champions of this right, they can be seen as perpetuating discrimination against Islam and Muslims, similar to the actions of authoritarian and totalitarian regimes.

Keywords: freedom of expression, liberalism, war on terrorism, human rights, discrimination.

Superstitions, Myths and others evil practices associated with ignorance

Assistant Professor Mohammad Walid Ishaqzai, Shaikh Zayed University, Faculty of Sharia, Islamic culture Deprtment.

Email: walid.ishaqzai2008@gmail.com

Abstract

As the topic of my research is very broad, I would like to order it; I will provide information about what is necessary and important about superstitions, myths and other such bad practices.

First- Without a doubt that witchcraft is one of the secret and evil affairs that existed in human societies from the past, sorcerers would use witchcraft and magic in societies for corruption, even in Islamic societies. They used magic and magic for various reasons.

Second- Ignorance and ignorance: Some Muslims turn to witchcraft and magic due to ignorance, because they think that dawn does not cause any harm or deficiency in religion.

Third- Gaining wealth: Some corrupt people have made magic and magic a profession and profession to get wealth from the common people and weak people.

Fourth- The Holy Quran and the Prophet's Sunnah strongly emphasize on the belief of monotheism in the matter of beliefs and strongly command to refrain from any kind of shirk with the entity of Allah (the Most High), as Allah, the Most High, has said. He also said in the Holy Quran:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (Alnisa:48) Translation: Without a doubt, Allah does not allow that one should associate with Him, and He forgives except this (other sins) whom He wills.

Key Words: Magic, events and incidents, witchcraft, evil whispers, oblivious people.

Pashto modern poem and sadism

Assistant Professor Gul Rahman Rahmani, Baghlan University, Languagse and Literature Faculty, Department of Pashto Language and literature.

Email: G.rahman_rahmani@yahoo.com

Absract

Although Sadism is a term related to Psychology and Psychological Science, it means to enjoy and get pleasure from another person's suffering. However, it is linked with Pashto literature, and there are innumerable examples of Sadism, especially, in Pashto Contemporary Poetry. On the other hand, in terms of gender, it is strongly observed in the poems of female poets as well. Psychologically, women are a bit complex against tyrannical society while self-indulgency is also a part of their nature and use their beauty and adornment as an annoying tool to harass the opposition party and enjoy harassing them, but if they are not praised and their favors are not feel/understood then to take revenge, they calm themselves with the pain of the opposition. Because of this, researcher of psychology and literature have also named that a type of mental illness. Conversely, another form of Sadism is called Masochism which is extremely strong in Pashto Poetry and many male poets have been enjoyed their suffering, panic, and falling situation. In Folkloric Poetry both forms are almost equal and there are more examples of mental and physical sadism; this article focuses on three male and three female contemporary poets.

Key words: Sadism, pome, masochism, sociopath, sadist, love, test.

The Wisdom and Philosophy of polygamy of the Messenger of Allah (PBUH)

Assistant Professor Mohammad Walid Ishaqzai, Shaikh Zayed University, Faculty of Sharia, Islamic Culture Department.

Email: walid.ishaqzai2008@gmail.com

Abstract

As it is clear, before the coming of the holy religion of Islam, it was customary in Arab societies to marry more than one woman, in such a way that no limit was set for it; But as soon as the bright sun of Islam appeared, all related bad customs were reformed and regulated, it was considered permissible for each Muslim man to marry four women; But on the condition that he will have the financial and psychological strength and power and will also do justice and fairness between his wives, in the same order, the scholars about the wisdom of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to marry more women. He adds that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has conducted many marriages based on the four major wisdoms such as: educational wisdom, legislative wisdom, social wisdom and political wisdom. With this action, Hazrat Umar (RA) was compared to his first Caliph Abu Bakr Siddique (RA) .

The marriage of the Prophet's (peace be upon him) with daughters of Hazrat Umar (RA) and Abu Bakr Siddique (RA) was the greatest reward and favor for both of them. A great secret and wisdom is also revealed, that related marriages led to the reduction of harm caused by the infidels to the Muslim nation and the entry of great and strong people into the holy religion of Islam; until, the greatest enemy of Islam, became servant of the holy religion of Islam and the greatest blessing of faith.

Key words: Wisdom and philosophy, the Messenger of God (Peace be upon him), polygamy, Arab society.

Introduction and Analysis of Al-Mu'tasim Victory of Amuria

Associate professor Zarwali Sediqi, Shaikh Zayed University, Faculty of Social Science, Defartment of History.
Email: zarwalisedeqi@gmail.com

Abstract
The city of Amuria in the southwest of Turkey, which was considered to belong to Rome in the past, and in addition, there were Muslim settlements in a number of cities such as Zabatara, Multiya and Samisat, which sometimes fought with the Romans, in this series, during the Abbasid caliphate, there is a tribe of Amuria, which has been repeatedly stated in the history, and this mention has been studied and analyzed in this scientific article. Al-Mu'tassim was the eighth caliph of the Abbasid Caliphate, his caliphate lasted from 218 to 227 AH, and because of several exceptional deeds he carried out during his reign, his name is known throughout history, one such deed was hearing a Muslim Roman woman cry out for help, mentioning Al-Mu'tasim's name in her cry and pleading with him to assist her, in this regard, he organized a large army without delay and reached Rome with full courage and bravery, and in his revenge, he destroyed their old capital, Amoriya, and he taught the Roman Caesar Tufel such a lesson that until now, it is the shining period in history and Muslims are proud of this achievement. In this article it is discussed, if at the moment Muslims make the past eras of unity, love and self-sacrifice among themselves an example for their lives? Without a doubt, the past will be followed by the world and the Muslims will not be condemned in every corner of the world, rather, the ruler is safe from the oppression of the infidels, Just as they will not distressed to the cries and screams of the Muslims of Palestine and Gaza, Israel and other tyrannical regimes will never have the courage to do this again and to do violence and injustice to a Muslim and if this fire of hypocrisy and misery between us; Therefore, the Islamic world and all Muslims will always choose an even worse situation than the current situation.

Key words: Abbasid Caliphate, Al-Mu'tasim, , Amuria, Roman Caesar, Zabatra.

Means of Proving Crime

Associate professor Amanullah Zadran, Shaikh Zayed University, Law and political science Faculty, Department of political science.

Email: amanullah.zadran@gmail.com

Abstract

The instruments of initiation of a criminal case are those on the basis of which a criminal case is initiated. After the occurrence of the crime and with the discovery of those reasons, based on which the suspect can be brought under judicial investigation, and when all these tools are available, in the context of establishing the occurrence of the crime, the perpetrator can be identified. We can compare them and by collecting these tools, we can identify and diagnose the perpetrator.

Reasons for proof are the set of tools that are used to prove a case, and when the court issues an order, it is obliged to mention the reasons for the order in the decision. Since acquittal is the main condition; Therefore, any means or reason should not be used to convict and punish a person. In the Criminal Procedure Law, there are 5 types of reasons that are relied upon in all stages of judicial prosecution, which are confessions, testimony, documents, identification and evidence.

In order to better investigate this matter, I have also examined the tools of criminal prosecution and the tools of proving the crime. In this study, I came to the conclusion that criminal proceedings are initiated on the basis of criminal proceedings and the crime is not proven; however, in the case of the presence of the evidence of the criminal case, the crime is confirmed on the perpetrator.

Key words: Criminal proceedings, tools, crime, Affirmation, movement.

Types of foreigners

Associate Professors Mohammad Shafiq Mandozai, Shaikh Zayed University, Faculty of Law and Political Science, Administration and Diplomacy Department.
Email: shafiqmandozy@gmail.com

Abstract

The legal status of foreigners and their rights and obligations are among the topics of international private law. which is currently at the forefront of international topics; Therefore, on this basis, even though individuals live in a certain place from a geographical point of view and have a material and legal relationship with this place, they are also related to the state as a political governor and legal governor, so that according to this relationship, the government will take care of them. To support the hypocrites abroad and internally these people can enjoy the rights that the government has taken into consideration for everyone. In practice, people change their residence based on various factors such as: political, commercial, economic, war, etc. Also, the recognition of the right of entry, residence (Iqamat) and the exit of foreign nationals is mandatory. Also, the travel, residence and living of people in a permanent or temporary form, it causes the said country to differentiate between its citizens and that person and deprive such persons of some rights and some of them.

The purpose of this bibliographic article is to make the readers understand that foreigners are deprived of certain rights based on special conditions, if we want to deprive foreigners of private rights; So it means that this foreigner is not allowed to live in this country. This is a bibliographic research article and it uses sources that are considered reliable at the international and domestic level. No, and the other is that my writing is in Pashto language; Therefore, all literature of Pashto language has been taken into consideration and in this writing, simple language has been used.

KeyWords: Permanent foreigners, ordinary foreigners, veteran refugees, displaced persons, tourists

Shaikh Zayed

Quarterly Academic and Research Journal 2024, No: 35

Editorial Board

- Assot. Prof. Mohammad Shafiq Mandozai/ Faculty of Law and Political Science
- Assot. Prof. Abdulkhlil Afghani / Faculty of Agriculture
- Assot. Prof. Zarwali Sadiqi / Faculty of Social Science
- Assot. Prof. Mohammadullah Mondozay/ Faculty of Law and Political Science
- Assot. Prof. Abdul Tawab Azizi/ Faculty of Education
- Assot. Prof. Amanullah Zadran/ Faculty of Law and Political Science
- Assot. Prof. Shafigul Shafiqi/ Faculty of Agriculture
- Assot. Prof. Salih Khan Salih/ Faculty of Computer Science
- Assist. Prof. Dr Subhanullah Shahab / Faculty of Languages and Literature
- Assist. Prof. Said Kamal Shah Bannuri/ Faculty of Sharia
- Assist. Prof. Ghazi jan Mohammadi/ Faculty of Education
- Assist. Prof. Naqibullah Atish/ Faculty of Journalism
- S. T. A. Gawhar Shah Gawhari/ Faculty of Computer Science